

ARCHIEF

VOOR DE

GESCHIEDENIS

VAN HET

Aartsbisdom Utrecht

BIJDRAGEN

VERZAMELD EN UITGEGEVEN OP LAST EN ONDER TOEZICHT
VAN Z. D. H. DEN AARTSBISSCHOP.

„Gratior est ipso fonte bibuntur aquae."
Ovid. ex Pont. III. 5. 18.

TWEE EN DERTIGSTE DEEL.

UTRECHT,
WED. J. R. VAN ROSSUM.
1907.

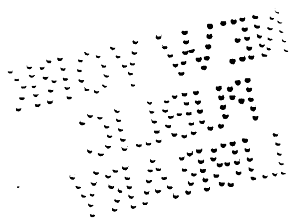
ARCHIEF

VOOR

DE GESCHIEDENIS

VAN HET

AARTSBISDOM UTRECHT.

ARCHIEF

VOOR

DE GESCHIEDENIS

VAN HET

AARTSBISDOM UTRECHT.

HET JACOPIJNENKLOOSTER
TE GRONINGEN.

De stichting van het Dominicanenklooster te Bremen, ten jare 1227, is de eerste aanleiding geweest tot de komst dezer kloosterlingen in Groningerland. [1]) Omstreeks dienzelfden tijd hadden de Stadingers, vrijheidlievend als hunne stamgenooten, de Friezen, de wapenen opgevat tegen Gerhard, aartsbisschop van Bremen, om hunne vermeende rechten, hun have en goed, maar bovenal hunne vrijheid te verdedigen. De tienden, het bewijs der afhankelijkheid, werden vlakweg geweigerd, en toen daarna, in 1229, de krijgslieden des Aartsbisschops het Stadingerland binnentrokken om de geestelijke en wereldlijke rechtsmacht des Kerkvoogds te doen eerbiedigen, werden zij met zwaar verlies uiteengeslagen en teruggedreven. Nu maakte de Aartsbisschop gebruik ook van zijn geestelijk zwaard en sloeg de geheele weerbarstige bevolking in den ban. Deze maatregel verwekte geen vrees, maar verbittering. Van onderwerping was geen sprake; het gramstorig landvolk bekreunde zich niet om geestelijke straffen.

Ten einde raad wendde zich de Aartsbisschop tot

---

[1]) In 1227 schreef paus Gregorius IX aan de stad Bremen, dat zij de Predikheeren welwillend zou opnemen en beschermen. — *Regesta Rom. Pontif.* — *Analecta Ord. Praed.* Tom. III. p. 485, nr. 180.

paus Gregorius IX. Deze richtte den 26[sten] Juli 1231 een schrijven aan Joannes, bisschop van Lubeck, aan den prior van het Sint-Catharina-klooster te Bremen en aan pater Joannes, den boeteprediker, en spoorde hen aan, om zich tot de Stadingers te begeven en ze tot inkeer te brengen. [1]) De opgewonden landlieden zagen in de kloosterlingen en priesters, die tot hen kwamen, eerder handlangers van hun vijand, den Aartsbisschop van Bremen, dan apostelen des vredes. In hun ruwe onbeschaamdheid en barbaarsche wreedheid, een overblijfsel van hun heidenschen aard, pleegden zij heiligschennis aan de H. Eucharistie, verwondden de priesters, van wie enkelen aan de muren der woonsteden kruisgewijs werden vastgenageld en doorstoken. Het lijk van een der slachtoffers dezer dolzinnige woede, een Dominicaan, werd later eerbiedig overgebracht en bijgezet in het koor der domkerk te Bremen. Een kreet van ontzetting over zulke gruweldaden ging in geheel Noord-Duitschland op. Terstond, in 1232, gelastte de Paus aan de bisschoppen van Minden, Lubeck, Ratzeburg, Paderborn, Hildesheim, Werden, Osnabrück, Munster en Bremen, een kruistocht tegen het weerspannige en ontaarde volk te preeken. Bijzonder beval hij hun de Dominicanen als kruisvaartpredikers aan. [2])

Den 17[den] Juni 1233 kwam een tweede gelijkluidend schrijven van den Opperherder. Overal doorkruisten nu de Dominicanen de naburige landen, om het volk

---

1) *Regesta Rom. Pontif.* — *Anal. Ord. Praed.* Tom III. p. 617, nr. 268.

2) »Volumus ut aliquos de ordine fratrum predicatorum, quos »videbitis expedire in partem sollicitudinis assumatis.« — *Reg. Rom. Pont.* — o. c. Tom. IV. p. 49. nr. 304.

ten kruistocht op te wekken. Een aflaat van 20 dagen was verleend aan degenen, die hunne preek bijwoonden; drie jaren aflaat aan degenen, die ten strijde trokken of aalmoezen gaven; vijf jaren aflaat aan degenen, die daar wilden blijven zoolang het dienstig was. Zij, die in den krijgstocht het leven lieten, ontvingen kwijtschelding van alle zonden — *de quibus vere contriti et confessi fuerint.*

Ook tot Groningerland drongen twee Dominicanen door. In Fivelingo werden zij echter niet welwillend ontvangen. In plaats van het kruis aan te nemen, verzetten de bewoners zich tegen de prediking. Te Appingedam dreigde den kloosterlingen zelfs levensgevaar. Nu was hun geduld ten einde. Moeten wij oude kronieken gelooven, dan zouden de Dominicanen het landvolk met een kruistocht gedreigd hebben, als het langer heulde met de Stadingers. Die bedreiging sloeg in. De Appingedammers wierpen zich half ontkleed aan de voeten der predikers en smeekten om vergiffenis. Na het ontvangen van enkele geeselslagen werd alles vergeven. Verschillenden hunner namen daarop het kruis aan. [1])

Bij de kruistochten, die later, vooral onder den H. Lodewijk, naar het H. Land ondernomen werden, verschenen de Dominicanen nog meermalen in de Friesche gouwen, om de schare tot deelneming aan te sporen, maar vasten voet kregen zij eerst in 1264 door de stichting van het klooster te Norden in Oost-Friesland. Hierna vestigden zij zich omstreeks 1275 te Winsum, een welvarend dorp in de vruchtbare streek Ubbega aan het Zijldiep. In 1280 werd het

---

[1]) Wagenaar, *Vaderl. Hist.* 2 Dl. 8 Boek, 367—374. Onno Klopp. *Geschichte Ostfrieslands.* S. 114.

klooster op het generaal-kapittel te Oxford door den Generaal Joannes van Vercelli kanoniek erkend en met de geestelijke voorrechten begiftigd.

Van Winsum uit kwamen de paters spoedig in aanraking met de burgerij van Groningen. Verschillende jongelingen of scholieren uit de stad zullen het kloosterkleed hebben gevraagd, en daardoor de betrekking tusschen de burgerij en de religieuzen hebben aangeknoopt en sterker toegehaald.[1]) In 1308 was P. Conrardus met de priorale waardigheid bekleed. Hij was vermaagschapt aan Ludolf, heer van Groenebeek en prefect van Groningen. Aan deze omstandigheid zal het wel te danken zijn geweest, dat de invloedrijke en vermogende bewindsman besloot, binnen de muren zijner stad een klooster voor de Predikheeren te stichten. Hij kocht van Lutbertus Heddinga een steenen huis met eenige woningen en een open terrein, grenzende ten Noorden aan het erf der kinderen van Berthilde Stichell en aan de plaats, die zich van het hof des Prefects noordelijk naar den stadswal uitstrekte. Ten Zuiden paalde het goed aan den tuin van den priester Fredericus van Groningen. Deze geheele bezitting schonk hij met alle rechten en vrijdommen aan zijn in Christus geliefden bloedverwant den Prior van Winsum en diens ordebroeders, tot zielenheil van zich zelven en zijne gade, van hunne ouders en nakomelingen. De schenking werd bezegeld in tegenwoordigheid van den raadsheer *(rationalis)* Jacob Hyninge, de burgemeesters Ludbertus Gos en Ludbertus Heddinga, en den poorter Henricus Plucroose, die tot

---

[1]) Omstreeks 1288 was zekere fr. Henricus van Groningen *lector artium* in het klooster te Regensburg. — *Akten van de kapittels der Theutonische Provincie.*

bekrachtiging eveneens hun zegel aan den giftbrief hingen. Aldus geschiedde te Groningen, ten jare 1308, daags na het feest der H. Prisca. [1])

Weldra zond de prior van Winsum eenigen zijner ondergeschikten naar Groningen, om aldaar het communauteitsleven te beginnen, voor zoover de gebouwen dit toelieten, want evenals elders, zoo zal ook hier nog geruime tijd zijn verloopen, voordat de kerk en het klooster met alle dependenten voltooid waren. In de 16de eeuw besloeg dit klooster het groote terrein, westwaarts begrensd door de Oude Ebbingestraat, zuidwaarts door de Jacobijnerstraat, oostwaarts door het Catten Hagen en noordwaarts door de Kleine Jacobijnerstraat (nu de Hofstraat). De lange kerk met haar verhoogd koor, gekroond door een sierlijken dakruiter, stond met den hoogen westgevel aan de Oude Ebbingestraat. Gelijk de oude Dominicanenkerken te Leeuwarden, Zwolle, Nijmegen, bestond zij uit een hoofdbeuk, geflankeerd door één zijbeuk. Ten noorden was de kerk, de hoofdbeuk, belend door het klooster, een aanzienlijk gebouw, dat binnen zijn in 't vierkant loopenden kruisgang een ruim binnenplein of kerkhof omsloot. Het overige terrein, voor zoover het niet was ingenomen door kleinere gebouwen voor huiselijken dienst, bestond uit moestuin en boomgaard. [2])

Zooals de afhangende zegels aan de nog bestaande charters getuigen, was het klooster toegewijd aan de H.H. Petrus en Paulus. Op de ovale kloosterzegels in rood was ziet men beide apostelen afgebeeld, terwijl

---

1) Zie Bijlage I.

2) *Groningsche Volksalmanak voor 1906. — Caerte van Groeningen van Haubois.* C. H. Peters, blz. 178.

het randschrift luidt: S. COVETUS FRATRM PDICATOR. I. GRONIGE.

In den volksmond, evenzeer als in officieele stukken, werden Sint-Dominicuszonen Jacopijnen genoemd, naar hun voornaamste studiehuis te Parijs, dat aan Saint Jacques was toegeheiligd. Zij noemen zichzelf: »des »convents van den Jacopijnen Prediker ordens bynnen »Groninghen.«

Het tijdperk, waarin het Jacopijnenklooster gesticht en voltooid werd, viel samen met de krachtige ontwikkeling van den handel en de macht van Groningen. Als eenige marktplaats in het Noord-oosten des lands, door een kanaal met de zee verbonden, dreef het reeds in de 13de eeuw een aanzienlijken handel op Zweden, Gothland, Vlaanderen, Engeland, en onderhield een drukke vaart op Holland en Zeeland, waar de belangrijkste handelsvoorrechten bedongen waren. Met de naburige landstreken en steden: Fivelingo, Menterwolde, Hunsingo, Koevorden, waren verbonden gesloten, om de veiligheid, orde en welvaart te bevorderen, en elkander te verdedigen tegen elke inbreuk op rechten en vrijheden. Ter beveiliging van den koophandel met Leeuwarden en Dokkum waren bijzondere overeenkomsten getroffen, terwijl de abten van Klaarkamp, Dokkum, Mariengaarde en Bethanië, alsmede de grietmannen van Oostergo, plechtig aan de Groningsche vroedschap verklaard hadden, de wederzijdsche belangen te zullen behartigen. Wel ontbrandde, ondanks deze verdragen, in 1332 een felle krijg tusschen de Stad en de Ommelanden, doch de daarna gesloten vrede in 1338 legde den grondslag tot een nog duurzamer en krachtiger verbond.

Bij dergelijke vredesverdragen, welke tusschen de

Eemslanders en de stad Bremen in 1269, tusschen de Friezen en den Bisschop van Munster in 1276 gesloten werden, traden de prior van het klooster te Norden met zijn supprior als getuigen op. Onwaarschijnlijk is het dus niet, dat ook bij de Groningsche onderhandelingen de Jacopijnen eveneens als getuigen aanwezig waren en de verdragen met hun zegel bekrachtigden [1]) Daaruit zou blijken, dat ook zij onder de invloedrijkste geestelijken der stad gerekend werden.

Van de werkzaamheden der kloosterlingen in de 14de eeuw is ons overigens geen spoor achtergebleven. Wij moeten ons vergenoegen met de veronderstelling, dat ook zij, na verloop van tijd termijnrecht verkregen gelijk de Dominicanen van Norden. Aan laatstgenoemden werd dit recht op de volksvergadering te Upstalsboom in 1323 toegekend. Krachtens dit recht was het den kloosterlingen geoorloofd, op bepaalde tijden in de parochiën der Ommelanden te termineeren of aalmoezen in te zamelen, maar rustte ook op hen de verplichting meermalen in het jaar, vooral op feestdagen, hulp te verleenen in het parochiaal dienstwerk.

Dat de geestelijke arbeid der religieuzen op prijs gesteld werd, blijkt uit de dankbaarheid, welke menigeen tot schenkingen en fundaties bewoog; zoo lezen wij:

1360, Mei 7. Henricus de Weste, priester te Eelde, maakt »Predicatoribus ibidem (in Groningen) unum scudatum.« [2])

---

[1]) »Uit dezen tijd, omstreeks 1300, vindt men, met name in »het Rijksarchief te Utrecht, verscheidene vidimussen van Prediks»heeren.« — *Oorkondenboek van Groningen en Drente.* Dl. I, blz. 143, noot 1.

[2]) *Oorkondenboek van Groningen en Drente.* Dl I. blz. 339, nr. 479.

1372, April 6. Frederik Tutekin te Groningen vermaakt »ton Jacopinren to Groninghe vijfentwintich schille oec toe ewighen misse.« [1])

1373, Oct. 25. Stichtingsbrief van het schoenmakersgilderol – art. 40: »Van begenckenisse toe holden »voer broers ende susters. Voertmier als een broeder »off suster uut onser gilden is gestorven ende ter »eerden oeck gebrocht, soe sal men in de weke daernae »een beganckenisse holden toe Jacopinen, up wat dach »de gemene broeder ofte susters goet dunket ende »van onse boden daer dan gedaget worden. Ende elck »persoen sal offeren een groetken toe troest der zielen; »een van em beiden mach dat doen, man of wijff, »elk bij sijnre broecke als voers. is.« [2])

In zuiver burgerlijke kwesties van particulieren aard werd meermalen de tusschenkomst van den prior ten Jacopijnen ingeroepen, om de verzoening der twistende partijen te bekrachtigen. Aldus trad in 1404 de prior Wessel op bij een geschil tusschen Johan Snoer, burger van Bremen, en de stad Groningen. Eenige »holpers« van Groningen hadden schip en lading van den Bremer schipper, Johan Snoer, gekaapt. Op diens beklag gaven de Burgemeesters en Raad hem zoo volledige schadeloosstelling, dat de benadeelde koopvaarder de stad Groningen »quijt, ledich ende loos« verklaarde, en van alle verhaal afzag op de Groningers, die vroeg of laat Bremen zouden aandoen. »Ende um de merre vestenes, so hebbe ick Johan »vors. ghebeden den eersomen man broder Wessel »prior des conventes to den Jacopinen in Groninghen

---

[1]) t. a. p. Dl. I, blz. 438, nr. 602.
[2]) t. a. p. Dl. II, nr. 613.

»dezen breef met mij te beseghelen. Ende ick broder »Wessel vors. hebbe mijnen seghel mede an dezen »breef ghehangen um bede willen Johans vors. Ghe»geven in den jaer ons heeren dusent vyerhondert »ende vyer up sente Laurencius avent.« [1])

In het begin der 15de eeuw geraakte het Jacopijnenklooster in opspraak door een zijner leden, P. Matthaeus Grabow, geboortig uit Mecklenburg. Het is bekend, dat eenige overeenkomst tusschen de Broeders van het gemeene Leven en de veroordeelde Beggarden in de 14de eeuw de stichting van Geert Groote bij verschillende ijveraars voor de rechtzinnigheid in verdenking bracht. Dat gemeenschappelijk leven, in voorbeeldige onderhouding der evangelische raden, zonder zich door geloften te binden, deed bij velen de hoogachting voor de kloostergeloften aanmerkelijk dalen. Wrijving, twist en strijd moesten hierdoor ontstaan tusschen de oude en de nieuwe kloosterinstellingen. Werden de geloften van den eenen kant te zeer geminacht, van den anderen kant zou hare waarde te hoog worden aangeslagen.

P. Matthaeus Grabow, lector van het Groningsche klooster, wierp zich als verdediger op der zoogenaamd verongelijkte Orden. In zijne preeken liet hij zich beleedigend uit over de Broeders van het gemeene Leven, en beweerde, door heftigheid vervoerd, dat men zonder geloften de evangelische raden niet kon beoefenen; dat alleen monniken volmaakte Christenen zijn en hunne religie de volmaaktheid is. Zijn blinde ijver deed hem leeringen te boek stellen, waaruit volgens hem moest volgen, dat de Broeders scheur-

---

[1]) Zie Bijlage II.

makers, moordenaars en valsche profeten waren. Het strijdschrift kwam in handen der Deventersche Broederschap. Terstond begaf zich een notaris met twee getuigen naar Groningen, naar het Jacopijnenklooster, en eischte van P. Grabow gerechtelijk de verklaring, dat hij de steller van het smaadschrift tegen de Broederschap was. Gewapend met deze verklaring liet hij P. Grabow dagvaarden voor den Officiaal te Utrecht en verwierf tegen den kloosterling een veroordeelend vonnis.

Ware de zaak hierbij gebleven, de geschiedenis zou hebben gezwegen, doch de Dominicaan in zijn vermeend recht appelleerde op het Concilie van Constanz, en nu ging hij zijn ongeluk tegemoet. Aan Pierre d'Ailly en Gerson, die den mendicanten weinig genegen waren, droeg de Paus het onderzoek der aanklacht op. Noodlottiger kon het niet treffen. Van aanklager werd P. Gabow beklaagde, en moest, wilde hij niet als ketter gestraft worden, zijn overmoedige en verkeerde stellingen plechtig herroepen. 1)

Den 3den April 1418 werd het vonnis gewezen.

Behalve het jaarlijk bedrag, dat termijnen, legaten en giften opleverden, trokken de kloosterlingen nog inkomsten uit enkele huizen, welke op het kloosterterrein gelegen waren. Personen van onbesproken levenswandel en gevorderden leeftijd werden als proveniers opgenomen; zij kochten zich in tegen bepaalde voorwaarden en werden *commensales perpetui.* Een voorbeeld daarvan vinden wij in een charter van 1427.

These Toers en zijne huisvrouw Agatha, eerzame

---

1) Dr. G. H. M: Delprat, *Verhandeling over de Broederschap van G. Groote*, blz. 54. Arnhem 1856.

Groningsche poorters, worden voor hun leven in de kloostergemeente opgenomen. Beide echtelieden zullen deelen in de vrijheden en voorrechten der Orde, van alle levensbehoeften voorzien worden gelijk de paters, en een huis bewonen nabij den voormaligen refter. Tot vergoeding geven zij den prior vierhonderd gulden en vermaken hem een steenen huis, dat zij bezitten in de »Herstrate,« en verder al hunne roerende en onroerende goederen. De huursom van een ander huis, ten bedrage van elf Geldersche gulden, zal na beider afsterven komen voor de eene helft aan de Sint-Maartenskerk, voor de andere aan het Jacopijnenklooster. Voor eeuwigdurende memorie zal de Sint-Maartenskerk jaarlijks twee gulden ontvangen, welke som besteed moet worden aan waslicht en aan presentiegeld der koorpriesters; ieder koorheer een Vlaamsche gros. Ten slotte moet het echtpaar vrijgesteld blijven van allen kloosterdienst, en moet aan Agatha levenslang een dienstmeisje worden toegevoegd. [1])

In 1485 schonk Amele Vunckens aan het klooster »elftalff hondert landes in Stertingehuuster Hemmerick,« onder voorwaarde dat zij met Berent, haar zoon, levenslang onder het genot eener lijfrente een der kloosterwoningen mocht bewonen. Kwam zij te sterven dan vervielen al hare goederen, de kleederen uitgezonderd, aan het klooster. [2])

Dit gebruik: den avond des levens onbezorgd in de stille kloosterschaduw door te brengen, schijnt menigeen te hebben aangetrokken. In 1501 huren Vriest to Ynaldingen en Rene, zijne huisvrouw, voor twintig arensgld.

---

1) Zie Bijlage III en IV.

2) Zie Bijlage V.

's jaars een woning van de Jacopijnen en stellen daarbij een rente van 12 gld. vast voor eeuwige memorie [1]) Bij den dood van Vriest in 1506 vermaakte Rene »ses jucke landes welk gheheten sint eppen venne int »karspel Ynaldingen« aan het klooster, onder voorwaarde, dat zij levenslang zou mogen wonen in een huis bij het kloosterkerkhof, naast het koor. [2])

Bij de vermaking van jaarrenten aan verschillende geestelijke instellingen gaf de wilsbeschikking der erflaters soms aanleiding tot geschil. Zoo kwamen de prior der Jacopijnen en de gardiaan der »Mynrebroderen« in 1439 tot eene minnelijke schikking met de procurators der huiszittende armen van Groningen over eene jaarrente van zaliger Ulmar Herens. Op boete van vijftig oude schilden verplichtten zich partijen de uitspraak der scheidsrechters na te komen. [3])

Met de »procuratoers der arme hussitten« sloten de kloosterlingen weder in 1516 een koopcontract. Zij verkochten een vierde van twee huizen en hofsteden, gelegen in het Noorden »bij der Ae op die stat mure bij der stat toern geheijten Heerkestorne.« Deze goederen waren aan het klooster gegeven door zaliger Derick Jan Dericksz. van Utrecht voor een eeuwige memorie. [4])

Vermoedelijk bezaten de kloosterlingen nog meer vaste goederen, zoo binnen de stad als buiten. In 1513 verpachtten zij voor zes arensgulden 's jaars een stuk land aan Roleff Wybens. [5]) Ook bezaten zij een akker,

---

1) Zie Bijlage VI.
2) Zie Bijlage VII.
3) Zie Bijlage VIII en Bijlage IX.
4) Zie Bijlage X.
5) Zie Bijlage XI.

Jacopijnenland geheeten, en gelegen aan de Jacopijnenweg, die noordwaarts van de stad liep.

Bij gebrek aan alle gegevens, is het onmogelijk te achterhalen, of de kloosterlingen in de 15[de] eeuw ook betrokken zijn geweest in de verwoede twisten der Schieringers en Vetkoopers, wier bloed menigmaal de straten van Groningen verfde. Evenmin valt het te bepalen, welke partij zij kozen bij den opstand tegen bisschop Frederik van Blankenheim en tijdens het Utrechtsche schisma. Slechts enkele spaarzame gegevens konden wij uit charters en registers opdiepen.

Den 29[sten] Juli 1424 bij de sluiting van het voorloopig bestand tusschen eenige Oost- en Westfriesche hoofdlieden en de steden Groningen en Bremen, was »broder Johan prior« afgevaardigde der stad Groningen. [1])

Gelijk alle toenmalige kloosters der Dominicanen, bezat het klooster te Groningen het recht, leden in de Orde op te nemen. Na het proefjaar ontvingen de leden daar het vereischte onderricht in de kerkelijke wetenschappen, dat door een pater gegeven werd, die te Parijs het magisteraat of doctoraat had behaald, de hoogste onderscheiding in de wetenschappelijke wereld. Zoo ontmoeten wij in den loop der 15[de] eeuw in 1427, Magister Thomas, in 1489 Magister Gherardus Cantoris *alias* Geert Sangers. S. Th. D. Ten respecte van hunne waardigheid moest hun een groote kamer

---

[1]) »Unde der vorscrevenen stad to Bremen van deme gheistliken manne broder Johanne van deme hilghen Gheyste, priore des conventes to Groningen Predeker ordens, sendeboden vulmechtich der sulven stad Groningen van der stad weghen to Groninghen.«
Dr. E. Friedländer. *Ostfris. Urkundenbuch.* Bd. I. No. 321.

in het gastenhuis ter huisvesting worden ingeruimd. [1])

Bij ontstentenis van een magister, was de leiding der studiën toevertrouwd aan een *lector principalis* — *lesemeyster* — die nog zijn graad aan een *studium generale* moest halen. (charter van 1440) Behalve den magister of lector, treft men ook een *cursor* aan, een ondergeschikten leeraar, die onder toezicht de Sententiën van Petrus Lombardus verklaarde. (Charter van 1427). Daar de prior meermalen tevens magister in de theologie was, is het zeer goed mogelijk dat hij het leeraarsambt met zijn priorale waardigheid vereenigde. »Meister in de hilgher Scrifft,« werd nu, en ook later, de magister betiteld, omdat onder theologie *Studium Bibliae et Sententiarum* verstaan werd.

Was de studie-cursus volbracht, dan stelde de prior zijn studenten den Bisschop ter wijding voor. Somtijds was het getal wijdelingen niet toereikend om in den kloosterdienst te voorzien. In zulk geval verwierf de generaal-overste te Rome voor eenige fraters dispensatie in den vereischten leeftijd. Veelbelovende studenten gingen naar het algemeen studie-huis van Saint-Jacques te Parijs, om daar den graad van magister te halen

[1]) 1489. April 22. — Mgr. Gherardus Cantoris conventus Groningensis assignatur in eodem et quod nullus inferior a prefato conventu removeri possit. Eidem conceditur cella seu camera magna hospitum, quam quidam Mgr. Thomas reparari fecit et conceditur ilei quod quinque juvenes ad ordinem sacerdotii in 23 anno promovere possit.

Fr. Albertus Schultincks absolvitur ab officio prioratus conventus Groningensis.

1482. Maji 17. — Fr. Jacobus Frindin conventus Groningensis potest completo anno 22 ordinari in sacerdotem.

Excerpten uit de Regesta Magistrorum Genlium. Ord. Praed.

Wij stellen ons voor, de organisatie der studiën in de Middeleeuwsche Dominicanerkloosters hier te lande later vollediger uiteen te zetten.

of aan de universiteit het doctoraat te verwerven. Zij vormden het onderwijzend personeel, waarover de Orde ten dienste der verschillende kloosterscholen beschikken kon.

In het bestuur des kloosters werd de prior ter zijde gestaan door *seniores,* oudere kloosterlingen, die volgens constitutioneele voorschriften den raad des kloosters uitmaakten.

Het klooster te Groningen behoorde tot de Saksische ordeprovincie, welke zich over geheel Noord-Duitschland uitstrekte. Daar het directe bestuur over zoovele kloosters de krachten van een provinciaal-overste te boven ging en voor de kloostertucht niet bevorderlijk was, had men de provincie naar de volksstammen of natiën in districten verdeeld, waarover resp. vicarissen van den provinciaal het bewind voerden. Zoo was in 1427 pater Wilhelmus prior te Groningen en tevens vicarius van Friesland, n.l. over de kloosters die tot den Frieschen stam gerekend werden: Groningen, Leeuwarden, Winsum, Norden en de Dominicanessenkloosters te Reijde en Dijkhusen. Gewoonlijk bezaten de kloosters nog hier en daar terminaris-huizen, d. w. z woningen, waar voor korten of langen tijd een of meer paters toefden op hun termijntocht door afgelegen streken. Met zekerheid weten wij dat te Meppel in 1475 zulk een huis gesticht was. [1])

Aan de algemeene strooming, die in de 14[de] eeuw en in de eerste helft der 15[de] eeuw tot treurig verval van de kloostertucht voerde, kon de Groningsche

---

[1]) 1475. Nov. 12. — Domus sita in villa *Meppel* partium Drenthe dioces. Traject. que dicitur collata ordini et deputatur pro perpetuo hospitio fratrum, confirmatur in predicto usu secundum litteras collatorum et nullus inferior mutet. — *Reg. Mag. Gen.*

kloostergemeente niet ontkomen. Bijzonderheden vinden wij niet aangeteekend, maar uit het feit, dat frater Theodericus Fabri van Groningen in 1474 van den generaal-overste verlof ontving, zich naar een klooster te begeven, waar het *vita regularis* heerschte, moeten wij besluiten, dat de kloostertucht te Groningen van de oorspronkelijke strengheid was afgeweken. [1]) Maar ook hier kwam reactie, al was het later dan in andere kloosters.

In den prior P. Gherardus Cantoris vond de kloosterhervorming een onvermoeiden ijveraar. Stipt en getrouw in den koordienst en wat daarmede samenhangt; ijverig en met lust zich toewijdend aan de studie der kerkelijke wetenschap, gaf hij allen een voortreffelijk voorbeeld, dat des te meer indruk maakte, omdat hij niet alleen als overste, maar ook als magister en doctor bij zijne medebroeders in hoog aanzien stond. Hij was een dergenen, zoo lezen wij [2]), die het sterkst te Rome aandrongen op maatregelen tot invoering der strikte observantie. Den 12[den] Januari 1502 ontving hij van den generaal-overste de volmacht om religieuzen, die de strenge kloostertucht waren toegedaan, van elders in zijn klooster op te nemen. Ook werden Joannes van Dortmund als lector en Petrus van Leiden als prediker en novicenmeester, beiden van de strenge richting, naar Groningen gezonden. De algemeene overste maande evenwel den prior aan tot eenige verzachting in den dagregel wegens het ruwe klimaat der Noordsche landen.

---

[1]) 1474. Sept 26. — Fr. Theodericus Fabri de Roes conventus Groningensis habet licenciam se transferre ad quemcunque conventum vite regularis. — *Reg. Mag. Gen.*

[2]) B. de Jonghe, *Des. Bat. Dom.*. p. 156.

In 1506, daags vóór den feestdag der H. Maria Magdalena, werd de hervorming des kloosters officiëel verklaard te zijn ingevoerd. Vooral P. Ludovicus van Xanten, uit het klooster van Zwolle, had tot dit verdienstelijk werk bijgedragen. Met de leiding van den nieuwen gang van zaken werd P. Warnerus van Zutphen belast, een religieus, wien in vele hervormde kloosters het prioraat was toevertrouwd geweest. Op de convocatie te Vaillac, in 1506, werd het Groningsche klooster in de Hollandsche Congregatie opgenomen, terwijl de generaal-overste in 1508 dien overgang bekrachtigde, en het klooster onttrok aan de rechtsmacht van den provinciaal der Saksische provincie. [1])

Van nu af voer een nieuwe geest door de kloostergemeente; het religieuze leven bloeide weer op, de gewijde wetenschap vond gretige beoefenaars, de apostolische arbeid mannen, ijverend voor Gods eer. Kloosterlingen, die moeilijk van de overgeleverde verzachtingen afstand konden doen en tegen een strenger kloostertucht opzagen, hadden elders een onderkomen mogen zoeken. Daardoor was alle openbare en bedekte tegenwerking uit den weg geruimd. Ook aan de ergernis was zooveel

[1]) 1502. Jan. 12. — Priori conventus Groningensis conceditur ut pro reformatione sui conventus possit assignare quoscunque fratres de vita regulari in suo conventu, de assensu tamen prelatorum suorum, et potest reformationem inducere cum aliqua moderatione in dieta propter aerem malum, et non potest hoc provincialis impedire.

Fr. Joannes de Tremonia assignatur in lectorem simplicem in eodem conventu.

Fr. Petrus de Leydis assignatur in predicatorem et magistrum iuvenum in eodem.

1508. Julii 16. — Approbatur reformatio et exemptio a jurisdictione provincialis Saxonie conventus Groningensis et de novo submittitur vicario generali Congregationis Hollandie. — *Reg. Mag. Gen.*

mogelijk de pas afgesneden, want ook zij had, helaas, den drempel overschreden. Op het generaal-kapittel van Ferrara in 1498 was frater Henricus Dremet, van het Groningsche klooster, voor het aanschijn der geheele Orde van zijn predikambt ontzet en tot kerkerstraf verwezen, omdat hij, onder voorwendsel den Rozenkrans te preeken, hier en daâr geld bijeengegaard had.

Ook uitwendig openbaarde zich het nieuwe leven door de herstelling en verfraaiing des kloosters. Pater Henricus Elverick van Wezel, voorheen supprior te Leeuwarden, verrijkte gedurende zijn prioraat in 1511 het klooster met verschillende bijgebouwen en een schoone bibliotheek. De milddadigheid der Groningers liet zich ook in die dagen niet onbetuigd. [1])

Sedert het begin der 16de eeuw, misschien reeds vroeger, hadden gewaagde stellingen, elders tegen de pauselijke macht, de kerkelijke discipline en overgeleverde gebruiken verkondigd en verdedigd, ook te Groningen onder de geestelijkheid een bedenkelijken bijval gevonden. Het verkeer met Agricola, het verblijf van Wessel Gansfort, de vriendschap met Erasmus hadden op den kring der humanisten, waarvan Willem Frederiks, deken en *persona* der Sint-Maartenskerk, het hoofd en de ziel was, hun invloed niet gemist. De strijd van Reuchlin mocht misschien minder de aandacht hebben getrokken, maar des te meer oogstte Luther's optreden bewondering, zoo niet toejuiching. Bij dat drama, hetwelk in Duitschland werd afgespeeld, bleef menigeen te Groningen niet bloot toeschouwer, maar leefde de verschillende bedrijven met klimmende geestdrift mede.

---

[1]) Zie Bijlage XII.

Zulk eene stemming onder personen, die door leer en voorbeeld de gemeente moesten voorgaan, achtte de toenmalige prior der Jacopijnen, P. Laurentius Laurentii allerverderfelijkst. Voor de eer der Moederkerk, de onschendbaarheid der orthodoxie, het heil der zielen, achtte hij zich verplicht een dam op te werpen tegen een stroom, die ongetwijfeld de grondslagen van het katholieke geloof moest ondermijnen. Zijn titel van »doctor Parisiensis« verzwaarde nog zijne verantwoording. Hij noodigde dan, volgens een toenmalig gebruik, in 1523 alle geestelijken en geleerden der stad uit, om op het feest van Sint-Gregorius ten Jacopijnen te komen, waar eenige theologische en philosophische stellingen zouden worden verdedigd. Het stond den genoodigden vrij, moeilijkheden op te werpen.

De handschoen werd door de geestelijken der Sint-Maartenskerk strijdlustig opgenomen; en ter bestemde plaatse verschenen: Mag. Joannes Alberti Tymmermannus, Mag. Gerhardus Pistoris en Mag. Nicolaus Lesdorp, gymnasiarch, om zich te meten met den prior Mag. Laurentius, den lector Ludolphus en den supprior Pittinck. De prior als moderator van dit dispuut of dezen *actus scholasticus* stelde de *thesis* en gaf ze ter verdediging den lector over; zij luidde: »Was Christus van het oogenblik zijner geboorte priester en tegelijk keizer: en heeft Hij dit verdiend door zijn lijden?« — De *conclusio*, hierop volgend, was bevestigend, terwijl een *corollarium* de stelling ook toepaste op den Paus als vicarius van Christus. Zooals blijkt, was de macht van Christus' Stedehouder in geestelijke en tijdelijke zaken het kardinale punt, waarover de strijd moest gevoerd worden. In den loop van het debat werden

echter tal van moeilijkheden geopperd, waarvan de betrekking tot de thesis op 't eerste gezicht niet te onderkennen valt. Merkwaardig zijn zij om den geest te leeren, die destijds onder den clerus te Groningen heerschte. De parochie-geestelijken en de rector der Sint-Maartensschool — van Willem Frederiks wordt niet gewaagd — brachten o. a. de volgende meeningen tegen de Dominicanen te berde:

»Daar Christus, door leer en voorbeeld, zich van wereldlijke waardigheden onthouden heeft, is een geestelijke althans in zooverre tot dezelve onbekwaam, als hij een volgeling van Christus wil zijn. — Eene wet (de Mozaische en iedere andere) is volgens hare natuur niets dan eene slavernij, het Evangelie niets dan vrijheid, waardoor wij elkander slechts liefde verschuldigd zijn. — Welk nieuw apostel heeft mij gedwongen dagelijks een zeker getal psalmen en gebeden te prevelen, terwijl Christus leert, dat men niet met vele woorden, gelijk de heidenen doen, moet bidden? — De zwaarste kerkelijke straf moet zijn de ban of de afsnijding van de gemeente: Christus wil niet dat de zijnen hierin iets met het zwaard doen. — Feestdagen, door den Paus ingesteld, kan een Groninger pastoor voor zijne gemeente afschaffen, als hij ziet, dat het beter voor haar is. — Aan den Paus te Rome zijn de Groninger schapen niet toevertrouwd. — Oorspronkelijk is de Paus slechts Bisschop van Rome en van de omliggende kerken. — Waarom zoudt gij hem liever een oppergezag toeschrijven, dan den Bisschop van Alexandriё of Antiochiё? — Christus heeft zijne apostelen niet gemaakt tot koningen, landvoogden, prinsen, rabbijnen, dat is meesters, maar tot dienaren. — Indien Petrus zich de heerschappij over de wereld

had willen aanmatigen, zou hij aller dienstknecht moeten geworden zijn.« [1])

Over en weer werd in dit wetenschappelijk steekspel geschermd en waarschijnlijk nu en dan een rake slag toegebracht, zonder dat een der partijen zich gewonnen gaf, want tot overtuiging pleegt men in zulk een controvers niet te komen. Ook blijkt de goede toon, officieel ten minste, te zijn bewaard, want nadat de strijd lang genoeg had aangehouden, dankte P. Laurentius hoffelijk de deelnemers aan het dispuut en noodigde allen tot een bescheiden maar opgewekt gastmaal uit. [2])

Een verslag van dit dispuut werd gedrukt te Basel in 1523 [3]) en te Groningen in 1614. Uit eenige uitdrukkingen moet men opmaken, dat de verslaggever vrij sterk tot de partij der pastoors overhelde, zoodat zijn verslag niet zonder voorbehoud kan worden aangenomen. Volgens hem maakten de verdedigers der orthodoxie een allesbehalve schitterend figuur, en leed hun pogen jammerlijk schipbreuk. Het opgewekt einde van dit dispuut, dat om zoo hooge beginselen werd

---

1) P. Hofstede de Groot. — *Geschiedenis der Broederenkerk te Groningen.* Blz. 21 en 22.

2) »Gratias habeo viris optimis qui evocati in hanc dispositionem processerint. Discimus inter haec quae nescivimus, docebimus quae didicimus, siquidem hoc nomine profutura est nostra disceptatio, ut ea inquiramus quae sunt optima, et teneamus quae sunt evangelica. Ego humanissimis viris prandium conduco; apparabitur venturis theologis tenuis epulatio, litterariis jocis exhilarabimus convivium.« p. 24.

3) *Disputatio habita Groningae in aedibus Praedicatorum inter Dominicanos atque sacerdotes Ecclesiae D. Martini anno redempti orbis MDXII in feriis diei magnique pontificis Gregorii.*

ondernomen, komt ons bovendien zeer raadselachtig voor. [1])

Twee jaar later, in de lente van 1525, werd P. Laurentius door den Raad naar Karel, hertog van Gelder en destijds heer van Groningen, afgevaardigd om den vrede te bewerken, waarnaar Stad en Lande sinds jaren zoo vurig verlangden. Wie den gramstorigen vorst met zijn opbruisend karakter kent, en daarbij bedenkt, dat diens gelukszon begon te dalen, zal toegeven, dat zulk een zending gelijk stond met een bezoek in het hol van den leeuw. Met een voorspoedigen uitslag kon men zich moeilijk vleien.

Zoodra de prior zich aan het hertogelijk hof had aangediend, werd hij norsch afgescheept met het krenkend bericht, dat hij kon terugkeeren, van waar hij gekomen was. Regeeringspersonen met onbepaalde volmacht, verwachtte de hertog; anderen stond hij niet te woord.

Nu besloot de burgerij te Groningen, na algemeene beraadslaging, een gezantschap te zenden van zeven personen, aan wie P. Laurentius als woordvoerder werd toegevoegd. Van Marwijk, de Geldersche stadhouder te Groningen, die der burgerij geen goed hart toedroeg, was echter naar Arnhem vooruitgereisd, en had den hertog zoozeer vooringenomen, dat hij hen niet ten gehoor wilde ontvangen en de twee kostbare paarden, die tot een geschenk voor hem waren bestemd, niet eens wilde zien. Eindelijk, na den kanselier vijftig

---

[1]) Quétif et Echard. — *Scriptores Ordinis Praedicatorum.* Tom. II, p. 54. — Sommige stellingen zijn in hare gevolgtrekkingen zoo overdreven, dat wij ze P. Laurentius niet kunnen toeschrijven, en de vraag rijst: Heeft men hier te doen met een spiegelgevecht of met een ernstigen strijd?

gulden in de hand te hebben gedrukt, werden de gezanten door diens bemiddeling tot den despoot toegelaten. De prior trad het eerst voor, om tot den geduchten vorst het woord te richten, doch Karel wilde naar hem niet luisteren en verweet hem, dat hij te Groningen een verkeerd relaas van zijn eerste bezoek had gegeven. De burgemeester Schaffer nam nu het woord, maar bracht het er niet veel beter af. Telkens vielen de hertog en Van Marwijk hem in de rede, en zoodra had Karel niet vernomen, dat de gezanten geen onbepaalde volmacht bij zich hadden, of hij wilde ze in 't geheel niet meer spreken en hield ze te Arnhem geïnterneerd. Zij waren blijde na elf weken hechtenis, heelhuids binnen hun vaderstad te zijn teruggekeerd.

Hoelang P. Laurentius het prioraat bekleedde, kunnen wij niet bepalen. In 1532 sloot hij, als zoodanig, een koopcontract met de weduwe Yde Entens. [1]) Hij werd in 1530 tot inquisiteur benoemd voor de bisdommen Utrecht en Munster, en was in 1533 diffinitor op het provinciaal kapittel zijner Orde.

Ubbo Emmius legt dezen kloosterling ten laste dat hij ijdel en verwaand was, maar de onhebbelijkheid van genoemden protestantschen geschiedschrijver om minachtend te spreken over de Roomsche Kerk, hare instellingen en bedienaren, doet zijn gezag veel afbreuk. De titel van inquisiteur was zeker allerminst geëigend om hem tot een welwillend oordeel te stemmen.

P. Ludolphus van Groningen, dien wij in het openbaar dispuut zagen optreden, wordt in de acten van het provinciaal kapittel te Utrecht in 1517 vermeld

---

[1]) Zie Bijlage XIII.

als studeerende te Leuven. Op het kapittel te Brugge in 1523 werd zijn aanstelling tot lector te Groningen bekrachtigd. Dat hij dezelfde persoon is als Ludolph van Emynghen, lid van het Groningsche klooster, die op het kapittel te Zutphen in 1535 tot *praedicator generalis* werd bevorderd, durven wij niet beweren, evenmin dat Lutgher Emynghen, »leesemeister« te Groningen in 1532, een dubbelganger van Ludolph zou zijn.[1])

Het resultaat van het vermelde dispuut was teleurstellend. Hoe kon het ook anders? Het zaad — wij, Katholieken, noemen het onkruid — was te lang ongehinderd uitgestrooid, dan dat het wortelschieten, het rijpen kon belet worden. Aan de Sint-Maartensschool stonden sinds lang leeraars, die uitwendig nog voor Roomsch doorgingen, maar inwendig met den voorvaderlijken godsdienst gebroken hadden, of minstens met verschillende geloofswaarheden en kerkgebruiken afgerekend. De hun toevertrouwde leerlingen namen dien heterodoxen geest grif over, in zoover zij niet reeds waren aangestoken door de talrijke scholieren, die het hervormingsgezinde Duitschland naar Groningen zond. Oost-Friesland en Emden speelden in deze propaganda geen onbeduidende rol.

Deze oproerige beweging werkte de stadsregeering in de hand, omdat zij zelf onverschillig was in den godsdienst, of zich onmachtig rekende om het kwaad te keeren, of aanzienlijk nadeel vreesde voor handel en school. En de geestelijkheid? Uitwendig werden de kerkgebruiken onderhouden, maar het heilig vuur was gedoofd; en van den kansel werd vaak een woord

---

1) Quétif et Echard. — *Scriptores Ord. Praed.* Tom. II, p. 54.

vernomen, dat den geloovigen Katholiek moest ergeren. Verdraagzaamheid, vrede en vrijheid werd er gepreekt voor de dwaling, ofschoon dit streed met de nadrukkelijke wetten van Kerk en Staat. In 't oog van hervormingsgezinden moge zulk een gedrag der wereldlijke en geestelijke autoriteiten worden geprezen, van katholiek standpunt is het niets anders dan eene schandelijke verzaking der duurste verplichtingen. [1])

Om botsing tusschen de partijen te voorkomen, werd nog vóór 1536, een vrij vage kerkorde uitgevaardigd, welke door de pastoors en alle geestelijken, ook de Jacopijnen en Minderbroeders, moest worden onderteekend. In 1538 en 1558 werd deze kerkorde hernieuwd.

Onder het stadhouderschap van Karel, bastaardzoon van den Hertog van Gelder, traden de aanhangers der Hervorming, en vooral de Wederdoopers, zoo driest op, dat eenige monniken in 1536 den Stadhouder beschuldigden, heimelijk de ketterij te zijn toegedaan. De Stadhouder vluchtte naar Dantzig, en nu stelde Groningen zich onder den schepter des Roomschen Keizers. [2]) Blijkbaar trachtte het landsbestuur, om de

---

1) Hofstede de Groot. t. a. p. blz. 25 en vgg. — Diest Lorgion. t. a. p. I. bl. 397 en vgg.

2) Aan eene instructie van het Brusselsche Hof aan George Schenck, die namens den Keizer van Stad en Lande in 1536 den eed van trouw kwam afnemen, ontleenen wij het volgende omtrent de kloosterlingen:

»25. De declairer aux cordelliers de par la Reyne de non recep»voir anciens religieux qui ne sont de ceste province et subiets »de lempereur et de ce advertir leur superieur et sil mande le »contraire, non obeyr, iusquesque par sa M[de] de ce advertie autre»ment sera ordonne.«

Hierbij stond aangeteekend:

»25. Les commissaires ont requis au gardien des freres mineurs »et au prieur des Jacobins de Groeninge de eulx reguler selon

nieuwe onderdanen aan zich te verbinden, allen te ontzien. Vrij mochten Karel V en Philips II de strengste plakkaten tegen de kettersche bijeenkomsten enz. uitvaardigen, die decreten bleven een doode letter, of werden hoogstens afgekondigd, maar niet uitgevoerd. Zoo wekt het geen verwondering, dat reeds in 1550 onder toedoen van Praedinius, rector der Sint-Maartensschool, te Groningen een hervormde gemeente ontstond, dat Joannes Elst, *persona* van Sint-Maarten, met bewilliging der oudste burgemeesters in het naburige Helpen een predikant aanstelde, dat Steven Sylvius pastoor werd, een man, die wegens verdachte leer voor den inquisiteur Lindanus gedagvaard was.

Hoe de houding der Jacopijnen was in die dagen van toenemende verwarring, kunnen wij moeilijk nagaan. Met leede oogen zullen zij die onverantwoordelijke halfslachtigheid der regeering, die lichtzinnige afdwaling der geestelijken, die noodlottige misleiding des volks hebben gadegeslagen, in het pijnlijk bewustzijn hunner onmacht om met goed gevolg dat voortwoekeren der nieuwe leer te verhinderen. De kerkorde, voor velerlei uitlegging vatbaar, was in de hand der overheid het wapen om alle verweer der orthodoxie

---

»cest article que ont prins charge de advertir leurs superieurs et »apres la Reyne et ne faisoit le prieur des Jacobins nulle difficulte »en ce, a cause quil est de la province de Flandres, mais ledit »gardien en faisoit difficulte parce quil est de la province de »Colongne laquelle na nul cloisters en pays de par de cha que »Groeninge seulement, mais disoit bien estre content que il ne »recepveroit aulcuns quil penseroit en aulcune maniere estre »suspects a lempereur ou son pays comme Geldrois ou aultres »neamoins adverteroit son superieur comme dessus.« — Dit afschrift, ontleend aan het Rijksarchief te Brussel (*12 Julii 1537*, *Frise*, *Aides No. 1*), danken wij aan de welwillendheid van Dr. M. Schoengen.

te fnuiken. Misschien hadden zij ook in eigen gelederen afval te betreuren. Wij weten het niet. Niets is ons van de toenmalige bewoners van het Jacopijnenklooster overgebleven dan eenige charters, bij welker behoud de eigenaars en de fiscus belang hadden. [1])

Het dof gerommel onder den grond, de krachtiger herhaalde schokken voorspelden een geweldige uitbarsting van den zwoegenden vulkaan. In Augustus 1566 brak de storm los. Het wandalisme, algemeen als beeldstormerij berucht, voer ook door Groningerland. In verschillende plaatsen der Ommelanden, te Winsum, Garshuizen, Oosternyland, Saaxum, Grijpskerk, enz. werden kerken en kloosters geplunderd. Ook binnen Groningen stak het oproer den kop vermetel op. Den 16den September trokken Arent en Lutken Pottebakker met nog eenige overmoedige trawanten naar den Raad, en eischten op hoogen toon een kerk in de stad voor de nieuwe predikatiën. Sloeg men dien eisch af, dan zouden zij zelf een kerk nemen. Dit brutaal dreigement sloeg de regeering met schrik. Den volgenden dag bewilligde zij er in de Minderbroederskerk af te staan, onder de bepaling, dat de schending en plundering van andere kerken en kloosters op lijfstraf verboden was. Die afstand geschiedde, zoo lezen wij, met toestemming der Minderbroeders, doch wij twijfelen er niet aan, of die toestemming was afgedwongen. [2])

Nauw was de eisch toegestaan, of Jan Dockum snelde naar de armenscholen, om de baldadige straatjeugd te halen en tot beeldstorming aan te hitsen.

---

1) Zie Bijlagen XIV, XV, XVI, XVII en XVIII.

2) H. H. Brucherus. *Geschiedenis van de Opkomst der Kerkhervorming in de Provincie Groningen.* Blz. 146. — *Archief van het Aartsbisdom Utrecht*, Dl. XIV, blz. 409.

Hessel Aysma voerde eveneens als hoofdman wat samengeschoold plundergrauw naar de kerk. [1]) Het treurig werk, het schenden, vergruizelen en vernielen nam een aanvang en zou spoedig voltrokken zijn, ware de gardiaan niet naar den Raad geijld en weldra teruggekeerd met eenige stadsarbeiders, die onder toezicht van een paar raadsleden beelden en sieraden verwijderden en den kloosterlingen ter bewaring gaven.

Bij het vernemen van de beeldstormerij in de Minderbroederskerk vreesden de Jacopijnen dat dergelijk lot ook hun te wachten stond. In de kerk en in het klooster achtten zij niets meer veilig, en besloten daarom hun zilverwerk, waarop de roofgierige bende het meest belust was, in het Raadhuis te deponeeren. Zilveren kelken, remonstransen, kruisen enz., werden tegen ontvangstbewijs door de Raadsheeren in verzekerde bewaring genomen. [2])

De volkomen overwinning door Alva in 1568 bij Jemgum op de opstandelingen behaald, weerde het gevaar af, dat Groningen sinds den slag bij Heiligerlei dreigde. De katholieke godsdienst werd in zijn uitsluitende heerschappij hersteld. Wat de onstandvastige Raad en de nalatige geestelijkheid van den geweldigen overwinnaar te hooren kreeg, was lang niet malsch Hij verweet de geestelijkheid »dat zij »niet alleen een tijd lang zóó uitermate onordentelijk »had geleefd, dat zij daardoor aan velen, om kwaad

---

[1]) H. H. Brucherus, t. a. p. Blz. 163 en vgg. — Zes-en-twintig personen werden in 1570 door Alva gevonnist wegens het breken der beelden in de Minderbroederskerk; Hessel Aysma, omdat hij als kapitein den beeldenstorm gecommandeerd had.

[2]) Zie Bijlage XIX.

»te doen had aanleiding gegeven, maar ook niet weinig »met ketterijen en kwade leeringen besmet was.« [1]) Om het wereldlijk zoowel als het geestelijk gezag te handhaven, stelde hij namens den Koning Karel van Brimeu, graaf van Megen, tot stadhouder aan, en leidde den Bisschop, die reeds in 1564 benoemd, maar tot dusver door kerkelijke en wereldlijke gezagvoerders geweerd was, binnen de tot kathedraal verheven Sint-Maartenskerk.

Groningen's eerste bisschop, Johan Knijff, van de Orde der Minderbroeders, was een man, die algemeen geprezen wordt wegens zijne geleerdheid, welsprekendheid, inborst en aangename manieren. Met beleid trachtte hij de grondslagen van het nieuwe bisdom te leggen, al gaven de woelige tijden voortdurend reden tot onrust en zorg. De twee Groningsche pastoors Johan Elst en Rading Koning bracht hij met zachtheid tot hun plicht terug, en benoemde den een tot proost, den ander tot deken van zijn kapittel. De tegenstand der geestelijken werd gebroken, maar het verweer der monniken van Wittewierum en Aduard, wier abdijen en bezittingen door den Paus tot stichting en onderhoud des bisdoms waren aangewezen, hield hardnekkig aan. Eindelijk lieten de abt en de meeste kloosterlingen van Wittewierum hunne rechtstitels varen tegen een kanunnikaat in de kathedraal; Aduard echter volhardde in haar verzet, en was alleen te bewegen tot het betalen eener jaarrente. Te midden dezer beslommeringen ontsliep Joannes Knijff den 1sten October 1576.

Voor het Jacopijnenklooster was het in die dagen

---

[1]) Brucherus, t. a. p. blz. 158.

van beroering een onwaardeerbaar voorrecht onder zijne leden een kloosterling te tellen, die uitmuntte door de kostbaarste gaven van verstand en hart: Pater Arnoldus Nylen. Geboren te Nijmegen, was hij te Groningen in de Orde getreden en gaf daar in 1575, na volbrachte studiën, aan de jongeren les in de godgeleerdheid. Ten hoogste wordt zijn onderricht geroemd, omdat hij niet, wat men den scholastieken placht voor te werpen, aan onvruchtbare vraagstukken krachten verspilde, maar zijn leerlingen doeltreffende wapenen in de vuist gaf tegen de alom voortdringende ketterijen. Zulk een man was door de Voorzienigheid aangewezen, om aan het hoofd te staan der communauteit, en zijne broeders in die bange dagen voor te lichten en te verdedigen. Den 17[den] September 1576 werd hij tot prior gekozen.

Onder de burgerij heerschte de grootste angst wegens den oproerigen geest der Spaansche bezetting, door den verraderlijken Stella tot muiterij aangezet. Den 23[sten] November brak het oproer onder de soldaten uit. De stadhouder Caspar de Robles, heer van Billy, en zijn voornaamste krijgsoversten werden ten Jacopijnen gevangen gezet, waar zij verbleven, totdat de ingedrongen stadhouder der Staten, George de Lalaing, meer bekend als graaf van Rennenberg, hen in Februari 1577 de stad uitleidde. De Spaansche soldaten volgden weldra, tot groote verlichting der burgerij. Met deze toeneming der burgerlijke vrijheid hield de openbare of bedekte bestrijding der katholieke Kerk gelijken tred.

De Hervormden, uit hunne ballingschap teruggekeerd, rustten niet, voordat zij te Groningen, gelijk overal elders, het roer in handen kregen, om de Katho-

lieken te onderdrukken, van hunne wettige eigendommen, kerken, kloosters enz. te berooven en den Roomschen eeredienst, zooals zij zeiden, af te schaffen. Al zwoer ook de geheele magistraat den 15[den] Maart 1577 een duren eed, geen verandering in de uitoefening van den godsdienst toe te laten, het volgende jaar werden de Regeering en de gilden door den stadhouder Rennenberg van dien eed ontslagen. Elk verdrag tot verzoening der partijen aangegaan, kwam steeds neer op een concessie van de Roomschen aan de Calvinisten. Geen wonder, dat menig ijveraar voor den voorvaderlijken godsdienst alleen van een direct ingrijpen van den buiten kijf wettigen vorst, den Koning van Spanje, uitkomst verwachtte. Maar evenmin is het wonder, dat de stadsregeering en vooral de Stadhouder, achterdochtig bespiedde, of iemand met 's Konings dienaren in betrekking stond. Dit ondervond ook de prior der Jacopijnen.

Den 29[sten] Januari 1578 werd hij met P. Joannes Huberts in hechtenis genomen en naar den kerker gevoerd, om zich te verantwoorden omtrent een verderfelijke verstandhouding met de koningsgezinden buiten Groningen. De bode van Goor was 's avonds te voren aangekomen met een briefje van Peeter van Hatthem, waarin beide kloosterlingen met eenige burgers aangewezen werden als beramers van gevaarlijke aanslagen op Groningen. Waarschijnlijk kon de schuld niet worden bewezen, doch werd evenmin het wantrouwen weggenomen. Den 5[den] Februari werd de prior, en zeker ook zijn medebroeder, uit den kerker ontslagen, maar geïnterneerd in zijn convent. Onder eede moest hij beloven de stad niet te verlaten en geen geestelijke of wereldlijke personen in het kloos-

ter te herbergen zonder aangifte bij de stadswacht.[1])

De tijden werden steeds droeviger. Bij resolutie van den 31sten December 1578 kregen alle kanunniken, die van elders tot samenstelling van het bisschoppelijk kapittel gekomen waren, aanzegging de stad te verlaten. De pastoors Elst en Koninck moesten weer hun ambt waarnemen als voorheen. Het verweesde bisdom, met den aankleve van dien, werd verklaard te zijn opgeheven. Ondanks het protest van vele Roomsche ingezetenen, het nadrukkelijk verbod der landswetten en de onaantastbare rechten en privilegiën des Konings, werd den 29sten Juni 1579 den Calvinisten vrije godsdienstoefening toegestaan, alsmede het gebruik der Broerenkerk en der Sint-Walburg. Deze ordonnantie, waarvoor ook de beginsellooze Rennenberg moeilijk te vinden was, heette Religie-vrede, maar was inderdaad een bittere ironie. De verontwaardiging en ergernis namen bij de Katholieken met

---

1) *Aanteekeningen uit het Stadssententie-boek:*

Dinxs. 28 Jan. 1578.

Nota, dat ad vesperam seker boede van Goer, durch Pieter van Hatthem mit een memory-briefken affgefeerdight, ankomen, ende volgendts durch anwijssinge des vs. brieffs Pieters huysfrouwe, Dijse van Stenforden, Berent Naler, gewesene Bouwmester ende frater Arnoldus, prior, oeck noch frater Johannes Huberts, desselfs confrater van de Jacopijnen, apprehendeert ende gefenckl. gesat, om te vernehmen de gevaerlijcke anslagen op Groeningen gemaeckt.

Wondsd. 5 Febr. 1578.

Den h. prior van den Jacopijnen is sijn convent voer verwaernisse accordeert, soe dat he van hyr neet sal verreijsen onder eedt ende handtgeloffte, mede sall nemant geestlick noch wartlick in den convente komen ende benachten offte sullen gelyck anderen angebracht ende upgetekent worden.

Bij de onzekerheid van welken aanslag hier sprake is, hebben wij naar eene verklaring moeten zoeken. — *Tegenwoordige Staat van Stad en Lande.* Blz. 450.

den dag toe. Zij konden niet verkroppen, dat de heiligdommen hunner vaderen onteerd, de gewijde altaren uit hunne kerken geworpen werden. Nog pijnlijker griefde het hen, toen daar de predikanten in de hartstochtelijkste taal het volk tegen den alouden godsdienst begonnen op te ruien. Eindelijk liep de maat over. Den 18^den^ Augustus 1579 grepen de voortvarendste Roomschen naar de wapens, liepen te hoop en gingen het Raadhuis overrompelen, maar de Staatsgezinden, vooral de Hervormden, weerden den aanslag met alle kracht af. De voormannen der opgewonden menigte werden gegrepen en de stad uitgebannen.

Bij dit oproer geraakte de prior der Jacopijnen weder in de gevangenis. Hij werd verdacht die beweging onder zijne geloofsgenooten te hebben uitgelokt. Zeker, hij had met alle kracht, waarover hij als priester en redenaar beschikken kon, geijverd, dat de burgerij trouw zou blijven aan het geloof der Moederkerk en aan den wettigen Vorst. Wankelmoedigen had hij gesterkt, dwalenden tot het rechte pad teruggevoerd, onvoorzichtigen vermaand voor den beet des vraatzieken wolfs. Was dit misdaad, welaan, hij zou de straf met opgeheven hoofd dragen, want hij had gedaan, wat de eer van God en het heil der zielen hem voorschreven. [1])

[1]) »Mais comme Dieu jamais ne délaisse les siens, a bien voulu »susciter ung nommé pater Arnoult, dominicain homme de très »saincte vie et singulière érudition. Lequel voyant, que toutes »ces presches se faisoient par l'instinct dudict seigneur (Renuen»berg) et causeroient à la fin la ruine et désolation de toute la »ville susdicte, il s'est opposé vivement à l'endroit desdicts pres»cheurs et a publicquement si bien rembarré les presches sédititi»euses desdicts ministres et découvert au peuple les tèchnes fal»laces, impostures et déceptions d iceulx, qu'il a par ses vives

Zooveel vastberadenheid en geloofsmoed waren den Hervormden een doorn in het oog. Zulk een cordaat man moest weerloos, onschadelijk gemaakt worden. Daar was hun weinig van noode om den waardigen kloosterling gevangen te zetten en aan de lage mishandeling van het ruwe krijgsvolk bloot te stellen; moeilijker ging het den betichte van schuld te overtuigen. Voor den Raad gebracht, wist de achtbare religieus zijn onschuld zóó te verdedigen, dat hij niet alleen ongehinderd kloosterwaarts kon keeren, maar de tegenpartij tot teruggave dwong van de goederen der kerken van Sint-Walburg en Sint-Franciscus.

Zulk een voorbeeld stak zelfs de zwakste en flauwste Katholieken een hart onder den riem. Ondanks de heftige uitvallen der strijdlustige predikanten en de knevelarijen, door Rennenberg, zij het tegen wil en dank, beproefd, bleef de burgerij over 't geheel trouw aan de roepstem harer herders. Met het Kerstfeest van 1579 kon Sint-Maarten de geloovigen niet bevatten, die deelnamen aan de godsdienstplechtigheden en naderden tot de H. Tafel. [1])

Niet gering was de invloed van P. Nylen bij de omwenteling, die in Maart 1580 ter gunste van het koninklijk gezag en het aloude geloof te Groningen

»remonstrances et doctes sermons tellement encouraigé ledict »peuple et leur confirmé en leur anchienne relligion catholicque »romaine, que lesdicts prescheurs tumultuaires n'ont sceu jusques »ores rien effectuer, n'y mectre ledict peuple en quelque alborotte »ou dissention.«

Rapport van een tijdgenoot uit Groningen. — J. A. G. C. Trosee. *Het verraad van Rennenberg.* Blz. 95.

1) »Estant icelle (l'église parochiale) tellement remply du poeuple »catholicq, qu'elle n'estoit pas capable de la quatrieme part dudict »poeuple, qui avecq une dévotion incroiable prinrent le corps de »nostre seigneur Jesu-Christ.« — Trosee, t. a. p. blz. 99.

plaats greep; zelfs schrijven sommigen, naar onze meening niet zonder overdrijving, de verzoening van Rennenberg met zijn wettigen vorst grootendeels aan P. Nylen's bemiddeling toe. [1]) Dit is zeker, steeds had de katholieke godsdienst in den Jacopijner prior een onverschrokken verdediger, de landvorst een trouwhartigen onderdaan.

Een algemeene vervolging der Katholieken was de weerwraak der Hervormden bij het vernemen van Rennenberg's overgang tot 's Konings partij. Vooral het naburige Friesland moest het ontgelden. In alle steden en kleinere plaatsen werden edelen, burgers, ambtenaren, geestelijken, van welken rang ook, zoo zij slechts als koningsgezind bekend stonden, uit hun ambt ontzet en verbannen. [2]) Het was een droeve uittocht; velen sloegen den weg in naar Groningen. Onder de ballingen bevonden zich ook de volgende Dominicanen uit Leeuwarden: P. Henricus van Tongeren, de prior des kloosters, P. Vincentius en P. Cesar Grief. Deze laatste overleed in 1581 en vond zijn laatste rustplaats in de kloosterkerk tusschen verschillende Friesche lotgenooten.

Met barbaarsche woede vierde het Staatsche krijgsvolk onder den onstuimigen Berthold Entens zijn roof- en vernielzucht bot in de omliggende kerken, kloosters en abdijen. Het schoone nonnenklooster Essen, bezuiden Groningen, liet de woestaard door zijn benden plunderen en verwoesten; het Dominicanenklooster te Winsum onderging een gelijk lot; zelfs Aduard, weleer Neerland's hoogeschool, vond geen

---

1) De Jonghe, *Des. Bat. Dom* p. 157.

2) A. J. J. Hoogland O. P. — *Conscriptio exulum Frisiae.* — *Archief van het Aartsbisdom Utrecht.* Dl. XVI, blz. 331.

genade. De fraaie hoofdgebouwen en de bibliotheek met haar schat van handschriften en boeken gingen in vlammen op. Geen Turk kon ontzinder debaccheeren.

Ook deze religieuzen, die den ondergang hunner dierbare stichtingen moesten overleven, zochten een toevlucht binnen Groningen, waar menige abdij van oudsher een refugie-huis bezat. Aan P. Nylen werd in 1581 door den vicaris-provinciaal, P. Antonianus, de zorg opgedragen over de ruïnen en bezittingen van het verwoeste klooster te Winsum. Planken, balken, steenen — rampzalig overschot van het eens zoo aanzienlijk gebouw — liet hij per schip naar de stad voeren, om daarmede zijn klooster te herstellen. Van de bezittingen maakte hij, volgens lastgeving van het kapittel te Maastricht in 1584, een uitvoerigen inventaris op. De kloosterklok kwam in 1588 door verkoop aan den abt van Bloemkamp, bij welk contract P. Nylen zich teekende: Prior der kloosters van Winsum en Groningen. [1])

De afbraak van het klooster te Winsum kwam den prior te Groningen zeer te stade, want het klooster der Jacopijnen, de kerk zoowel als het convent, verkeerden in jammerlijken staat en dreigden in te storten. Voor eene deugdelijke herstelling was dit echter verre van toereikend. P. Nylen diende derhalve bij den Raad in 1586 een suppliek in, om het benificie te mogen aanvaarden, dat onder Eenrum lag en door een der kloosterlingen zonder bezwaar zou kunnen bediend worden. Burgemeesters en Raad accordeerden het verzoek des »weerdigen Heeren suppliant« en gaven den prior tot wederopzeggens het gevraagde benificie. [2])

---

1) De Jonghe. *Des. Bat. Dom.* p. 81.

2) Zie Bijlage XX.

Met de volledige herstelling van het koninklijk gezag was het geestelijk gezag nog niet geregeld. De hertog van Parma beval wel den Stadhouder het kapittel met zijne beneficiën te herstellen, maar den 23sten Juli 1581 was graaf Rennenberg overleden. De Mepsche, een Groningsch burger en een der trouwste koningsgezinden, ried nu een voorloopige schikking aan. De Bisschop was overleden, het kapittel verstrooid, de koordienst verboden, het onderhoud der geestelijken in beslag genomen, het bisdom tot één klein district ingekrompen, doctor Elst als voorheen pastoor van Sint-Maarten; wat lag dus meer voor de hand dan een vicaris te benoemen, op wiens leer en gedrag niets viel af te dingen, en dien dignitaris te voorzien van alle volmachten, noodig om de kerkelijke discipline te herstellen? Volgens dat plan droeg hij enkele achtenswaardige geestelijken voor en verklaarde tevens zijne Hoogheid (den hertog van Parma): »qu'elle feroit »que bien, de faire authoriser le Frère Arnoldus »Nylen, prieur des Frères Prêcheurs de ceste ville, »conservateur de la Foy catholique par ses continuelles »presches et vie inculpable icy, à absouldre in foro »conscientiae ceulx, qui ayant forjuré de la vray doc»trine, se demandent reassubjecter à l'obéissance de »nostre Mère la Ste Eglise.« [1])

Deken Dr. Johan Elst werd benoemd tot officiaal voor het vacante bisdom. Bij diens dood, in 1588, droeg de Regeering den Utrechtschen domdeken Jan van Brucheze tot bisschop voor, maar de onderhandelingen over deze benoeming wilden niet vlotten. Nu viel de keuze op den prior van het Jacopijnenklooster

---

[1]) A. van Lommel S. J. — *Archief v. h. Aartsb. Utrecht.* Dl. XV blz. 270 en vlg.

te Groningen. In 't begin van December 1589 hechtte de Koning zijn placet aan deze keuze, waarbij de Landvoogd zijn aanbeveling had gevoegd.

Niet dan door nood gedwongen — *quasi extrema obedientia, sub magnae ipsius Dei et superiorum meorum offensionis poena, compulsus* [1]) — aanvaardde P. Nylen de waardigheid, waarvan hij zich de zorgen en bezwaren niet ontveinsde. Hij deed afstand van het prioraat, dat overging op P. Joannes Henrici, den trouwen procurator en ijverigen medearbeider bij de restauratie des kloosters, en nam de verzegelde brieven in ontvangst, die hem zijne benoeming tot persona en deken der Sint-Maartenskerk en tot vicaris-generaal *(sede vacante)* van het Groningsche bisdom meldden [2])

Zoodra P. Nylen het pauselijk diploom, het koninklijk placet en de lastgeving des Stadhouders getoond en de hulp van den wereldlijken arm tot handhaving van zijn gezag had ingeroepen, traden de luitenant en de hoofdmannen als één man toe, om den achtbaren prelaat geluk te wenschen en hem van hun steun te verzekeren. Ook de Raad was zeer ingenomen met de benoeming, maar onder het bewegelijke volk openbaarde zich onrust. Het vreesde, dat een vicaris de voorlooper zou zijn van een bisschop, welke naam alleen reeds afkeer wekte. Opzettelijk werd dat vuur aangeblazen door lichtzinnige geestelijken, die van een bisschop maatregelen duchtten tegen hun wereldsch en ergerlijk leven. Geen bisschop moest het volk

---

[1]) Auberti Miraei *Diplom. Nova Coll.* T. IV. p. 471 et sqq.

[2]) Volgens de Jonghe — *Des. Bat. Dom.* p. 158. — verwierf P. Nylen omtrent dezen tijd te Keulen het doctoraat, en voldeed hij daardoor aan een der eischen, gesteld voor het personaat der Sint-Maartenskerk.

hebben — zoo stookten zij heimelijk onder de menigte — want een bisschop was in strijd met 's lands privilegiën, maar een officiaal, een ondergeschikt ambtenaar.

Den 22sten December 1589 zou pater Nylen voor Burgemeesters, Raad en gezworene meente plechtig als vicaris-generaal worden erkend. Tegen dien dag hadden de plichtvergeten geestelijken — *scabiosi clerici* — de grofste leugens onder het volk verspreid. De Spaansche Inquisitie zou ingevoerd worden; de burgers zou men aan hun eigen deur ophangen, enz.

Toen dan ook in de voltallige volksvergadering P. Nylen zijne benoeming mededeelde, juichten de Burgemeesters en de Raad hem toe, maar stemden de geestelijken en de gezworenen — *clerus et territorii proceres* — alleen toe onder protest, dat elke inbreuk op hunne privilegiën de keuze ongeldig zou maken.

De vicaris werd door die krasse vrijmoedigheid geenszins onthutst, maar antwoordde cordaat: »Ik »heb oversten boven mij, die mijne daden zullen be»oordeelen. U lieden ben ik geene rekenschap schuldig.« Om verder te toonen, dat het hem strenge ernst was met de aanvaarding van zijn ambt, benoemde hij een officiaal en stelde een consistorie aan tot regeling en handhaving der kerkelijke tucht. [1])

---

[1]) *Bijdragen tot de Geschiedenis en Oudheidkunde, inzonderheid van de Provincie Groningen.* Dl. III, bl. 5. *Aanteekeningen van Johan Julsing, secretaris der stad Groningen.*

Den 16 December 1589. Ik heb aan Arnoldus, Prior der predikheeren (op last der Heeren) de akte zijner aanstelling met het placet van Zijne Koninklijke Majesteit teruggegeven, en bovendien drie brieven, door verschillende personen aan hem geschreven.

Den 19 December 1589. Arnoldus Nylen heeft zijne aanstelling, afgegeven door Octavius, bisschop van Calato, apostolischen Nuntius,

Deze maatregel was dringend noodzakelijk, want de toestand van den clerus was door de ongunst der tijden over het algemeen erbarmelijk. Behalve de talrijke priesters, die aan den dienst der Sint-Maarten en Sint-Walburg verbonden waren — in normale tijden 50 voor 12.000 communicanten — verwijlden binnen Groningen vele pastoors en beneficianten, die uit Friesland en de Ommelanden verjaagd of gevloden, hier een toevlucht hadden gezocht. Ware hun gedrag even onberispelijk geweest als dat van Cypr. Suffredi, pastoor van Leeuwarden, of van Hotenius, pastoor van Jouwer, achtenswaardige priesters, die in hunne ballingschap zich wijdden aan het onderwijs en den kerkdienst, den vicaris zou zwaar verdriet, den geloovigen groote ergernis zijn bespaard, maar velen, door den oorlog uit hun werkkring gerukt en tot den bedelstaf vernederd, brachten hun tijd in ledigheid en zingenot door. Dat aantal werd nog aanzienlijk vermeerderd door religieuzen, wier kloosters en abdijen verwoest waren. Sommigen hunner hadden een refugie-huis, anderen

---

met het placet des konings, in de sacristy van de St. Maartenskerk, overgelegd aan de voornaamste prelaten en andere geestelijken, die van het land herwaarts opgeroepen waren. Na van de overgelegde aanstelling kennis genomen te hebben, begaven vele geestelijken zich naar de raadsvergadering, waar de Luitenant en Hoofdmannen tevens op uitnoodiging verschenen zijn.

Den 22 December 1589. Alle leden der gezworen meente zijn vergaderd geweest om over de aanstelling van Arnoldus Nylen, Prior der predikheeren, te beraadslagen. De behandeling is verdaagd tot 12 uur, zonder dat er toen iets bepaalds is besloten. De Prior Arnoldus is als vicaris-generaal toegelaten onder protest, waarvan de beteekening is toevertrouwd en opgedragen aan den Syndicus Hammonius.

Den 17 Februari 1590. Arnoldus Nylen is op de gebruikelijke wijze in het pastoorsambt van St. Maarten bevestigd. — Vgl. *Epist. Arn. Nylen. Miraei. Diplom. Nova Coll.* T. IV. p. 471.

leefden geheel afhankelijk van de liefdadigheid der burgerij, maar geen hunner werd door gezag nog in toom gehouden. Dat deze personen den vicaris met wantrouwen zagen komen, is zeer licht verklaarbaar. Die vrees dreigde bij de gevluchte monniken van Aduard zelfs tot verweer over te slaan. Zij hadden dan ook een zware verantwoording op zich geladen: van de jaarwedde à 6000 gld., waartoe zij zich bij plechtig contract in 1576 verbonden hadden, was den Bisschop nog geen penning uitbetaald.

Maar de vicaris wist zich sterk door den bijstand van den wereldlijken arm. De weerbarstigste en luidruchtigste geestelijken, en zij die de meeste ergernis gaven — *pessimi quique ganniones et incestuosi sacrilegi* — dwong hij voor zijn rechtbank te verschijnen en zich aan het strenge kanonieke recht te onderwerpen. Anderen, die in de openbare zitting der hoofdmannenkamer om vergeving kwamen smeeken, werden voorloopig ontzien, totdat de Apostolische Nuntius nader omtrent hen zou hebben beslist.

Een tweede zaak, welke den vicaris nauw aan 't harte lag, was het onderwijs der jeugd en de aankweeking eener deugdelijke priesterschap. Het eenigst en krachtdadigst middel, om dit doel te bereiken, was, zijns inziens, de stichting van een college der Societeit van Jezus. Reeds eenige jaren hadden de voornaamste Katholieken te Groningen hieromtrent plannen beraamd, zonder tot een duurzaam resultaat te komen; een eerste vestiging te Appingedam was mislukt. Thans wilde P. Nylen, gesteund door Parma en aangemoedigd door den H. Stoel, binnen de stad een college vestigen. Hij trad in onderhandeling met den Jezuiet, P. Samerius, die zich tot alles bereidvaardig

toonde, doch aandrong op de noodige fondsen. Hier nu wrong de schoen. Slecht beheerde of nagenoeg verlaten kloostergoederen voor het college aanwijzen, deed een luid protest opgaan onder vele kloosterlingen; stedelijke inkomsten voor dit doel bestemmen, was een ontoereikende maatregel, want de schatkist was ledig en het land geplunderd en platgebrand; verzoeken om toelagen bij den koninklijken thesaurier bleven door den berooiden staat van Spanje's financiën onbeantwoord. Tegen wil en dank was P. Nylen dus verplicht de uitvoering van zijn plan te verdagen. [1])

Krachtens zijne volmachten beschouwde de vicaris zijn ambt slechts als eene voorloopige bediening. »Ik »ben slechts geplaats aan het roer der Kerk,« zeide hij, »totdat degene komen zal, wien mijn arbeid zal »nuttig wezen. Ik ben slechts de voorlooper, de vriend »des bruidegoms.« — De Regeering dacht er echter anders over: zij benoemde den 20sten Maart 1593 P. Nylen tot bisschop van Groningen. In een schrijven van genoemden datum droeg koning Philips den Dominicaan onder de volgende loffelijke bewoordingen aan paus Clemens VIII voor: »Arnoldus Nylen van »Sint-Dominicus' orde, wiens verdiensten jegens den »heiligen Stoel en wiens liefde, ijver en streven voor »onzen roomschen katholieken godsdienst wij door en »door kennen, uitmuntende door reinheid van zeden »en beoefening der wetenschap, stellen wij bij dezen

---

[1]) »Durum quippe piis restaurationi Ecclesiae Dei intendentibus »responsum; qui re ipsa experiuntur et quasi praevident, hoc solo »medio perditam nostram Rempublicam posse et non alio juvari »et in juventute restaurandum, quod omnino in senibus desperatur.« — *Epist. Arn. Nylen. Miraei. Diplom. Nova Coll.* T. IV. p. 471.

Prof. Dr. J. Reitsma. *Gedenkboek der Reductie van Groningen in 1594.* Blz. 163 en vlg.

»brief aan Uwe Heiligheid voor als een geschikten, »ons gevalligen persoon.« [1])

Aldus zag P. Nylen zich voor altijd aan het katholieke Groningen verbonden. De bisschopswijding kon hij evenwel wegens den oorlog niet ontvangen; hij moest ze tot gunstiger tijden uitstellen.

Die gunstiger tijden zouden, helaas, niet aanbreken. Groningen, de eenige stad in het Noorden, die het koninklijk gezag en den Roomschen godsdienst nog hoog hield, werd door den aangroeienden vijand steeds nauwer ingesloten; alle passen, die tot Groningerland voerden, werden afgesneden; alle verschansingen en voorwerken bestormd en veroverd. Wat lang gevreesd en voorzien was, geschiedde: 's vijands vlag wapperde in den geheelen omtrek, batterijen rezen uit den grond, kanonnen dreigden de veege veste met dood en verderf. Tevergeefs had de burgerij sinds jaren op de verdrijving van den stoutmoedigen, rusteloozen vijand aangedrongen; tevergeefs in de laatste oogenblikken ijlboden gezonden tot Verdugo om hulp; het moest Groningen gaan, gelijk het zoo menige Nederlandsche stad ging, die welvaart en vermogen aan de trouw jegens den Koning had opgeofferd: het werd aan zijn lot overgelaten. Het eens zoo geduchte Spanje kon geen hulp verleenen, of moest uit politiek zijne macht elders gebruiken.

De stad verdedigde zich twee maanden lang hardnekkig tegen den overmachtigen vijand, doch het stond bij den krijgshaftigen Maurits en de Staten geschreven: het laatste bolwerk van Spanje en Rome moest vallen. Den 23sten Juli 1594 gaf de stad zich over onder de te

---

[1]) *Archief v. h. Aartsb. Utrecht.* Dl. XV, blz. 287.

verwachten voorwaarde: »dat binnen de stad Groningen en de Landen geen andere religie geëxerceert »zal worden dan de gereformeerde.« Dit artikel beteekende het doodvonnis voor den katholieken godsdienst.[1])

Den volgenden dag, den 24sten van Hooimaand, verliet de commandant Liauckema, aan het hoofd der kleine bezetting, met krijgsmanseer de overmeesterde veste. Hem volgden bisschop Nylen, vergezeld van zijn trouwen ordebroeder, den prior P. Joannes Henrici, een zestal Jezuieten, verscheidene koninklijke ambtenaren en uitgewekenen. Al ware den Bisschop het vertrek niet beteekend, hetgeen ons niet zeker is, dan nog had hij de stad moeten verlaten, omdat hij nooit den eed van trouw aan de omwentelingspartij zou hebben afgelegd, en wegens de strenge bespieding, waaraan hij persoonlijk was blootgesteld, nooit eenige functie had kunnen uitoefenen. Hij ging dan met gebroken hart heen, in het treurig bewustzijn, dat de herder werd geslagen en de schapen gingen verstrooid worden.[2])

Aan het Hof te Brussel werd de doorluchtige balling door den aartshertog Ernst met eerbied en deernis ontvangen. De Bisschop overhandigde de geheime

---

1) Met eene waardeering, welke den schrijver tot eere strekt, verhaalt Mr. J. A. Feith: »Den 4[den] Juli begaf zich de geestelijkheid naar het raadhuis en verklaarde te verlangen, dat tot een accoord met den vijand zou worden overgegaan. Al moest zij ook de stad met verlies van alle rechten verlaten, zij wenschte niet dat er meer bloed zoude worden vergoten. Voorzeker een daad van opoffering, prijzenswaardig, omdat alle eigenbelang werd op zijde geschoven voor het belang van het algemeen.« — *Gedenkboek der Reductie*, blz. 101.

2) »Discessit ergo cum multis non suis solis, sed Catholicorum »praecipue civium sacrarumque virginum lachrymis.« — *Miraei Diplom. Nova Coll.* Coll. IV. p. 482.

papieren des Bisdoms, welke hij zorgvuldig aan de handen der veroveraars had onttrokken, en gaf den belangstellenden Landvoogd meermalen inlichtingen omtrent den toestand der Noordelijke Provinciën. Uit waardeering kende de Aartshertog den van alles beroofden Prelaat een jaarwedde toe van 600 gulden, en beval hem zijn herdersambt te blijven vervullen en de verlaten Katholieken door brieven te troosten en te vermanen. Bisschop Nylen bleef waken over zijne kudde, zij het ook van verre.

Bij zijn vertrek uit Groningen had hij de katholieke burgerij stellig beloofd, haar niet te zullen verlaten; hij bleef zijn woord gestand. Hoe zal hij in zijn herderlijk schrijven de geloovigen tot standvastigheid en lijdensmoed hebben aangespoord, en over den afval veler verdrukte Katholieken hebben getreurd? Hoe menigmaal zal een noodkreet uit de vervolgde gemeente tot hem zijn doorgedrongen, zonder dat hij bij machte was iets ten bate der ongelukkigen te verrichten? Wij kunnen het ons voorstellen, wij kunnen het meegevoelen, meeleven, maar de wederzijdsche brieven ontbreken ons. Wat wij nog van den waardigen Bisschop bezitten, zijn getuigschriften, die een zeer droevig licht op zijne laatste levensdagen werpen.

De hand des Heeren drukte loodzwaar op den veelvuldig beproefden Kerkvoogd. Ziekten hadden zijne krachten gesloopt; een noodlottige kwaal had hem, ondanks eene langdurige, kostbare behandeling der heelmeesters, van één oog beroofd, terwijl door den dood van zijn weldoener, aartshertog Ernst, hem ook de noodzakelijke jaarwedde was ontvallen. En zoo zien wij ten jare 1602 den eerbiedwaardigen grijsaard, half blind en gekromd, als een armen bedelaar

met een smeekschrift aankloppen bij het Hof van Brussel, om een aalmoes. Niet zonder ontroering kan men de *Libelli* lezen, waarin de hoogwaardige prelaat in 't kort zijn behoeftigen toestand uiteenzet. Wanneer de Landvoogd, wegens de rampspoedige tijden hem onmogelijk eenigen onderstand kan verleenen en de arme kudde te Groningen aan haar lot moet worden overgelaten, dan verzoekt hij als een gunst, van zijne waardigheid te worden ontheven, om weder als eenvoudig religieus, onder de gehoorzaamheid zijner Orde, in een klooster te kunnen leven. Daar zal hij de nog overige levensdagen in vrede doorbrengen en bidden voor het welzijn des Landvoogds. [1])

Of deze smeekbede verhooring vond, weten wij niet, maar het volgend jaar, 1603, op den feestdag van Sint-Thomas, den 7den Maart, ging bisschop Nylen tot een beter leven over. Hij werd begraven in den kloostergang van het Brusselsche Dominicaner-convent. Een gewone zerk, versierd met zijn wapen en devies, en een eenvoudig grafschrift, wees de rustplaats aan van den laatsten Bisschop van Groningen.

D. O. M.
HIC SEPULTUS EST
RDUS P. ARNOLDUS NYLEN
RELIGIOSUS ORDINIS PRAEDICATORUM,
CONVENTUS GROENINGENSUS, S. T. D.
ELECTUS EPISCOPUS GROENINGENSIS
QUI OBIIT ANNO M. DC. III. VII MARTII.
REQUIESCAT IN PACE. [2])

---

1) *Miraei Diplom*, *Nova Col.*, T. IV. p. 481. 482.
2) De Jonghe, *Des. Bat. Dom.* p. 159.

Het wapen van bisschop Nylen bestaat uit een gevierendeeld schild, waarvan het eerste en vierde kwartier van keel met eene faas van goud, het tweede en het derde van lazuur met een loopenden windhond en drie sterren van zilver. Tot wapenspreuk voerde hij het woord van Sint-Paulus: *Currite ut comprehendatis.* Loopt zoo dat gij (den eereprijs) moogt verkrijgen.« (I Cor. IX. 24.)

De volgende werken zijn door hem nagelaten:

Tractatus de Sacramentis in genere et specie. T. I. Controversiarum fidei. T. II.

Sermones B. M. Virginis. — Explicatio antiphonae Salve Regina.

Deze werken bevonden zich in handschrift in de kloosterbibliotheek te Brussel omstreeks 1670, tijdens een bezoek van den geschiedvorscher P. Guilbertus de la Haye. Na den brand des kloosters in 1695, veroorzaakt door het bombardement der Franschen, zijn zij vermist en hoogst waarschijnlijk door die ramp vernietigd. [1])

---

[1]) De ipso Arnoldo Rayssius ad S. Petri Duaci canonicus in sua Belgica Christiana scribit: »Vir stylo et facundia clarissimus, »cum turbulentis illis temporibus canes, haereticos inquam, in »altaria proruere, et sues in baptisteriis volutari persentisceret, »incredibili dolore percitus, adversus omnes praestigiosos calum»niatores opportune, importune clamare coepit, nihil praetermittens »quod vel ad fraudes, technas et imposturas Christi hostium »detegendas vel ad haereticorum nugamenta dissolvenda vel ad »Orthodoxae Ecclesiae Romanae dogmata explicanda et commu»nicenda pertinere videbatur. Reus hinc impugnatae Haereseos »factus, postulatusque doctrinae suae coram Senatu Groningensis »Civitatis, jam tunc Haeretica contagione infecto, omnibusque »Juratis rationem reddere, omnium accusationibus egregie dilutis, »ad monasterium e carcere liber redire jussus, graviterque in »labore ad gloriam Dei assumpto persistens, inter caetera effecit »ut anno supra sesquichiliadem octogesimo, tertio nonas Aprilis,

Bij de verovering of, zooals men destijds placht te zeggen, de »reductie« van Groningen was in het zesde artikel van het capitulatie-tractaat bepaald: »Ende dat »alle die cloosters, gheestelicke ende cloostersgoederen »zullen in jegenswoordighen staet blijven, totdat bij »de Heeren Staten-Generaal den staet van de stadt »Groeninghen ende Ommelanden behoorlyck geredres- »seert sal zijn.«

Krachtens dit artikel werd terstond op het Jacopijner-klooster beslag gelegd. Welke bestemming men aan de gebouwen zou geven, hing van de beslissing der Staten af; en hunne Hoogmogenden wezen het klooster aan tot een tucht- en werkhuis voor bedelaars, landloopers en ander schadelijk en onnut volk. Wel een vernedering, eene ontheiliging, voor een huis, dat drie eeuwen lang aan den dienst van God was toegewijd geweest.

Maar niet het geheele complex der gebouwen werd voor de huisvesting dezer schamele en verworpen

---

»ipsa malignantium cohors a civibus in carceres protuderetur, »atque Catholicis occupatae ac spoliatae Ecclesiae Sanctae Wal- »burgis Sanctique Francisci restituerentur. Verum posteaquam »anno MDXCIV in pejus omnia ceu fatali quodam casu proru- »erent adeoque Metropolis ipsa Groninga vi, armisque perduellium »subacta est, Arnoldus ob infractam in avita fide propugnanda »constantiam exul proscriptus, nequaquam animo labefactus, quin »gaudens pro nomine Jesu contumeliam pati, Patriam caeteraque »omnia fortiter contempsit, atque Bruxellis perbenigne exceptus, »gloriosissime ac vehementissime adversus haereticos concionando, »optime de Republica Christiana meritus, magno sui apud omnes »desiderio relicto, ibidem vita functus est die D. Thomae Aquin. »sacro.« — Hactenus Rayssius ex fideli relatione Patrum nostrorum Bruxellensium, partim Groninga etiam exulum adhuc superstitum, qui Arnoldo nostro in religione semper convixerunt; partim nativorum qui ab istis et ab Arnoldo illa saepe audiverant. — Seguier *Infulae Belgicae Ord. Praed.* p. 32.

lieden bestemd, want in 1621 gaven »de Heeren »Gedeputeerden den voorstanderen der armen deser »Stadt op hun versoeck consent, den noorder trans »ofte ommeganck van het Jacopinen clooster te mogen »betimmeren ende tot educatie van de arme joeght »t'accommodeeren.« In hun prijzenswaardige armenzorg gingen de armmeesters echter te ver, en occupeerden ook den wester ommeganck des cloosters, zoodat de Gedeputeerden uitdrukkelijk protesteerden en door het plaatsen van een schildwacht hun protest klem bijzetten. [1]) Ter onderscheiding van het Burgerweeshuis of Roode Weeshuis, waar kinderen van burgers werden opgevoed, noemde men dit huis het Arme Kinderhuis, of naar de kleeding der weezen, het Groene Weeshuis. Verlaten weezen, wier ouders geen burgerrecht hadden bezeten, vonden hier een onderkomen.

Op het noord-oostelijk gedeelte van het kloostererf werd een huis tot militaire gevangenis ingericht; het werd genoemd: »het Gewaldigen Logement« of Provoost. Daar nabij bouwde men een »Pycqueursstal« voor de ruiterij. In 1636 werd hier een nieuwe straat gemaakt, »streckende van Ebbinge tot St-Walburchstrate«, kostende 198 Car. gld. 2 st. [2])

Wegens ouderdom, en waarschijnlijk nog meer wegens verwaarloosd of gebrekkig onderhoud, stortte in het jaar 1639 een groot gedeelte van het Jacopijner klooster ineen. De jaarlijksche begrooting der gods-

---

1) *Extract uit de poincten van propositie des Landdaegs tegens den 18 Junij 1621 uitgescr. — Item Saturni den 7 Juli 1621. — H. S. in fol. 178 no. 14, Rijksarchief Groningen.*

2) *Veneris*, den 26 Aug. 1636. — H. S. als boven. — *Groningsche Volksalmanak 1906*. blz. 20, 21 en 179.

huizen klom daardoor met 718 gld. Voor een deugdelijke reparatie »van binnen ende anders vereischet« raamde evenwel de commyss Mensenborch een bedrag van meer dan 2500 ℔, welke onkosten de Staten voorstelden te dekken met den verkoop van »eenige »oude woningen ende gronden an Ebbinge ende »Jacobijnerstrate tot het gemelde clooster gehoorende.« [1])

Twintig jaar later, 1659, stelde de Diaconie voor: de blauwe weezen ook in het Jacopijner klooster onder dak te brengen. Den 29sten October van dat jaar werd aan dit armbestuur het werkhuis en den 20sten Januari 1660 de kerk tot een diaconie-kinderhuis afgestaan. De predikant Johannes Martinus begaf zich in gezelschap van den ouderling Jan Rotgers en den boekhouder naar het klooster, om de gebouwen in oogenschouw te nemen, maar wie schetst hunne verontwaardiging? Daar stond hoog in de koornis, zoo waar, het beeld van Sint-Dominicus. Zij konden hun oogen niet gelooven. Zulk een gruwel, en dat, terwijl geheel Groningen reeds zoovele jaren van alle paapsche overblijfselen gezuiverd was! Diep geërgerd trok het drietal naar het schip der kerk, dat Willem de Vrije tot giethuis gebruikte. Daar stootten zij weer op paapsche superstitie; daar lag een bijna afgewerkte klok met het randschrift: *Ave Maria ora pro nobis.* Het was bar! [2])

Tot geruststelling van het vrome drietal, werd in 1674 de Jacopijnerkerk tot den grond toe afgebroken. Zij was bouwvallig verklaard; en geen wonder. Sedert

---

[1]) *Jovis* den 19 Decemb. 1638. — *Veneris* den 9 Oct. 1640. H. S. als boven.

[1]) C. P. L. Rutgers. *De Groene Wees. Schetsen en mededeelingen betreffende het Diaconie-kinderhuis der Ned. Herv. Gem. te Groningen.*

1594 was zij tot ammunitie-huis, o. a. tot bewaring van pulver gebruikt, zeer tegen den zin der omwonenden. Om alle ongelukken te voorkomen, bracht men in 1627 het buskruit naar het Pulverhuis bij den Kruidsdwinger.

Maar vooral had het gebouw te lijden gehad van de metaalgieterij, die de Provincie daar had opgericht. In twee ovens werden daar 's lands kanonnen, slangen en kartouwen gegoten. Tegen zulk een mishandeling, gevoegd bij de verwaarloozing van dak en goten, was het gebouw, hoe solied ook geconstrueerd, niet bestand geweest. Bij Provinciale resolutie van 4 Maart 1651 hadden de Staten 500 gld. uitgetrokken tot reparatie. Het had echter weinig gebaat. Willem de Vrije ging te midden van smook, vuur en vonken lustig door met zijn cyclopen-arbeid, totdat de Staten veiligheidshalve tot slooping der kerk adviseerden. Den 24sten April 1674 werd het contract gesloten tusschen W. J. de Vrije c.s. en den aannemer tot het afbreken der Jacobijnerkerk. De plaats, waar de kerk had gestaan, moest geheel worden ontruimd; geen steen werd op den anderen gelaten. [1])

De *Jacobijnenstraat* alleen bleef nog herinneren aan de kloosterlingen, die het katholieke Groningen eeuwen lang ten zegen waren.

Aeternumque tenet per secula nomen.

---

[1]) *Groningsche Volksalmanak 1906.* — Jhr. Mr. J. A. Feith. *Militaire Gebouwen.* Blz. 14 en 15 — C. H. Peters. *Caerte van Groeningen van Haubois.* Blz. 178, 179. — Verschillende bijzonderheden erkennen wij dankbaar verschuldigd te zijn aan de welwillende voorlichting van Mr. P. G. Bos.

PRIORS.

P. Wessel, 1404. [1])
P. Wilhelmus, 1427.
P. Bernardus van Dulmen, S. Th. M., 1439, 1440.
P. Albertus Schultingh, 1485, 1489.
P. Gerardus Sangers (Cantoris) S. Th. M. en D., 1501, 1506.
P. Warnerus van Zutphen, 1506.
P. Wilhelmus Elverick van Wesel, 1513, 1516. [2])
P. Laurentius Laurentii, S. Th. M. en D., 1525, 1532.
P. Thomas Alberti, 1550.
P. Christianus van Elst, 1552. [3])
P. Henricus Faeck van Nijmegen, 1555.
P. Joannes van Oosterwijck. [4])
P. Arnoldus Nylen, S. Th. D., 1576—1589.
P. Joannes Henrici. 1589—1594. [5])

AANHANGSEL.

HET DOMINICANENKLOOSTER TE WINSUM.

Omstreeks 1275 vestigden de Dominicanen zich te Winsum, een destijds welvarend dorp met veel vertier. [6]) Vijf jaar later werd het klooster op het generaal-

---

[1]) De jaartallen zijn de datums der charters, waarin genoemde priors voorkomen.

[2]) De Jonghe o. c. schrijft, vermoedelijk foutief, *Henricus* Elverick, 1511.

[3]) P. Christianus van Elst en P. Henricus Faeck komen ook voor als priors te Nijmegen.

[4]) *Miraei Diplom. Nov. Coll.* p 685. — Volgens *Hist. ofte Beschrijv. van 't Bisdom van Groningen*, blz. 287, was P. Lambertus Fabri in 1511 prior te Zwolle en later te Groningen, en P. Wilhelmus Smit van Wezel prior te Groningen in 1520.

[5]) Kapittels der Saksische provincie werden te Groningen gehouden in 1342, 1380.

[6]) *Tegenw. Staat van Stad en Lande.* Dl. 21, blz. 310.

kapittel te Oxford kanoniek erkend. Achtereenvolgens ressorteerde het onder de Teutonische, Saksische en Nederduitsche orde-provincie. [1]) Gedurende de oorlogen tegen de Oost-Friezen, de Saksers en de Gelderschen had het klooster veel te lijden van de brandschattingen en plunderingen der woeste krijgsbenden, maar het meest in 1566, toen een bende beeldstormers de altaren verbrijzelde en in kerk en klooster de grootste verwoestingen aanrichtte. De gebroeders Pieter en Asinga Ripperda werden van dit wandalisme beschuldigd, maar ontkenden tegenover de Mepsche, luitenant van Groningen, elk aandeel. [2])

De toestand van het klooster was zoo treurig, dat P. Vincentius Herculanus, commissaris-generaal, op zijn visitatie-reis door Nederland in 1568, het klooster ophief en de communauteit bij die van Groningen incorporeerde. Het generaal-kapittel te Rome in 1569 bekrachtigde dit besluit. [3])

Nadat het koninklijk gezag door Alva in de Ommelanden hersteld was en de katholieke godsdienst ongehinderd kon uitgeoefend worden, betrokken de paters weer hun dierbaar klooster. In 1576 stortte

---

[1]) 1483. Martii 3. fr. Henricus de Zelandia conventus Wincemen. provincie Saxonie fuit assignatus studens theologie in conventu Coloniensi.

1483. April 4. Conventus Wincemensis eximitur a cura cujuscunque vicarii particularis seu nationis et similiter subest provinciali nec potest visitari ab aliquo.

1512. Nov. 29. Conventus Wincemensis eximitur a provinciali Saxonie et submittitur congregationi Hollandie sub vicario generali et illi Congregationi incorporatur cum omnibus privilegiis ceterorum conventuum. — *Regesta Mag. Gen.*

[2]) Brief van Joh. de Mepsche, 4 Dec. 1566. — *Archief v. h. Aartsb. Utrecht.* Dl. XIV, blz. 411.

[3]) De Jonghe, *Des. Bat. Dom.* p. 80.

echter een gedeelte van het gebouw door ouderdom in, terwijl vier jaar later het overige gedeelte door de roofbenden van den gewezen Watergeus, Barthold Entens, met den grond werd gelijk gemaakt.[1]) Alles werd verwoest; niets gespaard, geen boek, geen handschrift, geen charter. Alleen de kloosterklok lieten de plunderaars op hun rooftocht achter. Ter nauwernood ontsnapte de laatste prior, P. Adrianus van Zierikzee, aan de handen van het barbaarsche krijgsvolk. Hij vluchtte, met medevoering eeniger kostbaarheden, naar Groningen, waar hij de catastrophe slechts luttel dagen overleefde.

Aan den prior van Groningen, P. Arnoldus Nylen, werd in 1581 de zorg over de bezittingen, landerijen, renten, enz. van het verwoeste klooster opgedragen. De afbraak kwam het Groningsche klooster ten goede, dat dringend herstelling eischte. Een inventaris der goederen werd opgemaakt, om, wanneer de vrede zou dagen, de eigendomsrechten des kloosters tegen alle onrechtmatige bezitters te handhaven. Doch de vrede liet zich wachten; en middelerwijl vielen alle goederen en inkomsten den onverzadelijken fiscus ten prooi..

Na zulk een tragisch einde is het tevergeefs gevorscht naar de geschiedenis van dit klooster en zijn bewoners.

Het Dominicanenklooster te Norden.

Norden was de eerste nederzetting de Dominicanen in Oost-Friesland, en heeft aanleiding gegeven tot de stichting des kloosters te Winsum en Groningen. Het

---

[1]) Brucherus, t. a. p., blz. 227.

werd omstreeks het jaar 1264 gesticht door P. Gerhard, die door den pauselijken legaat Thomas naar de Friezen was gezonden om hen tot deelneming aan den kruistocht van Sint-Lodewijk aan te wakkeren. De burgemeesters van Norden: Reiner Egers, Hicko Idzinga en Harko Udenga, stonden daartoe in het noorden der stad een bouwterrein af, waarop zich destijds de meent bevond, en steunden de stichting naar hun best vermogen. In 1269 was het klooster reeds voltooid. Dit moet men opmaken uit het feit, dat in gemeld jaar afgevaardigden van de Eemslanden met Hildebold, aartsbisschop van Bremen, in het klooster te Norden bijeenkwamen, om het vredesverdrag van 1255 te vernieuwen. De prior en een pater, Memmo geheeten, traden daarbij als getuigen op. [1])

Den 18[den] Maart 1276 had te Faldern buiten Emden weder eene plechtige samenkomst plaats. Eenige abten en andere geestelijken deden toen uitspraak in een geschil over kerkelijke boeten en inkomsten tusschen bisschop Eberhard van Munster en de vier Friesche landen zijner diocees. Onder de bemiddelaars bevonden zich P. Albertus, prior te Norden, met zijn supprior. [2])

Eerst in 1323, op de volksvergadering te Upstallboom, ontvingen de Dominicanen uit Norden, tegelijk met de Franciscanen uit Emden, verlof om te gaan termineeren.

Meermalen moest het klooster deelen in de rampen der woeste burgertwisten, die destijds in Friesland

---

[1]) Hemmo Suur. *Geschichte der chem. Klöster in Ostfriesland*, s. 104.
[2]) *Oorkondenboek van Groningen en Drente.* Dl. I, blz. 94, n. 147.

uitbraken, en kerk noch godshuis ontzagen. Zoo werd het klooster in 1318 bestormd door een bende, waarvan wij de partijleus niet weten. In 1358 verzette zich de hoofdman Hylo Attema tegen de gemachtigde vredestichters en begon den strijd, door zich met een hoop krijgsvolk in het Dominicanenklooster te werpen en zich daar te versterken. Tot verschansing leverde zich het gebouw uitstekend, want het beheerschte in het Noorden de gemeenschap tusschen de stad en het land. Deze strategische ligging kwam het klooster soms duur te staan. In 1430 ondernamen de Brockmers een aanval op Norden, om hun gevangen hoofdman Occo te bevrijden. Bij die onstuimige bestorming vloden de inwoners naar den burcht, de stoutmoedigsten naar het klooster, dat nu door de wilde horden werd bestormd, geplunderd en in brand gestoken.

De kloostergebouwen schijnen vrij aanzienlijk geweest te zijn, want meermalen hield de Saksische provincie binnen die muren haar kapittel, waartoe minstens een honderdtal kloosterlingen samen kwamen. Om in de noodzakelijke onkosten voor zulk eene vergadering te voorzien, werd een bijzonderen bedeltocht aan het klooster toegestaan. Vijf dergelijke kapittels, schrijft men, zijn te Norden gehouden, nl. in 1300, 1337, 1385, 1422 en 1444.

Uit een proces-verbaal der priorskeuze van 12 Nov. 1367 blijkt, dat de communauteit destijds bestond uit 16 paters-kiesgerechtigden, onder wie, volgens voorschrift, één *lector*. Voegt men hierbij de nog jeugdige kloosterlingen of studenten en de leekebroeders, dan moet het klooster een aanzienlijk getal religieuzen geherbergd hebben. Als priors zijn bekend: in 1276 fr. Albertus, 1367 fr. Reijnardus, 1379 fr. Rodolphus Rode-

kerke, 1472, fr. Everhardus, 1497 fr. Herman van Deventer. [1])

Bij de ruwe zeden, die in Oost-Friesland heerschten, is het geen wonder, dat ook de kloostertucht te wenschen overliet. In dezen uithoek der beschaafde wereld kon het gezag zich minder krachtig doen gelden. De kloosterlingen daalden af tot het peil der hen omringende landelijke bevolking en legden zich op koop- of ruilhandel toe. De strengste straffen werden geëischt om dit misbruik uit te roeien. [2])

Eindelijk werd in 1502 de strenge regeltucht ingevoerd onder het prioraat van P. Herman van Deventer. In tegenwoordigheid van de graven Edzard en Uko, twee abten, vier doctoren en eenige notabelen werd plechtig de akte voorgelezen. waarbij de religieuzen zich verbonden tot nauwgezette onderhouding der kloosterregels. [3])

Ondanks dien goeden geest, welke een tijdlang zal

---

[1]) Friedländer. o. c. Nos. 136, 906, 1552, 1690.

[2]) 1475, Sept. 25. Priori, patribus et fratribus universis, presentibus et futuris conventus Nordensis in contractu Frigie praecipitur sub poena excommunicationis late sententie et sub absolutione ab officiis quatenus de cetero non permittant, quod in suo conventu vendantur mercimonia et fiant negociationes et portentur ibi res venales sed potius prohibeant quantum possint, alias non possunt absolvi ab inferiori, mortis articulo duntaxat excepto.

1475. Sept. 30. fr. Joannes Arnoldi conventus Nordensis fuit assignatus in lectorem sui conventus cum gratiis.

1495. Jan. 18. Paduae fr. Gerardus Henrici remittitur ad provinciam suam et assignatur in conventu Nordensi.

1496. Nov. 28. Datur facultas conventui Nordensi ut possit mendicare pro capitulo provinciali futuro. — *Regesta Mag. Gen.*

[3]) Hemmo Suur. a. a. O. S. 107.

In 1503 op de Convocatie te 's-Gravenhage werd het klooster van Norden in de Hollandsche Congregatie opgenomen. »Imprimis acceptamus et incorporamus conventum Nordensem Geldriae. De Jonghe, o. c. p. 200.

geheerscht hebben, sloop Luther's reformatie binnen, en had de kloostergemeente in P. Henricus Reese een ergerlijken afval te betreuren. Door het vlijtig lezen van kettersche geschriften, en mogelijk ook uit andere beweegredenen, trad de afgedwaalde in 1527 in het openbaar tot het Lutheranisme over en werd predikant. Graaf Edzard, wiens sympathieën voor de nieuwe leer algemeen bekend waren, was aan dien verderfelijken stap niet vreemd geweest.

Na dien tijd begonnen de Lutheranen te Norden, door hunne geestverwanten van elders opgehitst, zoo dreigend het hoofd op te steken, dat de prior, op eigen behoud bedacht, met eenige kloosterlingen in 1529 een veilig heenkomen zocht. Zij, die in het klooster achterbleven, werden door graaf Enno met eene alimentatie heengezonden, of gingen in den maalstroom der beroeringen verloren. Graaf Enno zelf eigende zich alle kloostergoederen toe en liet het gebouw tot verbiijf voor zijne dochter Theda inrichten.

Aldus ging het Nordensche klooster roemloos ten gronde.

Het prioraatszegel van 1276 in roode was stelde voor: de H. Maagd met het Kindje op een troon, omgeven door drie gevleugelde engelenkoppen; aan beide zijden staan biddende figuren. Het beneden gedeelte des zegels wordt afgescheiden door een spitsboog, waarin een biddende monnik ligt neergeknield. Het randschrift luidt: *S. Prioris ord. Pdic.* Het zegel van den supprior stemt met dat des priors overeen, maar heeft tot randschrift: *Mater filii Dei miserere mei.* [1])

[1]) Friedländer, o. c. Bnd. I s. 27.

Het Dominicanessenklooster te Reide.

Oostwaarts van Groot-Munten bevindt zich een uithoek lands, Reide genaamd, welke bij de instrooming van het zeewater is staande gebleven. Daar lag, voordat de springvloeden der Noordzee het omliggende land verzwolgen en den Dollard gevormd hadden, een der voornaamste dorpen van Reiderland, Westerreide, waarvan in 1575 nog de kerk in wezen was. [1]) In de nabijheid van dit dorp lag in vroeger eeuwen een aanzienlijk klooster der Dominicanessen.

Oorspronkelijk waren deze kloostervrouwen, naar wij vermoeden, Augustinessen, want in 1376 worden zij genoemd *sorores ordinis sancti Augustini sub cura fratrum Predicatorum viventes,* zooals blijkt uit den stichtingsbrief van het filiaalklooster te Dickhusen; maar in de 15de eeuw worden zij uitdrukkelijk genoemd *ordinis beati Dominici.* [2])

De herhaalde watervloeden, vooral in 1509, waarbij de dijken bezweken en geheele dorpen en buurtschappen in de golven verdwenen, noodzaakten de zusters het klooster te verlaten en zich naar veiliger plaats te begeven. Omstreeks 1528 trokken zij naar Luykerbold (?). Van het klooster is overigens niets bekend, dan dat het wegens de Luthersche woelingen aan de Saksische ordeprovincie, waaronder het ressorteerde, werd onttrokken en aan de jurisdictie der Nederduitsche provincie onderworpen. [3]) Tijdens den Gelder-

---

[1]) *Tegenw. Staat van Stad en Lande,* Dl. XXI, blz. 229.

[2]) Friedländer, o. c. Nrs. 1692, 640.

[3]) 1528. April 28. — Antverpie. fr. Magister Antonius de Cimeterio, provincialis, instituitur visitator monasterii sororum Reijdensis provincie Saxonie quod ceptum est transferri de loco pristino ad locum qui Luykerbold (?) dicitur, ut per se vel per

schen oorlog moet het spoorloos verdwenen zijn. [1])

Bij de opkomst der Hervorming heeft Reiderland door een geruchtmakend feit veler aandacht in het Noorden getrokken. In 1526 werden P. Laurentius, prior te Groningen, en P. Reynerus Munter, terwijl zij te Jengum in Reiderland predikten, door zekeren Henricus, predikant te Oldersum en kapelaan van jonker Ulrich van Doornum, over hunne geloofsleer aangevallen. Dit had een openbaar geloofsdispuut te Oldersum ten gevolge, waarin beide partijen zich de overwinning toeschreven. [2])

HET DOMINICANESSENKLOOSTER TE DYCKHUSEN.

Daags voor Sinte-Luciëndag des jaars 1376 werd te Dyckhusen in het kerspel Visquard, in Oost-Friesland, tusschen eenige zusters van het klooster te Reyde en heer Liuppold, kapelaan der Sint-Margareta-kapel aldaar, een verdrag gesloten, waarbij genoemde geestelijke afstand deed van de kapel met annexe goederen ten behoeve van de religieuzen. Getuigen, die mede hun zegel aan de oorkonde hingen, waren: Dodo cureit van Norden, Ocko Kenisna, Folcmar, Livard, hoofdlieden, en joffer Folkeldis Kampana. In deze personen hebben wij waarschijnlijk ook de stichters en eerste weldoeners des kloosters te beschouwen.

---

alium idoneum patrem visitare possit et ordinare ordinanda, donec per generale capitulum aliter ordinatum fuerit. — *Regesta Mag. Gen.* De Jonghe. *Des. Bat. Dom.* p. 160.

1) »Und bij Reide is Jansema vergaen mit dat herlicke cloester »to Reijde . . . Dat closter to Reijde liet der hertogh van Gelre »slijten und to dat slot up den Delffzijle fueren.« — *Werken van Johan Rengers van ten Post.* Dl. II. Bijlagen blz. 273.

2) Brucherus, t. a. p., blz. 63.

De akte luidde als volgt:

»Aan allen, tot wie dit schrijven komt, worde kond gedaan, dat wij onderschreven Dodo, cureit der kerke van Norden en officiaal van Bremen in de gewesten van Friesland, Ocko Kenisna, hoofdman in Brockmerland, Folcmar, hoofdman te Asterhusen, Livard, hoofdman te Westerhusen, alsmede Folkeldis Kampana, joffer te Hynte, bijzonder gevraagd en aangewezen, om op vreedzame en vriendschappelijke wijze te onderhandelen tusschen de religieuze personen en vrome zusters, n.l. van Reijde en Sint-Augustinus' Orde, levende onder de zielzorg der Predikbroederen, ter eene zijde en den heer Liuppold, kapelaan der kapel van Sint-Margareta te Dickhusen, ter andere zijde (getuigen) dat met eenstemmig goedvinden der partijen is bepaald: Ten eerste, dat de reeds genoemde Liuppold, zuiver en alleen om God en de gebeden der vrome zusters, vrij en onherroepelijk aan de zusters van genoemd klooster te Reyde overgeeft: het terrein en de kapel van de H. Margareta te Dichusen met alle goederen, landerijen, akkers en weiden, alsmede met alle rechten, op welke wijze ook daartoe behoorende, alzóo, dat hij van dit oogenblik af dezelve voortaan niet meer zal bezitten. En opdat hem tot levensonderhoud niet ontbreke, wat iederen mensch noodzakelijk en geriefelijk is, hebben genoemde tusschenpersonen vastgesteld, dat, alvorens genoemde zusters zich voornemen de bepaalde plaats te bezetten, zij genoemden heer Liuppold 29 marken loopend geld zullen geven, en daarna elk jaar, zoolang totdat hij van een behoorlijk beneficie voorzien zij. Alsmede dat hij alle goederen, die hem toebehooren, wettig mag ontvangen en vervoeren, waar het hem zal goeddunken.

Alsmede dat de schaden, indien hij ze mocht lijden, hem door de zusters volgens de ordonnantie van het recht vergoed worden. Alsmede dat zijn »fenum« hem volgens de hoegrootheid en de waarde van het »fenum« moet worden uitbetaald. Opdat aldus in het betalen der bovengenoemde 29 marken aan den heer Liuppold, op de maniere voorzegd, alle bedrog en arglist worden uitgesloten, zijn tot borgen gesteld: Folkeldis Campana te Hinte en Livard, hoofdman te Westerhusen. Geschied en gedaan in tegenwoordigheid van bovengenoemden en van Haro van Faldern, broeder Rodolf, prior te Norden, en heer Rembertus, cureit te Westerhusen, die op verzoek van heer Liuppold, omdat deze rechtens geen zegel heeft, zijn zegel gehangen heeft bij de zegels van bovengenoemden tot klaar getuigenis van het bovenvermelde. Gegeven in 't jaar des Heeren 1376, daags voor het feest van de H. Lucia, Maagd en Martelares.« [1])

Den volgenden dag verbonden zich de Oost-Friesche edellieden plechtig, het nonnenklooster als hun eigen goed te beschermen. Tegenover de bandieten en krijgslieden, die plunderend en blakerend het platteland afliepen, was zulk een maatregel voor het weerloos nonnenklooster noodzakelijk. In krachtige taal verklaarden zij:

»Daar de goddelijke Voorzienigheid, gelijk wij meenen, om deze reden besteld en in haar eeuwig raadsbesluit bepaald heeft, dat wij het krijgszwaard zouden aangorden, opdat wij de kleinen en de weezen,

---

[1]) Dr. E. Friedländer. *Ostfriesisches Urkundenbuch*. N. 1692. — Volgens Suur, *Geschichte der ehem. Klöster in Ostfriesland*, zou de stichting hebben plaats gehad in 1378, maar wij geven de voorkeur aan het goed gedocumenteerde werk van Friedländer.

alsmede de godgewijde plaatsen zouden beschermen en ze met al, wat ieder toebehoort, manhaftig met ons zwaard tegen alle beleedigers zouden verdedigen, moeten alle Christengeloovigen weten, dat wij, Ocko Kenisna, hoofdman in Brockmerland, Haro Ayldysna, hoofdman te Faldern en Folckman, overste te Asterhusen, in onze bescherming en verdediging hebben opgenomen en bij dezen opnemen: alle goederen der kapel van de H. Margareta te Dichusen, welke gegeven en toegewezen zijn aan de religieuzen en devote zusteren te Reyde — hebbende over alles en iegelijk het patronaatsrecht, of wier voorvaderen van oudsher eenig recht op genoemde kapel der H. Magareta of derzelver hetzij roerende, hetzij onroerende goederen gehad hebben — met deze verklaring, dat wij alle goederen, aan de zusters toebehoorend, willen verdedigen als ons eigen leven en onze persoonlijke goederen, boven alles wat in de Friesche streken gelegen is; verzoekende allen en iedereen in het land der Eemsgouw, dat gij genoemde zusters in hare zaken en daden krachtig voorthelpt en haar geen beletsel stelt, noch op eenigerlei wijze doet stellen. Gegeven onder onze zegels in 't jaar des Heeren 1376 op den feestdag der H. Lucia, Maagd en Martelares.« [1])

Bij dit woord voegden zij de daad. Toen in 1382 Oost-Friesland door burgerveete verdeeld werd, en het klooster in gevaar verkeerde, stelden Edo Wincken van Rüstringen, Lauwert Idzinga van Norden en Popke Inema van Oostringen zich voor de zusters te weer Dit geschiedde 's avonds vóór Sint-Jacobsdag. [2])

---

1) Friedländer, r. a. p., No. 1693.

2) Suur, t. a. pl., blz. 110.

In den loop der 15de eeuw namen de vaste goederen des kloosters langzamerhand toe en maakten, blijkens een opsomming van pastoor Tjark in 1473, een aanzienlijk grondgebied uit. Het klooster bezat minstens één voorwerk of uithof. Deze bezittingen hadden de religieuzen of zelf ingebracht, of aangekocht, of door vermaking verworven. In verschillende testamenten van Oost-Friesche geestelijken en edelen werden de zusteren te Dyckhusen met »enen golden postulatsgulden« of »enen Rynschen gulden« bedacht.[1]) Het beheer dezer goederen was een edelman opgedragen.

In 1380 moest de rentmeester Luppold aan Occo en Folkmar rekenschap geven van de inkomsten en uitgaven des kloosters.

In 1531 werd het klooster door Balthassar van Esens in asch gelegd. De religieuzen vonden een onderkomen in het naburige Carmelietenklooster te Appingen. Daar stierven zij langzamerhand uit; de kloostergoederen vervielen aan het domein.

G. A. MEIJER, *Ord. Praed.*

---

1) Friedländer, t. a. p., Nrs. 208, 640, 689. 710, 829. 914, 929, 938, 1058 1248, 1308.

Men vindt nog gewag gemaakt van een Dominicanessenklooster te Ostringen, tusschen Schortens en Jever, genaamd *Campus sancte Marie* of Marienfeld. Suur, t. a. p, blz. 105.

Friedländer, t a. p., bl. 69. Nr. 68. De Jonghe, o. c., p. 201.

BIJLAGEN.[1]

I.

1308, Januari 19, Groningen.

Stichtingsbrief van het Jacopijnenklooster te te Groningen.

Nos udolphus miles, Dominus de Gronebeck ac Praefectus in Groeningen Universis praesentes visuris vel audituris volumus esse notum. Quod nos domum lapideam Lutberti Heddingae, quam nunc inhabitat dictus Lutbertus, cum aliis aedificiis ibidem ac area tota, videlicet usque ad aream liberorum Berthildis Stichell versus aquilonem, et usque ad illam, quae protenditur de curia Praefecti versus murum Civitatis ad aquilonem; ad austrum vero usque ad aream D. Fretherischi de Groeningen Sacerdotis, quam nobis vendidit idem Lutbertus cum eisdem aedificiis pro quadam summa pecuniae, de qua et eidem satisfecimus juxta suum beneplacitum, contulimus in Christo nobis dilectis Conrardo nostro consanguineo Priori Fratrum Ordinis Praedicatorum in Winsem, ac Fratribus ejusdem Ordinis, resignantes eisdem plenarie ac libere proprietatem et

---

1) Wij brengen hier openlijk onzen oprechten dank voor de belangrijke hulp, welke wij bij deze studie zoo welwillend mochten ontvangen van de Weled. Zeergel. Heeren Dr. M. Schoengen, commies-chartermeester te Leeuwarden, Mr. P. G. Bos, adjunct-commies te Groningen en Mr. C. P. L. Rutgers, rijks-archivaris te Zwolle.

omne jus, quod nobis ex contractu et emptione, praedicta extitit acquisitum, et per praesentes conferimus in remedium animarum meae et uxoris meae dilectae, ac parentum meorum nec non eorum, qui domo et curia, quam Domino concedente, nunc gerimus, descenderunt. In cujus donationis testimonium sigillum nostrum praesentibus est appensum, praesentibus Jacobo Hyninge Rationali, Ludberto Gos, Ludberto Heddinga Consulibus, Henrico Plucroose Burgensi Civitatis Groeningae, quorum sigillis pro testimonio praedictorum praesentes litteras voluimus roborare. Datum in Groninga Anno MCCCVIII, crastina Priscae Virginis.

B. de Jonghe. — *Desolata Batavia Dominicana*, p. 152.

II.

1404, Augustus 9, Groningen.

Prior Wessel bezegelt een brief van Johan Snoer, burger van Bremen, waarin deze verklaart, dat zijn geschil met eenige Groningers beslecht is.

Ick Johan Snoer, Borgher in Bremen, doe kundich allen lueden met dezen openen breve dat daer hevet ghewezen eene schelinghe tusschen een deel van den holpers der stad Groninghen an de eene zijt ende mij ende mijnen ghezynne, de met mij in mijnen schepe waren an de ander zijt, daer van dat mij de vors. holpers der Stad van Groninghen met mijnen schepe ende met mijnen guede toneden, daer ick ende mijnen ghezynne schade bij leden in holte, in vitalie ende in ander cleenre ware, als daer was in den schepe, welcke schelinghe de Borghermester ende raet van Groninghen

an sich namen bij onsen wille ende consente van beijden ziden; ende hebben de vors. schelinghe ganslicken ghescheijden in vrentschapen, also dat ick ende mijnen ghesynne, de met mij in mijnen schepe waren, schelden vrij, quijt ledich ende loos de Stad van Groningen ende al hare holpers ende ondersaten vor ons, vor onse erfghenamen ende vrenden van alre ansprake, de wij up hem ghehad hebben van der vors. sake weghen. Weer oeck jenich man van haren holperen of onderzaten de hyrnamaels quame to Bremen of anders daer wij macht hadden to jenicher tijt, de en solde neghene ansprake mier lijden van dezer vors. zake weghen, al arghelist uetgesproken. In orkunde der waerheijt so hebbe ick Johan vors. mijnen seghel an dezen breef ghehanghen vor mij ende mijnen ghesynne ende vor onse vrende. Ende um de merre vestenes, so hebbe ick Johan vors. ghebeden den eersomen man broder Wessel, prior des conventes to den Jacopinen in Groninghen dezen breef met mij te beseghelen. Ende ick broder Wessel vors. hebbe mijnen seghel mede an dezen breef ghehangen um bede willen Johans vors. Ghegeven in den jaer ons Heeren dusent vyerhondert ende vyer up sunte Laurencius avent.

Origineel, op perkament. Het zegel van Snoer ontbreekt; het prioraatszegel in groen was stelt voor O. L. Vrouw met het Kind; aan hare rechterzijde ligt een Dominicaan neergeknield. Het randschrift is moeilijk te ontcijferen.

In dorso: De quitancie van Johan Snoer ende sine ghesellen.

Rijksarchief, Groningen. 1404. No. 19.

III.

1427, Vrijdag na St. Egidius, Groningen.

Acte van Burgemeesters en Raad van Groningen getuigend, dat These Toers en Agatha, echtelieden, zich levenslang kost en inwoning gekocht hebben in het Jacopijnenklooster onder zekere voorwaarden.

Wij Borghermester ende Raed in Gronynghen bekennen ende tugen mit dessen opene breve, dat voer ons zint ghecomen de Eerbere Vader Broder Willem, vicarius van Vriesland in der tijd ende prior to den Jacopinen van der predeker orden in onser stad ende zine conventsluden an de ene zijd, These Toers ende Agatha zijn echte wijff an de ander zijd, ende bekanden, dat zie mit malcanderen guetlike zint verdraghen ende eens gheworden in manere ende mit vorwerden hyrna gheschreven:

Int eerste dat de prior ende zine broders vors. hebben voer hem ende voer hoer nakomelingen untfangen ende anghenomen in hoer convent ten Jacopinen vors. Thesen ende Agathen vors. ende hebben hem ene wonynge toghewiset, de ghelegen is boven den kelre als men komet ghaene uten omeghange van der kerke bij den olden reventer, mit al zine tobehoren, als dat nu ghelegen is.

Item hoer vrie provene te hebben ghelijck den priestern tot horen lijve, ende voert to brukene al des convents vrijheid ghelijck jenighe broders, en zie daeran alsoe to beschermen.

Item des zoe hebben These ende Agatha vors. hyrvoer ghegheven vierhondert gulden, de desse vors. prior ende zine conventsluden bekanden, dat hem vul

ende al wael betaelt zint to behoeff des vors. convents.

Item zo zullen These ende Agatha vors. hoer hues bruken dat ghelegen is in der westerzijd van *Herstrate*, daer Roloff Wibens hues naest bij leghet up der noertsijde, tot horer beijde lijve ende elck voer al ende daer de hure van boren also lange als zie leven, ende na hoerer twier doet zo sal dit hues volghen den convente mit al zine tobehoren.

Item voert al hoer guet, dat zie nalaten na horer twier doet, sal volghen den convente zo woe ende waer dat geleghen is.... (onleesbaar).

Item zoe zulle These ende Agatha vors. unverbonden ende unbelastet wesen van allen convents deenste jenigerleijwijs, mit der schockelen to bidden ende anderen deenste, woe dat ghelegen is.

Item zo zullen de prior ende convent vors. verwaren ende holden Agathen vors. also lange als zie levet, ene klene maghet der kost ende loon to gheven; sonder al arghelist.

Dit orkonden wij mit onsen stad seghele. Ende umme de merre vestnisse ende bekennisse dess vors. artikelen ende elkes besundergen., zo hebben wij Broder Willem vicarius ende prior vors. ende ghemene conventsbroderen ten Jacopinen vors. onss conventsseghel, Ende ick Broeder Willem vicarius ende prior vors. mijnes amptes seghel mede an dessen breef ghehangen voer ons ende voer onse nakomelingen. Ghegeven den jaer onss Heeren dusent vierhondert seven ende twintich des naesten Vrijdags na Sinte Egidius-dage doe Bruen Klynge, Henric ter Bruggen, Sytmar Rengers ende Otto Klant Borghermester waren onser Stad.

Origineel, op perkament. Zegel met contra-zegel der stad Groningen in groen was; kloosterzegel met afbeelding van de H.H. Petrus en Paulus in rood was zeer geschonden; prioraatszegel met afbeelding van O. L. Vrouw in rood was, gedeeltelijk geschonden.

In dorso: Littera de libertate domus situate in die Herstrate quam nunc inhabitat Heijle Wantshorst (?)

Rijksarchief, Groningen. 1427. No. 19.

IV.

1427, September 5, Groningen.

Notariëele acte, behelzende dat These Toers en Agatha, echtelieden, zich levenslang kost en inwoning gekocht hebben in het Jacopijnenklooster onder zekere voorwaarden.

In nomine Domini. Amen. Anno a nativitate ejusdem millesimo quadringentesimo vicesimo septimo, indictione quinta mensis Septembris die quinta hora vesperarum vel quasi pontificatus sanctissimi in Christo patris ac domini nostri, domini Martini divina providencia pape quinti anno suo decimo in mei notarii publici subscripti testiumque infrascriptarum presencia propter hoc personaliter constituti religiosus pater frater Wilhelmus, vicarius Frisie ac prior conventus ordinis predicatorum in Groninghen Trajectensis dyocesis, fratres Thomas lector, Wilhelmus supprior, Henricus cursor ceterique seniores et fratres ibidem recognoverunt pro se et suis successoribus se pure et propter Deum ad conventum suum ac fraternitatem eorum recepisse discretum virum Thesenum Toers et Agatham ejus uxorem legitimam oppidanos in dicto Groninghen dicte Trajectensis dyocesis necnon in protectionem

privilegiorum et libertatum ordinis predicti, promittentes, eis providere ad usum vite eorum de omnibus et singulis necessariis et probendis sicuti fratribus sacerdotibus consueti sunt providere. Et assignaverunt eis novam domum locatam supra cellarium juxta et prope antiquum refectorium, cum suis requisitis ad usum eciam vite eorum possidendam. Et in recompensam predictorum prefati These et Agatha ordinaverunt, assignaverunt necnon dederunt donacione inter vivos eciam pure et propter Deum prefatis priori et fratribus predicti conventus quandam pecunie summam que eis ad voluntatem eorum bene persolvetur, et post obitum predictorum Theseni et Agathe domum eorum lapideam et aream locatas in *platea exercitus* a parte occidentali juxta domum Johannis sartoris, que sita est a parte septemtrionali, necnon omnia et singula bona sua mobilia et immobilia ubicunque locorum existerent ac per eos relinquerentur, salvis et demptis ducentis florenis ghelrensibus de quibus prefati These et Agatha seu alter eorum, qui superstes manserit, ordinare posset suum testamentum vel assignare posset suis amicis ubicunque eis placuerit sine contradictione cujuscunque. Item exceptis et demptis redditibus undecim florenorum ghelrensium perpetuis temporibus persolvendis, tredecim grossis flandrensis monete pro quolibet floreno solvendis de domo lapidea ot area quadam fosse hunghens (?) locatis juxta domum Johannis Bruens in predicta *platea exercitus* a parte orientali, quos redditus prefati These ac Agatha ad usum vite sue retinebunt et possidebunt, sed post eorum obitum seu alterius eorum assignaverunt, ordinaverunt necnon dederunt eciam donacione inter vivos in et pro vero testamento perpetuis temporibus possidendam medietatem ecclesie

sancti Martini in dicto Groninghen, reliquam vero medietatem predicto conventui predicatorum ordinis ibidem, sub tali condicione quod si advocati predicte ecclesie sancti Martini venderent seu vendere intenderent sive alienarent prefatam medietatem predictorum reddituum ab ecclesia sancti Martini predicta, tunc predicti redditus sive medietas eorum deberent in penam eorum sive perdicionem cedere sepedicto conventui fratrum predicatorum sine aliqua contradictione. Similiter si prior aut sui (!) successores sive fratres dicti conventus ordinis predicatorum venderent sive vendere intenderent seu alienarent dictam medietatem sepedictorum reddituum ab eorem conventu predicto, tunc eodem modo sepedicti redditus seu medietas eorum deberent cedere in penam sive perdicionem prefate ecclesie sancti Martini sine cujuscunque contradictione, pro perpetua memoria pro eis et eorum parentibus ac amicis peragenda, scilicet de domo eorum lapidea predicta si vendere aut alienare intenderent a dicto conventu. Item adjectum est quod de prefatis redditibus undecim florenorum debent annuatim assignari duo floreni post predictorum et Agathe et Theseni obitum pro eorum perpetua memoria annuatim in ecclesia sancti Martini habenda pro luminaribus offerendis et pro coralibus presbyteris dicte ecclesie sancti Martini distribuendis, cuilibet presenti ibidem unum grossum flandrense porrigendum. Item adjectum est, quod These et Agatha predicti debent eciam immunes remanere sine aliquo servicio predicti conventus, et prior et fratres sepedicti debent providere Agathe quamdiu viverit de una parva ancilla ei in servicium deputanda, omni dolo et fraude seclusis. Super quibus omnibus et singulis tam prefati vicarius et prior necnon

fratres sepedicti quam eciam These et Agatha prefati petierunt a me notario subscripto eis fieri unum vel plura publicum seu publica instrumentum seu instrumenta.

Acta sunt hec in domo hospicii dicti conventus predicatorum, anno, indictione, mense, die, hora, loco et pontificatu quibus supra, presentibus ibidem honorabili viro magistro et domino Johanne Jacobi rectore sive curato ecclesie sancti Martini predicte, fratribus Gherardo de Clivis lectore, Wilhelmo suppriore, Henrico cursore necnon quam pluribus aliis senioribus et fratribus dicti conventus testibus fide dignis, ad premissa vocatis specialiter et rogatis.

† BERTOLDUS.

Et Ego Bertoldus Baerhus clericus Trajectensis diocesis publicus imperiali auctoritate ac ordinaria admissione notarius, quia premissis omnibus et singulis dum sic, ut premittitur, agerentur et fierent, una cum prenominatis testibus presens interfui eaque sic fieri vidi et audivi, idcirco hoc presens publicum instrumentum exinde confeci, subscripsi et in hanc publicam formam redegi signumque meum et nomen solitum apposui vocatus et requisitus in fidem et testimonium omnium premissorum.

Origineel, op perkament.

In dorso: Instrumentum notarii publici de domo Heile Wantshorst (?)

Rijksarchief. Groningen. 1427. No. 21.

V.

1485, October 1, Groningen.

Acte van Burgemeesters en Raad van Groningen getuigend, dat Amele Vünckens zich levenslang een woning gehuurd heeft van het Jacopijnenklooster tegen 10½ honderd land.

Wij Borgermester ende Raed in Gronyngen betugen mit dessen openen breve dat voir ons is gekomen Amele Vünckens, ende bekande voir oir ende van wegen broeder Berent oir soon, dat sij voir oir ende oren erffgen. hevet upgedragen ende overgegeven broeder Albert Schultingh in der tijt pryor des conventes to Jacopijnen prediker orden in onss stad mitten gemenen senyores ende broeders tot behoeff des convents voirs. ende oren naekomelingen, elftalff hondert landes, van vier ende twyntich hondert landes, gelegen in Stertingehuuster Hemmerick, dar Harman Vüncken kindt elftalhondert van die vors. vier ende twintich hondert landes van toebehoert ende Marthen Loudewijcks, die ander drie hondert landes, dair die teyn hondert van geheten sint, in die Hellum, streckende mit den suyder eijnde in Stertingehuuster wech, mit dat noortvester eijnde in Lutteke Adewert monnyken landt, dair ome to Sypkumerkeen up die westersijd bij ter swette lycht ende bij die vierteyn hondert landes liggen ter swette, desse voirs. teynhondert landes up die oestersijd, ende sint geheten die Oesterhelm, ende dat ander is geheten die Westerhelm, dair Rotumer monnyken naestbij ter swette lyggen up die suyder sijd, oppinge Huustermaa, op dat noorderende ter swette, als die olde principale besegelde breve, die wij dair affgesien hebben, dair

aff inholdende sint, van den gelegentheijt ende swetten, erfflijcken ende ewelijcken vrij ende quijt to brukende ende to besatende, voir soedaene provene ende wonynge als die pryor ende broeders voirg. Amelen ende broeder Berent voirg. dair weder voir toegestaen hebben, myt sekeren lijffrenten nae inholt ons breves, die sij dair van ontfangen hebben, oir levent langk to hebbende ende niet langer, myt vorwerden, ofte den pryor ende convente een ofte twee personen stedech sij voir proveners annamen, die sullen mit Amelen in mogen wonen sonder oir wederseggen, in deselve wonynge, die oir toegesecht is; oeck wes Amele voirs. naelatende wort van enigen guede ofte gelde nae oire doot, sall bij den convente voirs. blijven erfflijcken ende ewychlijcken, woe ofte waer ofte waeran die gelegen sint, uutgesecht Amelens voirs. clederen mach sie oire vrenden geven sonder argelyst. Dat oirkonden wij mit onss stadsegell. Gegeven in den jaer ons Heeren dusent vierhondert vijff ende tachentich up sunte Remygius-dach, doe Germet Allema, Henrich Rebach, Coppyn Jerges ende Rolof Mepsche Borgermester waer ons stadt.

In dorso: De Jacoppijne. — De prediis Amelen in Stertingehuusen.

- Origineel; op perkament; zonder zegel.

Rijksarchief, Groningen. 1485. No. 3.

VI.

1501, 's Maandags voor St. Pontiaan, Groningen.

Acte van Burgemeesters en Raad van Groningen getuigende, dat Vriest te IJnaldingen en Rene, zijne huisvrouw, een woning van de Jacopijnen levenslang gehuurd hebben tegen twintig arensgulden 's jaars.

Wij Borgermester ende Raedt in Groningen betugen mit dess opene breve, dat vor ons sint gekomen Vriest to Ynaldingen ende Rene, sijn echte huusvrouwe, ende bekennen voer em ende oere erffgen. dat se hebben gehuert van Broder Geert Sanger, mester in der heiligher scriffte, des conventes ten Jacopinen prediker orden in onse stad prior, mitten andere conventsluden en senioren desselven convents vors. voer em ende oere nakomelingen, dat huus int oesten gelegen van den vors. broderenkerkhove, daer Gate Jhs naest bij woont up de westerzijd, ende Joh. Willemsz up de oesterzijd, to bruken hoer beijde levent langh ende neet langer voir twintich arensgulden des jaers te betalen als Stadtrecht is...... (ook zullen de Jacopinen voor een rente van twaalf gld. een eeuwige memorie houden; wordt hieraan niet voldaan, dan vervalt deze rente aan de St. Walburgkerk)................ Voert solen oeck Vriest ende Rene vors. dat huus vorg. in rake ende dake hebben buten des voirs. convents scade, ende wes se daerinne vertymmeren dat nagelvast offte eertvast is, sal oeck...... bij der levent daerinne bliven; sonder argelist.

Dat orkonden wij myt onss Stadsegel. Ghegeven in den jaer ons Heren dusent vyffhondert ende ene, des

maendaghs voer sunte Poncien, doe Germit Allema, Roloff Ulger, Ludeken Hoerneken, Esbert Honigh Borgemeesteren waren onss Stadt.

Origineel, op perkament. Zonder zegel.

Rijksarchief. Groningen. 1501. No. 3.

VII.

1506, Dinsdag na St. Andries, Groningen.

Acte van Burgemeesters en Raad van Groningen getuigende, dat Rene, Vriest toe IJnaldingen zaliger gedachten nagelaten weduwe een woning van de Jacopijnen levenslang gehuurd heeft voor »ses jucke landes welk gheheten sint: eppen venne.«

Wij Borgemeesteren ende Raed in Groningen betugen mit des opene breve, dat voer ons is gekomen Rene, Vriest to Ynaldingen zaliger gedachten nagelatene weduwe, ende bekande voer oer ende oere erffghen. dat se hevet gegeven ende ghyfft up ende dracht over den Convente ten Jacopinen, prediker orden in onse Stad ses jucke landes, welk gheheten sint eppen venne, erfflick ende ewelick, ghelegen int karspel van tynaldinghen, daer Rene voers. erve ghelegen is, naest ande suder sijd ende an de wester sijde de vicarius to Baffelte, voer ene woninge tho horen lijve ende neet langher, gelegen op des convents voirs. kerckhove naest dat koer; des sint vorwerden mede, dat all dat Rene voers. tymert in de vors. woenynghe dat naghelvast is, dat sal daer in bliven na hoeren doode tho dat vors. convents beste;

sunder all arghelist. Dat orkonden wij met ons Stadseghel. Ghegeven in de jaer ons Heeren dusent vijff hundert ende sesse des dinxedaghes nae sunte Andries, doe Johan Schaffer, Ludiken Hoerneken, Johan Woldrinck ende Peter Sickinge Borghmeesteren waren onss stadt.

In dorso: 't convent ten Jacopinen. — Rene Vriest. — ex redditibus istius litterae redempti sunt quinque floreni arnenses tempore obsidionis oppidi nostri de totius conventus consensu in necessitate ejusdem. Anno 1515.

Origineel, op perkament; zonder zegel.

Rijksarchief, Groningen. 1501. No. 32.

VIII.

1439. November 24, Groningen.

Notariëele acte, waarbij een geschil over jaarrenten wordt beslecht tusschen den prior der Jacopijnen en den gardiaan der Minderbroeders eenerzijds en de procurators der arme huiszittenden anderzijds.

In nomine Domini. Amen. Anno a nativitate ejusdem millessimo quadringentesimo tricesimo nono, indictione secunda, mensis Novembris die vicesima quarta, hora primarum vel quasi pontificatus sanctissimi in Christo patris ac domini nostri domini Eugenii divina providencia pape quarti anno nono, in mei notarii publici testiumque infrascriptorum presencia propter hoc personaliter constituti, honorabiles et religiosi viri fr. Bernardus Dulmen, prior conventus ordinis fratrum predicatorum sacre theologie doctor nomine ejusdem conventus, fr. Johannes de Stauria, gardianus

conventus ordinis fratrum minorum in Groningen dicti conventus nomine, dominus Ludolphus Sartor, presbyter nomine proprio, Engelbertus Bolcken, Nycolaus Wolteri et Henricus de Make, pro tempore procuratores pauperum Christi in dicto Groningen Trajectensis diocesis, volentes, ut asseruerunt, habere inter se pacem et concordiam, et ad unionem pervenire omnibus melioribus modis via, jure, causa et forma, quibus melius potuerint, super omnibus litibus, causis et dissensionis materiis inter se quomodolibet subortis occasione quorumdam reddituum annuorum, quos discretus vir Ulmarus Herens, pie memorie, dum vixit, habuit de et ex domo lapidea Johannis Kanter, quam ad presens inhabitat, concorditer et unanimiter de alto et basso compromiserunt in honorabiles viros magistros dominum Johannem Hedding, provisorem domus Sancti Spiritus in Groningen et Johannem de Emeda, secretarium opidi Groningen predicti tanquam in arbitros, arbitratores et amicabiles compositores ibidem presentes et onus compromissi sponte in se suscipientes, dantes et concedentes compromittentibus predictis arbitris plenam et liberam potestatem et mandatum speciale super premissis causis et dissensionis materiis arbitrandi, sententiandi et diffiniendi simpliciter et de plano sine strepitu et figura judicii. Et promiserunt mihi notario legitimo stipulari quidquid dicti arbitri vigore compromissi concorditer super premissis decreverint, sententiaverint, aut diffiniverint infra hinc et festum nativitatis Domini proxime futurum, pro jure vel in amicicia (?) proxima ratum, gratum atque firmum habere, tenere, omologare, et adimplere, necnon obedire et acquiescere laude, pronunciacione et arbitrio arbitrorum predictorum sub pena quinquaginta scudatorum antiquorum

parti observanti pro una et pro alia medietatibus dictis arbitris per partem non observantem applicandorum.

Acta fuerunt hec in capella Sancti Spiritus in Groningen, sub anno, indictione, mense, die, hora et pontificatu quibus supra; presentibus ibidem viris domino Engelberto Gobelmo presbytero et Johanne Kanter opidano in dicto Groningen layco dicte Trajectensis diocesis, testibus ad premissa vocatis specialiter et rogatis.

Deinde vero anno predicto mensis decembris die vicesima tercia, hora none vel quasi preveniendo tunc compromissi predicti ipsum compromissum secundum omnem sui formam et tenorem, prout jacet, de consensu compromithencium prorogabitur usque ad proximam feriam sextam inclusive post festum epiphanie domini proxime futurum.

Acta sunt hec in ecclesia sancti Martini presentibus ibidem discretis viris domino Conrado curato in Hersense [1]) et Wilhelmo Mathie custode ecclesie sancti Martini predicte, testibus ad premissa vocatis personaliter et rogatis.

Postremum quid anno Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo, indictione tercia, mensis januarii die octava, que fuit feria sexta predicta, hora vesperarum, vel quasi, anno pontificatus predicti, in mei notarii publici ac testium infrascriptorum presencia, prefati honorabiles viri arbitri super causis et dissensionis materiis supranarratis omnes compromissi in se facti et suscepti per suam sententiam arbitralem dictis compromittentibus vel saltem ipsorum vices habentibus presentibus ac ipsorum laudem sive arbitrium omolo-

---

[1]) Tegenwoordig Harsens bij Adorp in Groningerland.

gantibus et approbantibus decreverunt, laudaverunt, arbitrati sunt et pronunciaverunt prout in quadam litera desuper confecta plenius continetur. Super quibus omnibus et singulis memorati compromithentes sibi a me notario publico instrumentum vel instrumenta fieri petierunt.

Acta et pronunciata fuerunt hec in ecclesia beate Walburge in Groningen, sub anno, indictione, mense, die, hora et pontificatu quibus supra, presentibus ibidem prenobilibus (?) et discretis viris Henrico Batoldi Borgemagistro, Johanne Stuerman consule et Swedero van der Maern de Trajecto, opidanis in Groningen, testibus ad premissa vocatis specialiter et rogatis.

Et ego Ghisebertus Visscher de Ommen Trajectensis diocesis, publicus imperiali auctoritate ac ordinaria admissione notarius approbatus, premissa compromissione, pronunciacione et approbacione omnibusque aliis et singulis supradictis, dum sic, ut premithuntur, agerentur et
G fierent, una cum prenominatis testibus presens interfui, eaque sic fieri, vidi et audivi, idcirco hoc presens publicum instrumentum manu mea propria scriptum exinde confeci, subscripsi et in hanc publicam formam redegi signoque et nomine meis solitis et consuetis signavi, rogatus et in testimonium premissorum omnium et singulorum requisitus.

Origineel; op perkament.

Rijksarchief, Groningen. 1439. No. 14.

IX.

1440, Zaterdag na St. Agnes, Groningen.

Broeder Berent van Dulmen, prior der Jacopijnen, en Broeder Johan van Staveren, gardiaan der Minderbroeders, verklaren, dat het geschil met de procurators der arme huiszitten over zekere jaarrenten van Ulmar Herens is bijgelegd.

Wij Broder Berent van Dulmen, meister in de hilgher Scrifft, prior, Broder Henrick Wolters lesemeyster, Broder Willem, supprior ende ghemeine convent to den Jacopijnen, Broder Johan van Staveren, gardiaan, Broder Boldewijn van Rune, Broder Joerden vice-gardiaen ende ghemeine Convent to den Mynrebrodern in Groningen, bekennen ende betughen mit desen openen breve voer ons ende voer onse nakomelingen, dat wij eendrachtliken sijnt verliken ende ghescheijden mithen procuratoers in der tijt der armen huessithen in Groningen ende alle schelingen ende twydracht als wij ondertusschen hebben ghehat oft hebben mochten als van der renthe, de zelighe Ulmar Herens hadde in Johan Kanters steenhues mit sijn tobehoren, daer hie nu ter tijt woent, voer welk schelinge ende twydracht die procuratoers voers. ons hebben vernoghet ende vulghedaen soe dat wij noch onse nakomelingen de voers. procuratoers in der tijt daervan hebben quijt geschulden ende schelden quijt in dese selven breve nimmermeer in tokomenden tijden op em offt op oer nakomelingen procuratoers te spreken van dezer zake weghen voers. in gheenelere wijs; al arghelist hyr yne uutghesproken. In orkonde der waerheijt soe hebben wij Broders ende Convente

voerghenoemt onse conventsseghelen an desen breeff ghehangen. Ghegeven in den jaer onss Heeren dusent vierhondert ende viertich des naesten Zaterdaghes na sunte Agnetendaghe der hilgher Joncfrouwen.

In dorso: Accord ofte Verdrach tusschen Er. Heren der Minrebroeren en Heren Procuratoren van de arme Huiszitten.

Origineel, op perkament. Het kloosterzegel der Jacopijnen in rood was; het kloosterzegel der Minderbroeders in groen was, grootendeels geschonden.

Rijksarchief, Groningen. 1440. No. 5.

X.

1516, Sint-Luciën-avond, Groningen.

Broeder Wilhem Elverick, prior der Jacopijnen, verkoopt aan de procurators der arme huiszitten 1/4 van twee huizen en hofsteden.

Wij broder Wilhem Elverick van Wesel, prior, broder Arnt Pytinck, supprior, broder Jacop Frinden procurator ende voert den senioren myt den ghemeijnen broderen dess conventes ten Jacopinen prediker orden in Gronyngen, belien ende bekenne myt dessen openen breve, dat wy hebben vercofft ende vercopen den procuratoers der arme hussitten in onser stadt dat weerde paert der twe husen ende hofstede myt oer toebehoer, ghelegen int Norden bij der Ae op die stat mure bij der stat toerne geheyten *Heerkestorne,* myt sulke gherechticheit als ons dat van saligher Derick Jan Dericksz. van Utrecht voer een ewige memorie onse convent gegheven ende besproken was, beholtelick dat onse convent vors. die memorie tot ewighen daghe voer salighe Derick vors. ende sijn olders holden

sullen jaerlix in die octave van sunte Martijn. Voert so dancket onse convent den procuratoers gode betalinge die ons geschien is. In een teijken der waerheit so hebben wij broder Wilhem, prior, vorss. myt den ghemeijnen broderen onse conventssegel an desen breef ghehangen int jaer ons Heren dusent vijffhondert ende sestyn up sunte Lucien avont.

In dorso: van de IJ husen bij trom pooke.

Origineel, op perkament; kloosterzegel in rood was, geschonden.

Rijksarchief Groningen. 1516. No. 19.

XI.

1513, Januari 7, Groningen.

Broeder Wilhem Elverick prior der Jacopijnen, verpacht een stuk land aan Roleff Wijbens tegen zes arensgld. 's jaars.

Wij broder Wyllem Elverick van Wezell, prior, broder Herman Hothhuys van Zwolle, supprior, voort die ghemenen senioren ende broders des convents van Jacopinen bynnen Gronynghen, bekennen, dat wij hebben verpachtet ende verpachten Roleff Wybens ende sijn erffghenamen sodane lant, dat onse convent thohoert, gheleghen bij sijn lant an die norder sijt ende an die oester sijt van sijnen lant streckende zuwert an die burmande, jaerlix voir zess arensguld. tho betalen als stadt recht, ende voir ellicken gulden gherekent tyn Gronyngher stuvers, von datum des breves ghemontet; voert sijnt vorwerden, dat Roleff vurs. ofte sijn arffghenamen moghen desse zess gulden rente weder vrij ende affkopen, wanneer hem des

ghenoghet myt hondert arensgulden ende myt die volle pacht; sunder alle arghelyst. Dyt oirkonden wij myt onse conventszeghell, hanghende an dessen breve. Gegheven int jaer onss Heren dusent vijffhondert ende dartyn des daghes nae heiligher Dryekonynghendach.

In dorso: Jacopinen.

Origineel, in perkament; het kloosterzegel geheel gaaf.

Rijksarchief, Groningen. 1513. No. 23.

XII.

1524, Februari 19, Groningen.

Excerpt van het testament van Vrede Kanegheter, opgemaakt door Johannes Alberti, alias Tymmerman.

In nomine Domini. Amen. — Item ick Vrede Kanegheters hebbe alsins mijn testament laten bescriven. In den eersten so geve ick den ghemenen priesteren to sunte Martens ende Walburgen kercken vijff arensgulden jaerliker ende ewiger renthen uut onsen erven ende hoven to Potterwolde, noch vijff arensgulden des jaers to Jacopinen daer men mij jaerlix mede begaen sall myt een pont wasses also gewoentlick ende dan dat andere tot presenten delen ende ter stuet gaen na mijn doot, ende de bektscap (?), de mij van dat vorg. erve tocomen, sal na Symons doot in dat cloester ten Hoeren wesen. Ende sullen daarvoer holden een ewigh memorie op mijn sterffdach tot ewige dagen ende gued voer mij bidden ende dan oeck de vijff arensgl. jaerlicker renten den preesteren to Sunte Martens ende de vijff arensgld. jaerlicker

renten to Jacopinen jaerlix daervoer te betalen. Item to Sunte Anthony gasthues gheve ick vijff mudden roggen jaerlicx to brueken, als Symon neet en is, van welcken vijff mudden roggen mester Henrick en sijne naecomelingen presteren sollen twee mudden roggen jaerlicx holden ende de andere drie mudden den armen bij der straten gheven ende trouweliken Godt den Heer bidden voer mijne siele, ende ofte dit soe niet geholden en worde, so soellent de Jacopijnen hebben, anders sall mester Henrick dat vergheven ende presteren voert na priester buten der pastoor in seggen. Item alle wertliken presteren in Gronyngen gheve ick een stuver tot presentien ter stuet. Item ten Jacopijnen gheve ick een gholden gulden tot een refectie en een tunne beers. Item ten Broderen gheve ick een gholden gulden en een tunne beers.

Verzamelingen van stukken. In afschrift blz. 132. No. 60.

Rijksarchief. Groningen.

XIII.

1532, Maandag na St. Jan's Onthoofding, Groningen. Het klooster der Jacopijnen verkoopt een hof aan Yde en Evert Entens.

Wij broederen Laurens Laurencii, meister in der hilgher Schryft und prior des convents ten Jacopinen binnen Groeningen prediker oerdens, broeder Petrus van den Elburch, supprior, broeder Lutgher Emynghe, leesemeister, broeder Frederick Ridder, broeder Dominicus van den Damme, senioren, met de ghemenen conventualen des voers. convents, bekennen und betughen mit dessen oepenen besegelden breve voer

ons und onsen naekoomelingen, dat wij hebben verkofft, upghedraghen und oeverghegeven, dragen up und geven oever in cracht des breves der eerlicke und duchsame vrouwe Yde Entens, salighe Hilbrandt Entes naeghelaeten weduwe, ende den eerszamen Evert Entens unde hoer beijder arffghenaemen szoedanigen hoeff ghelegen aen hoer hoff, daer hoer hoff aen ghelegen ys indt zueden und een part indt westen achter de kaemers van de *Visschersstraete* und dat *Rechte Yadt*, daer de *Vysschersstraete* aen ghelegen ys indt noerden, und dat *Rechte Yat* indt westen, mit de twe kaemeren, de yn dat hooff staen, ock mit medebruyckynge der putte achter deselve twe kaemers, ock mit medebruekinge des ganges nae der *Vysscherstrate*, den uutganck und ynganck the brueccken als hem dat belevedt. Soe wij dat hebben ontfanghen van salighe Lyse Frericks offte yn de zwane voer eene seekere proevene, de see haer leven lanck van ons hefft ghehadt, vry und quidt, arfflick und ewelick tho bruecken, toe besitten und all hoeren vrijen willen daer mede tho doen, und vrij arfflicke tho leven und tho woenen voer alle aenspraeck, voer een somme gheldes, de ons vul und all de laeste pennynck myt den eersten ys betaeldt. Ock syndt voerwerden, dat ons wijff kaemeren, de daer aan dat hoeff staen yndt noerden sullen szoe moegen staen blijven und hoer droepte holden yn dat hoff, szoe als se nu doen. End ock hyrmede sal doedt wesen alle aenspraecke, de wij moeghen hebben ghehadt van salighe Lyse voers. up de vrnden (?) voers. offte see up uns, herkoemende van de arnen als van de huesen, de aen beijden sijden voermaels tho nae gesadt mochten wesen; sonder alle argelyst. In oirkonde der waerheijt szoe

hebben wij, prior, subprior, lesemeister, senioren und conventualen voers. eendrachtelicken ons conventssegel beneeden aen dessen breeff ghehangen. End noch om merder vestenysse, szoe hebben wij prior, supprior, lesemeister, senioren und conventualen voorss ghebeden den werdigen und welghelerden heren meister Jacob Amelens, pastoer onser liever Vrouwe karcke *ter Ae*, desen breeff ock voor ons thoe besegelen; des ick meister Jacop Armelens, pastoer voerg. gherne omme beide der werdigen und religiosen heeren priors, suppriors, lesemeisters und senioren voerg. hebbe ghedaen und mijn segel aen dezen breeff ghehanghen. Ghegeven in den jaere ons Heeren dusendt vijfhonderd twe und dartich, maenedage's nae decollacionis Johannis Baptiste.

In dorso: van de vrije uthganck uydt hoff int Yat na Visscherstrate.

Origineel, op perkament; uithangend kloosterzegel in rood was, volkomen gaaf; uithangend zegel *Domini Jacobi* in groen was: O. L. Vrouw met Kind, zetelend voor een geknield geestelijk heer.

Rijksarchief. Groningen. 1532. No. 22.

XIV.

1534. Woensdag na St. Laurentius. Groningen.

Burgemeesters en Raad van Groningen getuigen, dat Gebbe Andrees levenslang eene woning gehuurd heeft van de Jacopijnen tegen de nalatenschap harer goederen.

Wij Borghermester ende Raedt van Groeninghen betughen myt desen openen breve dat vor uns ys ghekoemen Gebbe Andrees, dekenstickster, ende bekande vor hoer en hoeren arffg. dat sij hevet opge-

draghen ende overgegeven den convente ten Jacopinen bynnen unsre Stadt end hoeren naekomelynghen, alle szodane ghoederen als Gebbe vorg. na hoer doet naelatende wordt, replick ende unreplick, wo ende waer de ghelegen moeghen wesen, ghene daire van uutghesondert, uutghescheijden hoere beste tabbert, beste rock, hoyke ende beste pels, de se sall moeghen gheven dairt hoer best gheleven sall, vrij ende quijdt, arffliken ende ewliken tho brucken, tho besyten ende all hoeren vrijen willen daire mede tdoen, vor alszodanen kaste als dat voirg. convent Gebben vorss. hoer levent lanck verseghelt hefft, sunder argelist. Dat oerkunden wij myt unser Stadtsegell. Gegheven in den jaere uns Heren dusent vifhundert vier ende dartich, Woensdaech na Laurentii martiris, de Hilbrandt Rolteman, Everdt Mepsche, Johan Schaffer ende Lubbert Ulger Borghermester weren uns Stadt.

In dorso: van onser Caste bij der poorte. — Dat convent ten Jacopijnen van Ghebbe ons provenisse guet.

Origineel, op perkament; uithangend Stadszegel in groen was, zeer geschonden.

Rijksarchief. Groningen. 1534. No. 2.

XV.

1550 Augustus 23, Groningen.

Burgemeesters en Raad van Groningen getuigen, dat Hille Tichgelers aan den prior ten Jacopijnen een jaarlijksche pacht verkocht heeft uit hare beide kamers, gelegen aan de zuidzijde in de Visschersstraat.

Wij Borghermeester ende Raedt van Groeninghen betuighen myt desen openen breve, dat vor uns ys

sedeshalven sij thoghelaten, welck de prior neet hevet achtervolghet, kennende daerom de van den hillighen Gheeste op hoer ghebrueck ynt besyt des yndrifftes over Jacopiner landt tho de soeven grase landes voers.; welcker ordell voers. de prior van den Jacopinen voers. an uns beropen, ende wij hebben dat andermaell vorstaen ende weder yn sijner vuller macht ghekandt. Actum den 11^den dach Novembris anno XV^c vijfftich. Oerkunden wij myt unsz upghedrucktes signete.

In dorso: Indrifft van de soeven grasen landes bij de Jacopinerwech gelegen.

Copia, op perkament.

Rijksarchief, Groningen. 1550. No. 48.

XVII.

1552. Op avond Divisionis Apost. Groningen.

De Jacopijnen verklaren een huis en hofstede verhuurd te hebben aan juffr. Emerentiana van Holdinga, weduwe van Bartold Entens.

Wij Broder Christianus ab Eelst ynder tijdt prior, Broder Dominicus van den Dam supprior, Broder Johan Koyter, Broder Johan van Ballen, senioren, ende voert samptlick de Conventualen des Convents tho Jacopinen bynnen der Stadt Groeninghen bekennen ende betughen yn ende vormydlen desen openen breve, dat wij de Erbare ende duchtighe Juffre Emerentiana van Holdinga, salighe Bartolt Enthens naghelate weduwe en hoeren arffgen. ter ewigher huer ende pacht hebben vorhuert ende verpacht voer ons ende onsen nakomelinghen unsre hues mitter hoffstede achter ende voer

mit alle sijn thobehore mit medebruekinghe des ganghes, szo als dat staende ende gheleghen ys achter unse koer ynt sueden van unse appelhoff, streckende van de ghemene straete ynt sueden, noertwart an unse voirs. appelhoffs muere, szo als Anna Enthens dat nu ter tijdt bewoent ende bruekende ys, daer unse convents arven ende huesen upt oesten ende westen naest an gheswetten sijn, vrij ende quydt, arffliken ende eweliken tho bruken ende tho besitten alle hoere vrije willen daermede tho doen. Loven dat oick vrij arffliken tho leveren ende waeren voer vijfftigh ridergulden jaerliker, ewigher ende onlosbare pacht, dartich Groningher stuvers vor datum des breves ghemuntet offte payment, dat daer ghuedt voer ys voer elck gulden gherekent, tho betalen ende tho manen na vermoghe breef ende Seghell durch dese breeff ghelopen ende daertho voer een summa van penninghen, de uns oeck tot ghueden benueghen ys betaelt. Hyr ys thogesproken, dat Juffer Emerentiana ende haere arffg. de plaetz achter dat achterhues gheleghen, breet wesende ungheveerlick veerteyn holl. voet, tot ghenen tijden int cleen offte groet neet sullen moghen betymmeren anders dan de nu ys. Sall oeck dat selve achterhuesz neet szo heghe moghen tymmeren, dat de lucht yn unse hues ynt westen daerbij gheleghen enigher manier daerdurch bekrencket mucht worden. Oeck gheen vensteren daeryn maken, daer men yn unse hoff uutseen mach. Ende szo Juffer Emerentiana off hoer arffgen. dat voerhues, szo dat nu staet yn sijn veer besloten muyren tymmeren wolden, moghen se dat timmeren so hoech ende leech hoer beleefft. Dan wolden se den noerder ghevell ynt noerden bet uetsetten, solen se gheen vensteren ynt

noerden, oesten, noch ynt westen maken, daer men yn unse hoff uet solde koenen seen. Offte wij ende unse nakomelinghen sullen sulxs unvoryaert tot allen tijden moghen behinderen ende besperen, sunder alle arghelist. In oerkunde der waerheyt hebben wij unse conventsseghell beneden an desen breef ghehunghen. En tot meerder vestenisse hebben wij ghebeden den Ersamen, wijsen ende vorsichtighen heren Borghermester ende Raedt der Stadt Groeninghen desen Breeff over uns mede tho verseghelen. Des wij Borghermester ende Raedt gheerne um des priors ende conventualen voersz. bede, oeck uet begheerte Juffer Emerentiana voers. ghedaen, ende hebben onss Stadtseghell beneden an desen breeff doen hanghen. In den jaer unss Heren dusent vijffhundert twee ende vijfftich up avende Divisionis Apostolorum.

EERSTE TRANSFIX.

Wij Borghermester ende Raedt in Groeninghen betueghen myt desen openen breve, dat voer uns ys ghekomen de Erbare Juffer Emerentiana van Holdinga, salighe Bartolt Enthens naghelaeten weduwe, ende bekande voer hoer ende hoeren arffgn. dat se van den religiosen Heren Christianus ab Eelst, prior, ende den conventualen tho Jacopinen, bynnen unser Stadt een hues mitter hoffsteden myt sijn thobehoer yn eenen ewighe pacht ghepachtet ende ontfanghen hefft na luede seghell ende breve daer dese brieff durchghetoghen ys. Dat derhalven ende daervoer de prior ende dat convent voirs. tho behoeff desselven convents ende hoeren nakomelinghen daeruet beholden vyffteyn ridergulden jaerliker, ewigher ende unlosbare pacht, dartich vors. stadtstuvers voer datum des breves

ghemuntet offte payment, dat daer ghuedt voer ys voer elcken gulden gherekent tho betalen jaerlixs up Michaelis, aenghaende de eerste betalinghe ynt jaer drie en vijfftich offte vrij schadeloes ghelt mit allen rechten yn tho manen uet dat voers. hues ende hoffstede myt sijn thobehoer, offte uet veerteyn grase landes, geleghen tho Westerwytwart bij de pompe, de *molenvenne* gheheten, daer Juffer Geerdt Mensumma upt oesten ende suyden ende Husingermaer upt noerden naest an gheswettet synt, uet eenen der vorbenoembde porcelen alleen, offte uet beijden, szo den convent dat best evenkoemen ende gheleiven sall. Ende voert uet ende over Juffer Emerentiana voers. alle hoere andere ghuederen reppelick ende unreplick woe ende waer de gheleghen moghen wesen, ghene daervan uetbesundert, vrij ende quydt, ewelick ende arfflick unvoryaert daeruyt tho leveren ende waeren; vorder ys voer uns persoenlick erschenen Meije Enthens, ende bekande voer hem ende sijnen arffg., dewijle de voers. veerteyn grase landes hem ende sijnen unmundighen broders ende zusters unvorscheijden egentlick thobehoeren, dat he daerum voer sich ende mede van weghen sijne broders ende susters, daer he voer lovet tho staen durch begheerte sijner lever moder Emerentiana voers. yn de voerg. undersettinghe witlick hefft belevet ende gheconsenteert, doch dat sijne leve moder dat voers. hues neet sall moghen wideromme verkopen offte myt enighe andere manieren hem, sijne broderen ende susteren voirs. uut den hande brenghen, datwelcke Juffer Emerentiana voers. voer uns alszo oeck bewillighet ende anghenomen hefft, Ende, want dat convent yn deser arffpacht behoert umbedroeghen tho wesen, hebben wij Borghermester ende Raedt

voer hen besproken ende besloeten, offte schoen dat voerbenoembde hues mitter hoffstede ende thobehoer als vors. tot enighen tijden bij de keertze (?) offte anders enigher manieren muchte verkofft worden, szo sall nochtantz die voers. pacht ewich ende unlosbaer ghelijck voers. daerup bestaen bliven ende neet affghelost moeghen worden, sunder arghelist. Dat oerkunden wij myt unss Stadtseghell. Gegheven in den jaer unss Heren dusent vijff hundert twee ende vijfftich den achteynden dach Julii, do Eltet tho Lellens, Reynt Albarda, Albart Jarghes ende Uffko Uffkens Borghermester weren onss Stadt.

TWEEDE TRANSFIX.

Wij Borghermesteren ende Raedt van Groninghen betugen mit desen openen breve, dat voer ons is gekomen de Erbare Ballo froma (frouwe?) ende bekande soe de Erbare Hilbrant Entens vurs. heft verkoft, upgedraegen ende overghegeven szodane hues, daer de breve van spreken, daer desse breeff durchgetogen is; dat he derhalven voer hem ende zijnen erfg. heft angenomen ende belovet, nempt an ende belovet crachte van desen den Prior ende conventualen yn der tijdt des conventes tho Jacopijnen binnen onser stadt, ende hoeren nakomelingen, van nu voertan jairlix ende alle jaren ten ewygen dagen up Michaelis tho betalen, sodane vyffthyn rydergulden jaerlyker, ewyger ende onlosbaer pacht, daer de breven van spreken, daer desse breeff durchgetogen is, ofte vrij schaedeloes geldt myt botbrieven ende allen anderen rechten yn tho manen uuth dat voerg. hues ende hoffstede mit sijn toebehoer, ofte uuth Ballen voerg. Geerdt landes bij *Eqworder toll* gelegen, de Willem

Hendriks nu ter tijt gebrueckende is, daer Sunte Geertruede gasthues op 't oesten ende Bouke meden op 't sueden naest an geswettet sint, ende *Eqworder Hoegwech* up 't westen sampt de *Heerwech* op 't noerden, verbij langs strecken; uuth eenen der voers. onderpanden alleen ofte uthen beijden, soe den convente dat best evenkomen ende gelieven sall, ende voert uuth ende over alle Ballen voers. ander landen ende guederen replick ende onreplick, woe ende waer de gelegen moegen wesen, present ende toekomende van allen, ghene uutbesundert, vrij ende quijdt, ewelyken ende erfflyken, onverjaert daeruuth tho leveren ende tho waren, ende lovet alsoe oeck ghedachten Hilbrant Entens, sampt sijne gebroederen ende derselver erffg. van de upgemelte pacht ten ewygen dagen vrij ende schadeloes te holden, sunder argelist. Dat oerkunden wij met ons Stadtsegell. Ghegeven in den jaer ons Heren dusent vijff hondert neghen ende vijfftich den laetsten dach Maij, doe Olde Johan Hornken, Johan Sickinghe, Henrick Veger ende Johan Wyferink Borghermesteren weren.

In dorso: Dat Convent tho Jacopinen. — Joffr. Emerentiana Entens. Donatio in emphiteusiam, vulgo in erffpacht.

Origineel, op perkament; met alle uithangende zegels.

Rijksarchief, Groningen, 1552. No. 30.

XVIII.

1555, Mei 27, Groningen.

Burgemeesters en Raad van Groningen getuigen, dat Otto van Bees en Heyle, zijne huisvrouw eene jaarlijksche rente verkocht hebben aan de Jacopijnen.

Wij Borghermeester ende Raedt yn Groeninghen betueghen myt desen openen breve dat voer ons synt ghekoemen Otto van Bees, Heijle sijn huesfrouwe, ende orkonden voer hem ende hoeren arffgen. dat sij hebben verkofft, upghedraghen ende overghegeven Brueder Henrick Faeck van Nymweghen pryor ende procurator yn der tijdt des convents van den Jacopinen Prediker ordens binnen unszer Stadt mytsampt den Senioren des Conventes aldaer tot behoeff desselven Convents ende hoeren naekoemelinghen ses rider gulden van gewichte jaerliker renten, dartien unszer stadt stuvers voer datum des breves ghemuntet offte payment dat daer guedt voer ys voer elcken gulden gherekent tho betalen jarelicx up Sunte Peternellendach, waervan de eerste betalinghe vorschenen sal sijn op Sunt Peternellendach anno XV^C ses ende vijfftich eerstkoemende, offte vrij schadeloes gheldt myt allen rechten geestlick ende wartlick yn tho manen uuth ende over alle Otto ende Heijlen voers, guederen, replick ende unreplick, woe ende waer de gheleghen moeghen wesen, de se nu reede hebben ende naemaeltz vorkrighen ende ankoemen moeghen, nerghens ghene daervan uuthbesundert, vrij ende quydt, ende vrij arfflijken de voers. renten myt den principael alle jaeren unverjaert daerueth tho leveren ende waeren over ene summe gheldes, die Otto ende Heijle vors.

bekanden dat hem vull ende all ys betaelt myt vorworden, dat Otto ende Heijle vorg. offte hoere arffgen. dese vors. renten tho allen tijden moeghen weder off vrij ende quydt koepen myt hondert Rydergulden voers. paymentes ende myt der vuller renten. Vorder synt voer uns persoenlyken erschenen Dominicus Schedam, Aleydt sijn huesfrouwe ende synt voer hem ende hoeren arffgen. voer de voers. renten ende principael waerborghe gheworden, daervoer tot enen waren underpande stellende ende vorbindende hoer beyder hues gheleghen an de *Kremer rijpe*, daer se nu ter tijdt solves yn wonen; ende Lorch Allershoff upt Oesten ende Albert Veelker upt Westen naest angheswettet synt: ende voert uuth ende over alle hoer beider ander guederen replick ende unreplick, woe ende waer de gheleghen moeghen wesen, nergens ghene daervan uuth besundert, alle hoeren gheleden hynder ende schade (ynden de betalinghe niet en gheschege woe vorg. ys) daeruuten tho moeghen manen ende verhalen, alleens offte Dominicus ende Aleydt vorg. principael saeckwolders weren. Sunder arghelist. Dat oorkunden wij myt unszer Stadt Seghell. Ghegeven in den jaer unsres heren dusent vijffhundert vijff ende vijfftich den soevenden twintichsten dach Maij, doe olde Johan Hoernken, Johan Sickinghe, Henrick Veger ende Johan tho Lellens Borghermester weren unsz Stadt.

In dorso: Het Convent ten Jacopinen.

Origineel, op perkament; zonder zegel.

Rijksarchief, Groningen 1555. No. 1.

XIX.

1566, September 19, Groningen.

Ontvangstbewijs van het ten Raadhuize gedeponeerde zilverwerk der Jacopijnen.

Dit nabeschreven sylverwarck kompt het convente to Jacopine bynnen Groninghen:

Een groet silveren Marienbeelt.

Een silveren cruce up die processi vane.

Een silveren monstrancy vergult.

Een silveren viroxfat.

Twee kleine silveren crucen.

Een silveren span vergult.

Vier silveren pullen.

Twee silveren appels daervan dene vergult.

Soeven silveren kelcken vergult met soeven silveren patenen oeck vergult.

Vieff silveren paessen.

Een kleine monstransie.

Een silveren beker vergult.

Noch twe silveren bekers vergult.

In dorso: Der Jacopiner sulverwarck dat se den Raedtsheren vertoent ende selffs te bewaeren begeert. Actum den 19 September, 1566.

Origineel, op papier.

Rijksarchief, Groningen 1566. No. 104.

XX.

1586, Juli 24, Groningen.

P. Arn. Nylen, prior ten Jacopijnen, vraagt aan den Raad van Groningen een vacant beneficie te Eenrum tot restauratie van kerk en klooster.

Edele, Ernstfeste, Wolmog. Erb. gebieden Heren, Burgermrn. ende Raedt der Stadt Groeninghen.

Gefft mit aller reverentie seer demoedes te kennen de weerdige und religiose Pr. Arnoldus Nylen, Prior totte Jacopijnen alhier, dat he Supplt. tot nootlicke onderholt ende reparation vant convent ende kercke groote expensen moet doen, meerder dan he vermeent hadde, ende dan het convent drage kan, alsoe dat he Supplt. genoediget wort hulpe ende adsistentie om Goedes wille t'imploreeren, ten ende 't convent mette kercke niet ganselick ruineert ende daelvalt. Nu ist, dat de Supplt. verstaet, woe daer seeckere vrije beneficium, in Eenrum gelegen, is vacerende, competerende de collation van dien aan E. E. E. W. Erb. Heren, welck een beneficium (si non habeat animarum curam et sacramentorum administrationem) de Supplt. sulvest oft dorch sijnen Priesters lichtelick ende uprecht solde kennen bedienen ther ehre Godes. Opdat dan de Supplt. des te beter den nootlicke reparation sijnes convent mach effectueeren, soe biddet ende suppliceret de Supplt. seer demoedes E. E. E. W. Erb. Heren gelieven willen uth pure liberaliteit om Godes wille hem mettet selve benefitie versehen und in commandam gheven tot revocatie und gelievent van E. E. E. W. Erb. Heren; twelck doende etc.

Om hier binnen angetogen rheden (van reparatie der Jacopiner Cloester ende kercke) ende andere ghoede consideratie hebben Borghermesteren ende Raedt den weerdigen Heeren Supplt. zijn versueck in desen geaccordeert tot eens Erb. Raedes revocatie ende wederseggen. Des sall den Heer Prior onder sijn weerden naem ende handt neffens des conventes upgedruckten signetzegell een reversaell gheven, datselve stadsbeneficium in Eenrum also te willen, des versocht ende

vermaent sijnde, toe allen tijden guetwillich in handen ende gewalt van Borghermester ende Raedt wederomme resigneren ende overleveren. Oeck midler tijdt de officiën ende diensten daertoe staende, getruwelick ende nae behoer doen versorghen ende verwaeren laten. Actum den XXIII Juli 1586.

Onderteekent AUTH. GEN. ALTING.

Wij fr. Arnoldus Nilen, prior des convents ten Jacopinen in Groninghen, doen kundt ende bekennen midts desen, nahdem ende angesehen de Erb. wijse ende voersichtige Heeren Borghermesters ende Raedt ons tot reparatie onses convents ende kercken, guedtlick accordeert hebben het stadslehen odder beneficium in Eenrum, ende dat up conditien ende tot revocatie gelijck de Apostille upter supplicatie vertekent, sulcks vermeldt ende medebrengt, belovende daeromme (na demoedigh dancksegens) ende nemen an voer ons ende onsen nahcomelingen de voerss. conditie also in alles te sullen ende willen gehoersamlick nahcomen ende achtervolghen tho alle tijde als wij daertho van wegen des Erb. Raedts versocht ende vermaent sullen zijn. Sonder argelist. In oerkunde deses hebben wij prior upgemeldt onse handt ende naem neffens onses convents-signetzegel hijr onder upt spacie getekent, XXIIII Julij anno XV^{C} ses ende tachentich.

L. S. Ita est F. ARNOLDUS NYLEN,
f. Praedicatorum Prior. S. T. P.

In dorso: Des Heren Priors tho Jacopinen Reversael vant lehen ende beneficium tho der Stadt competerende. XXIIII Julii 1586.

Origineel, op papier.

Rijksarchief, Groningen 1586, No. 43.

BISSCHOP JAN VAN ARKEL.

EENE NALEZING.

In de *Katholiek,* deel 104, 105 en 108, vindt u een zorgvuldig bewerkte verhandeling over dezen mijtervorst van het Sticht, eene verhandeling waarin de persoon, de vorst, de bisschop, een na ander, in bevallige teekening ons wordt voorgesteld.

Met het dozijn jaren wat daar over heenging, is die schets niet vervluchtigd; zij behoudt nog steeds hare waarde en zal dit wel immer doen. Daarom geven we hier slechts eenige aanvulling, die de teekening, waar ze te mat bleef, scherper doet uitkomen.

Als men ons wil bekend maken met de maagschap van bisschop Jan, den vierden van dien naam, dan pleegt men ons te verwijzen eerst naar de verhandeling over de heeren van Arkel, uitgegeven door A. Mattheus in deel V zijner *Analecta*, bl. 203—40; vervolgens naar A. Kemp's *Gorinchem*, bl. 65 vv. Maar beide deze mannen leveren, althans op dit punt, geen grondslag waarop men kasteelen kan bouwen. Laat ons zien.

Beide mannen zeggen ons, dat 's bisschops ouders waren Jan heer van Arkel, omstreeks 1314 getrouwd met Ermgard 's graven dochter van Cleef, bij wie hij zeven zonen won en twee dochters. Hoe zij zichzelven en elkaar in deze tegenspreken, wil ik hier niet in het

licht stellen, maar ik leg u voor een tweetal oorkonden, bewaard in de charter-kamer van Holland, straks in druk gegeven door F. van Mieris, *Groot Charterboek*, II bl. 398. Daar heeft u naast elkander twee getuigen, die met elkander instemmen, alzoo de een den ander bevestigen. Beide behooren tot de Oogstmaand van het jaar 1326; beide hebben betrekking op Vere Coneghonde de vrouwe van Arkel, die met Jan heer van Arkel in geschil lag. Het liep over geldelijke zaken, welke door den bisschop van Utrecht met tusschenkomst van Hollands graaf werden vereffend, in dien zin dat aan Vere Coneghonde Arkels vrouwe jaarlijks en alle jaar moest worden uitgekeerd driehonderd pond van Tours en zulks totdat haar oudste zoon meerderjarig zou zijn.

In 1326 alzoo was niet meer Ermgard de vrouw van Arkel, maar dit was Vere Coneghonde, die meerdere kinderen van hem had, thans alle nog minderjarig. Wekt dit niet het vermoeden dat Aard Kemp, wiens gevoelen vermeld, doch verworpen werd, den spijker op den kop sloeg, toen hij te kennen gaf dat bisschop Jan »na overlijden van de dochter van Cleve, was geteeld bij des graven van Vernenburgs dochter,« hier met haren naam Coneghonde aangeduid?

Van haar vinden we eindelijk nog gewaad in een charter van Sint Jacob (25 Juli) des jaars 1328, toen zij, te Keulen naar 't schijnt, op het ziekbed lag en haar uitersten wil in schrift liet brengen, zijnde alsdan weduwe van Jan heer van Arkel, die in den Kerstnacht van het jaar 1324 overleden heet te zijn. Zij zorgt voor voldoening harer schulden, maakt eenige eenige schenkingen en stelt tot testamensuitvoerders aan haren oom den commandeur Everard benevens

hare broeders den Proost van Bonn en den Koorbisschop van Trier. Doch verdere inlichtingen over hare maagschap bevat het stuk niet. Zie A. Matthaei, *Sylloge Epistolarum* etc. bl. 365.

Meer nog zal u naar deze zijde overhellen, als u daarbij in het *Cronicon Magnum Belgii* ziet dat de schrijver dier kronijk zich schaart aan de zijde van den afgewezen Aard Kemp, ons meedeelende dat bisschop Jan geteeld was bij eene Vernenburgica. Vergeefs heeft men getracht dezen getuigen tot zwijgen te brengen door de bewering dat deze vrouw onvruchtbaar bleef; de oorkonden bij van Mieris, *Groot Charterboek*, II bl. 398 bewijzen het tegendeel.

Wellicht loont het de moeite, als we trachten deze kinderen nader te leeren kennen. Bij Matthaeus *Analecta* V, bl. 356—8 vinden we eene oorkonde van bisschop Jan van Arkel, gegeven op Vrijdag na Sint Odulph (= 16 Juni) 1363 ons leerende, dat voorheen, toen de twee jongere broeders Jan en Robrecht van Arkel door hun oudsten broeder wegens het vaderlijk versterf werden afgegoed, dit was geschied onder zulk beding dat hun weerzijdsche bezittingen zouden versterven niet op den oudsten broeder, gelijk placht te geschieden, maar op den overlevenden van hen beiden. Moet dit u niet versterken in de meening dat de twee jongere broeders stamden van een andere moeder als de oudste?

Een zelfden indruk ontvangt u tegelijk met de kondschap dat heer Robert van Arkel op 21 Juli 1347 bij den bloedigen slag van Walef in Luikerland sneuvelde. Niet de heer van Arkel trok zich toen des gevallen broeders aan, maar Utrechts mijtervorst Jan IV van Arkel. Hoor wat Abraham Kemp daarover schrijft. »Bij Hasselt aan de waterloop der Demer

»kwam 't aan't slaan. Meer dan 22000 Luikenaars (beten) »in 't zand: den bisschop van Luik (gewerd) de zege, »maar (aan) Arkel en Cuylenborgh neffens andere heeren »(restte) 't leste gericht. Heer Robert wierd t'Utrecht »gebrocht en ten inzicht van sijn vrome daden en goede »beschermingen, sijnen broeder den bisschop Johan van »Arkel en 't heele Sticht gedaan, begraven in den Dom »aan de zuydzijde van 't Choor voor 't autaar, bij zijn »broeder gesticht, en wel in een schoonen kelder, mette »vlaggen en wimpels van Arkel boven hem.« (Kemps *Gorinchem* bl. 71).

Van deze kapel, die om haren stichter wel de bijzondere aandacht verdient, was tot dusver nog weinig bekend. De Carmeliet Jan Gerbrantszoon van Leyden, prior te Haarlem, rept in zijn *Chronicon Belgicum* er het eerst van als hij schrijft, dat het lijk van den gesneuvelden ridder Robert van Arkel, naar Utrecht vervoerd, aldaar begraven werd in de Domkerk ter zuidzijde van het Choor en wel voor het altaar dat bisschop Jan van Arkel aldaar stichtte, berentte en wijdde. (bl. 270)

Over dit altaar, dat tot dusver zoo goed als onbekend bleef, vonden we eenige narichten die de meedeeling verdienen en hier volgen.

Vooreerst heeft u daar de kondschap van 5 Maart 1350, waarbij de schepenen van Soest de eigendomsoverdracht betuigden van het goed de Oelte onder Baarn, door bisschop Jan voornoemd verkregen om er zijne Arkel-kapel mee te begiftigen. Zie hier wat de tekst der oorkonde ons zegt:

Alle denghenen, die dezen brief zullen zien of horen lezen, doe wij verstaen Ghisebrecht Werrinck scoute,

Bere ver-Truden- | soen, Johan van Ginkel, Jacob Fijensoen ende Arnoud Gheryt Noyden soenssoen, scepene te Zoes, dat voer ons quamen in't | gerechte van Zoes Goede Stael, Aleyt sijn Wijff, Evert, Gherytt, Ghertrud ende Aleyt hoer kinder, ende ghaven oirconde | van den Boessche, van haren Johans weghen van Arkel bysscops t'Utrecht ons lieven heren ende sijnre kerke t'Utrecht voerscreven, tot behoef eens autaers, dat haer Johan bysscop voerseyt gesticht heeft in dier kerken voerscreven, enen vrijen eyghendoem van dien goede, dat gheheiten is de Oelt, alse recht wisede, egghen ende enden, hoghe ende laghe, wilt ende tam, al also alse dat ghelegen is in den gherechte van Zoes, mit allen sinen thobehoren, ende also alse Goede voerspraken dat goet te besitten plach; daer naest ghelant is op die zuytsijde Johan van den Doem [1]) ende op die noerdersijde naest ghelant is Wouter van Heze mit sijnen kinderen. In orconde des briefs soe hebben wij scoute ende scepene voersproken desen brief beseghelt mit onsen seghelen. Gegheven in 't jaer ons Heren dusent drie hondert ende vijftich, des Vrijdaghes in die Vasten na des Sonnendaghes als men singhet: »*Oculi mei.*«

Aldus in de charters van Utrechts Dom, n⁰ 303, naar het oorspronkelijk goed bewaarde perkement, nog voorzien van 5 gave zegels in groen was. — Op den rug stond met een oude hand geschreven: »Littera

---

1) Op dezen zij hier bijzonder de aandacht gevestigd, omdat hij naar allen schijn de kloeke bouwmeester is van Utrecbts machtigen domtoren, (De Geer van Jutfaas, *De Dom*, bl. 25. Zie nog Histor. Genoot. *Codex. Dipl.* II. II. I bl 127.

proprictatis de bonis dictis de Oelt, spectantibus ad altare »episcopi Johannis de Arkel.«

Volgc hierna de driedubbele acte houdende **a** *de schenking des stichters, die het altaar opricht, 8 Juni 1350;* **b** *de Erfpacht van het goed de Oelt, dat aan de stichting ten onderpand verstrekt, 26 Juni 1408; en* **c** *de gerechtsacte door den Officiaal van Utrecht daarover opgemaakt, 5 Juli 1408.*

Officialis curie Trajectensis universis et singulis, presentes litteras visuris seu audituris, facimus manifestum, quod in nostra presentia tamquam in figma Judicii personaliter | constitutus discretus vir Wilhelmus Stael laicus spantanea et libera sua voluntate recognovit et confessus est omnia et singula in duabus | litteris infrascriptis, una videlicet sigillo reverendi patris domini Johannis de Arkel bone memorie quondam episcopi Trajectensis et alia sigillo venerabilum dominorum capituli | Trajectensis, prime littere transfixa, sigillatim contenta, fore vera eaque sic gesta esse et se suosque successores et heredes ad omnes et singulas conditiones, in eisdem litteris conscriptas, obligatos fore, nobisque easdem conditiones, vice et nomine illorum quorum interest legitime stipulantibus, pro se et suis heredibus, adimplere promisit bona fide et satisfacere cum effectu. — Tenor vero prime littere de qua supra fit mentio sequitur et est talis:

Wij Johan, bi der genaden Goeds bisscop t'Utrecht, maken kont allen luden dat wij ghegeven hebben tot enen eweliken erfpacht Goden Stael ende sinen erfnamen ende nacomelingen dat erve dat gheheten is »*die Oelt,*« ghelegen tusschen Soes ende Baerne bi der ouder graft, daer hi nv op woent, hoge ende leghe,

wilt ende tam, egghen ende eynden, bi der graft opstreckende an den Ridderveen, ende daer alsoe breet te wesen alse bi den wege is, die daer doergaet, de van Soes tot Baern gaet; elcx jaers om sestien pont swarten tornoyse alsulcx paeyments, als binnen Utrecht ghenghe ende gave is indertijt der betalingen, te betalen ende commerloes te leveren binnen Utrecht ten Doem onsen capellaen die nu is ende wesen sel in der tijt van onsen outaer dat wij gesticht ende gemaeckt hebben in der kerke van den Doem voers., die een helfte tot Sunte Martijns-misse in den wijnter nu naest comende, ende die ander helft tot Sunte Peters-misse ad Cathedram daernaest comende of binnen viertien dagen na elken voers. dage ombegrepen, ende alsoe voert jaerlix eweliken. Mit sulken vorwarden: waer 't sake dat Gode voers. of sijn erfnaem of nacomelinge die betalinge des pachts tot enigen voers. termijn versumeden, soe vellen sij van desen erfpacht en van allen recht, dat sy hadden aen die Oelt voerg.; ende dieselve Oelt quaem dan vri ende ledich weder an onsen capellaen voers., die nu is ende wesen sel in der tijt, sinen vrijen wille daermede te doen, behoudelike sijns versetens pachts: sonder arghelist. In orconde des briefs bezegelt mit onsen groten uuthangenden seghel. Ghegeven t'Utrecht in 't jaer ons Heren dusent drie hondert ende vijftich des dijnsdages na Sunte Bonifaes-dach.

Item tenor secunde littere, de qua supra fit mentio, sequitur et est talis:

Wij Deken ende Capitel ten Doem 't Utrecht doen kont ende kenliken allen luden, dat voer ons quam in den capitel Ghisebrecht Stael ende toende ons aldaer enen openen brief besegelt mit uuthangende

seghel des eersamen vaders heren Johans van Arkel, wileneer bisscop t'Utrecht, des God genadich sij, daer onse tegenwordige brief doer gesteken is. Ende doe wij den voers. brief ghehoort ende wel verstaen hadden, doe gaf Ghisebrecht Stael voerg. daer over mit sinen vrien wille ende scout-quijt alle recht en toeseggen dat hi hadde an den erfpacht van den erve, gheheten *die Oelt,* ghelegen tusschen Soes ende Baerne bi der ouder graft, toebehorende Sante Johans outaer, ghelegen in onser kerken ten Doem voers., dat bisscop Johan van Arkel voerg. gesticht heeft, daer die voers. brief of inhoudende is, tot behoeff Willem Stalen sijns neven. Ende doe dat ghedaen was, doe verlyenden wij rechtevoert mit consent ende om beden wille heren Mathijs Frederixsoen [1]) capelaen des outaers voers. indertijt, Willam Stalen voerg. ende sinen erfnamen, dat voers. erve mit alle sinen toebehoren van onser kerken in enen eweliken erfpacht te houden ende te bruken om sulken pacht ende in allen manieren als die voers. oude brief inhout, ende om tien scillinge meer des voers. payments, die dat autaer voerg. daer of verbetert sel wesen, dat's te verstaen om sestien pont tien scillingen sulkes payments, als die voers. brief in hout, jaerlix vri ende commerloes te betalen den capellaen des autaers in der tijt tot sulken terminen ende op sulken penen als die voers. brieff begrepen heeft; ende sonderlinge dat Willam ende sijn erfnamen voerg: den erfpacht van den voers. erve niet en sellen sceiden, noch deilen, noch verkopen, noch versetten, noch verzellen noch aen ymant anders brengen, ten

[1]) Zij hier nog de aandacht gevestigd op heer Mathijs Frederixsoen capellaen des outaars van Arkel, den eenigen, die wij mochten ontmoeten.

waer mit onsen consent ende wille onder der pene van versumenesse van allen recht des pachts voers.: sonder arghelist. — In kennissen der waerheit hebben wij desen transfixbrieff doen besegelen mit ons capitels seghel. Ghegeven in 't jaer ons Heren dusent vierhondert ende achte des dynsdages na St Johans dach te middesomer.

In quorum omnium testimonium nos officialis predictus sigillum nostre officialitatis eisdem presentibus duximus apponendum. Datum et actum sub anno Domini millesimo quadringentesimo actavo, feria quinta post festum translationis Sti Martini. — Duplicata ejusdem tenor.

(Onderteekend:) WILHELMUS DE RIEBEEC. S.[1])

Naar 't oorspronkelijk perkement, bewaard onder dezelfde charters van den Dom te Utrecht, n⁰ 956. Is nog voorzien van een gaaf zegel in groen was. — Op den rug stond met een oude hand geschreven: »Reversale Wilhelmi Stael de bonis die Oelt, spectanti»bus ad altare Sancti Johannis Baptiste fundati ad »memoriam Johannis de Arkel episcopi.«

Ziedaar wat we vonden over de eerste stichting der Utrechtsche Arkel-kapel 1347—50. Maar daarmede was dezer kern niet in eens volgroeid; 't bleef een knop die zich verder ontwikkelde met den loop der gebeurtenissen.

In het oudste Necrologium van den Dom te Utrecht vinden we op A. XVIII Kal. Februar. (= 15 Januari) aangeteekend: »Item obiit Congundis domicella de

[1]) Hier zij nog bemerkt, dat ik in 1414 dezen officiaal vermeld vind onder de oudsten der kanunniken van St. Pieter (Burman, Jaarboeken I bl. 158.

Hoesden, soror domini Johannis de Arkel episcopi Trajectensis.« — Geen jaartal opgegeven, doch ons dunkt dat het in de vijftiger jaren dezer eeuw niet misplaatst kan zijn. Bij haren broeder Robert moet zij in 't zelfde graf zijn neergelegd. Haar nadere betrekking met bisschop Jan blijkt o. a. uit den naam Cunegond dien zij droeg, moeders naam, gelijk we weten.

Met de Meimaand des 1364 was heer Jan van Arkel naar het bisdom van Luik overgeplaatst, doch bleef over het graf, wat hij in Utrechts Dom had gesticht, zijn wakend oog houden.

't Geviel daarna dat zijne moei, Margriete, de weduwe Both van der Eem te Utrecht overleed. Het oudste Necrologium van den Dom heeft haar aangeteekend als volgt:

E. X Kalend. Julias anno Domini MCCCLXVIII obiit venerabilis matrona soror nostra, [1]) domina Margrita de Arkel domina de Ema; in cujus memoria datur libra corporaliter presentibus. — Over haar zegt ons verder A. Kemp in zijn *Gorinchem* (bl. 113), dat zij te Utrecht bij haren neef bisschop Jan vertoefde en straks in den Dom aldaar een altaar stichtte met drie diensten ter week, en de bisschop een met vijf H. Diensten. We zullen dit wel juist verstaan, als we aannemen, dat op het altaar in de Arkel-kapel twee

[1]) Om verwarring te voorkomen zij hier bemerkt, dat het niet bisschop Jan IV is die dit schrijft, maar een gelastigde van Utrechts dom-kapittel. Men moet daarbij weten dat er in de 14e eeuw te Utrecht bestond eene broeder- en zusterschap van Sint Marten den patroon van heel het bisdom, wier leden jaarlijks een goede aalmoes plachten te schenken ter timmering van de Domkerk en wederkeerig eenige geestelijke gunsten genoten. (Zie Dodt, *Archief*, VII, bl. 233) Zulk eene zuster was ook vrouwe Margriete.

vicariën waren gesticht, eene van twee, eene van drie H. Missen ter week. Dit zal straks van zelf blijken, zoo we met bisschop Jan IV slechts voortgaan.

Zijne Hoogwaardigheid overleed te Luik op 1 Juli 1378 en zijn lichaam »wiert naer sijn begeeren t'Utrecht »gevoert en daar begraven in den Dom in een schoonen »kelder onder een kostelijke behouwen tombe met een »treffelijk bisschopsbeelt en een heerlijk grafschrift.« (Kemps *Gorinchem*, bl. 112).

Het lijk zal wel langs de Maas zijn afgevoerd en moet op Maandag 5 Juli te Utrecht zijn aangekomen. Althans in eene rekening van bisschop Arend van Hoorn, loopend over dit jaar 1378 vinden we:

»Des Manendaghes na Sente Maertijnsdach-translatio (5 Juli) quam Mijnheer (bisschop Arend) van Stoutenborch t'Utrecht tot mijns heeren uytvaert van Ludic heren Jans van Arkel.« — »Des Dinxsdaghes had »mijnheer te eten den heer van Apcoude, den Doem»proest (G. de Cock), heren Ghisebrecht van Sterken»borch, heren Vrederic van Nyenvelt ende horen »ghesinde, doe men 's biscops uytvaer dede van Ludic.« (Hist. Genoot., *Codex Diplom.* II. II. I. bl. 320).

Straks werd zijne gedachtenis ook in 's Doms oudste Necrologium geboekt zoodat u op G. Kalend. Julias aldaar vermeld vindt als volgt: »Obiit Reverendus Pater dominus Joannes de Arkel Trajectensis et deinde Leodiensis episcopus, in cujus anniversario dantur duo scuta antiqua Francie et unum quartale corporaliter presentibus..... Item pro celebrantibus eodem die dantur III sol. IX denar. bonorum. Item prefatus dominus Joannes episcopus instituit dari per capitulum duobus vicariis capelle sepulchri sui annuatim duo scuta antiqua Francie, ut cotidie dum celebrant orent

pro eo et tumbam ipsius bene custodiant; et si aliquis eorum fuerit absens, ita quod capitulum reputaverit ipsum absentem, tunc alter ipsorum residens solus capiet ista duo scuta antiqua.«

Nu het woord aan Heda, *Historia*, bl. 243. Als de schrijver daar heeft verhaald, dat bisschop Jan IV in Utrechts Domkerk zijnen broeder Robrecht van Arkel heeft ten grave gelegd vóór het St Jans-altaar, waar de bisschop zelf straks ook zijn laatste rustplaats nam, dan voegt zijne pen er aan toe: Sed ingrati cives ac pristini immemores beneficii, violato postea monumento, imposuerunt in eo Fredericum ex Blanckenhem episcopum, sublatis clypeis alterius.

Utrechts Dom stond verslagen, toen hij op Zaturdag 9 October 1424 na de Vespers dit ergerlijk tooneel moest aanschouwen. Gaat een roover op andere wijze te werk? — 't Zal u niet verwonderen, dat naderhand op dit graf als een vloek lag en dat het straks nogmaals schennis leed.

't Was in of voor November 1586, toen onder Robert Dudley graaf van Leycester de mannen der »Christelijke Historie« binnen Utrecht het heft in handen hadden. Toen werd hetzelfde graf, sinds anderhalve eeuw dat van den gevierden bisschop Frederik van Blanckenheim, door schendende hand gebroken Coenraad Strick, anderde cameraer, werd ervan beticht, doch deze wist de schuld van zich af te werpen.

Eindelijk in de 17e eeuw werd de Arkelsche grafkapel door den heer van Maarsbergen Samuel de Marez aangekocht en tot eene begraafplaats bestemd voor zijn geslacht. Deze sloot de kapel af met dat zware houten hek, bestaande uit Jonische zuilen, dat thans U oog nog vermoeit. Zelfs werd des bisschops

graftombe gebruikt tot voetstuk van het onedel getimmer. (Mr. S. Muller Fz. — Bulletijn van den Nederland. Oudheidkund. Bond 1904.)

Het eindoordeel over bisschop Jan van Arkel luidt bij allen zeer gunstig. Maar als bij den H. Augustinus moet men bij dezen Utrechtschen bisschop den rijperen leeftijd wel onderscheiden van de jaren der onbezonnen jeugd. Aan deze kleeft eene smet, die, ware zij door veel deugd van later tijd niet uitgewischt, den kring der mannen van eer voor hem zou sluiten.

Krachtens twee onwraakbare oorkonden staat het vast, dat Jan IV van Arkel in die jaren der lichtzinnigheid de krachten zijner natuur heeft misbruikt, helaas meer dan eens een basterd heeft verwekt. Hij zelf getuigt zulks met eigen mond, als hij in het charter van Vrijdag na Sint Odulf 1363 gewaagt van »onse bastaert-kynderen.« (Zie Matthaei *Analecta* V, bl. 358.) Het andere stuk is een leenbrief van 10 Juli 1361, waarbij Ghisebrecht here van Acoude het goed Rijnestein te Cothen in leen geeft aan Margriete van Arkel vrouwe van der Eme, onder beding: »so wanneer si sterft, so sel dese leenwere comen op Johanne den bastaert haren Johans sone van Arkel bisscobs t'Utrecht......; ende waer 't dat Johan de bastaert voors. storve sonder wittelike bcort, so sel de leenwere comen op Margrieten sijnre suster haren Johans dochter van Arkel vorghenoemt.«

(Een volledigen afdruk van dit charter vindt U in *Utrechtsch Jaarboekje,* voor 1898, bl. 296—7.)

Wel heeft deze mijtervorst te roemen op den over-

stelpenden rijkdom van Gods barmhartigheid, daar hij in weerwil van deerlijk misbruik der natuurkrachten, straks door zoo veel genade werd voorkomen, dat hij zich niet alleen gelukkig kon oprichten, maar ook zich verheffen tot een schitterende zuil der deugd en der eer.

J. H. HOFMAN.

HOUTENS OUDE KERK.

Bijlage tot deel XXXI blz. 275.

De Acta Capituli van Sint Marie te Utrecht deelen ons over de rechten van genoemde kerk nog een drietal bijzonderheden mede, wel waard hier te worden geboekt. Ze betreffen het uurwerk waarmede men den toren van gemeld dorp dacht te verrijken. Zie hier in 't kort wat we vonden:

a. Vrijdag 6 Mei 1614. — De horlogio in Houten constituendo. — Ad postulatum Arnoldi a Blanckendael sculteti Houtensis, requirentis a capitulo subsidium aliquod ad novum horologium in Houten constituendum, reponsum est: quod prius opus locet ut, quanti constaret, sciatur, et approbationem a Statibus impetret, ut his visis capitulum de dicto subsidio quid statuat. (Acta Capit. fol. 8 verso.)

b. Vrijdag 25 August. 1615. — De horlogio in Houten. — Hodie in capitulo exhibita fuit forma seu modus horlogii ponendi in Houten, quod constaret 560 florenis; et requisivit scultetus Houtensis a capitulo habente decimas ibidem subsidium aliquod: sed capituli resolutio suspensa fuit in diem octavum, ut interim resciatnr, si quis alius etiam aliquid contribuet. (Acta Capit. fol. 53.)

Vrijdag 1 Septemb. 1615. — De horlogio in Houten. — Hodie capitulo exhibita fuit supplicatio sculteti et scabinorum Houtensium requirentium capitulum, ut ad horlogium in Houten collocandum subsidium aliquod dare velint. Et deliberatione habita promissi sunt eis in dictum finem LX floreni. (Act. fol. 54.)

DE WITTE VROUWEN TE UTRECHT.

Gelijk bekend is, werden de vrome dochters van Sint Norbert om haar wit gewaad veelal aangeduid met den naam van *Witte Vrouwen.*

Zoo geschiedde het ook te Utrecht: onder geen anderen naam vond ik ze daar vermeld.

Maar die naam tintelde van inwendige kracht en leven; hij trok alles aan wat met hem in betrekking kwam. Hij drukte zijn stempel op het kwartier der Witte Vrouwen, dat daar lag in den noordoostelijken hoek der stad tusschen de Plompetoren-gracht en de burgwallen. Maar dat niet alleen. Ook de Witte-Vrouwen-brug, de Witte-Vrouwen-straat, de Witte-Vrouwen-poort, zelfs het gerecht en de voorstad buiten de Witte-Vrouwen-poort geraakten onder den invloedrijken naam der vrome kloosterlingen.

Stil en verborgen leefden deze voort; maar haar kloeke deugd trok aller oog, won de harten van al wie met haar in aanraking kwamen.

Wel der moeite waard — zoo meenen we — de sprokkels te gaderen, welke van die achtbare nonnen hier zijn overgebleven. Om echter door den overvloed der stof niet te worden gehinderd in de samenvatting ervan, zijn we genoopt tot schifting der dingen. Over de Witte-Vrouwen-poort, de Witte-Vrouwenstraat, de Witte-Vrouwen-brug werd door wijlen N. van der Monde en anderen reeds zooveel gegeven, dat men

de billijke wenschen voldaan kan achten. Daarom meenen we hier te kunnen volstaan, als we een na ander meêdeelen, wat we mochten gaêren: *a.* over het *Witte-Vrouwen-klooster; b.* over het *Gerecht buiten de Witte-Vrouwen-poort; c.* over het *Kerspel buiten diezelfde poort.*

Die lust heeft om scherp te ziften, kan misschien volhouden, dat deze drie leden niet in den bloede aan elkander verwant zijn. Maar daartegenover staat, dat nabuurschap, als zij krachtig werkt, ook een innig verband pleegt te leggen. Hier althans schiep zij een band, die door den volksgeest werd overgenomen, en schade veroorzaakt als hij vaneen wordt gereten.

I.

HET WITTE-VROUWEN-KLOOSTER.

Voorheen heeft de achtbare vader A. v Lommel beweerd, dat het klooster reeds bestond in het jaar 1223, »blijkens de vermelding ervan op dat jaar door onzen kronijkschrijver Guilielmus Procurator.« [1]) Doch slaat u die kronijk op [2]), dan vindt u daar noch op het jaar 1223, noch in het volgende vierdel eeuws eenige melding van het hier bedoelde klooster. Zelfs heb ik, in de hoop van elders te vinden 't geen ontbrak bij broeder Willem den Schaffenaar, een beduidend getal van kronijken en oorkonden uit dien tijd nagezien, doch in de eerste helft der 13^{e} eeuw nergens eenig spoor gevonden van een Witte-Vrouwen-klooster te Utrecht. Zonder nieuw bewijs alzoo meen ik het bestaan van het klooster in dien tijd niet te mogen aannemen, ook

---

1) Dit *Archief*, III bl. 398.

2) Matthaei *Analecta*, II bl. 496.

al blijft Mr S. Muller Fz. (Oude Huizen te Utrecht, bl. 10) zich houden aan het jaar 1223.

't Baat hier niet de hulp in te roepen van den heer van der Monde [1], die kloekweg beweert dat de stichting van bedoeld klooster voor 1229 moet hebben plaats gehad. Zoo die heer geen enkel bewijs aanvoert, geschiedt hem geen onrecht, als men, bij het zwijgen der Utrechtsche oude berichten, achterdocht jegens zijn beweren koestert.

In de tweede helft evenwel der gemelde eeuw vinden we deugdelijk bewijs van het bestaan dezes kloosters. Want in de andere week na Paschen 1281 of 1282, maakt heer Dirk van Zassenem, ridder, zijn testament, waarin hij tal van kloosters bedenkt. Daar luidt het o. a. ook: Ad Albas Dominas in Trajecto lego V libras (Hollandenses) [2]. Kort daarna treedt ook Gijsbrecht van Amstel op, hij, die door Vondels treurspel vereeuwigd, niet meer sterft. Deze betuigt ons, dat Elisabeth zijne dochter in het klooster van Utrechts Witte Vrouwen den sluier had aangenomen. Daarom, zoo luidt het verder, had hij aan dit klooster voor immer ten geschenke gegeven zijn groven en smallen tiend in Bodegraven, onder beding, dat drie ponden Utrechtsch daaruit jaarlijks aan zijne dochter tot speldegeld zouden vervallen, en één pond aan vrouw Elisabeth Utenweerde haar overste, den duur van beider leven lang. Tot oorkonde der waarheid strekte 's ridders zegel, dat in 1289 op Donderdag na Ste Aagthe aan het charter was gehangen. [3]

---

1) *Pleinen en Straten der Stad Utrecht*, I bl. 205.

2) V. d. Bergh, *Oorkondenb.* II n⁰ 449.

3) Hier zal wel de lentestijl zijn gebruikt, die het jaar met O. L. Vrouw-Boodschap = 25 Maart, placht aan te vangen; zoodat

Ieder weet dat heer Gijsbrecht straks te samen met anderen de roekelooze hand sloeg aan Floris V graaf van Holland, en dat hij daarmêe al zijne goederen verbeurde, die door de grafelijkheid werden aangeslagen. Ook de Bodegravensche tiend deelde in dit lot. Maar Hollands graaf voelde zich toch gedrongen den last over te nemen, ten bate van Utrechts Witte Vrouwen weleer op dien tiend gelegd. Zijnen rentmeester te Woerden beval hij daarom op 14 December 1319, jaarlijks aan gemelde nonnen uit bedoelden tiend te laten volgen »hondert grooten coninx tornoysen.« [1])

Naar allen schijn heeft in den noord-oostelijken hoek der stad al het terrein, wat niet tot de vestingwerken diende, behoord aan het klooster, dat we bespreken. Want een oud-eigen, in 1632 gaande uit het Warmondshuis, dat daar in het zuid-oosten stond aan de Plompe-toren-gracht, wijst de Witte Vrouwen als oorspronkelijke bezitters aan. [2]) Daar langs de oostzijde dier gracht zullen aan den zoeker in Utrechts transportboeken gewis nog wel meer zulke oud-eigens zich voordoen.

Ook was, met het oog op de oud-eigens die in den omtrek eraf vielen, dit onverdeelde blok niet veel te groot. De bouwwerken werden toen niet twee drie verdiepingen hoog op een gestapeld, maar met de noodige tusschen-ruimte naast elkander opgetrokken. Daar moesten dan verrijzen niet alleen de kerk en het klooster, maar een gansche drom van gebouwen, als daar zijn reventer, dormter, werkkamers, zieken-

volgens onze gewone telling hier bedoeld is: 9 Febru. 1290. (v. Heussen, *Historia Episcopatuum*, I bl 98.

[1]) Mieris, *Charterboek*, II bl. 229.

[2]) *Transportboeken* der stad Utrecht, 24 Januari 1632, bl. 17.

zaal, boekerij, panden, school, bakkerij, brouwerij, waschhuis, veestallen, schuren, tuinen, boomgaarden enz. Zulk geheel moest wel een grooten omtrek beslaan.

Het klooster zelf met de kapel stond ter oostzijde niet ver van de Witte-Vrouwen-poort, maar de schuren, stallen en andere aangehoorigheden strekten west- en noordwaarts zich uit over een wijde ruimte, zoodat de Ridderschopstraat straks geheel kon worden aangelegd op het erf van het klooster, dat voortliep tot aan de Molensteeg toe.

Veel over dit klooster viel er niet te gaêren. Te meer is het van belang, het weinige dat we vonden, zorgvuldig bijeen te voegen.

Het eerste dat zich voordoet, is de kondschap over een brand, die te Utrecht uitbrak in de derde week na Paschen van het jaar 1323, toen bisschop Jan van Diest kort te voren daar zijn plechtige intrêe had gedaan. De Kronijk getuigt dat door de woede van het vuur niet alleen de huizen van leeken, maar ook eenige woningen der Witte Vrouwen werden vernield. [1]) De scheppingskracht echter der Zusters wist uit de assche weer nieuw leven op te wekken.

Of dit nieuwe leven ook samenhangt met de stichting der kloosterkerk, bleek ons niet; we meenen echter wel te doen, hier aanstonds aan te teekenen, dat de kerkwijdingsdag te Witte Vrouwen placht te vallen op Zondag onder het octaaf van 't Allerheiligste Sacrament. (v. d. Monde, Tijdschrift, II bl. 242.)

De vrome bewoners plachten van adelijke afkomst

---

[1]) Matthaei *Analecta*, II bl. 604. Op kant stond hier bemerkt: 1223; blijkbaar eene drukfout voor 1323. Mogelijk heeft dit aanleiding gegeven tot de boven weerlegde bewering, dat dit klooster reeds in 1223 bestond.

te zijn; zij zochten evenwel het oog des Heeren en haakten niet naar den glans der wereld. Geen wonder dat slechts weinigen van hen, als bij toeval, in het licht traden. Doch geven we wat ons ter ooren kwam, aanvangend met de gebrekkige reeks der oversten.

Deze voerden den titel van Priorin of Vrouwe, doch werden om het laatst der 16e eeuw een enkele maal ook als abdis voorgesteld. Of dit bij vergissing of rechtens geschiedde, werd ons niet duidelijk. Doch zij bewerkt, dat bij het geëerde Vrouwen-klooster aan de Bilt in denzelfden tijd een gelijk geval zich voordoet. Nog moet hier worden bijgevoegd, dat de achtbare Witte Vrouwen bij opengevallen stoel de vrije keus van hare oversten plachten te hebben; doch keizer Karel V, heer van Utrecht geworden, trok die vrijheid aan zich, zoodat de nonnen-keus slechts geschieden mocht met zijn verlof en onder zijne leiding.

De eerste overste, door ons ontmoet, is de bovengemelde *Elisabet Utenweerde* die in Februari 1290 het bestuur had. Verder:

Hildegond van Papendorp, overl. 27 October (zonder jaar). [1]

Mechteld van der Weide, overl. 23 Decemb. 1366.

Wendelmoet Witte, priorin, overl. 1 Sept. 1400. [2]

Joncfr. Hase, priorinne, overl. 15 Decemb. 1427.

Egberte van Vleuten, vrouwe in 1451, overl. 7 Juni 1455.

Belia van Voort, priorin. overl. 23 Januari 1514.

Heilwig van der Haer, overl. 9 April 1528.

---

1) Dit *Archief*, XXVII, bl. 165, 174.

2) Zie van Engelen, *Grafschriften*, II bl. 314.

Aleid van der Voird, vrouwe in 1554, overl. 1556.

Cathrijne van Schoten, Ysbransdochter, gekozen in 1556 en vervolgens vrouwe tot haren dood, omstreeks nieuwjaar 1576. Eenmaal werd ze abdisse genoemd.

Geertruyt van der Burcht, gekozen 24 Octob. 1576. Zij schijnt te zijn gestorven omstreeks 1610. [1])

..... *van Richterich,* laatste vrouwe alhier, ons bekend geworden door een mis-kelk te Gronsfeldt, met de blazoenen van Richterich en Gronsfeldt, benevens dit inschrift: »Me fieri curavit D. de Richtericht, priorissa conventus Albarum Dominarum Trajecti 1610, die 20 Maji.« Zij schijnt bij Utrechts Witte Vrouwen nog vertoefd te hebben op 22 August. 1622. [2])

Het geestelijk bestuur van het klooster placht te worden waargenomen door de eerwaarde vicarissen, oudtijds drie in getal, zooals van Heussen ons zegt. [3]) Doch in de 16e eeuw was het drietal samengekrompen tot een enkele eenheid, die geen eigelijken naam droeg, maar alleen bekend was als de kapellanie der Witte-Vrouwen-kerk te Utrecht. In bedoelde eeuw maakten we het eerst kennis met *Roelof van Wije,* die gemelde vicarie in 1534 liet varen. Wie toen het eigenlijk recht ter vergeving had, blijkt niet; doch door verzuim verviel dit recht toen op heer Jan Slachheck proost en aartsdiaken van den Dom. Deze droeg het ledige ambt op aan Mr Gerard Wevell, die het bijna twintig jaar bekleedde. [4])

Om den aanvang van 1553 schijnt deze laatste heer

---

1) Dit *Archief,* III bl. 400.

2) *Publications du Limbourg,* XVI bl. 279.

3) Histor. Episcopat. I bl. 99.

4) Zie Bijlage I.

te zijn gestorven, en door een zich herhalend verzuim der vergeving verviel dit recht nogmaals aan den Domproost, nu heer Cornelis van Mierop. Deze heeft toen met de ledig staande kapellanie begiftigd den heer Barend Hoynck, priester van het bisdom Utrecht, die op Donderdag 9 Maart van dat jaar bezit ervan nam. [1]) Voor dezes opvolger zullen we wel moeten houden heer Jacob ten Hove, die in October 1576, even zooveel jaren tellend als de eeuw toen oud was, mede optrad bij de keus van vrouwe Geertruid van der Burch. Hij zal overleden zijn in 1580 en in het volgend jaar zijn vervangen door Mr Adriaan van Oirschot, Everdingens voormaligen pastoor, doch in de Paaschdagen twee jaar vroeger van daar verdreven. Over dezen kloeken priester, die hier tot de Wijnmaand van het jaar 1622 zijne taak met ijver vervulde, kan u, desverkiezend, meer vinden in Thijms *Katholieken Volksalmanak*, 1886, bl. 225.

Ten slotte zij hier nog vermeld dat in 1669 de vruchten der »capelanije van de Witte-Vrouwen binnen Utrecht werden genoten door Jor. Anthony van Uyttenhove, die er mooi weer van speelde. (Hist. Genoot. *Bijdragen* IV bl. 598).

Doch hier moet nog gewaagd worden van een andere vicarie, in 1554 gesticht door heer Frederick van Ghendt bijna 40 jaren lang priester en vicaris op St Pieters-altaar in Utrechts Dom, eene stichting die in de Wittevrouwenkerk haren zetel verwierf en gehouden was tot vier H. Missen ter week. Tot drager van dit ambt werd aangewezen Gerrit Jansz. van Blockhove klerk van 't bisdom Utrecht; 't geen bisschop Jurrien

---

[1]) Zie Bijlage II.

van Egmond op 20 Maart 1556 goedkeurde en bezegelde.[1])

Of dit nog samenhangt met het volgend naricht, moeten we den lezer overlaten. Er wordt namelijk gewaagd van een heer Thijmen van der Horst sinds 1572 biechtvader der Nonnen alhier en in Octob. 1576 tevens Prior van de Predikheeren dezer stad, die destijds met heer Jacob ten Hove mede over de keuze stond van gemelde vrouwe Geertruyd de nieuwe Priorin. (Dit *Archief*, III bl. 406.)

Van de verdere bewoners des kloosters, ofschoon tien- twingtigmaal grooter in getal, hebben we nog minder naar verhouding kunnen opsporen. Te onzer kennis kwamen slechts eenige gedenktafels of wapenborden, die voormaals ten Witte-Vrouwen in de panden hingen, een paar grafsteenen en enkele bemerkingen uit het Doodenboek der St Servaes-abdij, benevens een paar posten uit de rekeningen des convents. Hier volge wat we daaruit mochten samenlezen.

Joncfrouw Jutte van Malsen, nonne alhier, overleden 2 Octob. (zonder jaar).

Joncf. Aleid van Sulen, non alhier, overl. op 4 Decemb. vóór 1402.

Joncfr. Kerstine van Pallaes, overl. 9 Januari 1409.

Elisabeth van Weerdensteyn, non alhier, overl. 17 Septemb. omstreeks 1420.

Lysbeth Vroeden, nonne des cloesters, overl. 25 Juni 1421. Van haar speldegeld had zij voor het klooster aangekocht »twee pont 's jaers, dat men die lampe opten dormter niet uyt doen en sal des winters eer 't dach is.«

---

[1]) Zie Bijlage III.

Goude van Gent non alhier, zuster van Kerstine van Gent, die non was in Sint Servaes en op 8 Mei 1453 aldaar als oudste van allen overleed.

Joff. Aleid van den Bosch, non alhier, overl. 24 Octob. omstreeks 1436.

Sophie van Jutphaes in 1440 non alhier, was later onder-priorin en overl. in 1470, zijnde zuster van Vrouwe Mechteld abdis van St Servaes. [1])

Pieternelle van Loenen, in 1440 non alhier, liet toen zich inschrijven in de broederschap van St Servaes; zij overl. 13 Juni 1479.

Lutgaert van Compostelle, onder-priorin; sterft 1 August. 1479.

Hermanne van Renesse van Wulven, non alhier, overl. 15 Juni 1509.

Wendelmoet van Lanscroon, nonne deses cloosters, sterft 1511.

Belie van Voirde, onder-priorin, sterft 1514.

Joncfr. Elisabeth van der Haer, non te Witte-Vrouwen, sterft 3 August. 1514.

Jutte van Teylingen, non alhier, sterft 5 Sept. 1514.

Kerstine van Hardenbroeck, non deses cloosters, sterft 1520.

Joff. Lubbrecht van Erp Hendriksdochter, non alhier, sterft 1520.

Aleyd van Blochoven, Jan van Oestrumsdochter, non alhier, overl. 29 Maart 1529.

In 1531 op St Stevensdag sterft Joff. Cecilie van der Haer, non alhier.

In 1537 sterft Magdalene Uten Enge, onder-priorin.

Mabilie van Wulven, non alhier, overl. in Novemb. 1549.

---

[1]) Dit *Archief*, XXVII bl. 151 vv.

In Januari 1554 sterft heer Melis van Zuylen van Nyevelt, Gerardszoon bij Hillegond van Zuylen van Nyevelt, domheer te Utrecht en proost van Leyden, die zijn jaargetijde in dit klooster stichtte en met milde hand daaraan vereerde een schoonen serpentijnen beker met een verguld deksel daarop.

Op 10 Mei 1555 overleed Joncfr. Gerrit van Zuylen van Nyevelt, zuster van voornoemden heer Melis, nonne in dezen convente, die van haar speldegeld een mooie som had uitgespaard, bestemd voor »een schoone tafe(ree)l in de kerck op 't hoge autaer.« Zie Matthaei *Fundationes et Fata*, bl. 276—80, alwaar ook nog andere giften van milde schenkers vermeld staan.

Wij willen alleen hier nog bijvoegen de making van heer Thomas van Nyekercken, deken van St Jan te Utrecht, die in 1556 bij testament aan de Joncferen van dit klooster vermaakte eene jaarrente van »zes Carolus gulden, om op Ste Maartens avondt sich daermede vrolick te maecken.« [1])

Ten slotte moeten we nog hier vermelden Joncf. Geertruyt van Zulen yan Amerongen Johans dochter, non te Wittevrouwen, overleden 10 Febr. 1556, alsook Joncf. Alijdt van Erp Govaertsdochter, non alhier, overleden in 1581. En hiermee nemen we afscheid van de dooden.

Den kring der levenden, zoover ze stemgerechtigd waren hebben we tweemaal ontmoet in 1556 en twintig jaar later, telkens bij de keus eener nieuwe priorin. In eerstgemeld jaar traden, naast Beatrijs van Solms, de onder-priorin, 15 Joncferen op, oud 22 tot 67 jaren; twintig jaren later verschenen na de onder-priorin

---

[1]) J. J. Dodt van Flensburg, *Archief*, II bl. 37.

Antonie van Oostrum weer 15 Joncferen, oud 22 tot 72 jaren. We zijn geneigd hieruit af te leiden, dat het gewone getal der conventualen, behalven de Vrouwe en Onder-priorin bestond uit 15 nonnen en dat bij versterf de opengevallen plaats door een der novicen werd aangevuld. Over het getal dezer laatsten vonden we geen naricht; evenmin over de dienstboden, die wis niet ontbroken hebben.

Nu rest ons nog, melding te maken van de achtbare gasten, die bij de Witte Vrouwen goedgunstige opname vonden. Op een van deze viel bijzonder onze aandacht, en geen twijfel of hij zal ook die van onze lezers trekken.

Er bestond namelijk in de kerk van dit klooster eene broederschap, die Ste Marie Magdelene in haar vaandel voerde en denkelijk gesticht was onder bisschop David van Boergondie ter leniging van zoo vele veeten als toen heerschten. Op 11 August. 1478 vonden we haar in wezen en volle leven. Op dien dag toch vermaakte »Berend van Keulensteyn na sijnre doet« aan gemelde broederschap een brief der stad Utrecht met de daarin verschreven renthen, bedingende, dat die broederschap na zijn verscheiden telken jare daags na Ste Marie Magdele ten eeuwigen dagen toe aan den rechten armen zal moeten uitreiken »twe pont ende dertien scillinghe.«

Armenzorg blijkt hier dus een der middelen te zijn geweest tot kweeking der broederschap. Godsdienstviering kwam voorzeker ten steun daarbij, zoodat Ste Magdalenendag gewis luisterijk werd gevierd. In de kerk ving men aan met een plechtige H. Mis en daarbuiten bekroonde men het feest met een opwekkend broedermaal. Eenig kondschap hierover vond ik

niet; maar wegens het algemeen gebruik meen ik beide met grond te mogen onderstellen. Eindelijk aan des levens eind voegde zich daarbij nog het geestelijk liefdewerk, dat zorgt voor een eervolle begrafenis der dooden. [1])

Aan deze en misschien nog andere werken van deugd en godsvrucht had de broederschap zich ruim eene eeuw lang gewijd, toen zij tegelijk met het klooster door wilde stormen werd beloopen. De mannen der »Christelijke Historie«, kracht puttend uit de zwakheden en gebreken van velen, hadden de verderflijke *Unie van Utrecht* gesmeed en wisten aan het eind van de Louwmaand des jaars 1579 ten ondergang der Roomschen haar door te drijven.

Wat die *Unie* dan bedoelt, zij die als de »gezegende« wordt toegejuicht en bezongen? Geen betere om ons dit te zeggen, dan Mr G. Groen van Prinsterer. Hij teekent die »Unie« naar het leven, als hij haar noemt »cette ligue pour l'introduction de la Réforme « [2]) De Roomschen onder de bank en de mannen der »Christelijke Historie« op het kussen te helpen: zie, dat was de edele toeleg, waaraan door het welslagen de kroon werd opgezet.

De mannen slaagden vooral door de eigen schuld der Roomschen. Onvervaard traden zij op en grepen hardhandig toe. Al wat hun niet aanstond rukten zij neer of sloegen het kort en klein. Als door razernij bezield, hebben zij de scheppingen der kunst onzer voorvaderen, en daaronder tal van meesterwerken roekeloos vernield. Getuige o. a. de droeve avond en

[1]) Utrechtsche *Volks-almanak*, 1855, bl. 55—60.
[2]) *Archives*, VI, bl. 433—4.

nacht van Maandag 7 Maart 1580, toen de woestelingen hunne vernielzucht botvierden in alle kerken van Utrecht, de altaren, beelden, al wat onder hun bereik viel, omver wierpen en stuk sloegen.[1] De ernstige Hooft brandmerkt dit feit als »een onbeschaamt overtreeden des verding van den lestleden jare.«[2]

Tevens werd toen aan de Staten van Utrecht een plakaat ontwrongen, dat in spijt van wet en recht de afschaffing van den Roomschen godsdienst vaststelde. Evenwel tot de afkondiging ervan lieten de Staten zich niet meeslepen. Daarom drong de stad Utrecht zich vooruit en liet op 18 Juni 1580 het verbod »van exercitie van de Roomsche religie, heymelijk of openbaer« eigenmachtig afkondigen en wist deze gewelddaad door te drijven. De laffe Katholieken lieten aan het geweld zijnen loop en in het volgend jaar kwam de edelheid des Prinsen van Oranje aan die geweldenarij de kroon opzetten. Op 26 Augustus 1581 verbood Zijne Excellentie met de Raden van het Hof des Stichts aan allen, zoowel op het platteland als in de steden, het exerceeren van de Roomsche religie.[3]

Vele kleinmoedigen bezweken toen, maar er bleven ook grooten van ziel, die God meer gehoorzaamden dan de menschen. Onder deze traden naast de Joncfrouwen van St Servaes en de Zusters van Bram Doly ook op den voorgrond de kloeke Witte Vrouwen, die in stil geheim hunnen godsdienst bleven vieren. Iets was daarvan uitgelekt, waarom de hellebardiers van den stadhouder Adolf van Nieuwenaar graaf van Meurs op 27 Februari 1586 in het Witte Vrouwen

---

[1] J. J. Dodt van Flensburg, *Archief*, III 160.

[2] *Nederlandt Historien*, bl. 693.

[3] Utrechtsch Placaatboek, I 350.

klooster zijn »gevallen en hebben daer alle kassen en »kisten opgeslagen en alle Misgewaet uytgenomen.« [1]) De Kronijk van 't Histor. Genoot. [2]) zegt ons verder, dat deze en meer dergelijke heldendaden uitgingen van den stadhouder graaf van Meurs en zijne gade, die toeleg ervan maakten, het den Consistorialen naar den zin te doen.

Doch ook anderen mengden zich in het droeve treurspel. De mannen der »Christelijke Historie«, die van oordeel zijn, dat de Roomsche citroen steeds dient om te worden uitgeperst, wisten door te drijven, dat bij het stadsbestuur een gedwongen leening werd uitgeschreven, waardoor vooral de geestelijken en hunne begunstigers werden getroffen. De Witte Vrouwen waren daarbij aangeslagen voor de som van 200 pond; en erbij wordt vermeld dat de handen, die het geld samenschraapten, zich uiterst ruw en ongenadig toonden. [3])

Maar als ge van krachten reeds geheel zijt uitgeput, waar zult ge dan vinden wat van uwe beurs wordt gevergd? Och, de mannen der »Christelijke Historie« weten overal raad op. Ze zenden op u af een bende »rebelleghe jongens« met steenen gewapend: en deze komen elken dag hunnen aanval herhalen, werpen alle glazen u in, vernielen alles wat ze kunnen bereiken: de kerk der Witte Vrouwen weet, helaas, daarvan te verhalen. [4]) Geen wonder, dat de Joncferen haar hartebloed gaven, om aan zulke aanvallen te ontkomen. Wat de kwaêjongens hadden aangericht, kan U vermeld

---

[1]) Bor, *Nederl. Oorloghen*, II bl. 702.
[2]) *Kronijk*, XXI, 560.
[3]) Dodt, *Archief*, III 265*a* en Histor. Genoot., Kronijk XXI, 561.
[4]) Utrechtsche *Volks-almanak*, 1855, bl. 56.

vinden in den Utrechtschen Volksalmanak van 1855. Daar hoort u de leden van bovengemelde broederschap weeklagen »overmyts haer capelle zoo deerlicken verdestrueert was, dat het alle menschen deerde eenige doden - - - te beghraven.«

Zoo was de toestand in December 1590, toen sloeg men de hand aan het werk, om althans ten herstel te doen wat mogelijk was. De glasramen werden met teenen en met stroo gedicht zoo goed als het ging, de onraad weer opgeruimd, de begrafenis der broeders weer mogelijk gemaakt.

Een schets van den toestand in 1661 werd door de stift van A. Rademaker ons bewaard in Reizigs Kabinet van Nederl. en Cleefsche Oudheden, deel VI. [1]) Daar wordt u voorgesteld de Witte Vrouwen-kerk te Utrecht met eenige nevengebouwen. De kerk of kapel is eigenlijk dubbel. Te uwer linker een nevengebouw, vermoedelijk de kapel der besproken broederschap, die nog behoorlijk in rak en dak daar staat. Naast haar verrijst de kerk, het hoofdgebouw, dat uwe deernis wekt door den haveloozen staat, waaruit zij, van dak half beroofd, naar u heenschouwt. Zonder ontroering kan niemand dit droeve tafereel gadeslaan.

Maar de zamenhang der dingen sleepte ons mee, zoodat we de orde van den tijd voorbij liepen. Toen de Roomsche kerk voor een deel was afgemarteld, ontstond er tusschen de mannen der »Christelijke Historie« een wedstrijd, wie met handig grijpen den meesten buit zou gâeren uit de nalatenschap der verstooten Moeder. De stad Utrecht ging daarin met kloeke schreden voor, doch vond navolging bij anderen,

---

1) Ook te vinden in den Utrechtschen *Volksalmanak*, 1855, bl. 8.

die eveneens met vlugge hand zich repten. IJver en naijver liepen tegen elkander in, doch ter voorkoming van onderlingen strijd, ontwierp men in October 1586 een *Redressement op de geestelijke goederen*, waarin de stad Utrecht en de Stichtsche Ridderschap zich vooral lieten gelden. Om bij ons onderwerp ons te bepalen, zij hier vermeld, dat genoemde stad o. a. hare hand sloeg aan al de broederschappen, 58 in getal, dezer bezitting met zorg bijeengâerde, wat groote woorden daarover sprak en in October 1615 goed vond alles in te slokken ter oprichting en onderhouding van een »werck- ende tuchthuys« binnen Utrecht.[1])

De Ridderschap ter andere zijde verwierf voor zich de vijf Joncferen-kloosters St Servaes, Witte Vrouwen, ten Dael, Oudwijk en Vrouwenklooster, om voor hunne Freules de vruchten daarvan te plukken. Er werden beurzen uit gevormd, proeven, pravenden, die aan de begunstigden voor den duur haars levens werden uitgekeerd. Wat in het voorlaatste jaar der 18e eeuw, behalve de vaste goederen, nog behouden was van de obligatiën des kloosters van de Witte Vrouwen, vindt u vermeld in dit *Archief*, VI bl. 263-4. Het liep nog om de som van 15,000 gulden.

Doch alweer sleepte de samenhang ons mêe, zoodat we den tijd vooruit liepen. De Stichtsche Ridderschap was in het bezit getreden van de eigendommen der Witte Vrouwen en handhaafde zich in het beheer daarvan. Van de Joncfrouwen bleven meerderen in het klooster gevestigd en daarmee werd vrede genomen, zoo zij slechts haar geestelijk gewaad aflegden en niet van het gemeenschappelijk leven een eisch

---

[1]) Dit *Archief*, IV bl. 433.

maakten. Doch die in het vervolg van tijd een pravende ten Witten Vrouwen erlangden, moesten natuurlijk belijders zijn van de nieuwe leer. Deze hebben gewis metter woning zich niet in het klooster gevestigd, zoodat dit langzaam aan werd ontvolkt, ofschoon de Ridderschap die leemte door huurders zocht aan te vullen. Maar de aanvraag was niet zoo druk, dat de opbrengst iets beduidde; 't geen ten gevolge had dat de oude gebouwen meer en meer haveloos werden.

Daarom dook bij de Vroedschap der stad Utrecht in 1644 het plan op, de oude kloostergebouwen weg te ruimen en de erven tot burgerwoningen uit te slaan. Doch de Ridderschap, aan wie het beheer stond, wilde haar oor daaraan niet leenen. Zoo sleurde men nog een twintigtal jaren voort.

In 1663 echter, op Goeden Vrijdag [1]), 17 April old. st. bij het bakken van oliekoeken, ontstond er brand in de oude gebouwen des kloosters, die daardoor voor een deel tot asch verteerden. Dit leidde ertoe, dat de stad nogmaals bij de ridderschap een gelijk voorstel deed als vroeger en nu haar doel bereikte. Er werd een nieuwe straat uitgeslagen, de Ridderschapstraat, die van zuid naar noord over heel het erf der Witte Vrouwen heen zou loopen. Zij hield de westzijde van

---

[1]) Anderen noemen hier den Vastel-avond: doch wie bemoeit op dien dag zich met olie-koeken die enkel op de zwart-dagen aftrek vinden; ook getuigt de datum 17 April. kennelijk voor den Goeden Vrijdag Hiermede strookt dan weer de verordening van het bestuur der stad, op Paasch-dinsdag gemaakt, voorschrijvende dat de »goederen ten tijde van den laetsten brandt in 't Witte-»Vrouwen-clooster bij particuliere(n).... gebercht ofte aengehou-»den, aen de rechte eygenaers mochte(n) worden gerestitueert.« (Resolutie van 21 April 1663, fol. 112.) Zeven weken vroeger zou dit slechts gediend hebben om verwarring te stichten.

het oude klooster en strekte zich uit tot aan de Molensteeg toe. Te beider zijden zou ze met nieuwe huizen worden bebouwd; doch uitbehouden bleef de Witte Vrouwen-kerk met het kerkhof dat ter zuidzijde haar belendde.

De aanleg geschiedde in 1663—4, en een na ander rezen de nieuwe huizen daar op. Onder meer ook dat van Godert graaf van Athlone, baron van Reede en Agrim, vrijheer van Amerongen enz., ter oostzij van de nieuwe straat, roemruchtig geworden, omdat in 1712—13 aldaar onder den Anglicaanschen bisschop van Bristol een groot deel der bekende vredesonderhandelingen werd gevoerd.

Aldus ontving het kloostererf een geheel andere bestemming. Het klooster zelf, na zalving der door den brand geslagen wonden, bleef ter oostzijde der Ridderstraat nog voortbestaan, bijna het leven leidend van een melaatsche, wien een na ander zijne leden ontvallen.

De oogstmaand van het jaar 1709 nam de oude kloosterkerk en haar kerkhof weg, die daar langs de Witte-Vrouwen-straat schoten. Zekere Justus van den Bosch, timmerman en burger der stad Utrecht, deed bij het bestuur dier stad aanzoek, dat hem »in »eygendom vergonst mocht worden de grond en opstal »van 't bouwvallige Witte-Vrouwe-kerkie met het »plein daervoor tot aen de royingh van de Witte-Vrouwe-straat en Ridderschap-straat.« Hij wilde daar overeenkomstig vertoond bestek »seven bequame huysen timmeren, omme tot alle borger neeringe te konnen dienen.« De begeerde gunst werd den vrager verleend, en niet alleen dit: in overmaat van goedheid werd er nog bijgevoegd vrijdom van huis- en haardstedegeld

voor den duur van 14 achtereenvolgende jaren.[1] Als u thans de Witte-Vrouwen-straat van west naar oost doorgaat, dan vindt u daar aan uwe linkerhand nog bijna onveranderd, de zeven huizen met gelijkvormige gevels, die in 1709—10 de kloosterkerk en haar kerkhof kwamen vervangen.[2]

Achter dit zevental woningen, wat meer oostwaarts, bleef daar nog overeind staan eene rest van de huizinge, genaamd het Witte-Vrouwen-klooster, dat in Juli 1738 met erf en grond in eigendom behoorde aan Arnoldus de Cruyf, en door een gang of steeg met de Witte-Vrouwen-straat verbinding had. Doch het jaar 1829, dat de Willemskazerne in het leven riep, heeft ook de laatste rest van dit klooster zien wegvagen en opnemen in gemelde kazerne.

II.

HET GERECHT OF DE HEERLIJKHEID BUITEN DE WITTE-VROUWEN-POORT.

In het ronde ligt de oude bisschopsstad omgeven door hare vrijheid, die ginds wat verder zich uitstrekt, hier wat nauwer om haar sluit. Doch we vestigen alleen den blik op hare oostzijde, wijl deze ons hier moet bezig houden.

Daar vinden we het gerecht, dat van de Witte-Vrouwen-poort zijnen naam draagt, heel die oostzijde bestrijkt en gemiddeld niet verder reikt dan een kwartier uurs buiten de gracht.

De grenslijn, in 't noorden beginnend, loopt langs

---

[1] Vroedschaps resolutien 12 August. 1709 (bl. 215): Bijlage IV.
[2] v. d. Monde, *Pleinen en Straten der Stad Utrecht*. I, 211.

de Oude-Vecht en alzoo onder de Gildbrug door, sluit de heerlijkheid Blijenburg uit, omvat de Maliebaan alsmede Oudwijk, loopt met een boog naar den Minstroom en wordt door dezen gescheiden van het Absteder gerecht. Doch door een zelfden heer bleven beide deze gerechten innig samenhangen en besloegen te samen eene uitgestrektheid van 316 morgen, ofschoon ze onderling gescheiden waren en elk zijne eigene schepenen had. Om echter door de veelheid der stof niet overheerd te worden, laten we ook Abstede daar en bepalen ons enkel tot het gerecht van Buiten-de-Witte-Vrouwen-poort.

Dezen naam echter droeg het in oudste tijden niet. In 1235 was het bekend als Covelwade. Toen droeg Albert van Wulven met Margriet zijne gade aan het kapittel van St Jan te Utrecht over, vier morgen lands met hunne tienden, alsmede de tienden van zeven andere morgen, daarnaast aan de overzijde van den openbaren weg gelegen. [1]) De openbare weg, hier vermeld, is blijkbaar de Steenstraat of Steenweg, die reeds in oude tijden voorkomt, als loopend van de stad Utrecht naar de Bilt. In Mr Mullers Registers en Rekeningen [2]) vindt u in het jaar 1380 reeds gewag van »den ghemenen wech, die gheheten is d'Oude»steenwech, die men gaet voor den Melaten.«

Om den voet dier Steenstraat [3]) heen groeide Groot-

---

1) Kluit, *Historia Critica*, II, no 119.

2) bl. 684. Vergel. bl. 678, 679, 685, 688.

3) De Steenstraat, vaak ook Steenweg genoemd, liep van de Bilt voorbij de Melaten ongeveer rechtuit naar Utrechts Witte-Vrouwen-poort en behoort gewis tot de oude handelswegen van het Sticht. Zooals blijkt uit Dodts *Archief*, VII bl. 102 en 107 en Burman, *Jaarboeken*, I 146, droeg de stad Utrecht zorg voor het

Covelwade, zooals het ter onderscheiding later werd genoemd, samen en verkreeg langzamerhand een zelfstandig bestaan. Heel dien groei hier nagaan, kunnen we niet; we moeten ons beperken tot het doen van enkele grepen.

Met het leenboek der Utrechtsche Domproostdij [1]) gewagen we des Zaterdages na O. L. Vrouwe-geboorte 1391 van »een viertel lants [2]) ghelegen tusschen die Ghildbrugghe ende der Witte-Vrouwen-poerte, noertwert opstrekkende an der stad strate, aen die oestzide (belend door) Ghisebrecht Grouwert, ende westwert (door) die heeren van Sinte Jan.« Het werd toen in leen ontvangen door Jongen Willem van Angeren Willemszoon, die terzelfde tijd de tucht ervan verzekerde aan »Joncfrou Ermegaert Weernaers dochter sijnen wijve.« Van dit leen, een der merkwaardigste die hier voorkomen, worde nog het volgende hier bijgevoegd. In November 1415 ging dit viertel, dat daar buiten de Witte-Vrouwen-poort noordwaerts langs de Steenstraat schoot en eene »wyn(d)molen« in zijne nabijheid had, door beleening over op Bertout Knuut Goessenszoon, allicht een oomzegger van Jan Knuut destijds raad der stad Utrecht. 't Schijnt echter dat hier slechts eene verpanding in 't spel is; want in Maart 1451 was Wernaer van Angeren weer bezitter van dit leen en droeg aan Gouberch de vrouw van

---

onderhoud van dezen straatweg. In 1798 vonden wij hem nog aangeduid als de Steenstraat: in eene acte van 3 Juni 1808 vonden we het westeind er van voor de eerste maal bestempeld met den naam van Biltstraat.

1) Leenboek, I A, keerzijde van blad 3.

2) Zulk »viertel« als landmaat beduidt het vierendeel eener hoeve, welke 16 morgen besloeg; 't staat hier dus voor 4 morgen.

Elyas van der Meye over »een vyrdel lands gelegen bij der stad Utrecht buiten de Witte-Vrouwen-poort aen die noortside van den Steenwech.« [1]) Later werd dit leen verkregen door Gijsbrecht van Lichtenbergh, die het in Maart 1485 overdroeg aan Joncfr. Margriet Geritsdochter van Culenborch, Jans wijf van Renesse van Wulven. [2])

Zij dit genoeg hierover. Laten wij nu op het gerecht of de heerlijkheid nader het oog vestigen.

Buiten de Tollestege, aan de zuidzijde van Utrecht, bestond reeds in 1411 een eigen gerecht, waarover op den 11 September van dat jaar Alpher die Bruyn door bisschop Frederick van Blanckenheim tot schout werd aangesteld. [3]) Doch een gerecht buiten de Witte-Vrouwen-poort of eene heerlijkheid Groot-Covelwade mochten we in de officiatoria van gemelden bisschop Frederik of van Roelof diens opvolger nergens ontmoeten. We mogen dan wel besluiten dat dit gerecht zijn ontstaan dankt aan bisschop David van Boergondie, die in den zomer van 1456 hier de teugels in handen kreeg. Althans op 7 November van laatstgenoemd jaar verschijnt ons het gerecht buiten de Witte-Vrouwen-poort als op zichzelf bestaande. Het was toen een dagelijksch gerecht, waar een schout in naam des bisschops recht deed naar gewijsde der »buerraden,« later schepenen. Schout was toen Dirk Aelbertsz., die echter reeds twee jaren later werd vervangen door Isaac Aelbertsz. [4]) Na dezen vonden we de rij der schouten sinds 26 Mei 1469 voortgezet door Gijsbert

---

[1]) Leenboek, I B, keerzij van blad 40 en voorzij van bl. 41.
[2]) Leenboek II, blad 104.
[3]) Officiatorium Frederici de Blanckenheim, keerzijde van bl. 215.
[4]) Zie achter de *Bijlage* V.

van Lynschoten en sinds 12 November 1496 door Johan van Zweten. Op 17 Januari 1533 is Jacob van Hoern schout van Buiten de Witte Vrouwen. Zie Utr. Placaetboek, III bl. 338.

Zoover we konden nagaan oefenden deze schouten hier slechts het lager gerecht uit. Het hooger gerecht in de vrijheid van Utrecht, al stond het niet immer op vasten voet, neigde steeds meer over naar de zijde der stad, zoodat het straks regel werd, dat niet des bisschops maarschalk, maar de schout der stad hierbij voorzat. Op 20 Augustus 1539 heeft de landvoogdes dit namens keizer Karel erkend en uitgesproken. [1]) Het gerecht van buiten de Witte-Vrouwen-poort behoorde alzoo tot de ambachts-heerlijkheden of dagelijksche gerechten.

Wat zulk een gerecht inhield, betuigden in 1330 de Staten van het Sticht aan bisschop Jan van Diest, als zij hem verzekerden, dat het in zich besloot »omnem jurisdictionem et correctionem citra membri mutilationem et mortem homini inferendam«, dat is alle rechtspraak en breuken, die niet aan lijf en leven gingen. [2]) Als prerogatief van den heer wordt in lateren tijd bijzonder vermeld: het stellen van schouten, gadermeesters, secretarissen, kosters, doodgravers, gerechtsboden en beurtschippers.

Heer der heerlijkheid was en bleef Utrechts bisschop tot aan het jaar 1528, toen het wereldlijk gebied van het Sticht aan keizer Karel overging. Daarna traden op, eerst de keizer, dan zijn zoon Philips tot de Julimaand des jaars 1581. Deze maand, zooals u weet, is

---

[1]) Utrechtsch *Placaetboek*, I bl. 153.
[2]) Matthaeus, *De Nobilitate*, bl. 546.

berucht door de afzwering des konings: de Staten van het Sticht drongen zich daarom in dezes plaats en handhaafden zich in het recht dezer ambachts heerlijkheid.

In de eerste helft der Meimaand van het jaar 1686 zien we de stad Utrecht pogingen aanwenden om de ambachts-heerlijkheden, die in hare vrijheid gelegen waren, door gezamenlijken aankoop van de heeren Staten te verkrijgen. [1]) Die pogingen echter slaagden niet. Doch ruim een vierdeleeuws later kwamen gemelde heeren Staten ertoe, zich door openbaren verkoop te ontdoen van de meeste hunner ambachts-heerlijkheden. Zoo kwam bij den aanvang der bloeimaand van het jaar 1715 ook onder den hamer de ambachts-heerlijkheid Groot-Covelwade of Witte-Vrouwen, tegelijk met Abstede, samen groot 316 morgen. Op 2 Mei ging de verkoop door en wel voor de som van 3000 gulden, waarvoor ze werd toegewezen aan Jacob de Witte, wonend te Vlissingen. [2]) Op den 5en der volgende Zòmermaand hechtten de heeren Staten hunne goedkeuring daaraan. Den 15 Juli 1715 zag het »gerechthuys van de Witte-Vrouwen« de overdracht dezer heerlijkheid geschieden.

In den herfst van 1722 vonden we dezen nieuwen nieuwen bezitter nog als heer der heerlijkheid vermeld; doch in den voorzomer van 1724 was hij ter zielen. Op den 26 October van laatstgemeld jaar droegen 's mans erfgenamen zijne heerlijkheden van Absteden en Witte-Vrouwen over op Joseph Looten, zoogenaamd domheer te Utrecht, die toen mede heer werd van Bunnik en Vechten. Als zoodanig vonden we in Mei

---

1) *Utrechtsch Placaatboek*, III bl. 35.
2) 't Zelfde *Placaatb.*, IV bl. 192.

1732 hem nog vermeld. Hij was toen de gemaal van Christine Clara Strick van Linschoten, die op 11 Januari 1735 als zijne weduwe en boedelhardersche voorkomt. Meer dan veertig jaren lang overleefde zij haren man en bleef optreden niet alleen als vrouwe van Abstede en Groot-Covelwade, maar ook van Bunnik en Vechten. Zij overleed te Utrecht op 5 Mei 1780. [1])

Haar opvolger daar buiten de Witte-Vrouwen-poort werd haar moeizegger Jan Balthasar Strick van Linschoten, zoogenaamd deken van St Pieter te Utrecht, zoon van Mr Jan Hendrik Str. v. L. bij Johanna Antonia Bernard. Hij komt nog voor in 1810 en zal wel de laatste heer dezer heerlijkheid zijn.

Op 15 October 1796 verklaarden de Representanten des lands van Utreeht alle de praerogativen en voorrechten der ambachtsheeren enz. voor vervallen en vernietigd. Maar het doodvonnis was te voorbarig gestreken. Er rezen zoo veel moeilijkheden op, dat de uitvoering niet mogelijk bleek. Klachten over geleden schade vereenigden zich met beden om handhaving van deugdelijke rechten, en brachten zooveel te weeg, dat de oude heerlijkheden konden blijven voortbestaan op den voet der verordening den 20 Juli 1803 door het bestuur des lands van Utrecht uitgevaardigd en in den herfst van 1806 onder koning Lodewijk hernieuwd. [2])

Straks kwam keizer Napoleon, die zijne arendsklauw

---

[1]) Ter Momberkamer te Utrecht werd op 5 Mei 1780 geboekt: De Hoogwelgeb. Vrouwe Christina Clara Strik van Linschoten, douairiere van wijlen den Weledelgeb. heer Joseph Loten, vrouwe van Bunnik, Vechten, Witte-Vrouwen en Abstede; op de Drift; laet na neven en nichten; is gezonken, de boete geaccordeert 315 gl., een wapen gehangen en 16 el laken gescheurd. — Domkerk.

[2]) Utrechtsch *Placaatboek*, IV bl. 223 en 227.

ook om de Nederlanden sloeg en deze prooi bij het keizerrijk inlijfde. In de worsteling, daarbij ontstaan, gingen de heerlijke rechten meestal te niet zonder dat eene dwangwet daarover werd uitgevaardigd. De gerechten in en om Utrecht stierven in 1812 bijna alle haar natuurlijken dood. In de Hooimaand van dit jaar spreekt de Maire van Utrecht over de voormalige gerechten van Tolsteeg« enz. enz. en betuigt dat die »door de tegenwoordige orde van zaken zijn komen te vervallen.« In de gerechtsboeken vinden we den polslag van het rechterlijk leven. Buiten Utrechts Witte-Vrouwen-poort deed die pols zijn laatsten slag op 26 November 1811; in het zusterlijke Abstede geschiedde het voor de laatste maal op 30 Mei 1812. Laatste schout en secretaris van beide deze gerechten was de heer Zeger Coenraad van Leenen.

Vergeefs heb ik buiten de Witte-Vrouwen-poort gezocht naar een stellige aanduiding der plaats waar eens het voormalige rechthuis stond. Mijn vermoeden valt op den *Zwarten Arend*, een aanzienlijke herberg, die daar vroeger lag op den noordwestelijken hoek der huidige Biltstraat. Ofschoon rechthuis en herberg thans elkander afstooten, plachten ze vroeger elkaar aan te trekken.

III.

HET KERSPEL BUITEN DE WITTE-VROUWEN-POORT.

Het kerspel, dat hier moet worden besproken, reikt niet hooger op dan den tijd der herleving, toen de Heer een nieuw feest der opstanding met zijne ge-

trouwen kwam vieren. Wil u toch den blik hooger opslaan, doe het dan met veel behoedzaamheid, opdat u niet afdwale van den goeden weg. Want indien ge u blindelings laat geleiden door den gids, die als van zelf zich aanbiedt en allezins vertrouwbaar schijnt [1]) dan zal u hoogst waarschijnlijk bedrogen uitkomen, in de meening dat het gerecht, waarover we tot dusver met u spraken, oudtijds behoorde tot het kerspel van Sint Nicolaas te Utrecht.

Daarentegen kom ik u hier het bewijs leveren, dat bedoeld gerecht lag in het kerspel der Buurkerk. U is wel bekend met het voormalige Kruisgasthuis, dat sinds den aanvang der 15_e eeuw daar stond ten zuidwesten van de huidige Kruisstraat. Derwaarts kwam de hoogwaardige Mathias bisschop van Biduane, wijbisschop van Utrecht, op 28 Mei 1413, om er de kapel »geheten then Heyligen Cruys, buyten de Witte-Vrouwen-poort bij Utrecht«, in te wijden en hij betuigt met even zoovele woorden, dat ze »ghelegen was in der parochie van Buerkerk« [2]). Met dezen vereenigen zich de beide toenmalige pastoors dier kerk, die ons hetzelfde komen verzekeren. [3]) Alle twijfel wordt dus buiten gesloten.

We mogen wel aannemen dat het kerspel van St Nicolaas ten zuiden langs het gerecht van buiten de Witte-Vrouwen liep en verder de Bilt mede insloot; maar voor het besproken gerecht zijn we verplicht ons te houden aan het onwraakbaar woord der getuigen. Zoo erlangen we ook samenhang tusschen dit gerecht en de aloude hofstede *over de Vecht*, die

[1]) v. d. Monde *Beschrijving der stad Utrecht*, I, bl. 66.
[2]) Burman *Jaarboeken*, III bl 198.
[3]) a w. bl. 196.

daar boven Utrecht aan de noordzijde der Steenstraat lag en nog tot het kerspel van de Buurkerk behoorde.

Bij dezen terugblik op het verder verleden voegt eene herinnering aan den tijd van de opkomst der hagepreken, die te Utrecht in Augustus 1566 zich begonnen in te dringen, ofschoon de stad ze nog poogde te weren. Doch de Prins van Oranje kwam die van der Nieuwe Religie te hulp, krachtens ordonnantie van 12 Decemb. dezes jaars toelatende, »haer sermoenen te doen buiten die Witte-Vrouwe-porte vast onder de stad aen het singel«. Daar wordt verder nog bijgevoegd, dat »zijlieden aldaer een plaetze ge»cocht hebben, die sij met sant deden bespreyen, »omme daer bequamelic voir die vrouwen... op te »moeghen sitten; welcke plaetze bij haerlieder ge»meinte genaemt is geweest die Sant kerck.« (Histor. Genoot. *Bijdragen en Meedeelingen* XXV, bl. 47).

Dit volsta tot een terugblik op het verleden. Doch ons punt van uitgang ligt aan het eind der 16e eeuw, toen de mannen »der Christelijke Historie« de maatschappij t'onderst boven keerden en de Roomschen verdreven uit het gemeenschapsgoed hunner vaderen. Doch wat ook aan dezen door list en bedrog werd ontroofd: zij bleven rijk door het bezit der onschatbare parel, die het al in waarde overtreft.

Bij het groote meerendeel bleef deze gelukkig behouden: maar u kan denken hoezeer de glans ervan verdoofd was vooreerst door de onreinheid van de vele slechte priesters dier dagen, vervolgens door ontstentenis van godsdienstoefening en door gebrek aan geloofsleven.

Doch van Rome kwam toen herwaarts de vrome Sasbout Vosmeer, die van 's Pausen wege hier aan

het hoofd der zielzorg werd gesteld, zijn zwaar kruis kloek en volhardend droeg en straks zijn apostelambt met een heiligen dood bekroonde. [1]) Deze schiep allengs orde in den baiert, stelde in het midden van October 1611 voor de zielzorg binnen de stad Utrecht vier pastoors aan, en benoemde daarna een gelijk viertal, om in de voorsteden en verder het land op, hun herdersambt te vervullen. [1]) Ze plachten binnen de vesten, waar het veiliger was, hun verblijf te houden, doch liepen ter vervulling hunner taak naar buiten uit. De voorstad buiten de Witte-Vrouwenpoort was toegewezen aan Adrianus Colffius, denkelijk dezelfde die in het verslag van Philippus Rovenius als Adrianus Colmius wordt aangeduid. [2])

Deze richtte zijne tochten zoowel oostwaarts naar de Bilt en Zeist als noordwaarts naar 't Gooiland. Doch ter laatstgenoemde plaats moest hij ervaren dat Gooilands baljuw, de erentfeste Pieter Cornelisz. Hooft, niet sliep, als er met Papen te vangen, eenige buit was te maken. Want in den nacht van O. L. Vr. Boodschap des jaars 1612, toen de pastoor met twee andere priesters daarheen was getogen, om de landlieden aldaar, genoegzaam alle Katholiek, zijn geestelijke hulp te leenen, werden zij gestoord door een overval van genoemden vervolger, ofschoon men wegens tijdig naricht en behendige vlucht geen gevangenen had te betreuren. [3])

---

[1]) Dit *Archief*, X b. 135.

[2]) Fruin Dusseldorpii *Annales* bl. 419 en dit *Archief*, I bl. 211.

[3]) Fruin, Dusseldorps *Annales*, bl. 431. — Van Muidens Drost is bekend, dat hij »devoot politiek« was, niet vervolgde uit geloofshaat maar ook zich niet onverschillig betoonde voor de gouden rijders die door »paepsche stoutigheden« vaak werden losgeschud.

Mogelijk hebben de gevolgen van dit feit verandering gebracht in de dienst-ordening alhier. Want vier jaren later, zoo zegt ons de apostolische vicaris Philips van Rooveen, was heer Colmius (Colffius) met heer Joachim Baex werkzaam te Ysselstein, Capelle, Benschop en verderen omtrek, waar hij rijke vruchten mocht oogsten. [1])

Wie sinds dien aan de oostzijde der stad de zielzorg waarnam, is ons niet gebleken. In dit Archief, IX bl. 212 wordt beweerd, dat pater J. Bodaen *buiten de Wittevrouwen-poort* de statie begon, die later naar de Walsteeg werd overgebracht.« Daar echter de schrijver voor de door ons onderschrapte woorden, heel geen bewijs aanvoert, behoeven we het tegendeel niet streng te bewijzen. Ons wil dunken, dat de eerwaarde Pater zijne schuilplaats en kerkhuis had binnen de poort in het kwartier der Witte-vrouwen, waar nog lang eene rest der voormalige Nonnen zich ophield, die zelfs een eigen kelk — zooals we hier boven zagen — te harer beschikking had.

Dat na heer Colffius zijne plaats voortdurend ledig bleef staan, komt ons niet waarschijnlijk voor; maar de behoedzaamheid van hen, die hier voor de gevaarlijke taak stonden, zal met zooveel zorg hebben rondgezien, dat alle stoutigheid onder een sluier verholen bleef, verholen bleef meer dan twee dozijn jaren lang. Daarna mochten we weer een tip zien opheffen.

Heer Herman van Honthorst, een jongere broeder van Gerard den vermaarden schilder, was priester gewijd en in 1636 binnen zijne vaderstad in bediening. Hij werkte toen mede onder de leiding van heer

---

[1]) Dit *Archief*, I bl. 211.

Gerrit Pelt den pastoor van Sinte Marie.[1]) Door bemiddeling van zijn broeder Gerrit, wiens kunstvol penseel veel werkte voor Zijne Hoogheid den prins van Oranje, had de jonge priester op 15 Juni 1637 van gemelde Zijne Hoogheid een bijzondere vergunning erlangd, om metterwoon binnen Utrecht gevestigd te zijn. Zoo bleef hij daar werkzaam tot het voorjaar van 1641. Denkelijk had hij toen zijn bijzonderen werkkring buiten de Witte-Vrouwen-poort en verder het land op. Buiten die poort althans kerkte hij ten huize van Eelgis Gerritsz, op Paasch-avond, 24 April van dat jaar, te midden eener groote vergadering.

Tot zijn droef ongeluk, werd hij er door den onderschout overvallen, gevangen en naar Hazenburg gesleurd. Hier achter de grendels gezeten, genoot hij ruim zes weken lang van de bijzondere gunst, welke het recht destijds voor de Roomschen over had. Eerst op 8 Juni, toen ziekte zulks afdwong, werd hij uit zijne hechtenis ontslagen, bij uitwisseling natuurlijk voor een drom gouden rijders. En denk niet, dat die drom aan Gods priester de lieve vrijheid terugbracht; hij werd gegijzeld in de woning zijner moeder, »sonder daer uyt te mogen gaen«.

Daarna reisde Jo^r Frederik Ruysch, toen Utrechts burgemeester, met den oud-burgemeester Gijsbert van der Hoolck naar 's Prinsen leger bij Gennep aan de Maas, om er het schild te breken, dat den priester nog eenige dekking schonk. Hunne bede verwierf, dat zijn Prinselijke Hoogheid den gunstbrief, weleer aan den priester verleend, geheel introk, Zoodra Utrechts Vroedschap de wete daarvan had erlangd,

---

[1]) a. w. XII, bl. 193.

gelastte zij den vervolgde, om »binnen vier dagen te »vertrecken uyt deze stadt ende vrijheyt van dien, »sonder daer weder in te mogen comen«.[1]) Mij wil soms dunken dat heer Gerard van Honthorst de priester, die in den zomer van 1658 drie maanden binnen Utrecht mocht vertoeven, een zelfde persoon is met heer Herman, dien we hier bespraken[2]); doch nader bericht hierover heb ik niet mogen opsporen.

Het kan niet anders of het droeve toeval heeft schrik en angst in het ronde verspreid; doch den geloofsmoed der Katholieken heeft het gelukkig niet verdreven, veeleer gesterkt. Want na weinige jaren erlangde deze standplaats weer zijn trouwen herder, die daar nu een vasten schakel legde voor eene onverbroken rij van opvolgers. We gaan deze hier in geleidelijke orde aan den lezer voorstellen.

1. De rij opent zich met **Petrus van der Cloes,** geboren te Utrecht, licentiaat in de beide rechten, lid der vereeniging van den bij den H. Franciscus van Sales zoo hoog gewaardeerden kardinaal de Bérulle. Zijn eerste werkkring in 's Heeren wijngaard lag te Bodegrave, werwaarts hij in 1643 of 44 door den Hoogeerw. Jacob de La Torre medewerker van Zijne Hoogwaardigheid den Vicaris werd gezonden.[3]) 't Blijkt niet hoe lang de jeugdige priester daar werkzaam was. Doch als we een goede trits jaren voor Bodegrave rekenen, meenen we niet ver mis te slaan. Zoo zou dan zijne geboortestad in 1647 zijne wederkomst hebben aanschouwd.

---

[1]) Dit *Archief*, XXVI, bl. 91—6.
[2]) a. w. XIV, bl. 245.
[3]) Haarlem's *Bijdragen*, V, bl. 446.

Veiligheidshalve was hij binnen de stad gevestigd, doch had, evenals de schaar zijner opvolgers, zijn aangewezen werkkring in de voorstad aan de oostzijde en verder op naar de Bilt. Hier bleef hij werkzaam tot den herst van 1655 en werd toen bevorderd tot pastoor van St Jacob binnen de muren der stad. Daar stierf hij den 6en April 1660. Vermoedelijk had hij een broeder N. van der Cloes, die religieus was binnen Keulen en in den zomer van 1658 eene maand lang binnen Utrecht mocht vertoeven. [1])

2. **Gerard van Wijck,** eveneens geboortig uit Utrecht, was bachalier in de H. Godgeleerdheid en reeds priester in November 1655, toen hij te Utrecht in de heilige bediening voorkwam. In het volgend jaar ontving hij de zielzorg in het overeind van Jutphaas, Houten en Schalkwijk, doch werd reeds om het einde van 1656 naar Utrecht terug geroepen, om van der Cloeses plaats buiten de Witte-Vrouwen-poort te vervullen. Vier jaren later werd hij andermaal van der Cloeses opvolger, nu in St Jacob op de Neude, en bleef daar werkzaam tot zijn dood, omstreeks St Marten van het jaar 1676. Op 20/30 November van dit jaar, zijnde Maandag na de begrafenis, werd hij ter Momberkamer van Utrecht geboekt als volgt: »De heer Gerardt van »Wijck, bij 't Drackenborg-steegje; laet na mondige »broeder en broers kinderen; is gesoncken, geeft 8 »ducaton. — Buerkerk.«

3. Heer **Hendrik van der Wel,** ook Utrechtenaar van geboorte, werd hier pastoor in 1660. De man was

---

[1]) Dit *Archief*, XIV, bl. 246.

groot genoeg, om den glans van schitterende titels te kunnen derven. Hij noemde zich enkel H. v. d. Wel, maar zijne veder schreef Latijnsche verzen, die doen zien dat de lauwer van *Liberalium Artium Magister* op zijn schedel niet misplaatst zou zijn. Ik las van hem sleehts een enkel lofdicht op Lindeborns *Notitia episcopatus Daventriensis*. Het houdt niet meer dan tien koppelverzen. Maar dit tiental ruil ik gaarne in voor even zoovele bladzijden van menig ander gedicht. De taal is er vloeiend en helder. Zij schittert van parels, als plachten te komen uit Vondels pen. Zij schildert en doet u in beeld de dingen aanschouwen. H. van der Wel teekent ons Lindeborn af, doch schets onwilkeurig ons zijn eigen zielsleven, als hij; aan het slot zijn dank betuigend zegt:

Sed dare cum nequeant homines par munus, Aquinas
Qualia pro scriptis dona petivit, habe.

Straks kreeg de herder met zijne kudde een droevig deel in het leed dat de jaren 1672 tot 74 over ons vaderland brachten. Boven alle maat liep de uitputting, welke door het onmenschelijke Fransche leger hier werd veroorzaakt. Ook pastoor van der Wel behoorde tot de vele priesters, die in den zomer van 1674 tot de uiterste armoede waren vervallen.[1]) Hij gaf echter den moed niet op, en voor dezulken komt straks de zon ook weer tusschen de wolken doorschijnen. Het laatste bericht over dezen achtbaren herder vonden we ter Momberkamer van Utrecht, alwaar op 31 October 1679 old. st. als overleden geboekt werd: »De heer Hendrick van der Wel; laet

---

[1]) Dit *Archief*, XX, bl. 457.

na mondige erffgenamen; geeft 31 guld. (begraven in) de Buerkerk.«

4. **Antonius Schadé**, uit een aanzienlijk geslacht te Utrecht gesproten, jongere broeder van heer Ernest Schadé pastoor van den Groenendijk onder Haserswou, stond eerst een wijle als medehelper bij gemelden zijn broeder. Straks werd hij naar Utrecht geroepen, om de zielzorg buiten de Witte-Vrouwen-poort op zich te nemen. Hij legt hier het thans nog in het stadsarchief aanwezige doopboek aan, dat aanvangt als volgt: »Liber baptizatorum tempore quo fuit pastor »Antonius Schadé extra Albam portam Ultrajecti«. De eerste doopeling door zijne hand ingeschreven is van 27 November 1679, de laatste van 10 Juli 1709. Vermoedelijk heeft hij, althans in de 18e eeuw zijn vast kerkhuis gehad op de oostzijde der Oude-kerkstraat, waar we ook straks zijn opvolger zullen aantreffen.

In de dertig jaren zijner herderlijke bediening heeft deze pastoor hier veel beleefd, De bittere vervolging der Roomschen liet allengs af; zachter weder volgde op den harden winter. Er ontkiemde nieuw leven. Maar dat leven werd deerlijk vergiftigd door de droeve scheuring van hen, die zich Oud-Roomschen gingen noemen. Pastoor Schadé heeft zich daarvan niet volkomen vrij gewaard; Provicaris de Cock rangschikt hem onder de begunstigers ervan. Zoo duurde het voort tot den dag van zijn aftreden op 10 Juli 1709. Toen heeft hij zijn herdersambt overgegeven in handen van Adam Damen, den door Rome gezonden Vicaris, en is stil gaan leven. Men is geneigd te meenen, dat dit eene bekeering aanduidt. In 1716

werd Schadé's naam dan ook niet meer onder de Jansenisten door den Hoogwaardigen Vicaris geboekt.[1]) In 1721 echter staat zijn naam weer verdwaald onder de mannen van het verzet.[2]) Laat ons hopen dat dit bij vergissing is geschied: bewijzen er voor of tegen heb ik nergens ontmoet. In hetzelfde jaar 1721, op 9 November, werd ter Momberkamer van Utrecht op de doodenlijst ingeschreven: »d'Heer Antony Schade »van Westrum, bejaerd jonghman; laet na een mon»digen broeder; aen d'Marieplaets; gesonken 150 gl.; »(begraven in de) Catharijne-kerk.«

5. Heer **Gerlach Maes**, volgens van Heussen afkomstig uit de Neder-Betuwe, volgens aartspriester Ram-van-Schalkwijk geboren te Emmerik, komt in December 1705 nog niet op deze Zending voor, ofschoon hij er kort daarna moet zijn opgenomen. Als echter Tilman Backhuysen[3]) ons verhaalt, dat pastoor Masius met drie anderen ten jare 1708 zich in het heilig dienstwerk indrongen, dan betreft dit niet den bovengenoemden heer, maar Petrus Maes van Avenrode, die te Rijswijk bij den Haag den indringer speelde. De nieuwe pastoor alhier kwam binnen langs des Heeren deur, gelijk hij zelf in zijn doopboek ons meedeelt. Daar heeft hij aan het hoofd zijner doopelingen neergeschreven:

»Dominus Schadé post resignationem per aedituos »in manus Vicarii vere Romani, quia partibus Janse»nistarum favebat, (abiit). Domino Schadé suffectus et »legitime missus est Gerlacus Maes ab archiepiscopo

---

1) Haarlems *Bijdragen*, I, bl. 206—8.
2) Dezelfde *Bijdragen*, II, bl. 359.
3) Dit *Archief*, X bl. 12.

»Adrianopolitano Damen et administravit ab anno 1709 »die 10 Julii.« De loop der dingen zal hier wel geleid zijn door den hoogeerw. aartspriester W. Bouwmeester, sinds Juni 1707 pastoor alhier onder de Linden, bij wien ik vermoed dat heer Maes toen kapellaan is geweest. Blijkbaar toch had het aftreden onverwacht plaats. De oude heer heeft op den eigen dag van zijn heengaan nog een kind gedoopt en met eigen hand zulks geboekt; 't geen wis niet zou geschied zijn, als de zaak in de verte was voorbereid. We moeten dan wel aannemen, dat de kerkmeesters bij hunnen pastoor met kracht van redenen op zijn aftreden hebben aangedrongen en aldus zijn vrijwilligen afstand hebben verkregen. Nog denzelfden dag maakten zij dit den hoogeerw. Aartspriester bekend, en deze geen tijd verzuimend heeft aanstonds zijnen kapellaan ten opvolger benoemd en bij den ouden heer ingeleid.

Van dezen nieuwen pastoor is ons bekend dat hij in 1726 de zielzorg had over 700 communicanten, dat hij woonde aan de noordzij der Steenstraat niet ver van de Gildebrug en zijn bedeplaats had aan de oostzij der Oude-Kerkstraat, welk van dit heiligdom haren naam bleef voeren. [1]) Doch beide perceelen stonden geboekt als eigendom van Christoffel Schenck, straks nog nader te vermelden, van wien de pastoor ze in huur had.

Tot aan het begin der 19e eeuw was de Oude-Kerkstraat nog weinig bewoond. Die van de Steenstraat er inging, ontmoette aan zijne rechterhand eerst het huis en erf van Bosch en veel verder naar achteren het huis en erf van van der Lauw: met elkander be-

---

[1]) Dit *Archief*, X bl. 12.

sloegen deze twee bijna heel de oostzijde der straat. Doch daartusschen in, ongeveer waar men nu den timmermanswinkel van Jacobs aantreft, stond na den aanvang der gemelde eeuw de voormalige oude kerk in haar kreukelen toestand. Die van de straat in 't westen haar opnam, stond er voor een ongelijken gevel, omdat de muur der eene zijde hoog was opgetrokken, en die der andere zijde wegens een groot afdak laag bij den grond was gebleven. In de hooge zijmuur stonden toen nog kleine boograampjes, die voorheen het licht naar de kerk hadden doorgelaten. De grijsaards van dien tijd wezen op dit gebouw als de plaats waar hunne grootouders voorheen met pastoor Maes de H. Geheimen hadden gevierd.

Hier ook moet diezelfde pastoor de zijnen hebben gezameld, toen hij in September van het jaar 1721 voor de eerste maal met een goede drom bedevaarders uittoog naar het zegenvolle Kevelaar. De tocht moge toen niet dien luister hebben gehad, welke hij in onze dagen ten toon spreid: de merkwaardige scheppingsdaad valt in dat jaar; het vervolg is slechts groei en bloei, ontwikkeling van het eens geschapene.

Dertig jaren lang droeg de eerwaardige man hier den herderstaf en werd toen uit dit leven weggeroepen. Ter Momberkamer van Utrecht werd ons dit geboekt als volgt: »23 Maart 1739 (overleed) d'heer Gerlakus »Maes, bejaerde vrijer, buiten de Witte-Vrouwen-poort »omtrent de Gildbrug; laet geen ouders na maer »bejaerde broeders tot Maestricht; gesonken, 63 gl., (in) St Jans-kerk.«

6. **Jacobus van Swieten,** Cornelisz., werd te Meydrecht in het Nederkwartier geboren. Hij deed zijne

studiën op den Hoogen-heuvel te Leuven en de rector van dat huis getuigde van hem in Maart 1734 dat de jonge man met allen ijver zich kweet van zijn plicht. Doch bij de wijding in den volgenden zomer, had hij het geluk niet, te slagen in zijn examen. De rector van het huis J. A. Joostens, dit berichtend, betuigt het zeer te betreuren, »precipue cum van Swieten sit homo »optimae indolis, qui mihi tam propter excellentissi»mam disciplinae observationem, diligentiamque in »studiis, quam propter modestiam et pietatem, quibus »se hactenus imbutum praebuit, peroptime placet.« Doch in de volgende herfstmaand mocht dezelfde heer rector aan den Aartspriester van het Sticht berichten: »Dominus van Swieten hac vice ordinatus est sacerdos, »postquam in examine satisfecerit. De illo te conten»tum futurum confido.«

Na de viering der plechtige H. Mis meldde hij in het laatst van October 1734 zich bij den hoogeerw. Aartspriester ten heilig dienstwerk aan en werd op 1 November naar Bunnik gezonden tot bijstand van den ouden heer van den Boogaert. Doch reeds in de Vasten van het volgend jaar werd hij naar Utrecht geroepen, om daar buiten de Witte-Vrouwen-poort kapellaansdienst te doen. In October van het daarna volgend jaar begint zijne hand zich ook mede in het doopboek te mengen en blijft zulks doen totdat hij op 30 Maart 1739 tot opvolger van den ouden heer Maes werd aangesteld. [1])

Spoedig maakte de nieuwe pastoor er werk van,

---

[1]) Als in dit *Archief* I bl. 60 wordt betuigd, dat heer van Swieten »ultra quinque annos« hier kapellaan is geweest, dan zal die rekening voor het oog van Mr Bartjens wel niet de proef kunnen doorstaan.

een betere behuizing voor zich en zijne gemeente te verkrijgen. — Buiten de Witte-Vrouwen-poort was toen een echtpaar gevestigd, dat hier de taak vervulde, in de grijze oudheid te Rome door den heiligen raadsheer Pudens waargenomen. Wij doelen op Stoffel Stoffelsz. Schenck, hierboven reeds even vermeld, die op 24 Decemb. 1686 ten stadhuis van Utrecht zich ten huwelijk liet aanteekenen met Alida Bessels van Allen, welke op den achtsten van de volgende maand en jaar den echt met hem sloot. Zij bewoonden, naar het schijnt, eerst het zoogenaamde *Boompje,* dat daar aan de zuidzijde der Steenstraat lag en met zijn erf verderop langs de oostzijde der Kerksteeg schoot. Doch in den herfst van 1688 kochten zij de herberg *den Zwarten Arend,* een beduidend goed, daar op den noord-west-hoek der Steenstraat dicht bij de poort gelegen. Hier huisden zij samen meer dan een halve eeuw lang en wonnen er een schoone rij kinderen, die straks bij de aanzienlijkste families werden ingelijfd. De vader vooral moet een kloeke borst zijn geweest. Want de mannen der »Christelijke Historie«, die in Utrecht immer zoo grimmig van zich afbeten, konden dezen Roomsche niet weren uit de schepenbank van dat gerecht. Hij zat er op 22 Juli 1698, in Februari 1703 en vervolgens zeer dikwijls. Ook kon men van hem zeggen, dat hij er warmpjes inzat. Behalve den *Zwarten Arend* daar op den noord-west-hoek der Steenstraat en het vroeger reeds vermelde *Boompje,* bezat hij op den noord-oost-hoek derzelfde straat nog een derde eigendom, dat grensde aan Gildestein, zuidwaarts aan de Steenstraat schoot en westwaarts op de Oude-Kerkstraat uitliep. Hier had hij voor eene bescheiden vergoeding de Roomsche gemeente en haren

pastoor geherbergd tot de lente van 1739. Toen drong de nieuwe pastoor J. van Swieten bij den goeden weldoener aan om wisseling van erf, en zijne bede werd hem met den eersten vergund. De herder erlangde huis en erf van het reeds besproken Boompje benevens een grooten morgen warmoesiersland voor den prijs van drie duizend twee honderd gulden, onder beding, dat de aanvaarding aanstonds mocht geschieden, doch de gerechtelijke overdracht eerst na doode van het echtpaar behoefde te volgen. Het verloop ging zoo snel, dat alles binnen een vierdeljaars was afgedaan en op 30 Juni reeds van *het Boompje* kon worden betuigd dat »de Rooms-Catholijcken daer op heeden haeren godsdienst doen.« [1])

Laat ons de dingen in oogenschouw nemen, zooals de bezoeker ze daar vond voor nu ruim anderhalve eeuw. Waar onlangs aan de Biltstraat de heerlijke Lieve-Vrouwenkerk oprees, daar stond toen dicht aan de straat een boeren herberg in wier gevel een *Boompje* placht uit te hangen. De tegenwoordige doopkapel neemt ongeveer hare plaats in. De oostzijde dier woning was belend door een open erf, dat geleide naar een groote schuur, die een dozijn schreden naar het zuiden terugweek. Een deel van het huidige middelschip en de oosterzijbeuk vervangen nu hare plaats. Die schuur — zoo had J. van Liefland [2]) uit den mond van oude lieden gehoord — »werd tot kerk ingericht en de gemelde woning tot pastorie.« Aldus bleef de toestand

---

[1]) Zie hierachter de Bijlage. — Een jonger *Boompje* werd later opgericht wat dichter bij de stad tegenover de monding der huidige Kruisstraat blijkbaar om de gasten te trekken, die onder het vroegere Boompje hunne rust plachten te nemen.

[2]) *Kronijk van Utrechts beeldende kunst*, II, bl. 41.

der dingen twintig jaren lang; waarna pastoor van der Steen een beduidende verbetering aanbracht.

Intusschen, op 7 Mei 1740 voer de grijze heer Schenck ter zielen en werd in St. Janskerk begraven; zijn trouwe gade volgde hem in het eerstkomend jaar en werd naast hem in St Janskerk ter ruste gelegd. [1]) Op 22 Febr. 1743 volgde nu, gelijk bepaald was, de gerechtelijke overdracht van den eigendom, waarbij Jan Tolenaar, weduwnaar van wijlen Maria Schenck in het voetspoor trad van zijn achtbaren schoonvader en de kerk met haar erf onder zijne hoede nam.

Intusschen had pastoor van Swieten getracht het bestaan der Utrechtsche processie op een vasten voet te brengen. Te dien einde richtte hij eene broederschap op, die den 24[en] Augustus 1740 door Z. H. Paus Benedictus XIV met aflaten werd verrijkt. Later met nieuwe, veel meerdere gunsten begiftigd, leeft die broederschap nog voort tot den dag van heden. Doch reeds het volgend jaar 1741 moest, helaas, getuige ervan zijn, dat de trouwe herder door een boosaardige ziekte werd aangegrepen; met het droeve gevolg dat alree op den 21[en] Juli van dat jaar ter Momberkamer van Utrecht onder de overledenen moest worden geboekt: »d'Heer Jacobus van Switten, »mondige vrijer; buiten de Witte-Vrouwen-poort op »de Steenstraat, in de Papenkerk; laet na vader en »moeder uitlandig; gesoncken, 63 gulden; (bijgezet in »St Janskerk«).

7. **Wilhelmus** (Franciscus) **van der Steen**, Janszoon bij Clara Jacobse van Zon, op 27 Mei 1710 in de

---

[1]) Zie *Nederlandsch Familieblad*, XVI, bl. 483.

Walsteeg te Utrecht gedoopt met den voornaam Franciscus, deed zijn studiën te Leuven op den Hoogen Heuvel en trad den 1sten Maart 1737 onder den hoogleeraar Jan Joseph Guyaux aldaar in het openbaar op tot verdediging van een reeks stellingen over de wetten, haar wezen en verplichtingen. Of louter oefening hierbij in het spel was, of wel het winnen van een lauwer werd beoogd, mochten we niet onderscheppen. Op 20 Mei 1738 schreef zijn Overste, dat hij zijn laatste proef met goed gevolg had doorgestaan en bij de aanstaande Pinksterwijding het H. Priesterschap zou ontvangen. Toen dit was geschied en de dingen waren geregeld voor den terugkeer naar het vaderland, ontving ZijnEerw. op den 16en van Zomermaand brieven van Zending die hem bestemden, om in het aartspriesterschap van Utrecht als kapellaan werkzaam te zijn. In 1739 vond ik hem als zoodanig in dienst bij den heer Peysselman pastoor onder de Linden alhier; vanwaar hij in de vroege lente van 1740 werd verplaatst naar Vinkeveen.

Doch reeds in de Oogstmaand van het volgend jaar 1741 werd hij bevorderd tot pastoor van Buiten de Witte-Vrouwen te Utrecht. Op 22 Augustus boekte hij hier zijn eerste doopsel en droeg, althans in 1759, er de zielzorg over 1035 communicanten. In het verslag van Zijne Hoogheid den nuntius I. C. Molinari, opgemaakt in het jaar 1755 wordt hij geteekend als »in sua statione pastor diligentissimus«. Laat ons aan aanstonds er bijvoegen, dat hij destijds en ook later nog met zijn achtbare moeder hier samenwoonde.

Van 's pastoors vromen ijver zien we onder anderen een blijk in het jaar 1756 toen hij op 7 Juni van

Zijne Hoogheid den Nuntius onder de gewone voorwaarden een vollen aflaat verkreeg voor alle Kristengeloovigen, »qui visitaverint oratorium tuum Ultrajecti, cum ibi preces quadraginta horarum ter in anno diebus a te destinandis cum expositione Venerabilis Sacramenti habebuntur.« [1])

Niet lang daarna werd de heer Johan Schade op de Lange Nieuwstraat bij de Zuilenstraat te Utrecht op het ziekbed geworpen, dat op 3 December 1756 in zijn doodsbed veranderde. Zijn Edele wist, dat pastoor van der Steen zwanger ging van plannen voor den bouw eener nieuwe kerk, wijl de huidige in werkelijkheid een stal was, die thans zeer bouwvallig werd. Daarom had hij daags voor zijn verscheiden aan zijne erfgenamen lastgegeven, aan gemelden heer pastoor duizend gulden voor dien bouw uit te keeren, onder gehoudenheid van jaarlijks ten eeuwige dagen eenige H. Missen te lezen voor zijne ziel. Aan Zijne Hoogheid den Nuntius werd deze zaak voorgedragen en zijn hoog gezag hechtte op 5 December 1757 zijne goedkeuring er aan.

Een jaar vloog snel genoeg heen onder het beramen der plannen, en toen deze gerijpt waren, werd aan heeren Burgemeesters en Vroedschappen der stad door den Pastoor de bede gericht om achter aan zijn huis nevens de oude kerkschuur een nieuwe kerk te mogen optrekken. Hij drong dit aan met de betuiging, dat de oude schuur bouwvallig was in zulke mate, dat bij verderen dienst ongelukken waren te vreezen. De Heeren betoonden zich gunstig en

[1]) Dit is de gewone vorm van het Veertiguurs-gebed, zooals hij van ouds aan deze Zending eigen was en reeds in 1656 te Zwolle voorkwam.

stonden op 2 April 1759 den verzoeker toe, den nieuwen bouw uit te voeren »conform de afteekening en bestekken, daarvan gemaakt en vertoont«. [1]) De handen werden toen aan het werk geslagen en voor het einde van dit jaar was de nieuwe bouw voltrokken, waarover pastoor Tellegen in het begin der 19e eeuw voor ons opteekende: »Sub ipso (van der Steen) ecclesia dicitur aedificata«. Herinner u het beeld van den vorigen toestand, hierboven bl. 118 gegeven. De pastorie, het oude Boompje, bleef aldus staan; doch aan hare zuidzijde, alzoo nevens of vóór de oude kerkschuur en achter aan 's pastoors woning werd ten godshuis een nieuwe bouw opgetrokken, die als de plaats van een achterhuis innam. Den volstrekten schuurvorm was men toen gelukkig reeds ontworsteld. Om een dubbele rij van zuilen had de meester een langwerpig vierkant gebouwd, dat wel niet hoog naar boven streefde doch hecht op zijne grondslagen stond en ruimte zoo wel als licht in overvloed aanbood. Van buiten ontmoette het oog slechts schuurramen en van boven strekte het riet ter schamele bedekking. Doch ik behoef dat beeld niet volkomen af te werken: het achtereind dier kerk heeft u zelf nog gekend, wijl het u dienst bleef doen tot de vroege lente van het jaar 1893. Van een werk, dat trouwen dienst deed aanderhalve eeuw lang, mag wel gezegd worden, dat het zijn meester looft.

Vervolgen we nu onze taak. Op Dinsdag 8 Februari 1757, had Gods Engel den hoogeerw. aartspriester van het Sticht Nicol. Gomes ten beter leven opgeroepen, doch in het bestuur alhier tevens de

---

[1]) Dit *Archief*, V bl. 182—3.

rechterhand weggenomen. Na eenig beraad koos Zijne Hoogheid de Nuntius J. C. Molinari den heer Wilhelm van der Steen tot nieuwen drager van het hooge ambt, liet op 24 Maart 1757 den verkorene de wete daarvan doen en sprak den wensch der aanneming uit.[1]) De geuite mensch ging in vervulling onder bijvoeging der belofte dat de nieuwe rechterhand zou trachten haar best te doen in de vervulling der moeilijke taak. Zijner Hoogheids brieven met de volmachten werden daarna op den 7en April afgezonden. Straks mocht diezelfde Hoogheid van aartspriester van der Steen getuigen, dat hij aan een deugdzaam leven en veel wetenschap uitnemende wijsheid paarde tevens met noesten ijver in de vervulling der hem toevertrouwde zaken.[2])

Bijna negen jaren kweet de gevierde Aartspriester zich van zijn hooge taak. In November en December van het jaar 1765 komen er berichten van ziekte en en wenschen van herstel; doch deze laatste gingen niet in vervulling. Met Nieuwjaar werd des lijders toestand gevaarlijk en de einduitslag was, dat in het doodenboek ter Momberkamer op 5 Januari 1766 werd aangeteekend: »De heer Wilhelmus van der Steen, »mondige vrijer, buiten de Witte-Vrouwen-poort bij »de Gildenbrug; laat na moeder, geen vader; gezon- »ken, 63 gulden, (in de) Janskerk.«

8. **Henricus Berendtzen,** Evertszoon bij Henrica Cluyte, geboren te Didam en op 27 Decemb. 1719 aldaar gedoopt[3]), opgeleid naar 't schijnt in de kweek-

1) Bijlage VI.

2) Dit *Archief*, VIII bl. 356.

3) Dit *Archief*, V bl. 197; wat in *Archief*, XVI bl. 152 wordt gezegd, slaat er neven.

school van Douay; hij moet in 1742 zijn gewijd en op deze Zending in bediening zijn gekomen, eerst een wijle in Gelderland, doch van den zomer des jaars 1743 in het Sticht bij den hoogeerw. aartspriester Ram van Schalkwijk. Drie jaren later in de vroege lente van 1746 [1]) werd hij bevorderd tot pastoor te Muyden. Hier kweet hij met vromen toeleg zich van zijn plicht. De Nuntius J. C. Molinari getuigde van hem [2]) dat hij uitmuntte door ijver en hooge begaafdheden. Ook Nicolaas Gomes pastoor te Weesp, die in Juni 1755 den herderstaf van de Pool in Amsterdam dacht te aanvaarden, had den heer Berendtzen gaarne tot zijn opvolger benoemd gezien; hij droeg in alle bescheidenheid zulks voor en beval dezen heer bijzonder aan, »als kennis hebbende van de Weesper gemeente ende daar en boven seer goede gaven bezittende.« Doch onverwacht woei de wind om, en beide heeren bleven op hun oude standplaats.

Maar zeven jaren later op 27 September 1762 werd hij door Zijne Hoogheid den Nuntius benoemd tot pastoor van Bunnik en na 1 October van dat jaar schreef hij in het doopboek dier kerk neer: Tempore ministerii Rev. Dni Henrici Berendtzen.« Tot in April 1766 bleef hij te Bunnik aan zijne taak zich wijden en werd toen naar de standplaats buiten Utrechts Witte-Vrouwen-poort geroepen.

't Had lang geduurd, eer de geschikte opvolger voor wijlen den hoogeerwaarden Aartspriester was gevonden. Alle mannen van deugd en beleid huiverden voor den zwaren last van het aartspriesterschap. Onbezonnen

---

1) In dit *Archief*, II, bl, 146, staat 1736?: een misslag; het jaar van 's mans komst naar Muiden is gewis 1746.

2) Dit *Archief* VIII, bl. 359.

jonge mannen, die het vette der aarde zochten, wisten zich voorsprekers te winnen onder de machtigen dezer wereld, om zoo hunne geestelijke overheid te nopen hen te bevorderen tot zulke plaatsen, waarop rang noch verdienste hun aanspraak gaven. Zoo kwam de Aartspriester dan meermaals te staan voor de netelige keus, tegen zijn gemoed te handelen of zich bloot te stellen aan het misnoegen van hen, die te onstade als voorsprekers optraden. [1]) Geen wonder dat mannen van eer voor het aartspriesterschap terugschrikten. Drie maanden lang had Zijne Hoogheid de Nuncius gezocht om een geschikt bekleeder voor dit moeilijk ambt te vinden. Eerst op 3 April 1766 liet de heer Berendtzen van Bunnik zich bewegen tot de aanvaarding ervan; 't geen mede tengevolge had, dat hij ook naar de openstaande pastorie buiten Utrechts Witte-Vrouwenpoort werd overgeplaatst. Op 21 April 1766 verkreeg Henric. Berendtzen ten stadhuize alhier zijne toelating [2]) en schijnt op 1 Mei den herderstaf te hebben aanvaard.

Aanstonds geraakte hij in moeilijkheden met zijn kapellaan Joan. Laurent. Banens, die daar buiten voorsprekers had weten te winnen, welke aandrongen op zijne bevordering tot pastoor. De hoogeerw. man verzette zich daartegen met al den ernst zijner ziel, omdat gemelde heer Banens, hoe loffelijk overigens, nog op verre na niet aan de beurt was. Doch toen alle weerstand vruchteloos bleef en ernstiger gevaren begonnen te dreigen, liet Zijne Hoogheid de Nuntius zich bewegen, om wille der ingedrongen voorsprekers, den heer Banens tot pastoor van Bunnik te benoemen.

---

1) 't Zelfde *Archief*, XVI, bl. 156.
2) a. w. V, bl. 203.

Daarbij kwam nog een ander zeer lastig kruis. In de Wintermaand des jaars 1765 was vader Laurens van der Lepe de pastoor in Utrechts Heerenstraatskerk ter zielen gevaren: zijn kappellaan vader C. van Dijck poogde vruchteloos de opvolging te erlangen: het stadsbestuur weerde hem, en liet de kerk zelfs sluiten. Toen gordde de aartspriester Berendtzen zich aan, om de aanspraken der gemelde Vaders te verdedigen met het levende woord zoowel als in schrift. Zijn pogen mocht helaas, niet slagen, maar op 13 October 1766 schreef Zijne Hoogheid de Nuncius daarover: »Zelus Amplitudinis vestrae omnibus ex partibus se prodit, et nos eum admirari quidem possumus, sed debitis cumulare laudibus non valemus.«

Straks kwam de eerwaarde pastoor van Maarssen, Petrus van Zuylen van Nyevelt, een edel en vroom priester, tot het besluit, om den herderstaf aldaar neer te leggen. Allicht hebben meerdere redenen daartoe samengewerkt, doch eene, die vooral zich liet gelden, schijnt geweest te zijn de toeleg om den hoogeerwaarden Aartspriester daarbuiten eene standplaats te openen, waar hij minder bloot stond aan indringerige verzoeken van groote heeren, die de taak van Zijn Hoogeerw. zoo lastig maakten en de beste vruchten vernielden. Na veel netelige verwikkelingen slaagde de toeleg: in de week voor Pinkster trad pastoor van Zuylen af en op den derden Pinksterdag, 24 Mei 1768 aanvaardde aartspriester Berendtzen de zielzorg aldaar.

't Is hier de plaats om de schets weder te geven, die in 1774 door Zijne Hoogheid den Nuntius T. M. Ghilini werd geteekend. Zij luidt: De wijdluftige heer Henricus Berendtzen is een man van de uitnemendste gaven, die ook schittert als godgeleerde. Na doode van

aartspriester van der Steen volgde hij dezen in zijne waardigheid op. Hij is in hoogste mate vervuld van Gods geest en munt uit door vereering voor den H. Stoel en voor diens vertegenwoordiger. In de zaken van zijn bestuur toont hij zich vol van zorg en vol van ijver. Van partijgeest is er geen zweem bij hem; zijn toeleg is enkel, zijn ambt waardig te bekleeden, zijne plichten trouw te vervullen, den godsdienst op te heffen. [1])

Nog bijna dertig jaren bleef Maarsen getuige ervan, hoe 's Heeren dienaar onvermoeid aan zijne taak zich wijdde. De pen zoowel als den kansel en de balie riep hij, waar 't noodig was, te hulp. Rust bleef voor dien zwoeger een versmaadde weelde. Zelfs in de laatste jaren zijns levens schreef hij nog menig opstel voor de pers. Eerst de dood, die op Palmzondag, 9 April 1797, plotseling den grijsaard velde, bracht hem rust, eene rust die gewis glorievol zal zijn. Op Goeden Vrijdag daarna werd onder algemeenen rouw het stoffelijk overschot uitgedragen naar Maarsens oude kerk en daar bijgezet in den kelder der heeren van Snaefburg. Een paar dagen te voren had Zijn Hoogeerwaardes opvolger bij den hoog te schatten vicesupprior A. Ciamberlani het volgende getuigenis over hem afgelegd:

»De verdiensten van dezen man kunnen U Hoogeerw. »niet verholen blijven. Zijn vrome godsvrucht, zijn »ijver voor de verdediging der aloude godsdienst, zijn »innige toewijding aan den H. Stoel van Rome, leven »in aller mond en worden betuigd door zijne schriften. »Deze schriften hebben niet alleen de priesters, maar

---

[1]) Dit *Archief*, VIII bl. 135.

»ook de leeken in hoogste mate versterkt tegen de »stoute aanvallen der scheurmakers, die reeds bijna »eene eeuw lang niet aflieten, de oude moederkerk »en den H. Stoel van Petrus aan te vallen. De ver»derflijke en booze stellingen dezer rampvolle tijden »heeft hij in gedrukte werken en met het levende »woord, waar zulks voegde, met kracht bestreden. »Bijzonder maakte hij zijn toeleg ervan, om de priesters, »die hier in de Zending met hem werkten, te vrijwaren »tegen de schadelijke beginselen, die het kerkelijk »gezag ondermijnen, en tevens hen te bezielen met »oprechten eerbied en gehoorzaamheid jegens den »opvolger van den H. Petrus.« [1]) — Zijn vrome godsvrucht en kloeke moed blijve levend onder ons.

9. **Joannes Stevens,** Janszoon bij Cornelie Stichters, geboren te Utrecht, werd op 22 Novemb. 1739 in de Walsteegs-kerk aldaar ten doop gehouden door Anne Marie Stoeck. Hij studeerde in 1755—6 in het Bossche Collegie te Leuven, doch was in Januari 1757 van daar reeds weg om elders (denkelijk op den Hoogen Heuvel) zijn studiën voort te zetten. Sinds 19 Juli 1766 stond hij als kapellaan buiten de Witte-Vrouwenpoort alhier en bleef deze bediening waarnemen tot in 1768. Toen in den herfst van 1767 er spraak van kwam, dat de Aartspriester naar Maarsen zou vertrekken, had zijn kapellaan, waarschijnlijk door toedoen van zijn vader, die toen onder den Dom een aanzienlijke herberg hield, zich weten in te dringen in de gunst van den maarschalk van het Nederkwartier Gerard Godard Taets van Amerongen. Deze trad te

---

[1]) Dit *Archief*, XXIV bl 185.

kwader ure als voorspreker op om voor kapellaan Stevens, die nog volstrekt niet aan de beurt was, de pastorie van buiten de Witte-Vrouwen te verwerven. Met kracht drong de man daarop aan.

Maar aldus zou de geregelde orde verbroken worden en het bestuur onder den drang der willekeur geraken. De aartspriester wilde daarom niets ervan hooren. Beter dacht hem, dat hij zelf van Maarsen afzag dan een indringer aan te nemen tot zijn opvolger. Doch toen deden van de andere zijde zoo veel belangrijke dingen zich op, bleek misschien ook dat kapelaan Stevens in deze weinig of geen schuld had; zoodat zijne bevordering alhier toch doorging. In het doopboek heeft zijne hand daarom neergeschreven: »Rever. Adm. D^nus^ Stevens factus est pastor 19 Junii 1768.« — Hier vond hem Zijne Hoogheid de Nuncius T. M. Ghilini in 1774 en teekende hem als »een voorzichtig en ijverig man,« die de zielzorg droeg over 1100 communicanten. [1])

Intusschen werden de omstandigheden den Roomschen steeds gunstiger. Zijne Doorl. Hoogwaardigheid graaf Caesar Brancadoro aartsbisschop van Nisibe, sinds 1791 Nuncius te Brussel en vice-superior dezer Zending, erlangde in 1792 van de Staten dezer landen vergunning om het H. Vormsel in deze gewesten aan de geloovigen toe te dienen. Tot vreugde van allen begon Zijne Hoogwaardigheid daarmede in den voorzomer van dat jaar. Te Amsterdam deed hij het van H. Sacramentsdag tot en met 15 Juni; in de week voor St Jan zag de stad Utrecht hem bezig met zijn heilig werk en op Woendag 20 Juni verscheen de

1) Dit *Archief*, VIII bl. 135.

Prins der kerk buiten de Witte-Vrouwen-poort en vormde er gelijk alom elders een onafzienbare schaar, waaronder hoogbejaarde grijsaards niet ontbraken. -- Daarna bleef het aantal der communicanten nog steeds toenemen zoodat het in den aanvang van 1808 was gestegen tot 1250. Van het kerkgebouw kon in dat jaar worden betuigd dat het »wel in staat was.«

In het jaar daarvóór op 9 Juli 1807 had de achtbare Joanna Martens wed. van Jacob Leereveld, wonend te Utrecht, bij testament aan deze kerk vermaakt een stuk weiland onder Oostveen, groot vier morgen, strekkend uit den Kerkweg tot aan de Wetering, in 1797 door wijlen haren man aangekocht voor $1375^1/_2$ gulden. Op 13 Decemb. 1811, te midden der verdrukking van keizer Napoleon, kwam de gulle weldoenster te overlijden. Toen 's geweldenaars macht straks was gebroken, mocht de kerk op 11 Mei 1814 de vrome making aanvaarden, bestemd ten deele voor haar ten deele voor de armen van Buiten-de-Witte-Vrouwen. Een mooi bezit dat straks bijna steeg tot het tienvoud van zijn vroegeren koopprijs.

Pastoor Stevens echter, onder wien de making was geschied, mocht de aanvaarding van het bezit niet meer beleven. Op 7 October 1808 overleed hij buiten de Witte-Vrouwen-poort, wijk I n° 173, in den ouderdom van 69 jaar. Hij werd uitgedragen naar Sint Janskerk en daar bijgezet, maar bleef toch onder de zijnen voortleven. Een vaardig schilder had hem op het doek gebracht, ten halven lijve, op drie vierden van zijn linkerzijde. Hij naderde toen de vijftig en droeg het achtbare hoofd omhuld — moge de pruikentijd u niet ergeren — door zulk een modedeksel, dat tot tweemaal toe opkrult. Zijn persoon is bescheiden

gekleed in den zwarten priesterrok. Zijn beeld komt prachtig uit het doek te voorschijn: een kloeke gestalte waaruit geest en leven straalt. — Moge de schaar zijner opvolgers hem spoedig hier komen omgeven. [1])

10. **Willem Cornelis Tellegen,** Joachimszoon bij Cathrijne Joanne van Noye, werd geboren te Wijk bij Duurstede en op 13 Juni 1750 aldaar ten doop gehouden door Willem van Noye. Hij is een jongere broeder van heer Adolf Tellegen, die van 1795 tot 1818 te Vleuten als pastoor stond. Om St Nicolaas van het jaar 1777 kwam de jongere broeder als kapellaan onder de Linden alhier, doch werd ruim een jaar later reeds naar elders verplaatst. In 1784 om het midden van September werd hij bevorderd tot eersten pastoor van Schoonhoven, toog om het eind der Meimaand van 1791 als herder naar Werkhoven en om het begin der Oogstmaand van het eeuwjaar 1800 naar Vinkeveen. Op het eind van Februari 1809 werd hij naar Utrecht gezonden, om daar buiten de Witte-Vrouwenpoort den herderstaf op te nemen.

Die staf werd zwaar, loodzwaar onder den druk der tirannie van het keizerrijk, waarbij in Juli 1810 ons vaderland was ingelijfd. Ruim drie jaren lang droegen allen een onmenschelijk juk: toen volgde de onvergeetlijke slag van Leipzig, 13 October 1813, waarna ons vaderland ook zijne vrijheid herwon. Pastoor Tellegen beijverde zich om hier vele geslagen wonden te helpen genezen, ofschoon hij om veel te kunnen uitwerken, te vroeg werd weggeroepen. Want reeds

---

[1]) Dit *Archief*, VIII bl. 102.

in Januari 1816 werd in het doodenboek der stad Utrecht opgeteekend, dat de heer Willem Cornelis Tellegen R. C. Priester in de gemeente buiten de Witte-Vrouwen-poort, geboren te Wijk bij Duurstede, overleden is den 15^{en} dezer maand, des morgens ten 3 ure, in den ouderdom van 66 jaar, te zijnen huize staande buiten de Witte-Vrouwen-poort, wijk I, n^{0} 102.

Naar St. Jans-kerk allicht zal zijn stoffelijk overschot zijn uitgevoerd en aldaar bijgezet. Zijn afbeeldsel nevens dat van zijn hem overlevenden broeder zal wel te Vleuten zijn gebleven. — 's Herders taak alhier werd toen drievierdel jaars waargenomen door zijn kapellaan Cornelis Hondvorst.

11. **Daniel Arnold Walter,** zoon van Johan Christiaan Walter bij Ida Maria de Merode, werd op 26 Januari 1770 te St Truyen in Luikerland uit even vrome als aanzienlijke ouders geboren. Hij ontving zijne hoogere vorming te Leuven in den tijd, toen de hoogeerwaarde Antonis van Gils, daar de kracht van zijn vromen geest deed gevoelen. Maar aan zijne studiën aldaar de kroon opzetten werd hem niet vergund. Het wilde krijgsvolk der Franschen vermeesterde Leuven in den zomer van 1794 en al wat kon zocht zijn behoud in de vlucht. De jonge Walter dwaalde ruim anderhalf jaar rond, doch bleef naar het H. Priesterschap streven en mocht op 17 Maart 1796 te Keulen de hooge wijding daartoe erlangen.

Voor de vervolging der onmenschelijke Zonder-broeken moest ook de jeugdige priester weldra de wijk nemen en zoo kwam hij door Gods beschikking naar Utrecht, in welks voorstad hij in Februari 1798 tot kapellaan werd aangesteld. Hier bleef hij werkzaam

aan de zijde van den ouden heer Stevens, totdat hij op Vrijdag 7 October 1808 dezen de oogen sloot. Daarna bleef hij des overledenen taak hier vervullen tot het eind der Sprokkelmaand van het volgend jaar. Toen werd hij bevorderd naar de pastorie te Schoonhoven en bekleedde er zeven jaren het herdersambt.

De Wijnmaand des jaars 1816 riep hem naar Utrecht terug, om nu den herderstaf te dragen, waar hij den ouden heer Stevens voorheen zijne hulp had geleend. Op 16 October 1816 heeft hij zijn eersten doopeling hier ingeschreven en de reeks trouw voortgezet tot op 4 Mei 1851.

Het eerste belangrijk werk, waaraan pastoor Walter zijne hand sloeg, was de aanleg van een eigen Roomsch kerkhof. Enkele voorbeelden daarvan waren reeds elders gegeven, doch de pastoor van Utrechts Lievevrouwenkerk repte zich ter navolging. Hij wist een beduidend grondbezit daar achter zijne kerk te verkrijgen, over alle moeilijkheden te zegevieren en mocht omstreeks het Kerstfeest van het jaar 1818 het H. Kruis op den gewijden hof zien planten. Op Allerkinderen-dag, die bij dit feest zich aansluit, werd de eerste doode derwaarts ten grave gedragen in de persoon van Geertrui van Dillen wed. van Dorus Bordon. De plechtige inwijding door den hoogeerw. aartspriester G. v. Nooy volgde eerst op 25 Augustus 1819, voorafgegaan door een plechtige H. Mis, waarbij de vermaarde vader Matthias Wolff een treffende rede hield. — Bij het slot der rekening bleek dat de gezamelijke kosten van heel den aanleg liepen tot eene som van 4176 gl., 8 st., 10 pen.

Straks kwam de oogstmaand van het jaar 1827 met een koninklijke beschikking, welke het begraven in

de kerken en godshuizen verbood, alsook op de kerkhoven binnen de bebouwde kom der steden en grootere dorpen. Nu wenschten Utrechts Katholieken allen gebruik te maken van het nieuwe kerkhof buiten de Witte-Vrouwen-poort. Onderhandelingen daarover werden straks aangeknoopt en na wat onderlinge wrijving werd op 15 August. 1828 eene overeenkomst getroffen, die de dingen naar billijkheid regelde. Weldra echter bleek het, dat de gewijde ruimte nu veel te klein was. Doch een beduidend stuk grond kon spoedig er worden bijgevoegd, en op 12 Augustus 1829 was de Hoogeerwaarde Aartspriester en Vice-superior G. van Nooy ter plaatse aanwezig, om het bijgevoegde stuk plechtig in te wijden. Hierbij moet worden bemerkt, dat de gevierde redenaar Antoon Kolkschoten, kapellaan achter de Twijestraat, de plechtigheid door een treffende rede opluisterde.

Onder al die zorgen had pastoor Walter niet verzuimd zich voor te bereiden ter plechtige viering des eeuwgetijs van den vromen pelgrimstocht naar Kevelaar, in 1721 voor de eerste maal door wijlen pastoor Maes met de zijnen gehouden en sinds dien alle jaar met klimmenden luister hernieuwd. Ter verhooging van den feestjubel had de kloeke pastoor tijdig genoeg te Rome een verzoekschrift laten indienen, dat een bijzonderen aflaat voor dien feesttocht aanvroeg. Goedgunstig stemde Z. H. Paus Pius VII daarin toe en verleende, op O. L. Vr. Boodschap van het jaar 1821, onder de gewone voorwaarden een vollen en een gedeeltelijken aflaat voor allen, die straks in de Herfstmaand den jubeltocht naar Kevelaar zouden meêmaken.

Algemeen is het bekend dat de zeventiende eeuw lang haar best heeft gedaan om alle spoor van katholiek

leven onder ons weg te vagen. Doch hoe de hand zich ook repte, dit werk slaagde niet. De volgende eeuw zag wijselijk in, dat dit pogen niet zou slagen; zij begon daarom met door de vingers te zien, mits een schaar gouden rijders door die vingers kwam spelen. Toen de teugels eenmaal gevierd waren, werd men in dit vieren steeds verder gedrongen; ofschoon men nog lang bleef volhouden, dat een kerkhuis der Roomschen op eene schuur of pakhuis moest blijven gelijken. Doch ook hiertegen bond men den strijd aan; men worstelde er tegen met veel geduld en repte zich met onvermoeid pogen. De moed werd niet opgegeven en aan het eind der 18e eeuw behoorden de kerkschuren tot tot den verleden tijd. Maar een toren op een Roomsche kerk? neen, een toren kon nog niet worden geduld, althans niet in Utrecht.

Toch richtte pastoor Walter zijn streven daarheen, voorzichtig, ja, maar kloek tevens; en het geluk heeft zijn pogen bekroond. Op het schamele rieten dak zijner kerk liet de pastoor een toren bouwen, bescheiden voorzeker, maar toch een toren die het hoofd naar de wolken beurde en openlijk in den omtrek de woonstede des Heeren aanwees. 't Was het eerste baken van die soort, dat weer te Utrecht verrees. Het kloeke werk moet in 1821 zijn volvoerd. Want onder de kwijtingen der kerk van buiten de Witte-Vrouwen komt in dit jaar er eene voor van 20 Decemb. 1822, waarbij de boedel-beredder van wijlen Gerrit van Dorssen Corneliszoon Mr timmerman kwam innen de »somma van 31 gulden 50 cents in voldoening van »het loon (dezen toekomend) als architect van den »kerktoren.« Nu blijkt ons uit het overlijdens register van den Burgerl. Stand dezer stad, dat op 30 Novemb.

1821 aldaar het overlijden is aangeteekend van Gerrit van Dorssen Corneliszoon, timmerman, oud 71 jaar en 4 maand, gestorven te Utrecht op de Steenstraat, wijk D n⁰ 364. Zeker wijst dit bescheiden loon wel op een zeer bescheiden bouw: maar die bescheidene is, als het hart, het beginsel der verdere ontwikkeling. Als eens onder den kloeken opvolger de huidige forsche stomp zijne geleden heeft ontwikkeld en tot een rijzigen toren is uitgegroeid, blijft hij immer toch staan op den grondslag, weleer door pastoor Walter gelegd.

Straks mocht dezelfde pastoor ook beleven, dat uit wijlen het Concordaat ons een wijbisschop gewerd, de hoogeerwaardige Cornelis Lodewijk baron van Wijkerslooth, die in 't eind de schakel werd voor de nieuwe reeks onzer huidige bisschoppen. Den 15 September 1833 ontving Z. D. Hoogw. binnen Munster zijn hooge wijding en op 12 Juni van het volgend jaar mocht pastoor Walter den nieuwen priestervorst zijne kerk zien binnentreden, om het H. Vormsel daar plechtig toe te dienen. [1])

Vier jaren later vinden we opgeteekend, dat de pastoor van Utrechts lieve-Vrouwen-kerk zich aangordde, om door het verspreiden van Moeders achtbare livrei, aan hare vereering en het heil der geloovigen meê te werken. Zijn heusche bede verkreeg van Z. H. Paus Gregorius XVI, dat deze op 18 Augustus 1838 aan pastoor Walter machtiging verleende, om in zijne kerk buiten Utrechts Witte-Vrouwen-poort op te richten de broederschap Onzer Lieve Vrouw van den berg Karmel, met alle aflaten en voorrechten daaraan ver-

[1]) Ten naricht zij aanstonds hier bijgevoegd, dat in Mei 1844 dezelfde Priestervorst nogmaals in deze kerk verscheen, om hetzelfde heilig werk er te verrichten.

bonden. Ieder zal wis betuigen, dat deze broederschap hier op haar rechte plaats verscheen.

Spoedig daarop volgde het jubelend eeuwfeest der geboorte eener andere broederschap, die met de Utrechtsche processie zich samensnoerde en aan deze bijzondere levenskracht instortte. De oogstmaand van het jaar 1740 had haar zien geboren worden. Na een eeuw van vruchtbaar leven had zij wis aanspraak op een plechtig jubeltij. Een eerbiedig verzoekschrift ging daarom naar Rome, 't geen, behalve bevestiging en uitbreiding van vroeger verleende gunsten, op 14 Juni 1840 van Z. H. den Paus voor deze bijzondere gelegenheid mocht verwerven een bijzonderen aflaat, in de Oogstmaand te verdienen in de processie-kerk en een anderen, in de Herfstmaand te winnen tijdens den pelgrimstocht. Dit bracht veel er toe bij, om het verheffend jubelfeest met hooggestemde vreugde te vieren.

Intusschen liepen de jaren voort, zich reppend met rustelooze snelheid. Het midden der Lentemaand van het jaar 1846 zou des grijzen herders schedel komen sieren met de gouden priesterkroon. Met den kring der armen dacht de gulle herder dit feest in blijde weelde te vieren; maar de kring der dankbare vrienden, die buiten rekening was gelaten, liet zich niet op zijde schuiven. Zij repten zich onvermoeid om hunnen herder in de rijk versierde kerk een heerlijk feest te bereiden en noopten hem, dien dag te vieren ook met hen.

Zoo beklom dan de drager der gouden kroon op Woensdag 18 Maart 1846 het feestaltaar, om er zijn plechtig dank- en jubeloffer te brengen. 's Grijsaards kloeke stem zong nog immer als de lijster en de

gevierde prediker had zijn zalvende kracht nog niet ingeboet. Zelf beklom hij dien dag den terecht versierden kansel, om dank aan God te betuigen, dank ook aan hen die dit feest hadden bereid, en aan allen te leeren hoe we eens eeuwig feest kunnen vieren. [1])

Bij den drager der gouden jubel-kroon — ieder weet en erkent dit — wordt het uitzicht in de toekomst beperkter. Hem, die ons thans bezig houdt, restten nog ruim een vijftal jaren, die onder trouwe zorgen maar al te snel verliepen. Als naar gewoonte geleidde pastoor Walter in herfstmaand van het jaar 1850 met opgewekten zin zijne schaar naar het vrome Kevelaar en keerde terug in zijn oude doen. Gelijk hij immer placht, hielp hij de dingen ordenen, die na zulke wederkomst op ordening wachten en sprak toen, onverwacht en ongekunsteld, in eenvoud, maar verrassend voor allen: »Zie zoo; dat is voor de laatste keer.« Men wilde dit opvatten als eene guiterij, die den grijsaard altijd nog welkom was; doch hij zelf nam de dingen in ernst op en hield zich daaraan. Terecht: het eind der Meimaand van het volgend jaar zou de bevestiging leveren.

In allerijl, naar het schijnt, heeft de dood toen zijn offer geveld. Van ziekte vindt u geen melding; van de H. Teerspijze wordt niet gerept; van zijn verscheiden evenmin. Op Maandag 26 Mei 1851 ten stadhuize van Utrecht boekte de kalme pen als volgt: ...»Dat »op den 24^{en} dezer maand, des middags ten 2 ure, in »den ouderdom van 81 jaren, binnen deze stad is »overleden Daniel Arnoldus Walter, R. C. priester, »geboren te St Truyen in België, wonend alhier aan

[1]) Godsdienstvriend, d. 56, bl. 238.

»de Biltstraat, I 148.« Straks bracht de Godsdienstvriend de treurmare rond en eindigde met deze zinvolle woorden: Deze waardige herder genoot om zijn rechtschapen karakter en vele deugden de algemeene achting.« Leve hij steeds daarin voort.

Een laatste hulde, de hulde der vrome, godvruchtige daad, werd in 't eind den overledene gebracht door zijn eerwaarden neef I. C. A. W. Walter, pastoor te Oefelt, die heerooms nalatenschap had beredderd. Namens dezen kwam hij eene som aanbieden van 4000 francs, die aanvankelijk eenigen last had te dragen, doch in 1867 geheel vrij aan de kerk kwam. Een der eerste pijlers van het nieuwe godshuis kon daarop gevestigd worden.

Breeder naricht over pastoor Walter werd geleverd in den *Pius-Almanak* voor het jaar 1902. Daar ook geschiedt melding van zijn borstbeeld, toen slechts eene potlood-teekening van J. van Liefland, doch nu door het vaardig penceel van A. H. Schenk op doek övergebracht.

12. **Joannes van Hattum,** Peterszoon bij Elisabeth van Galen, in 1802 te Vinkeveen geboren, viel met de taak zijner studien in den droeven tijd, toen Z. M. koning Willem I, misleid van de raadslieden der kroon, door de stichting van het Collegium Philosophicum en door de daarmee verbonden sluiting der seminariën, pogingen deed om den kerkelijken geest van de aanstaande priesterschap te verzwakken. Die voor dit euvel zich wilde hoeden, moest redding zoeken, zoo goed en kwaad als het ging. Sommigen begaven zich naar Rijsenburg, om onder de leiding van den kloeken heer Adriaan Kortland zich te oefenen;

anderen togen naar Warbeyen, tusschen Emmerik en Cleef, om het onderricht van den schranderen J. T. Theissen er te genieten. Tot de laatsten behoorde J. van Hattum, die straks in het heropend seminarie van den Bergh zijne studiën voltooide en in 1830 tot priester werd gewijd.

Een beduidenden tijd stond hij als kapellaan op het Zand te Amersfoort. In die betrekking zagen wij hem als feestredenaar optreden te Soesterberg bij de plechtige wijding van den eersten steen der kerk, die op 27 Juli 1838 aldaar door Jor Charles Theodoor Jan Bosch van Drakesteyn werd gelegd. Twee jaren later, doch toen op 10 April riep eenzelfde gelegenheid den heer van Hattum naar Hamersveld, om er de feestrede te houden bij de wijding van den eersten steen voor de nieuwe kerk aldaar. Na twee verdere jaren, nu op 24 Mei 1842, erlangde de gezochte redenaar zijne benoeming tot pastoor van Vreeswijk, waar hij op 1 Juni zijne intrede deed.

Sinds een wijle was de kerk van dat dorp door aanwasch der gemeente veel te klein geworden, zoodat de nieuwe pastoor voor de taak der vergrooting kwam te staan. Deze zou zwaar genoeg zijn gevallen, hadde 's pastoor bede niet eene bijdrage van 1500 gld. uit 's lands kasse mogen verwerven; doch met deze wist de moed en ijver van den kloeken man in 1848 gelukkig zijn doel te bereiken.

Een wijle daarna ontviel de herderstaf aan den hoogbedaagden grijsaard, die hem buiten Utrechts Witte-Vrouwen-poort zoo lang had gedragen. Dezen staf had Zijne Hoogheid de Vice-superior Carolus Belgrado, toen staand aan het hoofd der Nederlandsche Zending, bestemd voor Dr Willem Steenhof, die destijds

aan de hoogeschool van Warmond de leerstellige godgeleerdheid onderwees, doch wegens zwakke gezondheid verandering had aangevraagd. De benoeming werd echter, naar men beweert, verijdeld door den Hoogeerw. Aartspriester van het Sticht, die den besproken staf wist te doen geworden aan den zorgzamen herder van Vreeswijks kudde. [1]

De feestdag van O. L. Vr. Bezoek in het jaar 1851 zag pastoor van Hattum hier zijne intree houden. Niet lang daarna is de eerwaarde Gregorius Schaaps, van 1823—50 pastoor te Ilpendam in N. Holland, herwaarts gekomen, om in de gezonde lucht alhier huisvesting voor zich te zoeken. Hij trof op 16 November 1852 eene overeenkomst met het bestuur der L. Vrouwenkerk, dat hem daar beoosten hun kerkgebouw een stuk grond in lijftucht afstond, waarop hij voor eigen kosten een huis mocht bouwen en zijn leven lang het vrije gebruik ervan houden, doch zoodat bij zijn dood alles aan de kerk in eigendom wederkeerde. Zoo rees dan daar beoosten de kerk in bevalligen eenvoud het huis op, eens gemerkt met I 111, vervolgens met I 127, tot 22 Januari 1864 de vrije woning van pastoor Schaaps, later de uitverkoren heem van drie Utrechtsche prelaten.

Straks naderde de gedenkwaardige derde Maart van het jaar 1853 die het zoolang gewenschte herstel bracht van het bisschoppelijk bestuur in Nederlands kerk. Het bliksemde toen fel en donderde hevig, vooral in de oude bisschops-stad; maar de wachters in alle behoedzaamheid bleven op hun post en het onweer raakte straks uitgewoed. In December van datzelfde

---

[1]) Dit *Archief* XXIX, bl. 125.

jaar kwam de hoogeerw. Gerad Schepers bisschop van Melipotamos, namens Zijne Doorl. Hoogw. den Aartsbisschop hier het H. Vormsel toedienen, en de de 11 Juni van het jaar 1856 zag den hoogwaardigen aartsbisschop J. Zwijsen in eigen persoon ter toediening van het H. Vormsel alhier optreden.

Intusschen werd de stad Utrecht tijdens de Oogstmaand van het jaar 1855 in zes kerspels verdeeld, die met hunne vast omschreven grenzen canoniek werden opgericht. Van het Lieve Vrouwen-kerspel, dat de noordoostzijde der stad omgeeft, werden de grenzen, aanvangend bij de Malie-poort, getrokken als volgt: Langs de buitengracht der stad tot aan het Stroompje en door dit Stroompje tot aan het Zwarte-water, en door dat Zwarte-water tot in de Vecht. De lijn loopt verder nederwaarts langs de Vecht tot aan de Klopvaart en van daar langs deze vaart oostwaarts tot aan Westbroek. Daarna wordt dit kerspel omsnoerd door de grenzen van de kerspels Hilversum, Baarn, Soest, Soesterberg en eindelijk omgeven door het burgerlijk gebied van Zeist en Rijnauwen tot waar dit den Krommen Rijn beroert. Ten laatste zal van dit punt uit eene lijn ten noorden om het Vossegat en 't goed Minstroom worden getrokken in de richting van en tot aan de eerste Maliebaan-steeg, waarlangs dan de grensscheiding voortloopt, die verder de zuidzijde der Maliebaan houdt en zoo tot de Maliepoort, het punt van uitgang, wederkeert.

Intusschen kwam de nieuwe pastoor hier spoedig te staan voor eenzelfde taak als hij te Vreeswijk had afgewerkt. Het kerkgebouw, voor een goede eeuw door aartspriester van der Steen opgetrokken, stond daar nog wel hecht en stevig op zijne voeten, maar was

veel te beperkt van ruimte, om na den sterken aanwas de gemeente nog te kunnen bevatten.

Laat ons hier de cijfers naast elkander scharen, zoo vallen ze krachtiger in het oog. Het jaar 1755 telde hier 1035 communicanten, het jaar 1774 had er 1100, 1807 bood er 1250, 1841 klom tot 1700 en 1853 rees tot 1861. Onmogelijk deze alle nog te vergaderen in de kerk des heeren van der Steen, hoe fier die ook overeind bleef staan. Men werd daarom te rade, de oude pastoorswoning, het voormalige Boompje, dat toen tot voorbouw der kerk diende en sukkelde aan de gebreken van den ouderdom, weg te breken, om haar te herbouwen op een vrij terrein aan hare westzijde, waar ze thans nog staat. Daardoor verkreeg men aan de noordzijde de gewenschte ruimte voor een beduidenden aanbouw ter vergrooting der kerk. Nu werd ter noordzij van de behouden oude kerk een ruim en rijzig dwarsschip aangebouwd, benevens een toren, die schoot tot aan de Biltstraat en zich kloek genoeg voordeed. Op Donderdag 1 Juni 1854 volgde de openbare aanbesteding bij J. Schoonhoven in de herberg waar de *Vergulde Ploeg* uithing. (Tijd 26 Mei 1854.)

Toen die toren straks ter voltooiing kwam, werd hij in zijn noorderfront voorzien van een gebeitelden hardsteen, die tot inschrift droeg: (IN HONOREM BEATISSIMAE MARIAE VIRGINIS SINE LABE CONCEPTAE. — MDCCCLV. [1]) De volheid evenwel der bisschop-

[1]) De eerste maal dat ik deze kerk als Lieve-Vrouwe-kerk vond aangeduid was in Juni 1834, bij gelegenheid van het bericht, dat toen hier het H. Vormsel was toegediend; in de vroegere berichten noemde men haar immer naar hare ligging buiten de Witte-Vrouwen-poort.

pelijke wijding is dezer kerk nimmer ten deel gevallen; de bekende 12 kruizen hebben nooit hare muren gesierd.

Vraagt men over het welslagen van dit werk de meening van den toenmaligen heer Joannes van Liefland, als kunstschilder wel bekend en ook hiervoren reeds even vermeld, dan komt deze zonder genade met de hekel voor den dag, gewaagt ontevreden van »oplappen en vergrooten« en geeft als eind-gewijsde, »dat de jongste herbouw der R. K. kerk buiten de Witte-Vrouwen geheel en al mislukt is.« [1]) Het spreekwoord van de beste stuurlui die aan wal staan, zal hier wel ter goede verklaring van den zin moeten bijdragen.

Zoet is het de vruchten te plukken van een boom, dien de eigen zorg heeft aangekweekt; maar lang heeft pastoor van Hattum dit geluk niet mogen smaken. Reeds in den herfst van 1857 werd hij overvallen door een hevige ziekte, die in kort zijne krachten sloopte, zoodat hij met de laatste H. Sacramenten moest worden voorzien. In de rij van Utrechts overledenen werd op 16 October 1857 geboekt, »dat des morgens te vijf »uur in den ouderdom van 55 jaren is overleden »Joannes van Hattum, pastoor, wonend alhier aan de »Biltstraat, I 185.«

13. **Jacobus Josephus Putman,** Joannes zoon bij Aletta van Dam, op 4 Januari 1812 te Oudewater geboren, deed zijn hoogere studiën te 's Heerenberg en werd op 10 Augustus 1836 met een zevental zijner genoten door den hoogwaardigen bisschop van Curium tot priester gewijd in de nieuwe kapel van den huize Duinzigt onder Oostgeest. Ruim acht dagen, later op

[1]) J. van Liefland, *Kronijk voor Utrechts beeldende kunst*, II bl. 42.

het octaaf van Hoog-Lieve Vrouw, zag de kerk zijner geboorteplaats den jeugdigen priester optreden, om daar in den kring zijner magen en vrienden zijn eerste plechtig offer te plengen. [1])

Hoewel reeds tot den missie-arbeid in West-Indië bestemd, heeft de missionaris, vóór de aanvaarding van zijn werk, nog ruim een vierdeljaars te IJsselsteyn bij pastoor Bor zijn gewaardeerden dienst geleend. Daarna aan het slot der Sprokkelmaand bracht hij van den Helder uit zijn laatsten groet aan het vaderland en stak tegelijk met zijn vriend en spitsbroeder I. F. A. Kistemaker op 1 Maart 1837 met de »Maria-Jacoba« in zee. [2]) De veertiende April zag beiden te Curaçao behouden aan wal stappen. De lezer zal er belang in stellen, ook hier de schreden van den dienaar Gods van naderbij te volgen.

Eerst bleef hij in de stad zelf gevestigd en liep voor zijn dienstwerk een paar malen ter week uit naar de oostzijde van het eiland. In Juni 1838 erlangde hij van regeeringswege vergunning tot het bouwen eener eigen kerk, de Santa Rosa aldaar, waartoe op 9 Juli van het volgend jaar de eerste steen werd gelegd door den gezaghebber Baron van Raders. Wil u de waarde van dit werk benaderen, weet dan dat die nieuwe kerk gebouwd moest worden van levenden steen, uit de naburige bergen gehouwen en op de schouders der inlanders een uur ver onder brandende zon naar de plaats der bestemming gedragen. De geest der liefde en des offers moest hier wel op bijzondere wijze de krachten sterken. Gaandeweg werd de pastoor meer en meer op Santa Rosa bezig gehou-

[1]) *Godsdienstvriend*, d. 38, bl. 189.
[2]) *Godsdienstvriend*, d. 62, bl. 242.

den, totdat hij in October 1839 voor goed zich te dier plaatse mocht vestigen.

Daar was de ijvervolle herder rusteloos werkzaam en bemoeide zich bijzonder met het onderwijs der verlaten jeugd. Eene strohut diende hem vele jaren tot schoolvertrek, doch in 1846 verkreeg hij hierin verbetering. Toen gedrongen tot een bezoek aan het vaderland, wist hij daar de liefdadigheid op te wekken en mocht er vele milde giften garen, die aan Curaçaos arme Negerbevolking ten goede kwamen. Sinds dien verrees op Santa Rosa eene eigen jongensschool, die gesteld kon worden onder de leiding van Mr van Gijzelen, uit het vaderland medegebracht; van wien de brenger straks met voldoening mocht getuigen: »de goede meester van Gijzelen kwijt zich dapper.« De meisjes aldaar kon de pastoor toevertrouwen aan de teedere zorg der eerwaarde zusters Ursulinen, aan wier hoofd stond Johanna Adriana Putman, 's pastoors heldhaftige zuster. [1])

Hier moet ook nog gewaagd worden van het gebedenboek in de Negertaal van Curaçao, door den vromen pastoor opgesteld en sedert jaren nog immer aldaar in gebruik, een heerlijke vrucht der teedere liefde, waarmee de pastoor zijn arme bevolking te gemoet kwam. Hiermede hangt samen Putmans *Gebedenboek ten dienste der Katholieke jeugd*, dat reeds in de veertiger jaren op Curaçao werd bewerkt, om ook onze moedertaal aldaar te bevorderen. In 1849 herzien en vermeerderd werd het straks ook in ons vaderland verspreid en mocht in 1864 een vierden druk beleven.

---

[1]) *Godsdienstvriend*, d. 62, bl. 242.

In 1853 werd de kloeke arbeider door ziekte genoopt zijne taak in de West op te geven, en op den geboortegrond herstel te zoeken. Gelukkig vond hij dit en kon in den herfst van datzelfde jaar worden benoemd tot opvolger van pastoor M. van Grootweede, die op 4 September 1853 in Cabauw was overleden. Ruim vier jaren droeg heer Putman aldaar den herderstaf, en werd toen naar Utrecht geroepen, om er buiten de Witte-Vrouwen-poort de kudde te hoeden.

In December 1858, bij de oprichting der Nederlandsche kapittels, gewerd aan pastoor Putman met een achttal anderen de bijzondere onderscheiding, die hem riep om zitting te nemen in den bestendigen raad, welke den aartsbisschop in zijne zetelkerk omgeeft.

Middelerwijl had de nieuwe pastoor maatregelen genomen, om de nieuw gebouwde kerk, die daar nog zoo naakt en ledig stond, van een drietal nieuwe altaren te voorzien. De kunstwerken in de laatste jaren geleverd door den heer Louis Veneman in den Bosch, maakten opgang en trokken ook de aandacht van den pastoor en het bestuur dezer kerk. Hem werd daarom de levering van het drietal altaren opgedragen; en naar wensch kweet de meester zich van zijne taak. Het werk hield zich natuurlijk nog aan den renaissancestijl; maar er zat kunst en leven in. Het tabernakel van het hoofdaltaar met de voorstelling van de Emausgangers, die den Heer in het breken des broods herkenden, trok rechtens de aandacht. Het zal u gewis jammeren. als ge straks die schepping van Venemans beitel in een plonderhoek terugvindt. Maar het hoogste kunstwerk in deze is de rekening, die op 11 April 1860 in eenvoud komt betuigen, dat de bescheiden

meester ter geheele voldoening van de door hem geleverde drie altaren betaald is met de som van 3400 gulden. Moge het geheim dier hooge kunst voor heden en toekomst niet geheel en al verloren raken.

Ondertusschen had de pastoor van Utrechts L. Vrouwenkerk een nauwen vriendschapsband gesloten met den ouden heer Leon. Franc. de Bruyn, die in den aanvang der 19e eeuw een bloeiend handelshuis te Rotterdam had gesticht en de Katholieken aldaar in aanzien doen stijgen. Om den aanvang der zestiger jaren kwam de kloeke grijsaard naar Utrecht, om op den Oorsprong aldaar meer rust voor zijn ouden dag te zoeken. Hij vond er meer dan hij gezocht had, meer dan een boezemvriend, bijna een Engel Gods, tot wien hij in vertrouwen sprak: »Ik geef mij geheel aan u over, help mij naar den hemel.« Straks sloeg het uur van scheiden, en op 28 April 1861 werd de oude heer de Bruyn op het Roomsche kerkhof te Zeist begraven. Daar hield de pastoor-kanunnik toen eene lijkrede, die allen in de ziel greep en bijzonder de belangstelling trok van des overledenen achtbare weduwe. Haar ter wille heeft hij die rede later bijgewerkt en uitgebreid en zoo eene levensbeschrijving van den ouden heer geleverd, die zoowel den begaafden spreker als den geachten overledene tot eer verstrekt, Toen zij in de lente van 1862 het licht zag, heeft ze het hart van allen verblijd en gaat immer voort dit te doen.

Als u op hoogtijdagen het altaar van Utrechts Lieve-Vrouwen-kerk in vollen luister ziet, dan schemert het u bijna voor de oogen; want alles staat dan vol van blinkend zilverwerk, dat niet slechts door keur en gehalte, maar ook door kunst en smaak een schat

inhoudt. Nu moet hier worden betuigd, dat die welige rijkdom samenhangt met de milddadigheid der familie de Bruyn en met hare genegenheid voor Utrechts toenmaligen pastoor.

Niet lang daarna kwam spraak ervan, om het Roomsche kerkhof, dat daar bij de L. Vr. kerk lag, verder naar buiten te verplaatsen. Aandrang hiertoe schijnt van het stadsbestuur te zijn gedaan. Daarom werd besloten, dat de heeren Commissarissen voor de zaken van dat kerkhof in overleg zouden treden met het stadsbestuur en aandringen op een billijke schadeloosstelling. Zulk eene werd in Juli 1862 begroot op de som van 7,500 gulden. De onderhandelingen echter sprongen af en het duurde nog ruim een dozijn jaren, eer in 1875 het nieuwe kerkhof daar beoosten het Hoogeland kon worden aangelegd.

Daarna geviel het — 't was in den zomer van 1864 — dat Mevr. Elise van Calcar een vlugschrift in het licht gaf ter ophemeling van het Protestantsche Zendingsfeest te Wolfhesen. Daarbij werd ook gerept van de Kevelaarsche bedevaarten, en u kan wel vermoeden, hoe? Heel uit de hoogte werd Kevelaar onder de plak genomen en als een »verouderd overblijfsel« in den hoek gezet. Gemeenlijk laat men zulke dingen ongemerkt voorbijgaan; doch de pastoor-kanunnik met Kevelaar nader bekend, achtte dit thans niet dienstig en nam de handschoen op. Hij doorbladerde des dorps geschiedenis en deed zien, dat in bedoeld oord eene hand werkt, die niet voor aanmatigend vrouwengesnap de plaats behoeft te ruimen: hij toonde er de *Biddende Almacht*, door een straalkrans der glorie omgeven. Onder den tietel: *Wolfhesen en Kevelaar* zag dit vlugschrift in 1865 het licht, heeft door geestrijke voor-

stelling velen bekoord en allen aan zich verplicht, die voor de luistervolle tochten naar Kevelaar het hart voelen kloppen.

Inmiddels snelden de jaren voort. Zijne Doorl. Hoogw. de vereerde A. J. Schaepman, werd in 1866 ten aartsbisschoppelijken zetel verheven en deze droeg aan pastoor Putman de waardigheid op van deken der stad Utrecht. De onderscheiding werd allezins gewaardeerd, maar bij het klimmen der jaren werd de ophooping der lasten voor de schouders toch te zwaar. Dit veroorzaakte dat de zorgzame pastoor straks aanvraag deed en ook verlof ontving om met het einde van Juni des jaars 1873 den herderstaf neer te leggen en alleen zijn dubbele waardigheid verder te dragen.

De kanunnik-deken vestigde zich toen in de vriendelijke woning van wijlen pastoor Schaaps en zette daar de geestdriftige borst voor de studie der letteren. Wel had hij deze immer liefgehad — »*Cervantes' Reis naar den Parnassus, Utrecht 1872*« getuigt het luid genoeg — maar in een ruim veld had hij wegens tijdsgebrek zijne ploegschaar nimmer kunnen zetten. Doch nu ving hij onversaagd aan, en ploegde met vaste hand in diepe voren. Hij leverde ons zijne voortreffelijke *Studiën over Calderon,* den Spaanschen dichter, die veel opgang maakten, eerst in *Onze Wachter* verschenen en in 1880 afzonderlijk werden uitgegeven.

U weet dat voor vele eeuwen reeds de vraag werd gesteld: »Kan er van Nazareth iets goeds komen?« Een weerklank daarvan liet om dezen tijd zich hooren bij den Amsterdamschen hoogleeraar A. Pierson, die daarom goed vond met den Utrechtschen kanunnik in het krijt te treden? neen, op hoogen toon dezen de les te lezen. Men mocht meenen, dat de grijsaard zonder

oneer aan jeugdiger, buigzamer leest het oprapen der handschoen kon overlaten: maar Calderons innige vereerder dacht er anders over. Zelf greep hij naar zwaard en schild, stond den aanvaller moedig te weer en liet niet af voordat zijne tegenpartij buiten gevecht was gesteld. Levendig werd de strijd, die in het klare zonnelicht werd gevoerd. Uw oog aanschouwt hoe de aanmatigende hoogleeraar telkens verder wordt afgedrongen van zijn hoogen stoel en gezet op zijn rechte plaats. Wat al te ongenadig misschien? De *Katholiek* [1]) meent van niet.

Het vlugschrift verscheen in 1882, maar blijft na twee dozijn jaren nog even opwekkend en frisch. U geniet nog immer bij de lezing ervan en moet ten slotte bekennen: »'k Heb er veel uit geleerd.« Dank den kloeken schrijver, die in den laten herfst zijns levens voor ons zoo heerlijke vruchten van zijn boom wist te schudden. Velen voorzeker hebben zich verheugd, toen zij kort daarna mochten vernemen dat Z. Maj. de koning van Spanje den verdienstvollen schrijver der *Studiën over Calderon* goedgunstig had verheven tot *Ridder* der orde van Karel III.

Hoezeer werd gewenscht, dat de achtbare kanunnikdeken zijn welverdiende ridderorde lange jaren mocht dragen, geschiedde zulks niet. Een enkel jaar was pas verloopen, toen reeds uit Utrecht met leedwezen werd bericht, dat de hoogeerwaarde Deken der stad wegens ernstige ziekte met de laatste H.H. Sacramenten was voorzien. Nog veertien dagen droeg de grootmoedige lijder zijn kruis; toen werd van hem geboekt, »dat op den 8 Mei 1883 des middags te drie

---

[1]) Deel 81, bl. 58.

»uur in den ouderdom van 71 jaren binnen deze stad »is overleden Jacobus Josephus Putman, wonend alhier »aan de Biltstraat, I 111.« Zijn stoffelijk overschot werd daarna uitgedragen naar het Roomsch kerkhof van Oudewater, waar hij vroeger in het familiegraf het stoffelijk overschot zijner hiervoren gemelde zuster had bijgezet en zelf in 't eind naast haar wilde begraven worden. — Moge zijn kloeke geest onder ons blijven voortleven.

14. **Henricus Joannes Smidt,** zoon van Henricus bij Euphemia Janssen, op 6 Januari [1]) 1821 des ochtends om 9 uur ter Lijnmarkt van Utrecht geboren, begon zijn lagere studiën op de Latijnsche school van genoemde stad, doch ging later naar Culenborg en voltooide de hoogere, op 's Heerenberg aangevangen studiën, in het seminarie van Warmond. Op 15 August. 1843 ontving hij de mindere orden, het subdiakenaat op 23 December van hetzelfde jaar, het diakenaat op 25 Augustus en het priesterschap op 21 Decemb. 1844. Eerst stond hij een vierdel jaars als kapellaan te Vleuten, doch werd reeds vóór O. L. Vr. Boodschap van het volgend jaar overgeplaatst naar St Willebrordus-kerk te Utrecht, om er den hoogeerw. aartspriester J. Hartman zijn vaardige hulp te leenen. Hier bleef hij werkzaam tot den zomer van 1851, toen hij naar Varik bij Tiel, waar de ongelukkige pastoor zich in

[1]) Die beweren dat de geboorte plaats had op 5 Januari, slaan den spijker mis. Op Maandag 8 Januari van het betrokken jaar verscheen de eerzame vader zelf ten stadhuize van Utrecht en verklaarde dat zijne vrouw »op den zesden dezer maand des »morgens te 9 uur was bevallen van een zoon, genoemd Henricus »Joannes.«

het slijk had gewenteld, gezonden werd, om de gegeven ergernis zoo goed het kon te herstellen.

Zes jaren ruim had hij onvermoeid zijn best gedaan, toen hij bevorderd werd naar het kerspel van Hilversum in Gooiland en op 28 September 1857 er zijne intrede hield. Daar versierde hij de kerk met een meesterlijk geschilderden kruisweg en een rijk gesneden predikstoel«, maar dit niet alleen; hij won zich ook lauren der liefde door de opening van het Ste Anna-gesticht ter verpleging van ouden van dagen en ter vorming der vrouwelijke jeugd. Daar ook gewerd hem de eer, na doode van den hoogeerw. W. M. de Jong, in het najaar van 1871 te worden benoemd tot kanunnik der zetelkerk van Utrechts aartsbisschop; en anderhalf jaar later, toen pastoor Putman den herderstaf hier neêrlegde, werd H. J. Smidt aangewezen, om dien staf over te nemen, zooals geschiedde op 30 Juni 1873.

Het eerste belangrijke werk, waarin de nieuwe pastoor betrokken werd, was de aanleg van een nieuw Roomsch kerkhof, zoo indrukwekkend en schoon, als het thans daar beoosten het Hoogeland is gelegen. Nu vindt u daar, in den verheven ernst die er heerscht, een aangrijpend oord, maar niet alzoo was het voor een vierdel eeuws, toen de grond aldaar op het water moest worden veroverd. Voor een goed deel komt de verdienste daarvan toe aan den hoogeerw. kanunnik die toen den herderstaf hier torschte.

Vier jaren later geviel het, dat Utrechts hoogwaardige Aartsbisschop zijne rechterhand verloor, die door doode van den vereerden groot-vicaris W. H. A. van Bijleveld hem werd ontrukt. Nadat het hooge ambt een klein halfjaar had ledig gestaan, zag kanunnik

Smidt zich gedrongen om het op zich te nemen, zoo als op 4 December 1877 geschiedde. Dat de vriendelijke hulp door den schranderen vicaris aan Zijne Doorl. Hoogwaardigheid geboden, allezins gewaardeerd werd, bleek straks bij het overlijden van den betreurden Aartsbisschop. Dezes graf was nog nauw gesloten, toen op het eind der Slachtmaand van 1882 de tijding van Rome kwam, dat de hoogeerw. H. J. Smidt te Utrecht tot *Geheim Kamerheer* van Z. H. den Paus was benoemd, onder de bijgevoegde betuiging dat »deze benoeming een gevolg was van een door Z. D. »H. Mgr. Schaepman z.g. aan Z. H. den Paus uitge»drukt verlangen.«

De vereerde opvolger op den stoel van St Willebrord bleek in den hoogeerw. heer Vicaris eenzelfde vertrouwen te stellen en riep op 13 Juni 1883 dezen op zijn hoogen post terug. Straks echter ervoer de werkzame man, dat bij den aanwas der gemeente en het klimmen zijner jaren, de kracht zijner schouders voor het dragen van een dubbelen last niet meer toereikte. Hij besloot derhalve, om, het voetspoor van zijn geëerden voorganger drukkend, ontslag uit de herderlijke bediening te vragen, en mocht, onder dankbetuiging voor bewezen diensten, zulks naar wensch erlangen. Op 3 Juli 1886 toog hij heen, om zich daar naast de kerk te vestigen in de voormalige woning van pastoor Schaaps, sinds dien beroemd geworden als de gaard, waar deken Putman zoo heerlijke vruchten teelde.

Dat ook de nieuwe Aartsbisschop de vaardige hulp van zijn geachten Groot-vicaris waardeerde, bleek in de lente van 1888, toen Zijne Doorl. Hoogwaardigheid mede naar Rome toog, om aan het hoofd te staan

van de hulde door Neerlands Katholieken aan den roemruchtigen Paus Leo te brengen. Toen heeft de geachte Aartsbisschop niet vergeten zijn hoogeerwaarden vicaris in Rome aan te bevelen, met gevolg dat deze straks door Zijne Heiligheid met een nieuwe waardigheid werd vereerd, verheven werd tot 's Pausen Huisprelaat.

In de jaren toen, na aflegging van den te zwaren last, de hoogeerw. Vicaris al zijne zorgen aan het bisdom kon wijden, heeft hij, naar luid der getuigenis die om zijne groeve weerklonk, »op het gebied van het R. K. bijzonder onderwijs onwaardeerbare diensten aan het aartsbisdom bewezen.« Maar onder de veelheid der zorgen voor het algemeen belang heeft hij toch zijn voormalige kerk en haar kerspel niet vergeten. Nog bij leven schonk zijn milde hand 5000 gulden staande ten laste der stad Utrecht, om tweemaal 25 jaren lang ter bekostiging van jaargetij, H. Missen enz. te dienen en daarna zoo goed als geheel aan zijn voormalige kerk te vervallen. Straks voegde hij daarbij eene som van 10.495 gl. 10 ct., uitsluitend bestemd om te strekken tot bijdrage voor den bouw eener zoo gewenschte nieuwe kerk aan de Biltstraat. Eindelijk voegden de uitvoerders van des overledenen testament daar nog bij vier stukken Nederl. Werkel. Schuld, elk van duizend gulden in hoofdzaak bestemd voor het schoolonderwijs der arme kinderen in dit kerspel. Door dit een en ander heeft 's mans kloeke wijsheid een krachtigen stoot gegeven aan vele dingen, die na zijn verscheiden tot stand zouden komen.

Intusschen had eene ongesteldheid den milden weldoener op het ziekbed geworpen, onder zulke ernstige verschijnselen, dat om het midden van October 1889

den lijder de Sacramenten der Stervenden moesten toegediend worden. 's Geneesheers kunst en kruiden bestreden de ziekte, doch mochten haar niet verdrijven. De krankheid rekte zich voort, maanden en maanden lang. Het kloeke lichaam geraakte uitgeput, terwijl de ziel meermalen door de H.H. Sacramenten werd gesterkt. In 't eind boekte de pen, »dat op den negenden »April 1891 des morgens te acht uur in den ouderdom »van zeventig jaren is overleden Henricus Joannes »Smidt, vicaris-generaal van het aartsbisdom, wonend »alhier aan de Biltstraat, I 111.« — Op Maandag 13 April na de plechtige lijkdienst werd het stoffelijk overschot uitgevoerd naar het nieuwe, onder zijne leiding aangelegde kerkhof en daar in een eigen graf ter ruste gelegd. Zijn kloeke tronie in borstbeeld ons bewaard en door Schenks vaardig penseel op doek overgebracht, bleef in de tuinzaal zijner voormalige pastorie achter, om op hoogtij-dagen met de zijnen te blijven verkeeren; het geschilderd portret zijner moeder had hij reeds vroeger bestemd om te Hilversum in St Anna-gesticht te blijven.

15. **Theodorus Stephanus Roes,** zoon van Mr Steven Roes, burgemeester te Heteren bij Theodora Ochorst, achterneef van den hoogeerw. heer Bernardus Roes, sinds 1797 aartspriester van Gelderland, werd op 3 April 1836 te Heteren in de Betuwe geboren. Zijn lagere studiën deed hij te Katwijk, volgde dan de lessen der wijsbegeerte aan Leuvens hoogeschool, wijdde op het seminarie te Rijsenburg zich aan de hoogere studiën, en ontving op 10 Augustus van het jaar 1862 in de aartsbisschoppelijke zetelkerk te Utrecht de heilige priesterwijding uit handen van Z. D. Hoogw.

A. J. Schaepman, bisschop van Hesebon. In September van datzelfde jaar werd hij als kapellaan gezonden naar Groenlo, doch zag een jaar later zich reeds verplaatsen naar de kerk van St Walburg te Arnhem en bleef daar werkzaam totdat hij pastoor werd te Zeist, waar hij op 5 October 1875 den herderstaf opnam. Nog geen drie jaren had hij dien staf hier gedragen toen hij reeds bevorderd werd naar St Martenskerk te Arnhem en op 5 Juli 1878 daar zijne intree deed. Hier had hij acht jaren zijn wichtige taak vervuld toen hij nogmaals bevorderd werd en wel naar de Lieve-Vrouwen-kerk te Utrecht, die op 3 Juli 1886 hem den herderstaf zag aanvaarden.

Om in stil genot, zonder den last der zorgen hier de jaren zijner grijsheid te slijten, was de werkzame man niet herwaarts gekomen. Doch heel de volheid van dat onvermoeide leven te schetsen, gaat hier niet aan; wij kunnen tot teekening van den persoon ons slechts bij eenige hoofdpunten ophouden.

Nauwelijks was de pastoor in zijn nieuwe wedem aangekomen, of hij werd genoopt om te besluiten tot vergrooting van heel dien bouw, die aan pastoor van Hattum was te danken. Deze stond daar, ja hecht en stevig genoeg, maar leed aan gebrek van ruimte ter bewoning van drie, vier heeren. Men kwam tot het besluit om heel den vroegeren bouw met een derde verdieping te verhoogen; en reeds in het eerste jaar kwam dit plan tot een gelukkige uitvoering. Zoowel de onder- als bovenbouw voldeden nu aan aller wensch.

Daarna begon de hand zich te reppen om in het volgend jaar aan een dringende behoefte te komen voldoen. De opleiding der jeugd zou hebben geleden, zoo zij straks geen Katholiek schoolonderwijs had

mogen erlangen. Het gevolg was, dat op 10 Juni 1887 voor het kerspel van O. L. Vrouw werd aanbesteed het bouwen van een onderwijzerswoning tegelijk met 5 schoolvertrekken, welke om het volgend Nieuwjaar reeds hunne voltooiing naderden. Op 7 Januari 1888 geschiedde de inwijding, die door den hoogeerw. heer deken H. B. Kok werd verricht; en op 10 Januari daaraanvolgend nam het onderwijs zelf een aanvang met 324 leerlingen, toevertrouwd aan één hoofdonderwijzer F. W. Visser, bijgestaan door drie hulponderwijzers.

De school was in den aanvang een gemengde, voor meisjes zoowel dienend als jongens; maar zij was gesplitst in twee afdeelingen: eene voor meer gegoedden, de andere voor min- en onvermogenden. Beide plukten echter de vruchten van een uitnemend talent, bovengenoemden heer F. W. Visser, die te voren, reeds van 15 Novemb. 1882 tot 31 Decemb. 1887, aan het hoofd had gestaan van de Roomsche jongensschool te Enschede en tot heden toe met onvermoeide vlijt zich aan zijn gewichtige taak alhier bleef wijden.

Was de eerste aanvang der scholen een bescheidene, een gelukkige ontwikkeling zou geleidelijk volgen. Waar goed zaad wordt gestrooid in een vruchtbaren akker, daar kunnen de gewenschte vruchten niet uitblijven. De school die met vijf vertrekken was begonnen, ontwikkelde zich gaandeweg, zoodat zij door verandering en bijbouw aangroeide tot een aanzienlijk geheel, dat op 1 Mei 1904 12 vertrekken besloeg, bestemd voor gewoon en meer uitgebreid lager onderwijs, met nog een voor het handwerksonderricht en een dergelijk voor het zangonderwijs. Op gemelden eersten Mei 1904 was het aantal kinderen gestegen tot 442, hoofd-

zakelijk jongens, aan wier onderricht behalven het hoofd zich wijden konden 11 onderwijzers, eene onderwijzeres en eene juffrouw met acte voor nuttige handwerken; benevens vier kweekelingen. Heel de cirkel van het gegeven onderwijs omvatte ook de Fransche en Duitsche talen met nog een goed deel der wiskunde.

Als weldoeners dezer scholen verdienen bijzondere vermelding:

a. Zijne Doorl. Hoogw. wijlen de aartsbisschop P. M. Snickers:

b. De Hoogeerw. heer H. J. Smidt, voorheen pastoor en deken, daarna vicaris-generaal;

c. Theodor. Stephan. Roes, huidige pastoor en deken;

d. Weledelgestr. heer Mr Frederik Karel Bosch;

e. Heer Joannes Meree;

f. Heer Bernard. Lambert. van Hees;

g. Heer Herman Schaepman diens schoonzoon;

h. Dr I. L. H. Haerten ter Mariaplaats;

i. Heer C. L. Zellerhoff op St Jans-kerkhof;

j. Familie van der Steen in de Maliebaan.

Hiermede evenwel mogen we van het veld des onderwijs nog geen afscheid nemen. Het kerspel begon tot een betrekkelijken bloei te stijgen, maar voldaan waren de wenschen geenszins. Immer bleef men uitzien naar Eerw. Zusters, die men voor de meisjesscholen meer geschikt achtte. De nieuwe eeuw die stond in te treden, zou ook op dit punt een gewenschte hulp komen brengen. Men mocht de vereeniging der Eerw. Zusters van O. L. Vrouw in deze voor de belangen van dit kerspel winnen. In het eerste jaar dezer eeuw kocht de eerwaarde Vereeniging van Utrechts Lieve-Vrouwen-kerk tot een vast erf voor

haar nieuw gesticht, een deel van het terrein dat voorheen voor Roomsch kerkhof had gediend. Toen, zonder te zuimen, werden door den bouwmeester G. A. Ebbers de plannen ontworpen voor den bouw van het gesticht en zijne scholen.

De gebouwen rezen spoedig omhoog, zoo gezwind, dat op 5 Mei 1902 de gemelde Zusters van Amersfoort reeds bezit mochten nemen van hun nieuwe stichting in het Witte-Vrouwen kerspel, zooals geschiedde onder de leiding der nieuw aangestelde overste Maria Jacoba Rietstap (Zuster Marie Ignace).

Voor het inwendig beheer werden de scholen in drie afdeelingen gesplitst:

1°. Die in de *Badstraat,* voor minvermogenden, begonnen in Mei 1902 met één hoofdonderwijzeres en 5 hulp-onderwijzeressen ten bate van 206 meisjes die in November 1905 de school bezochten. Bij deze school behoort eene bewaarschool met 2 Zusters en 77 kinderen zoo jongens als meisjes, benevens eene naaischool met eene Zuster en 18 meisjes, die de zes leerjaren op de gewone school doorloopen hebben en thans nog eenige uuren herhalingsonderwijs genieten.

2°. De school in de *Pallaesstraat* voor meer gegoeden, begonnen in September 1902, geleid door één hoofd- en twee hulp-onderwijzeressen die in November 1905 aan 49 meisjes uitgebreid lager onderwijs gaven, onder anderen ook in de Hoogduitsche en Engelsche talen. Aan deze school sluit zich aan eene bewaarschool met 1 Zuster en 13 leerlingen, jongens en meisjes.

3°. Bewaarschool voor armen, jongens zoowel als meisjes in de *Adriaansstraat* met twee zusters en 120 kinderen. Deze school hoofdzakelijk door vrijwillige bijdragen tot stand gebracht, werd gebouwd in 1904

en in September van hetzelfde jaar in gebruik genomen.

Veel omvattend zijn de zorgen van een goeden herder. Over alle veld moet hij zijn oog laten gaan. Vooral de zwakken maken aanspraak op den steun zijner wijsheid en kracht. Niet het minst deden zulks de werklieden die thans voor veel strijd komen staan, worstelend om het tijdelijk welvaren, en aangevochten op het gebied van den godsdienst.

Tot hulp in dien strijd werd in Utrecht opgeroepen **„St. Joseph"**, de kloeke vereeniging der werklieden. Deze heeft aanspraak erop, dat we ze hier wat nader gadeslaan.

De 12e Februari 1893 zag haar geboren op eene werkmansvergadering, door A. J. Overdijk en A. J. Baljet in het gesticht van St. Jan de Deo samengeroepen. De deelname was groot genoeg om hoop op welslagen te wekken. De plechtige installatie volgde op 19 Maart, den hooggevierden patroonsdag, onder het bemoedigend woord van Dr H. J. A. M. Schaepman die een hooger leven den werklieden wist in te storten. De ontworpen statuten werden goedgekeurd op 25 Maart 1893 door Z. D. H. den Aartsbisschop en op 7 Juli daaraanvolgende door H. M. de Koningin. Tot eersten voorzitter werd gekozen A. J. Overdijk, in 1904 naar Rotterdam vertrokken, en tot secretaris G. H. Vermeulen.

Ten doel stelde zich de vereeniging welvaart te brengen in den ambachtstand, den eerzamen werkman te verheffen boven de lijn van den arme, zooveel althans dat hij naar behooren kan voorzien in de behoeften van zijn persoon en gezin. Te dien einde

sloten zij zich soort bij soort naar de onderscheiden vakken aaneen, om uit de nauwere verbinding grooter kracht te putten. Zooveel mogelijk maakten zij er toeleg van, om in de onderlinge behoeften te voorzien door spaarpenningen die ter zijde werden gelegd, alsook door kloeken strijd tegen het misbruik van sterken drank.

In het najaar van 1896 mocht de vereeniging er in slagen, door koop eigenaar te worden van een geschikt terrein in de Kapelstraat, dat de heem werd waar de vereeniging zich voor goed kon vestigen. Na afbraak van hetgeen tot hinder was kon de eerste steen voor den nieuwen bouw worden gelegd door pastoor T. S. Roes op St Bonifacius dag 1897. Sinds dien heeft het leven der vereeniging zich gunstig ontwikkeld en beduidend in kracht gewonnen. Zij onderhoudt voor hare leden een teekenschool alsook eene rekenschool, bezit eene boekerij van 1400 deelen, zorgt voor eene liedertafel, eene propaganda-club en ook voor een spaarkasse. Hier zij nog bijgevoegd dat in 1904 het bestuur der vereeniging kwam aan A. J. Banning voorzitter, G. H. Vermeulen secretaris, en J. van Soelen penningm. Terzelfde tijd ook moest de vereeniging zich spenen van haar kloeken raads- of leidsman Dr. M. J. Schräder, die naar Hilversum geroepen, aldaar den herderstaf der nieuw te stichten kerk aanvaardde.

Als bijzondere weldoeners moeten hier nog vermeld worden H. D. H. Mgr P. M. Snickers en diens opvolger Henric. van de Wetering, aartsbisschoppen van Utrecht, benevens den pastoor-deken T. S. Roes, alsook Mejonkvrouwe H. P. W. Bosch, Dr J. L. H. Haerten, C. L. Zellerhoff, S. M. van Wijck, lid der

Tweede Kamer te 's Gravenhage en Mevr. A. M. Verweert op St. Janskerkhof te Utrecht, die allen wegens de gaven hunner milde hand volop gerechtigd zijn in zegenvolle herinnering te blijven.

Ten overgang tusschen de scholen en de werklieden dienen in Utrecht de zoogenaamde **Patronaten** die de opwassende jeugd behoedzaam trachten over te leiden in de werkelijkheid van het leven. Hun opkomst binnen Utrecht kan men dagteekenen van het begin der Wijnmaand des jaars 1903.

Hun doel is de opgroeiende jeugd van den werkman, als zij de scholen zijn doorgeworsteld, verder te leiden en ontwikkelen opdat er geschikte leden van de maatschappij uit groeien. Vandaar dat men het schoolonderricht vruchtbaar tracht te maken door herhalingsonderwijs, dat men de jongens door raad en steun helpt tot het aanleeren van een of meer ambachten of vakken van arbeid; dat men de meisjes naar elks aanleg en krachten op gelijke wijze in het leven tracht voort te helpen en haar zulke dingen doet aanleeren, die voor het vervolg een gewenschte vrucht aanbrengen.

Daarbij neemt het godsdienstonderwijs een voorname plaats in en zoowel de pastoor-deken, als de heeren kapellaans leggen op dit punt zich met ijver toe.

De opleiding der jongens moet natuurlijk verschillen van die der meisjes, maar aan allen tracht men op de hun aangewezen avonden iets te leeren wat straks in de behoeften des levens kan helpen voorzien. Zoo vergaderen de meisjes eenige avonden in de patronaats-vertrekken, om onderricht en geoefend te worden in het herstellen en vervaardigen van kleedingstukken,

stoppen, mazen enz. Een edele kring van Dames uit de stad laat zich aan het meisjes-patronaat bijzonder gelegen liggen en helpt velen van hare beschermelingen aan een goeden dienst bij brave Katholieken. Deze stichting loopt nog in haar kinderschoenen, daar zij haar tweede levensjaar nog pas heeft voltooid; maar zij beweegt zich voort op goed terrein en belooft veel zegen bij zorgvuldige kweeking.

Dank moet hier ten slotte worden betuigd aan den Hoogw. Aartsbisschop, die door een vorstelijke gave zijn hooge goedkeuring schonk, ter aanmoediging ook van het goed begonnen werk.

Ook op ander veld groeide de oogst steeds aan, zich ontwikkelend met snelle vruchtbaarheid. Van 1755 tot 1853 was het communicantental dezer gemeente van 1035 geklommen tot 1861 doch in de volgende jaren wies het met toenemende snelheid. In 1865 was het tot 2000 gestegen, in 1887 tot 2800. Wel hield het vernieuwde kerkgebouw zich nog steeds hecht en stevig, maar bij den aanhoudenden groei der kudde werd de schaapskooi veel te eng, kon nauw de helft der bezoekers bevatten. Het baatte niet veel of op het eind der Sprokkelmaand van 1894 de Bilt met 275 communicanten van dit kerspel kon gescheiden worden en met eigen Roomsche kerk tot een nieuw leven opgewekt; de aanwas der moederkerk stoorde er zich niet aan; in 1893 was haar communicantental gestegen tot 3900 en het eeuwjaar 1900 besomde er in dit kerspel te samen 4900. Met het oog op dezen voortdurenden groei kwam men tot een kloek besluit: achtereenvolgens twee nieuwe kerken bouwen, eerst buiten de Witte-Vrouwen, daarna

in Lauwerecht op het oude goed Bleyenstein aan den Draaiweg. De eerstgenoemde kerk ging voorop; St Josephskerk aan den Draaiweg zou straks volgen.

In de Wintermaand des jaars 1892 verleende de Hoogwaard. aartsbisschop P. M. Snickers machtiging tot den bouw eener noodkerk, die dienen moest voor den tusschentijd waarin de nieuw ontworpen Lieve-Vrouwen-kerk zou oprijzen. Daarna op aanvraag van 21 Maart 1893 verleende dezelfde Aartsbisschop machtiging tot den bouw eener nieuwe kerk voor het kerspel Buiten-de-Witte-Vrouwen, bij begrooting geraamd op 128 duizend gulden, onder bijvoeging van oorlof om voor dit doel op te nemen eene som van 100 duizend gulden.

Volgde nu weldra de laatste H. Mis, die op Maandag na Rozenzondag (13 Maart 1893) in de oude kerk werd opgedragen. Daarna begon men met de afbraak van deze. Op Passiezondag geschiedden voor de eerste maal de H. Diensten in de noodkerk, die over dwars achter in 's pastoors tuin was opgetrokken.

Daarna sloeg men de hand aan het nieuwe werk, waarvoor de plannen waren geleverd door den bouwmeester A. Tepe, die elders soms het tegendeel van lof verwierf, maar hier zich uitnemend kweet van zijn plicht. Het ontwerp gaf een hallekerk met twee zijbeuken die bijna even hoog oprijzen als het middenschip. De 15e April zag de eerste spade in den grond steken en de 19e Mei was getuige van den eersten aanleg der fondementen. Doch toen in de maand Juli de eerste steen van den bouw zou worden gelegd, haperde pastoor Roes, die de ziel van den nieuwen bouw zou moeten zijn. Een hevige ziekte had hem aangegrepen, die hem in zoo dreigend gevaar

bracht, dat hij op 4 Juli met de laatste H. Sacramenten moest worden voorzien. Als straks op 20 Juli [1]) de plechtige wijding van den eersten steen volgde was de kranke herder aan de betere hand, doch kon aan de plechtigheid zelve door den Hoogeerw. Heer Deken H. B. Kok verricht, nog geen deelnemen. In dezes plaats las de eerw. kapellaan P. Post de oorkonde voor, die van de wijding des steens gewaagde en in den grondslag der kerk werd ingemetseld.

Ruim anderhalf jaar had men noodig om heel den uitgebreiden bouw te voltooien. De pastoor mocht in dien tijd volkomen van zijne ziekte herstellen, en op Sint Thomas 21 December van het volgend jaar 1894 had hij het geluk de volbouwde kerk voorloopig te zien inzegenen. Die zegening geschiedde, bij volmacht van den Hoogwaard. Aartsbisschop, door bovengenoemden heer Deken, die wegens driedubbele steenwijding, krachtens dezelfde volmacht voltrokken, in zijn verheven werk werd bijgestaan door den eerw. Heer Van Schaik, secretaris van Zijne Doorl. Hoogw. Hierbij zij nog bemerkt, dat na afloop van hun heilig werk de beide dragers der volmacht in de nieuwe kerk hun Heilig Misoffer daar brachten als eerstelingen van heel de volgende reeks.

Op het naastvolgend Kerstfeest te vier uur in den ochtend mocht de driewerf gelukkige pastoor het

---

[1]) Als de schrijver in het *Centrum* op 22 Decemb. van het volgend jaar dezen dag herdenkt, gelieft hij dien te stellen op 17 Juli d. i. Maandag. Maar heeft zijn geheugen bij deze herinnering zich wel trouw betoond? De *Nederl. Kathol. Stemmen* van 23 Juli des vorigen jaars verzekeren ons, dat de plechtigheid plaats had: verleden Donderdag. Deze dateering nu kan lijden dat men den almanak van dat jaar erbij opslaat.

eerste plechtig H. Misoffer in de nieuwe kerk aan God opdragen.

De hooge wijding door zijne Doorl. Hoogw. Henricus van de Wetering erlangde deze kerk eerst op Dingsdag 24 September des jaars 1905; waarbij dient bemerkt, dat Dr. H. J. A. M. Schaepman, hoogleeraar te Rijzenburg er de feestrede hield, lofbrengend aan God, dankbetuigend aan den Hoogwaardigen Aartsbisschop en zijn beste wenschen uitend voor herder en gemeente.

Wel niet aanstonds, maar toch spoedig daarna, namelijk bij den aanvang van het jubeljaar 1900 kon men overgaan tot den bouw der nieuwe St Josephskerk ginds op *Bleyensteyn.* Tot nieuwen pastoor dezer kerk werd even na O. L. Vrouw Lichtmis benoemd de weleerw. heer Roelof J. A. Janssen van Aalten, tot dusver kapellaan te Hilversum. Op Vrijdag 2 Maart kwam deze te Utrecht aan ter uitvoering der reeds geraamde plannen en genoot voorloopig huisvesting bij den gevierden kanunnik op de Biltstraat. Donderdag 10 Mei 1900 was getuige van de wijding des eersten steens dier kerk, verricht door gemelden heer R. J. A. Janssen en gelegd in het trasraam. Met den aanvang der nieuwe eeuw was de bouw zoe goed als voltooid en op 25 Februari van dat jaar werd St Josephs-kerk voor goed van hare moeder gescheiden.

Laten we nu onze taak met de kerk aan de Biltstraat vervolgen.

Als eene kerk volbouwd is en ingewijd, dan achten de mannen van het vak, dat men tot de helft zijner taak is gevorderd. Na verschenen te zijn in kloeke

leest moet ze worden getooid in den vereischten geest. Dit is het tijdperk waarin thans de Witte Vrouwenkerk verkeert, schoon ze ook hierin reeds merkelijk is gevorderd.

De vele kunstwerken voortdurend in haren moederschoot vergaderd, hebben aanspraak op een afzonderlijke kunstbeschouwing die aan deze onverdeeld zich kan wijden. Hier meenen we slechts te moeten aanroeren, die stukken welke met de geschiedenis der Witte Vrouwen-kerk inniger samenhangen.

Aan de glasvensters die het hoogkoor versieren ontwaart u aanstonds dat u zich bevindt in een Lieve Vrouwenkerk. Het middenraam stelt in volle kleurenpracht u voor, de kroning van Maria in den hemel en houdt tevens de gedachtenis levend van wijlen den Hoogeerw. Vicaris H. J. Smidt. Daarnaast aan de epistel-zijde, verheft zich het aangrijpend tooneel van Maria's Hemelvaart, geschonken door den heer Theodoor Grasveld, ten aandenken aan wijlen zijne gade, Mevrouw Aloysia Maria Mittweg, die 28 Febr. 1893 hem ontviel. Vandaar dat aan het tafereel ten grondslag verstrekken de drie standbeelden van den H. krijger Theodorus in het midden, ter zijde geflankeerd door O. L. Vrouw in de zon en door den H. Aloysius.

Laat me nu den lezer verder de kerk inleiden. — In de zijbeuk ter epistel-zijde komen we aan een gedenkstuk dat de herinnering levend houdt aan wijlen den heer Bernard Adriaan Verheul, in leven kerkmeester, overleden 27 October 1898. We bedoelen Sint Josephs-altaar, dat daar oprijst in laat-gotischen stijl, ter weerszijde verrijkt met de standbeelden van den A. Adrianus patroon des schenkers en van de H. Joanna patronesse zijner overlevende gade. Deze

gade heeft straks ook de drie rijzige vensters vereerd, die in een rijkdom van opwekkende kleuren het licht over de kapel en nog verder doen uitstralen. De achtbare kerkmeester A. Verheul en zijn vereerde gade blijven op waardige wijze in deze kerk voortleven.

Een stap slechts behoeven we hier verder te doen om in dezelfde zijbeuk te komen staan voor een gedenkstuk, waarin de gedachtenis voortleeft van wijlen Mevrouw Henrica Gertrudis van Hees, in leven de gade van den heer Herman Schaepman en op 5 Maart 1887 door den dood hem ontvallen. De edele gemaal heeft haar aandenken in leven gehouden, door de schenking van het wijde, breede venster, het eerste dat den rijkdom zijner bevallige kleuren over deze zijbeuk uitgiet.

Ten slotte worde hier nog de aandacht gevestigd op den tegenwoordigen herder dezer kudde, den kloeken bouwer dezer kerk. Door de Patroon-heiligen, afgebeeld in het venster dat daar in het choor ter zijde naast de drie hoofdramen t'uwer linker zich opent, wordt zijn naam voor de toekomst in leven gehouden.

Slechts zij hier ter voltooiing der schets nog bijgevoegd, dat zijn Hoogeerw. in 1889 door wijlen Z. M. den Koning werd verheven tot Ridder in de orde van de Eiken-kroon. Voeg daarbij dat die ridder in October 1896 in den kring der Kanunniken van 's Aartsbisschops zetelkerk geroepen werd, om onder de raadslieden van Zijne Doorl. Hoogw. zitting te nemen. Het eeuwjaar 1900 zag hem in dien kring bevorderen tot Penitentier van 's Aartsbisdoms hoofdkerk, terwijl de maand Mei van het jaar 1902, den Penitentier nog zag opklimmen tot Deken der stad Utrecht. Een goed jaar later werd de vereerde deken

verheven tot de hooge waardigheid van Huisprelaat Zijner Heiligheid paus Pius X.

Heil den gevierden Prelaat met die bijzondere onderscheiding!

Blijve de vereerde heer Deken nog vele jaren de eervolle drager dier hooge waardigheden, en smake zijn liefderijke herderszorg het geluk, tal van toevertrouwde zielen de hemelvreugde in te leiden.

HEEREN KAPELLAANS.

(Zoover ik ze vond)

Jacobus van Swieten, hier kapellaan van 1735—9. Zie boven bl. 155 vv.

Joannes Keuler, geb. te Vinkeveen, was kap. te Meydrecht tot Decemb. 1749, dan alhier tot April 1751; gaat in dat jaar over naar Holland en wordt in 1753 aldaar pastoor te Tuitjenhorn.

Anton. Francis. Scheers, geb. te 's Heerenberg, is hier kapellaan op 7 April 1757, ging in den Kersttijd van 1757 als noodhulp naar Naarden en werd in 1758 kapellaan te Kabauw: werd in 1758 pastoor te Varik.

Joan. Henr. du Tromp, geb. te 's Hertogenbosch, staat in 1758 hier als kap., wordt in 1760 pastoor te Soest.

Joan. Laurent. Banens, geb. te Breda, staat hier als kapel. in December 1764 en nog in Mei 1766; wordt in Juli van dat jaar pastoor te Bunnik.

Joannes Stevens, hier kap. in Juli 1766 tot Juli 1768. Zie boven bl. 168.

Joannes Beljaarts, werd hier kapel. in Mei 1770, doch kwam reeds te sterven op 5 Septemb. van dat zelfde jaar.

Petrus Werden, geb. te 's Hertogenbosch, was hier kapel. sedert Novemb. 1770, totdat hij in 1778 pastoor werd te Blaricum, later achter de Twijestraat alhier.

Joannes Joseph Reael, geb. te Amersfoort, kap. te Maarssen tot Juli 1778, dan hier tot in 1780; wordt daarop pastoor in 't Dorstige-Hart-steegje, te Utrecht en later bevorderd naar Montfoort.

Cornelius van Zijp, geb. , hier kapel. sinds Decemb. 1782, wordt in April 1788 pastoor te Renswoude en gaat in 1791 naar Hamersfelt.

Christiaan Smorenburg, geb. te Bunnik, sinds April 1788 kap. alhier, werd in 1798 pastoor te Naarden, later te Tekkop.

Daniel Arnold Walter, hier kap. van 1788—1809. Zie boven bl. 173.

Otto Winders, geb. te 's Hertogebosch, gewijd 11 Mei 1809, hier kapel. tot 1810, dan te IJsselstein, gaat daarna terug naar den Bosch.

Cornel. Hondvorst, uit Woerden, gewijd 24 Juli 1810, wordt hier aanstonds kapel. en blijft totdat hij in Octob. 1816 pastoor wordt te Nederhorst-den-Berg.

Gijsbert. Jacob. van der Kieft, geb. te Utrecht, gewijd 1818, hier kapel. tot zijn dood 14 Febr. 1819.

Wijnand. van Dijk, geb. te Zeyst, gew. 24 August. 1820, kapel. buiten de Witte-Vrouwen-poort, wordt in 1829 pastoor te Varik, daarna te Blaricum.

Anton. Bernard. Urbanus, geb. te Buren, gewijd 3

Maart 1823, kap. te Maarsen, daarna te Amersfoort, dan te Wijk bij Duurstêe 1825—28 eindelijk alhier tot het laatste van 1834, wordt dan pastoor te Kortenhoef, later te Jutphaes.

Walterus Beukeboom, uit Baarn, gewijd 1828, in Octob. 1834 kapellaan te Wijk bij Duurstêe, kwam op 't eind van laatstgemeld jaar herwaarts, bleef hier kapellaan tot omstreeks 1837 en werd toen verplaatst; in Januari 1843 stond hij als kapellaan te Amersfoort; van 1843—73 was hij pastoor te Benschop.

Cornel. Pompe, uit Hilversum, gewijd 10 August. 1836, werd hier Beukebooms opvolger tot 1842, en stond daarna aan den Ouden-Rijn; in 1846 werd hij past. te Baarn, in 1855 te Vianen, in 1863 te Vinkeveen.

Petr. Anton. van Antwerpen, geb. te Utrecht, gew. 18 August. 1839, wordt kap. te Bodegraven en in 1842 alhier; wordt in Septemb. 1849 past. te Maurik, daarna te IJsselstein.

Joannes Thuring, geb. te Weesp, gew. 27 Sept. 1840 werd kap. eerst te Amersfoort tot 1843, te Soest tot 1849, alhier tot Juli 1851; wordt dan past. te Rhenoy.

Aloys. Jos. Francis. Oosterbaan, geb. te Lier bij Antwerpen, gew. 12 August. 1849, kapel. eerst te Kabauw tot 1850, dan te Hilversum tot 1851, dan hier tot 1856, dan te Arnhem tot 1859; wordt eindelijk past. tot Kockengen en later te Baarn.

Henricus Hoogenboom, geb.   , gew. 15 Aug. 1856, kap. alhier van 1856 -7, nog alleen, daarna in S. Eusebius te Arnhem, wordt in Dec. 1868 past. te Angeren.

Wilh. Henr. Veling Smale, geb. te Zwolle, gewijd

15 August. 1854, kapel. eerst te Arnhem tot 1857, dan alhier tot 1861, vervolgens te Deventer tot 1864; werd toen past. te Ommerschans, later Op den Hoorn.

Wilhelm Joan. Henr. van Nuenen, geb. te Hilvarenbeek, gewijd 1853, sinds 1854 kap. te Blaricum, dan tweede kapellaan alhier sinds 1858, dan te 's Heerenberg 1861—3; daarna pastoor te Doetinchem; aldaar overleden 25 Januar. 1870.

Gerard. Anton. Willemsen, uit Oldenzaal, gewijd 15 August. 1856, kapel. te Winterswijk tot 1860, te 's Heerenberg tot 1861, alhier tot 1869, daarna past. te Harderwijk, later te Hilversum, vanwaar hij als pelgrim naar Lourdes toog, doch wederkeerend te Parijs overleed, 4 Octob. 1878.

Frederic. Augustin. Petrus Holland, geb. te Arnhem, gewijd 10 August. 1859, kapel. te Herwen en Aerdt tot 1861, dan alhier tot 4 Juli 1873; daarna pastoor te Naarden.

Stephan. Bless, geb. te Gendringen, gew. 10 August. 1869, wordta anstonds assistent alhier, derde kapellaan, doch gaat reeds in 1870 naar Leeuwarden, blijft daar tot Sept. 1874, wordt dan Redemptorist, geprofest in den Bosch, 10 Octob. 1876; overleed te Roermond 13 Sept. 1902.

Andreas. Ignat, Anton. Hens, uit Zwolle, gewijd 10 August. 1863, wordt aanstonds kapel. te Deventer tot 1869, dan alhier tot Decemb. 1875; is sinds dien pastoor te Harderwijk, later te Breukelen, waar hij stierf op 19 Januar. 1902.

Serverinus Asma, geb. te Bakhuizen, gewijd 10 August. 1864, kapel. te Leeuwarden tot 1869, te Sensmeer tot Maart 1871, te Hilversum tot Juli 1873, alhier

tot 1877; wordt in Octob. 1877 past. te Frederiksoord, later te Colmschaten.

Joannes Henricus Rolfes, geb. te Deventer, gewijd 15 August. 1873, werd assistent te Nieuw-Pekel-a, daarna te Assen, kap. alhier sinds Decemb. 1875; wordt in Januari 1891 past. te Dokkum, dan te Ootmarsum, stervend aldaar op 11 Sept. 1903.

Cornelius Henricus Ballanché, geb. te Utrecht, gew. 15 August. 1874, assistent alhier sinds 1876, daarna te Baarn, dan te Apeldoorn tot 1880, kap. te Uithoorn tot 1881, te Duistervoorde tot 1893; wordt dan pastoor te Dalmsholte, later te Buslo.

Henricus Joannes Kleve, geb. te Keyenburg, gew. 10 August. 1868, assist. te Everdingen tot 1870, dan kap. te Arnhem in St Eusebius tot Octob. 1877, dan hier tot 1883, wordt daarna pastoor te Langeveen, later te Amersfoort in O. L. Vr., aldaar overleden 22 Juli 1902.

Petrus Post, geb. te Abcoude, gewijd 15 August. 1875, kap. te Harlingen van Octob. 1877, alhier van 1883, tot 21 Decemb. 1894; wordt dan pastoor te Assen, later deken en pastoor van Almelo.

Dr Martinus Joannes Schräder, van Deventer, gew. 15 August. 1886, zet zijne studiën in het Minerva-College te Rome voort en wint op 7 Juni 1889 er den graad van Theolog. Doctor; in 1889 naar 't vaderl. weergekeerd, wordt hij derde kapellaan alhier, en blijft totdat hij op 14 Octob. 1904 de eerste pastoor werd der tweede kerk te Hilversum.

Theodor. Albertus Smit, uit Deventer, gew. 15 August. 1883, sinds 1884 kap. te Zandberg, sinds 1886 te Hilversum, sinds 1889 te Hoogland, sinds Septemb.

1891 alhier, sinds 1895 in St Michiel te Zwolle; werd in 1901 pastoor te Geesteren, en in 1905 te Groenlo.

Bernard Henric. Huser, van Nieuw-Schoonebeek, gewijd 15 August. 1887, assistent te Liederholthuis tot 6 Mei 1892, dan kap. te Schalkwijk tot 21 Dec. 1894, dan alhier, totdat hij op 19 August. 1904 pastoor wordt te Losser.

Wilhem. Joannes Medard. Anton. Ketelaar, uit Wijhe, gew. 15 August. 1879, kap. in Ste Walburg te Arnhem sinds 1882, in St Marie te Amersfoort sinds 1891, alhier sinds Febr. 1895; wordt in Decemb. 1898 past. te Nieuw-Amsterdam, en in Juni 1905 bevorderd naar Bemmel.

Wilhelm. Lucian. Stephan. Knuif, uit Borne, gew. 15 Aug. 1895, kapel. te Veenhuizen sinds 1896, alhier sinds 23 Sept. 1898, wordt in April 1903 hoogleeraar te Rijsenburg.

Petrus van Beurden, uit Beesd, gew. 15 August. 1897, kap. te Sneek van 14 Januari 1898, alhier van 1 Mei 1903.

Ignat. Theodor. Joseph. Daamen, uit Duiven, gew. 15 August. 1898, werd reeds in November van datzelfde jaar assistent te Doesburg, ging ruim twee jaar later als kapellaan naar Groenlo, en kwam herwaarts op 19 August. 1904.

Henric. Bern. Francis. Schintz, uit Delden, gewijd 15 August. 1903, was sinds 30 Octob. van 't zelfde jaar kapellaan te Rijssen en kwam herwaarts op 14 October 1904.

J. H. HOFMAN.

BIJLAGEN.

I.

12 Maart 1534. — Johan Slacheck, proost en aartsdiaken van Utrechts Dom, vergeeft de kapellanie van de kerk der Witte-Vrouwen te Utrecht, door verzuim op hem vervallen, aan Gerard Wevell klerk van dat bisdom.

Johannes Slacheck Dei et Apostolice sedis gratia prepositus et archidiaconus Trajectensis. — Ad universorum notitiam | deducimus et deduci volumus per presentes, quod nos vicariam sive perpetuam capellaniam, fundatam, erectam et dotatam in | ecclesia Albarum dominarum Trajectensium ibidem ad altare [1]) per dimissionem seu liberam | resignationem Rodolphi de Wije ultimi rectoris et possessoris ejusdem aut alias qualitercumque tanto tempore vacantem, quod ejus collatio, provisio seu quevis alia dispositio pro hac vice ad nos de jure ac juxta Lateranensis statuta Concilii sit et est legitime devolata, dilecto nobis in Christo magistro Gherardo Wevell clerico Trajectensis diocesis pure et simpliciter propter Deum cum omnibus juribus et pertinentiis suis contulimus et conferimus per presentes ac sibi de eadem providimus et tenore presentium providemus, ipsum instituentes in eandem et investientes principaliter de eadem; mandantes propterea omnibus et singulis do-

[1]) Opengelaten ruimte ter invulling van den eigennaam der capellanie.

minis presbyteris, clericis, notariis et tabellionibus publicis quibuscumque nobis subditis et vestrum cuilibet in solidum in virtute sancte obedientie et sub suspensionis et excommunicationis penis, quatenus eundem magistrum Gherardum Wevell vel procuratorem suum legitimum pro eo et ejus nomine, in veram, realem, corporalem et actualem possessionem vel quasi ejusdem vicarie sive perpetue capellanie juriumque et pertinentiarum omnium ejusdem auctoritate nostra inducat et inductum defendat cum solemnitalibus in talibus fieri solitis et consuetis; recepto primitus ab eodem vel procuratore suo legitimo fidelitatis et obedientie juramento solito; precipientes insuper omnibus et singulis pactionariis, pensionariis et debitoribus dicte vicarie sive perpetue capellanie, quatenus eidem magistro Gherardo Wevell vel procuratori suo legitimo ad hoc sufficiente mandato suffulto de ejusdem vicarie sive perpetue capellanie fructibus, redditibus, proventibus, juribus, obventionibus et emolumentis universis ----- respondeant et ab aliis quantum in eis est responderi faciant temporibus ad hoc positis atque statutis; in contradictores quoslibet et rebelles excommunicationis sententiam, trium dierum canonica monitione previa, fulminamus. Reddite litteras debite executas vos presentium receptores. Datum anno Domini millesimo quingentesimo tricesimo quarto, die vero duodecima mensis Martii.

(get.) Go. BOELEN DE BREDA notarius subscripsit.

Naar 't oorspronkelijk perkement op welks ruggezijde stond bemerkt, dat op 25 Juli 1534 Jo. Boelen openbaar notaris en gezworen schrijver van het gerecht Wouter van Erckel in stede van Gerard Wevell in het bezit van deze vicarie heeft gesteld. — Zie Archieven der kleine kapittelen en kloosters te Utrecht, n⁰. 1222*a*.

II.

21 Februar. 1553. — Cornelis van Mierop proost en aartsdiaken derzelfde kerk, vergeeft de kapellanie van de kerk der Witte-Vrouwen te Utrecht, ook door verzuim op hem vervallen, aan heer Barend Hoynck priester van het bisdom Utrecht.

Cornelius Mieropius, Dei et Apostolice sedis gratia prepositus et archidiaconus Trajectensis, universis et singulis | dominis presbyteris, capellanis, clericis, notariis et tabellionibus publicis quibuscumque nobis subditis et eorum cuilibet in solidum, ad quem vel quos presens nostrum | mandatum pervenerit, salutem in Domino sempiternam. Ad vestram et cujuslibet vestrum notitiam deducimus et deduci volumus per | presentes, quod nos vicariam seu capellaniam perpetuam, fundatam, erectam et dotatam in ecclesia conventus Albarum Dominarum civitatis Trajectensis in honorem omnipotentis Dei et[1]... per mortem seu liberam resignationem quondam domini Gerardi Wevell presbyteri, ultimi dum viveret rectoris et possessoris ejusdem, seu alias qualitercumque tanto tempore vacantem, quod ejus collatio, provisio, seu quelibet alia dispositio pro hac vice ad nos de jure et juxta Lateranensis statuta concilii sit et est legitime devoluta, dilecto nobis in Christo domino Bernardo Hoynck presbytero Trajectensi pure et simpliciter propter Deum cum omnibus juribus et pertinentiis contulimus et conferimus per presentes sibique providimus et tenore presentium providemus de eadem, ipsum instituentes

---

1) Ruimte opengelaten tot aanvulling van den naam der vicarie.

in eandem et investientes presentialiter de eadem. Vobis igitur omnibus et singulis supradictis et vestrum cuilibet in solidum in virtute sancte obedientie et sub excommunicationis pena districte precipientes mandamus, quatenus dictum dominum Bernardum Hoynck vel procuratorem suum legitimum pro eo et ejus nomine in veram, realem, corporalem et actualem possessionem vel quasi antedicte vicarie seu capellanie perpetue juriumque et pertinentiarum omnium ejusdem cum solemnitatibus debitis et consuetis auctoritate nostra inducatis et inductum, quantum in vobis fuerit, defendatis, recepto prius ab eodem sive dicto suo procuratore fidelitatis et obedientie juramento solito; precipientes nihilominus universis et singulis pensionariis, pactionariis et debitoribus fructuum ejusdem vicarie, quatenus eidem domino Bernardo Hoynck vel procuratori suo legitimo adhoc sufficiente mandato suffulto de ipsius vicarie seu capellanie perpetue fructibus, reddibus, pertinentiis, juribus, obventionibus et emolumentis universis respondeant et ab aliis quantum in eis est responderi faciant temporibus ad hoc positis atque statutis: in contradictores quosque et rebelles excommunicationis sententiam, trium dierum canonica monitione previa, fulminamus. Reddite litteras debite executas vos presentium executores. — Datum anno Domini millesimo, quingentesimo quinquagesimo tertio, die vero mensis Februarii vicesima prima.

(get.) Go. Boelen notarius subscripsit.

Hier was aangehangen een ruiterzegel in rood was, onderaan gemerkt met een schild dat de 8 merels van Mierop droeg. — Ter keerzijde stond nog bemerkt: Anno Dni millesimo, quingentesimo quinquagesimo tertio, die Jovis nona mensis Martii infra decimam et undecimam horas (heeft de Notarius Jo. Boelen den gecollateerde in het bezit van

het altaar gesteld). Actum Trajecti in supradicta ecclesia conventus Albarum Dominarum ... presentibus ibidem una cum magistra Hadriano Buyser et Cornelio Tengnagel testibus. — Zie Archieven der kleine kapittels en kloosters, no. 1222 b.

III.

25 Juni 1554. — Heer Frederik van Ghendt, priester, vicaris in den Dom van Utrecht sticht eene vicarie van vier H. Missen ter week, aan een altaar door hem opgericht in de kerk der Witte-Vrouwen te Utrecht.

In den naem der onverscheider Drievoldicheit des Vaders, des Soens, des Heiligen Gheest. Amen. Sy eenen ygelicken - - - | kennelicken ende openbaer dat in den jaere van der geboerten ons Heeren - - - duysent vyffhondert ende vierende | vijftich, in de twaelfde indictie, opten vyff ende twyntichsten - - - Junii, des pausdoms ons allerh. vaeders - - - Julius | III - - - in sijn vyffde jaer, ende 's keyserrycx des alreonverwinlijckste(n) - - - Carolus V - - - in 't vierendewintichste jaer, - - -, in tegenwoerdicheyt mijns openbaren notarys ende den getueghen - - - is - - - verschenen in eygen persone die eerbare ende voersienige heer Pfrederick van Ghendt priester ende vicarius in den Dom t'Utrecht, verclarende hoedat hij - - tot zalicheijt synder zyelen, zynder olders, allen sijner weldaders - - langen tijt in meninge geweest is te funderen ende optechten ter eeren - - - Godts ende der H. Maget Marie - - - ende tsunte Martijn, des fundatoers patroen tsunte Ffrederick, - - - een ewyge vicarie te bedienen op 't aultaer dat hij seyde doen maecken te hebben in der kercken - - - te Witte Vrouwen binnen Utrecht; — tot

welcker voern. ewyger capellanien ofte vicarien die voirscreven fundatoer in handen mijns notarys onderscreven, ende tot prouffite der voernoemde vicarie accepterende, - - - gegeven heeft - - - alsulcke jaerlicxe renthen, als hiernae volgen: In den yersten een jaerlixe renthe van twyntich Carolus gulden losrenten met den brieff daervan weesende en spreekende op 't convent van Audtwijck, ende men lossen mach met vierhondert Carolus gelden eens; item noch een jaerlicxe losrenthe van achtien Carolus-gulden, ende den brieff daervan weesende, sprekende op Thoenis Hermensen woenende tot Montfoert, ende men lossen mach met driehondert Carolus-gln eens; item noch een jaerlixe losrente van seven-Carolus gulden met den rentebrief daervan weesende, sprekende op Adryaen van Rijn, ende men lossen mach met hondert goude gulden eens. Waervoer die vicarius weesende in der tijt verbonden sall weesen alle weeck te leesen vier Missen op't voirs. oultaer, te weten Sonnendachs een Misse van den Sonnendach ofte van enyge Heylich die op dien dach comen mach, met een collect van den Sonnendach, — 's Maenendaechs een zielmisse voer sijn fundatoers ouders ende voer-ouders zyelen ende voer allen denghenen daervoer die fundatoer schildich is te bidden ende tijdtlick goedt off ontfangen heeft - - - -; item 's Woensdaeges een Misse van die Heylige Drievoldicheyt; item 's Vrijdaechs een Misse van den Heyligen Cruyce met die memorie van dat gebenedyde lijden ons lieff Heeren I. C. ofte een Misse van enyge Heylich, die op dien dach mochte comen, met een collect van den heyligen Cruce. Ende nae een ygelicke Misse sall die priester visiteren sijn sepultuer met twe psalmen »Miserere« en »De profundis« met twe collecten voer de zielen.

Dan alsoe dese voers. renthen nyet meer dan achthondert ende veertich carolus-gulden uyt en brengen ende des fundatoers wille was, dat dieselve renthen gehoocht zouden worden tot negenhondert Carolus-gulden toe, soe is 't dat die voers. fundatoer daeromme in meyninge is die voernoemde jaerlixe renthen den tyt van twee jaeren lanc te ontfangen ende daervan die vier Missen laeten doen, daertoe hij geordoneert heeft te zellen betalen de somme van vijftien Karels-keysers gulden 's jaers, ende die ander overschietende penningen bedrag de ter somme toe van tsestich - - - - keysers-gulden wilde fundatoer alsdan in behoeff ende prouffyt van der voirscreven vicarie beleggen. Ende ingevalle dat die voers. fundatoer deser werelt overlede ende die voernoemde twee jaren nyet beleefden, soe heeft die voers. fundatoer geordonneert ende will, dat sijn genomineerde executoren sulcx als voirs. is doen sellen die twee jaren uyt geduerende ende die reste tot behoef der voern. vicarie beleggen. Waervan 't patronaetschap ofte juspatronatus die voers. fundatoer sijn leeven lanck geduerende aen hem behouden heeft; ende nae des voers. fundatoers overlijden sullen patronen ende ghifters van weesen die pater van Jherusalem mit der Vrouwe des convents van de Witte-Vrouwen binnen Utrecht - - -; die welcke gehouden zellen syn binnen die sess maenden nae dat die vicarie leedich - - - geworden is te presenteren den hoochweerdigen vader - - - den biscop van Utrecht een van den naesten bloede van den fundatoer voers. van syn vaders ofte moeders sijde, woenende in de vrijheyt van Utrecht, priester weesende ofte die binnen 's jaers priester worden woude ende mochte, altijt preferende die van des testatoers vaders sijde gecomen sijn, denghenen

die van zijns moederssijde gecomen waere, indien sy in enen gradt staen. Ende ingevalle yemandt, te weten hoerre twee van zijn vaders sijde in eenen graedt stonden, soe will die voers. fundatoer, dat den armsten gepresenteert sall worden voer den rijcksten, soe verre die armste binnen 's jaers priester worden woude ofte mochte; gelyck die voirs. fundatoer oeck will dat geschieden sall in dien dat twee van zijn moeders sijde waeren die mitten anderen in gelijcke graede stonden. Ende indien daer nyemant van sijnen bloede binnen die vrijheyt van Utrecht woenachtig wesende en waere, die priester waer ofte binnen 's jaers priester worden woude ofte mochte, soe sellen die voergenoemde patronen enen anderen bequamen priester ofte clerk daertoe presenteren. Ende sal die vicarius in der tijt dese Missen selffs leesen ofte doen leesen. Tot welcke vicarye die voirs. fundatoer voer dese reyse Gheridt Janssoen van Blockhoven clericus Trajectensis nyet tegenstaende hij mer acht ofte negen jaeren oudt en is, gepresenteert heeft - - - mits desen, willende dat hij dieselve vicarye hebben ende besitten sall ende de vruchten daertoe staende nae die twee jaeren boven geruert bueren ende die Missen in manieren als boven doen leesen sall ter tijt toe hij vierendetwyntich jaer oudt is; ende sall alsdan gehouden weesen op peyne van privatie priester te worden ende die Missen te leesen ofte doen leesen. Ende noch ingevalle dat enyge van dese renthen gelost worden, sullen in des voirs. fundatoers handen ofte nae sijnre doet in handen van den patronen gelyckelicken geloest worden; diewelck alsdan gehouden sullen sijn, die affgeloste penningen wederomme - - - te beleggen hetzij in lantrenten, ewige- ofte losrenten, naedat hoer duncken sall

oerbaerlicxt te weesen. Ende opdat dese fundatie ten ten ewygen daegen vast ende bondich weesen mochte, heeft die voers. fundatoer gebeden ende bidt mits desen den hoochweerdigen vader in Gode - - - Georgius van Egmondt bischop tot Utrecht, dieselve te believen bij synder genaeden auctoriteyt t'approberen ende die goederen hiertoe gegeven ende die daer noch toe gegeven sellen worden, the mortificeren; begerende mede dat een ygelicken van des fondatoers gestelde executoren ende patronen, een instrument mitten transfix ende insgelijcks den vicario indertijt een instrument mitten transfixe hiervan gegeven sall worden. Van welcken allen ende yegelicken dingen ende punten die voirs. fundatoir stipulerende aen mijns notaris onderscreven handt versochte hiervan gemaect te worden een ofte meer openbaer instrumenten - - - - Geschiet ende aldus gedaen t'Utrecht ten huyse van de voern. fundatoer, staende aldaer achter 't Sunte Peters kerckhoff, ten daege, maent, jair - - -, als boven, in tegenwoerdicheyt van den eerbaren ende discreten heeren Gherridt van Herwerden vicarius Sunt Peters, t'Utrecht ende meyster Johan Bemont, als getuygen - - -

Merk van den Notaris. Et ego PETRUS DE DUETICUM Trajectensis diocesis, publicus sacris apostolica et imperiali auctoritatibus notarius. - - - - -

Ter bevestiging hing hieraan een doorsteker, van inhoud als volgt:

Georgius d'Egmont, Dei et apostolice sedis gratia episcopus Trajectensis universis et singulis Christi fidelibus | tam presentibus quam futuris salutem in eo qui est omnium vera salus.

Cultum divinum semper augeri cupientes, ad humilem | supplicationem honorabilis dilecti nobis in Christo domini Ffrederici de Gent, ecclesie notre cathedralis Trajectensis vicarii | perpetui, fundatoris officii seu beneficii ecclesiastici perpetui, de quo in litteris quibus hec nostre littere sunt transfixe, fit mentio, fundationem et dotationem ejusdem beneficii ecclesiastici, prout in eisdem litteris describuntur omniaque alia et singula in illis contenta, narrata et descripta tenore presentium ratificamus et approbamus, rataque et grata habemus et/ inviolabiliter observari volumus, eaque auctoritate nostra ordinaria in Dei nomine confirmanus, jure matricis ecclesie necnon jure communi et cujuslibet alterius (quibus per presentes nullatenus derogari intendimus) semper salvis; ipsumque beneficium in titulum vicarie seu capellanie perpetue erigimus omniaque et singula bona ad illud in dictis litteris assignata et in posterum assignanda, fore et esse ecclesiastica et ecclesiastica libertate tuenda decernimus. Nihilominus dilectum nobis in Christo Gerardum Joannis de Blochoven clericum nostre diocesis Trajectensis in et ad dictam vicariam nobis per prefatum dominum Fredericum fundatorem presentatum, primaria vice instituimus illamque sibi cum omnibus et singulis juribus et pertinentiis suis contulimus et conferimus per presentes; mandantes universis et singulis dominis presbyteris, clericis, notariis et tabellionibus quibuscumque nobis subditis, et eorum cuilibet, quatenus prefatum Gerardum vel procuratorem suum legitimum suo nomine in dicte vicarie perpetue juriumque et pertinentium ejusdem possessionem admittant, ponant et inducant, cum solemnitatibus debitis et consuetis. sibique defructibus, redditibus - - - respondeant et ab aliis quantum in eis est ac eos con-

cernit, responderi faciant, temporibus ad hoc positis et statutis; recepto tamen primitus ab eodem fidelitatis et obedientie solito juramento. In contradictores quoslibet et rebelles, trium dierum canonica monitione premissa, excommunicationis sententiam fulminamus. Datum sub sigillo nostro ad causas presentibus appenso, anno Domini millesimo quingentesimo quadragesimo sexto, die vero tricesima mensis Martii.

De mandato:
LAMSWEERDE nots.

IV.

Aen Justus van den Bosch gegeven den eygendom en afbraek van Witte-Vrouwe-kerkie en 't plein daervoor, om met seven huysen te betimmeren. 12 August. 1709.

Gehoort het rapport van de heeren Gecommitteerdens ter directie van stads finantie, die geexamineert hadden de requeste ten dien fine aen haer Edel Achtb. gepresenteerdt, heeft de Vroedschap aen Justus van den Bosch mr timmerman ende borger deeser stadt, conform sijne versoek bij requeste gedaen, in eygendom vergonst de grond en opstal van 't bouwvallige Wittevrouwe kerkie met het pleyn daervoor, tot de royingh van de Wittevrouwestraat en Ridderschapstraet respective toe, omme 't voorschreve erff en grond te betimmeren met seven bequame huysen omme tot alle borger neeringe te konnen en mogen worden gebruykt, conform de verthoonde modellen; des dat hij gehouden blijft aen de huysinge, genaemt het Witte-Vrouwe-klooster, te laeten behouden een behoor-

lycken uytgangh, ende dat tussen de voorschreeve gangh en sijn erven sal moeten leggen een behoorlijcke scheydmuur tot goedvinden van Haar Ed. Achtb.; ende sal vorders ontrend de grafsteden als anders sigh moeten reguleeren tot genoegen ende nae 't goedvinden van de Vroedschap: ende word tot bevorderinge van 't voorschreeve werck aen hem vergonst exemptie van 't enckel huysgeldt voor den tijd van veertien jaeren; in te gaen met Paasschen 1710, ende sullen, de voorschreeve veertien jaeren geëxpireerdt sijnde, ieder van de voorschreeve seven huysen in 't cohier van 't enckeld huysgeld worden gesteld op vier gulden, gelijck als volgens resolutie van den 6 Augusti 1709 diergelijke exemptie van Haer Ed. Mog. in regarde van dubbeld huysgeldt ende heerdstede-geld aen hem is vergonst.

Ontleend aan de Resolutien van de vroedschap der stad Utrecht: 1709, blad 215.

V.

7 Novemb. 1456. Schout en buurraden des gerechts van buiten de Witte-Vrouwenpoort te Utrecht getuigen dat het klooster van Oudwijk eene erfpacht wier betaling verzuimd was, met dat buurrecht voor zich terugwon.

Alle dengenen die desen brief zellen zien of horen lesen, doe wij verstaen Dirck Aelbertssoen scoute | Peter van Oss, Geryt Janssoen, Geryt Kerskijnssoen ende Henric Aelbertssoen, buerade buten | voir Wittevrouwen-poerte bij Utrecht, dat wij dairover ende aen waren, dair dat convent | van Oudwijck geeygent

woirde an den erfpacht van haren eygendom, als an den boemgarden gelegen bij der stadt singell, dair die heren van Oudemunster boven ende dat convent voirs. selver mit hore stege beneden naestgelegen sijn, ende an alle rechts dat Aernt Dircssoen dairaen hadde, dair dat convent voirs. aen gepant was ende mit allen rechte vervolcht hadden, als sij schuldich waren te doen, alse voir negen oude scilde die hem ontbreken van een jair pachts alse Mertini ende Petri beyde lestvoirleden, des broeder Aernt Ude hoir confeseyde broeder ende beware hielt mit sinen eede, dat hem ende sijnen convent dair niet of betaelt en was noch nyemant van hore wegen, ende mede voir een pont zeventien scillinge ende tien penninge, die dair op te coste sijn gegaen van bannen, van oirconscapp ende ven scriven, behoudende elckermals sijns rechts. In kennesse der wairheyt soe heb ic Dirc Aelbertssoen scout voirs. mijnen segel van des gerechtswegen an desen brief gedaen over mij selven ende mede over die buerade voirs. om hore beden wille; ende wij buerade voirs. orkonden dit ende tugen onder des scouten segell voirg. ende hebben hem gebeden desen mede over ons te besegelen mit synen segell, want wij dairmede an ende over waren dair dit gesciede alse voirsr. staet. Gegeven in 't jair Ons Heren dusent vier hondert zes ende vijftich op Sint Wilboerts-dach.

Naar 't oorspronkel. perkement, bewaard onder de Charters van het provinciaal archief n_0. 483.

VI.

24 Maart 1757. — Zijne Hoogheid de nuntius J. C. Molinari stelt den Hoogeerw. heer Willem van der Steen, pastoor buiten de Witte-Vrouwen te Utrecht, aan tot Aartspriester van het Sticht.

Admodum Reverende Domine.

Quae de tuo zelo, doctrina ac prudentia undique habuimus indubia testimonia, nos ad judicandum inducunt, ut in neminem melius quam in tui personam, quam etiam novimus omnibus acceptissimam, vacantem hunc archipresbyteratum Ultrajectinum collocare valeamus, jure inde sperantes, hanc nostram electionem tuamque operam in eo munere fore proficuam pro bono religionis. Sciat itaque D(ominatio) V(estra) se ad munus illud subeundum a nobis esse designatum et electum, ut interim peragat quae officii causa praemittenda istic sunt apud magistratum Ultrajectinum, ne tua in archipresbiterum admissio ullam subire possit difficultatem; quapropter ne S. Sedis auctoritas periclitetur, oportet sive per se sive mediante amicorum opera illorum animos explorare qui in magistratu plurimum possunt, num aliquam habere possint difficultatem quoad D(ominationis) V(estrae) admissionem in archipresbyterum: ubi vero nihil ei obstare per Dom. Vestr. nobis fuerit enuntiatum, eidem litteras patentes tuae deputationis in archipresbyterum transmittemus, ut eas, prout fieri debet, eidem magistratui valeat exhibere. Speramus D(ominationem) V(estram) nostris votis respondentem designatum munus libenti animo assumpturam, pro quo recte deligenterque

adimplendo coelestem tibi ex corde precamur benedictionem, dum omni aestimatione dicimur:

R(ever.) D(ominationis) V(estrae) Officiosus ad omnia:

J. C. Archiepiscopus Damascenus.

Naar het oorspronkelijke eigenhandig door Zijn Hoogheid geteekend schrijven op papier. Het opschrift luidde: »Mijn Heer: Mijn Heer Wilhelm van der Steen R(oomsch) P(riester) te Utrecht, buyten de Witte-Vrouwe-poort«. — Het stuk bleef bewaard in het archief van den Hoogw. Aartsbiss. v. Utr.

VII. (Zie bl. 130)

Raets-Dagelicx-bouck der stad Utrecht 1581, den XXII Septembris.

Ordre op de Joffrouwen-conventen.

Alsoe de Conventen van Witte-vrouwen, ten Dael ende Vrouwcloister, immers die van de Witte-Vrouwen niet goets genoch en hebben om elcker Joffr. een behoirlicke alimentatie toe te leggen; soe wort voir goet gevonden, dat men 't convent van de Witte-Vrouwen sal laten versterven ende de goederen applicheren tot die van den Dael ende Vrou-cloister, mits dat het getal van jofferen vermeerdert worde, te weten elck convent op thien volle provens ende vijf kynderprovens, behalve de Vrouwen; latende 't convent van de Witte-Vrouwen tot een refugium voir alle d'andere die buten woenen, om in last ende noot hem aldaer te mogen onderhouden. — Ende zijn voirts de resterende articulen van de ordinantie, geconcipieert op de Jofferenconventen, geapprobeert. (fol. 200 en verso.)

PLAKKAAT
VAN
BURGEMEESTERS EN RAAD TE GRONINGEN.

ANNO 1667.

COPIE.

Borgemesteren ende Raadt in Groningen doen te wieten.

Alsoo ons onlancks veele klachten sijn voorgekoomen, dat niettegenstaende verscheidene serieuse verbot Placcaten tot diverse tijden tegens de *insolentien* der Paus-gesinden ge-*emaneert*, sich nochtans eenige Paepsche vrouwluiden onderstaen te continueren int Schoelhouden, ende dat oock veele genaemde Geestelijcke Mans ende Vrouws-personen sonder onse speciale consent sich alhijr ophouden, die de Paus-gesinde in den Ehestant voor-af verbinden, ofte niettegenstaende sij in onse publijcke Kercken Getrouwt zijn, wederom hertrouwen of nieuws bevestigen, der selver Kinderen Doopen, daegelijx in groote vergaederingen haere superstitieuse dwalingen leeren, ende haere Afgodische Missen-dienst houden, zijnde alle poincten den publijcken Godts-dienst betreffende, ende die sonder bij haer geordineerde en alhijr verboodene persoonen niet konnen worden geoeffent, gelijk ons dan mede ter hande is gekoomen seker Memoriael of Geschrift in de latijnsche tale op

den name van den arbeijt van vier Groninger Jesuiten of Missarien bij haer *Socii* genaemt, geintituleert *Annuae Groningenses* wiens naemen op de kant als *Wieringa*, van den *Velde* of *Matthei*, *Milman* en de *Placherus* uitgedruckt staen, in het welcke sij onder anderen verhaelen ende haer verroemen, dat sij de rechtvaerdige straffe, bij haer vervolginge genaemt, wegens een gevondene Capelle van een Wereltlijck Priester niet hadden konnen doencesseren, als door secrete geschencken (willende daardoor lichtelijck verdacht maken onse Suppoosten) doch dat sij een groote vergaeder-plaetse hadden, die tot noch toe secreet waer gebleven, ende dat in een jaer 107 kinderen gedoopt, ende 41 paer bejaerde persoonen getrouwt waren; dat 35 persoonen van de Gereformeerde Religie, bij haer Ketterije genaemt, tot haer Geloove, ende 118 tot het gebruick der Sacramenten nieuws waeren gebracht; dat 100 persoonen de generale Bichte hadden gedaen, dat over 600 met haere Sacramenten in t uyterste versterckt, ende omtrent de 11000 Hostien uytgedeelt souden zijn geweest: Ende dat Wij bevinden dat het ondersoecken ende achterhaelen der *contraventeurs* van de ge-*emaneerde* Placcaten hoelanger hoe beswaerlijcker, ja bij-kans onmoegelijck wordt gemaeckt, doordien veele Paus-gesinde op diverse plaetsen in dese Stadt haere Wooningen ende Huysen in een mercklijck antal *immediatelijck* naest malkanderen bij Huyre of Coop soecken te bekoomen, dat sij in verscheijden Huysen haeres *uperstitieuse* Altaren bouwen om over-al de verbodene Kerckendienst te konnen oeffenen, dat sij binnen haere Huysen ende omtrent haere onbetimmerde Plaetsen secreete Hoolen, Sluypgaten en Openingen maecken ende doorbreecken, om te bedeckter

de ge-*interdiceerde Conventiculen* te houden, de Geestelijcke persoonen te versteecken ende alsoo alle ge-*decreteerde* ondersoeckingen *elusoir* te maecken: *Soo is 't Dat Wij na het loflijck exempel van andere onse benabuyrde Provintien* met vigeur ende ijver daer in willende versien, tot *Renovatie, Ampliatie,* ende beter *Observantie* van de voor desen ge-*emaneerde* Placcaten, die Wij in geenen diele *derogeeren*, nae rijpe *deliberatie* goet gevonden hebben te *Ordonneeren* ende te *Statueeren; Ordonneeren* ende *Statueeren* mits desen.

1. Dat alle soo wel Vremde als Ingeboorne Jesuyten, Papen, Monnecken, Geestelijcke of Wereltlijcke Roemsgezinde Priesteren, ende alle geordineerde Pauslijcke Mans of vremde Religeuse Vrouwspersoonen buiten Ons consent in dese Stadt of in der selver Jurisdictien sijnde, 't sij dat sij voor een geruimen tijdt bij maniere van Wooninge, of voor een korten tijdt bij maniere van uytsendinge sich muchten hebben opgehouden, binnen driemael vier-entwintich uyren na Publicatie deses uyt dese Stadt ende desselfs Jurisdictien sullen moeten vertrecken, ende dat sodaene Ingeboorne Religieuse Vrouwspersoonen als Kloppen, of andere die tot noch bij tolerantie hijr sijn gedoocht, niet meer als twee in een huys sich sullen mogen ophouden of woonen, dat oock niemant in dese Stadt ofte deser Stadts Jurisdictien ge-*mentioneerde* Persoonen sal moogen Huysen, Herbergen ofte innemen, bij *poena* voor de eerste maal van 600 Car. gl. op jeder Jesuijt; van 200 Car. gl. op jeder Paep, Monnick, Geestelick of Wereltlijck Priester; van 100 Car. gl. op jeder vremt Rooms Geestlijck of Religieus Vrouws-persoon; van 50 Car. gl. daer meer als twee ingeboorne Kloppen of andere Rooms-

Religieuse Vrouwspersoonen 't saemen woonen, ende bij gelijcke *poena* op de verblijfplaetse of herberge daer de Respective Persoonen sich muchten hebben opgehouden, als op jeder persoon gestelt is, 't Sij dat die selve persoonen in de huysen bevonden, of dat de bewoonders na verloop van tijdt daer van sullen kunnen overtuyght worden; welke *poenen* op de tweede bevindinge sullen worden verdubbelt: Doch indien de eigenste persoonen voor de darde-mael mochten worden achterhaelt of naemaels overtuyght, sullen de Jesuyten ende andere ge-*ordende* persoonen als *perturbateurs* van de gemeene ruste opentlijck an den lijve, ende de ingesetenen die de selve, of andere diergelijcke persoonen de Schuylplaetse of Herberge hebben verleent, met *Bannissement* of *confiscatie* van Goederen, of met beide tot *arbitrage* van 't Gerichte gestraft worden.

2. Dat geene ingesetenen Mans ofte Vrouws-persoonen van dese Stadt of derselver Jurisdictien, noch de vremde in deselve plaetzen verkeerende sick sullen verstouten eenige vergaedering bij Dage of bij Nachte in Capellen, Huysen, Hooven of andere Plaetsen te houden of bij te woonen, om aldaer Missen of andere *exercitien* van de Roemsche of Pauslijcke *Ceremonien* te doen ofte hooren, bij *poena* van noch 300 Car. gl. booven de voorgementioneerde Straffen, soowel op de Gebruijckers van de vergaederplaetse alwaer, als op jeder Jesuyt, Paep, Monnick, Geestelick of Wereltlijck Priester of ander geordent persoon, die op de dienst bevonden, of naemaels daervan overtuyght sullen konnen worden; ende bij *poena* van 50 Car. gl. voor jeder Mans of Vrouws-persoone, die de Misse aengehoort of in de Vergaederinge present sal of sullen sijn geweest, 't sij

dat dieselve op de daet bevonden, of dat het haer naemaels sal konnen bewesen worden.

3. Dat geene Paus-gesinde Mans of Vrouws-persoon sich sullen ondernemen eenige Schoelen of bijeenkomsten van jonge jeught te houden, om deselve in Lesen of Schrijven te onderwijsen, bij *poena* van 40 Car. gl. voor de eerste mael; voor de tweede mael van swaerder *arbitraire correctie;* en voor de darde mael bij *poena* van Bannissement; sullen oock geene Borgeren of Ingesetenen haere Kinderen bij Paeps-gesinde ter Schoele om Lesen of Schrijven te leeren vermogen te senden, bij 6 Car. gl. te breucke voor jeder Kindt te betaelen, soo dikwijls als deselve bevonden sullen worden.

4. Dat geene Paus-gesinde sich voor of nae de publijcke *copulatie* in den Ehestant in onse Kercken gedaen, sullen mogen laeten trouwen, hertrouwen of bevestigen bij *poena* van 300 Car. gl. te betaelen bij de geene, die daervan sal of sullen kunnen overtuyght worden.

5. Dat alle Paus-gesinde haere Kinderen, die na desen gebooren worden, in onse publijcke kercken sullen moeten praesenteren, ende den Heyligen Doop laeten ontfangen bij poena van 150 Car. gl. voor jeder kindt, dat aldaer den H. Doop niet zal hebben ontfangen, sullen oock de Naemen der Kinderen, mitsgaeders de Naemen van de Vaeder ende Moeder des Kindts op een Cedulle geschreven, voor die geene die de Kinderen ten H. Doop brengen, an de Coster overleveren, om *geregistreerd* te worden.

6. Dat alle Paus-gesinde de Altaeren, Kerckelijcke

Ornamenten, Priesterlijcke Gewaeden, Kerkstoelen ende Bancken uyt haere Huysen sullen *removeren,* binnen de tijdt van 14 Daegen nae dese *publicatie,* bij *poena* van 100 Car. gl. te verbeuren voor jeder Altaer, Kerckelijck Ornament, Priesterlijck Gewaet, ofte Kerckstoelen en Bancken, als nae deselve tijdt bevonden sullen worden ende dat deselve daerenboven tot haeren kosten gebrooken, ende door de Dienaers van de Justitie verbracht sullen worden.

7. Dat alle Paus-gesinde Eygenaers en de Meyerluiden alle gemaeckte Hoolen ende Gaeten, Deuren ende Openingen, groot ofte kleyn, tusschen haere answettende Wooningen booven of beneden, binnen of buyten Huys, Ingangen of Hoovingen alwaer sij eenige Jesuyten of andere Geestelijcke of Wereltlijcke geordende Persoonen, Altaeren, Kerckelijcke Ornamenten en Priesterlijcke Gewaeden konnen verbergen, ofwaer door sij van het eene in het ander Huijs, of op des anderen Plaetze konnen koomen, sullen moeten toemaeken binnen 14 Daegen nae *Publicatie* deses, en de voortaen toehouden bij verbeurte van 25 Car. gl. jedermael te betaelen, voor elcke Schuylplaetse of Openinge, die nae de gestelde tijdt bevonden sal worden, ten waere dat het eene of andere Huys over sijns Nabers Plaetse of Grondt een *permanente* en eigendoomlijcke *sevituit* muchte hebben, die hy sonder een opene Deure niet konde gebruijcken: ende naedemael sij luyden de Schuilplaetsen, d'Altaeren, de Kerckelijcke Ornamenten ende de doorgangen veeltijdts met de form van eenigh huijsgeraet, als Kassen, Spinden of met ander ciraat van hout of van ander materie bedecken, soo *authoriseeren* Wij die geene, die de ondersoeckingen

sullen doen, alle soodaene *suspecte* huys-geraeden of andere Maekselen, 't zij dat sij vaste of los sijn te openen of doen openen.

Ende opdat dese onse *Ordonnantie* beter als veele voorgaende moge werden *geobserveert*, soo *Authoriseeren, Ordonneeren*, ende bevelen Wij de respective Drosten, Ambtmannen en Richteren van desen Stadts-*Jurisdictien*, om dese *Ordonnantie* stricktelijck te *executeren*, sonder eenige *conniventie* bij *poena* van *arbitraire correctie*. Desgelijcks *authoriseeren, ordonneeren* ende bevelen Wij de drie Hooft-officieren met het Onder-bevel van alle de Compagnien van de Borgerie deser Stadt, dat sij sullen tot alle tijden vermoogen, en de tweemael in 't jaer in de maenden van *Maij* ende *November* moeten *visiteeren* alle de Huysen en Wooningen der Paus-gesinden in haeren *respective Vaendelen* de *contraventeurs* van dit Placcaet strictelijck ende sonder eenige oogeluijcken of *conneventie* die gestelde Breucken in Gelt, of Pandt door haer Tamboers doen afnemen, ende van haere bevindinge van het Schoelhouden, van de Altaeren, Kerckelijke Ornamenten, Priesterlijcke Gewaeden, Kerck-stoelen en Bancken, secrete Schuilplaetzen, Openingen soo in de Muiren, Schuttingen als andere plaetsen, ende van den Ontfangh der Breucken een schriftelijcke ende ondertieckende verklaringe voor den laesten van beijde geseyde Maenden aen des Stadts Fiscael sullen overgeven, bij *poena* van 25 Car. gl. voor de nalatigen tot profijt van den Fiscael, welcke verklaringe op de naest daeran volgende Saterdagh door de Fiscael in den Raedt sullen worden overgelevert. Voorts lasten ende bevelen Wij onsen Stadts Fiscael, Mayeur, Schulte en

sijn Dienaers dat sij sick te saemen en elck in 't bijsonder met allen ernst ende ijver op de ongehoorsaemheden der Paus-gesinde niet alleen tegens dit, maer tegens de voor desen ge-emaneerde Placcaeten sullen hebben te *informeren* de *Contraventeurs* opsoecken, ende scherpelijck *Calangeren* bij *poena* van Cassatie van haere Ampten en Diensten of meerdere *arbitraire correctie* indien sij in desen nalaetich of *conniverende* muchten worden bevonden: Ordonnerende alle Paus-gesinde de ondersoeckinge te gedoogen, sonder eenigh belet, bij *poena* van de selve breucke als daerop de *contraventie* staet.

Alle de Breucken van dit ende van de voor desen op de stouticheden der Paus-gesinden ge-emaneerde Placcaeten sullen werden *geappliceert* alhyr in de stadt een darde part voor de gemeene armen deser stadt, een darde part voor den anbrenger, wiens naeme oock sal worden *gesecreteert* ende een darde part voor degene, die de calange voor ons of de *executie* selfs op onse *authoriteit* sal of sullen hebben gedaen, doch indien van de *contraventie* gene bysondere aenbrenger muchte sijn, sal hetselve darde part de laesten *accreseeren;* ende in des stadts *Jurisdictien* sal de helft van de Breucken voor 't Regt ter Plaetsen ende andere helfte voor die, die de opsoeckinge en achterhaelinge sullen hebben gedaen, vervallen.

Aldus *gearresteerd* binnen *Groningen Saturni* den 21 ende *gepubliceert* Lunae den 30 December 1667.

Ter ordonnantie der H.Heren voorsz.

JOHAN TAMMEN, *Secret.*

GRONINGEN. W. F. ELSEN.

O. L. Vr. dag verholen.

Deze betrekkelijk niet dikwijls voorkomende benaming van een der Mariadagen veroorzaakt den chronologen eenige moeilijkheid. Het meest wordt zij gegeven aan het feest van 8 December. Uit de door Grotefend in zijn »Zeitrechnung« gegeven voorbeelden kies ik: »Unser Vrowen tag der *verholnen* in den advente; unser frawen tag conceptio, die men noembt *verhoelen.*«

Maar ook Maria Boodschap komt onder dien naam voor. Zoo vindt men o. a.: »An dem nechsten samstag nach unser frawen tag der *verholen* in der vasten«, bij welke plaats Grotefend aanteekent: »Es liegt in der Bedeutung des Ausdrucks *verholen* für die conceptio überhaupt schon die Möglichkeit, dass er zur Bezeichnung der Activ- und der Passivconception der Maria verwendet werden könne.«

Misschien werd deze naam ook nog aan een derden feestdag gegeven en wel aan dien van 21 November, Praesentatio B. M. V.

In het jaar 1325 gaf Reinald, oudste zoon van den graaf van Gelre, die het land als ruwaard voor zijn krankzinnigen vader regeerde, rechten aan de inwoners van Bommeler- en Tielerwaarden en wel — volgens twee in het archief der Rekenkamer van Gelderland berustende registers — op »onser liever Vrouwen dach Presentationis«.

Nu bevinden zich in twee tot het archief van den huize Waardenburg behoorende registers mede afschriften van dezen brief. Het eene draagt dezelfde dagteekening als de beide reeds genoemde, maar aan het slot van het tweede leest men: »Gegeven int jaer ons Heren dusent driehondert vijffentweyntich op onser Vrouwen dach *vorholen*«.

De vraag — die ik niet vermag te beantwoorden, waarom ik haar aan een wijden kring van belangstellende lezers wil voorleggen — is nu: Wordt de naam *verholen* behalve aan de feesten van 8 December en 25 Maart ook aan dat van 21 November gegeven, of heeft de schrijver van laatstgenoemd afschrift van den brief van 1325 zich vergist?

ARNHEM. J. S. VAN VEEN.

NICOLAAS VAN CUSA
en de kerkelijke tucht in het bisdom Utrecht.

Deze bijdrage wil niet meer dan een kleine aanvulling geven op hetgeen de uitvoerige studie van Dr. K. O. Meinsma (*Archief* Dl. XXXI blz. 68 v.v.) bevatte omtrent kardinaal Nicolaas van Cusa als hervormer der kerkelijke tucht in ons vaderland. Vooral in deze hoedanigheid bezocht de kardinaal-legaat onze gewesten, zooals bovengenoemde auteur, in afwijking van oudere geschiedkundigen, terecht heeft opgemerkt (blz. 98). Daarom zal het nuttig zijn, deze voornaamste werkzaamheid van den kardinaal ten onzent nog eens beter tot haar recht te doen komen dan in de studie van Dr. Meinsma, waar zij niet dan terloops behandeld werd, kon geschieden.

De bekwame auteur haalt slechts één enkel reformatorisch besluit van Cusa aan, gedagteekend op Vrijdag 3 September 1451. Hiermeê gelastte de pauselijke legaat op straffe van ban en interdict, dat voortaan op geenerlei wijze de clausuur van nonnenkloosters in het bisdom Utrecht zou verbroken worden.[1]) Nadat

[1]) Het merkwaardige stuk is, zooals ook Dr. Meinsma opgeeft, gedrukt *Archief* Kist-Royaards IX (1838) blz. 263; bovendien nog *Kronyk Hist. Gen.* XXVII blz. 580. Op beide plaatsen nochtans zonder opgave van bron. Ik ontmoette het stuk in Hs. op het Rijksarchief te Utrecht, als afschrift van P. Bondam, Coll. Phillipps 227 XIII no. 1228, waarbij de randbemerking: »Ex cod. ms. Bibliothecae publicae Trajectinae no. 2830 pag. 544.«

hij nog enkele bijzonderheden heeft medegedeeld, zegt Dr. Meinsma (blz. 88): »Verder is ons over Nicolaas' eerste verblijf te Utrecht niets bekend geworden.«

Hier evenwel toont deze overigens zeer lofwaardige studie een onmiskenbare leemte. Immers, noodzakelijk hadden óók moeten vermeld worden twee andere, ongeveer gelijksoortige bescheiden, van den kardinaal-legaat afkomstig, die beide eveneens gedrukt zijn. Ik bedoel namelijk: vooreerst het uit Horst 18 September 1451 gedagteekende en aan Johannes, abt van Oostbroek, gerichte voorschrift over de hervorming zijner monniken en der nonnen van Vrouwenklooster. [1]) Vervolgens den uit Trier 27 (28?) October 1451 aan den Utrechtschen clerus gerichten brief, die op het voorafgaande besluit van 3 September een onmisbare toelichting geeft. De kardinaal-legaat berispt hierin met geweldige strengheid de Utrechtsche geestelijken, dat zij aan zijne voorschriften omtrent de clausuur van nonnenkloosters weigeren te gehoorzamen en daartegen appèl hebben aangeteekend; hij beveelt hun ten slotte met nadruk, dat zij uiterlijk 15 November a.s. bewijzen van beterschap moeten geven.

Deze hoogst interessante brief is meer dan eens gedrukt [2]) en had aan Dr. Meinsma gewichtige diensten kunnen bewijzen. Want hij geeft niet slechts

---

1) Rijksarchief Utrecht Coll. Booth C 25 f. 9_v en Coll. Vermeulen 233 f. 111_v—112; gedrukt *Cod. diplom. neerland.* Hist. Gen. 2e Serie IV. 2 blz. 65.

2) Martene, *Vet. scriptorum et monum. collectio* (Parisiis 1724) I p. 1597. — *Archief* Kist-Royaards IX (1838) blz. 112 (waar: October 27), beide wederom zonder opgave van bron. Ik ontmoette ook dezen brief onder de afschriften van P. Bondam Coll. Phillipps 227 XIII no. 1227, waarbij de randbemerking: »Ex veteri codice ms. Bibl. publicae Trajectinae no. 2830 pag. 546.«

een helderen kijk op de apostolische vrijmoedigheid en zeggingskracht van den kardinaal-legaat, maar werpt ook een schel licht op het zedelijke peil bij de overgroote meerderheid der Utrechtsche geestelijken, [1]) met name der kapittelheeren, die, zooals de kardinaal hun verwijt, »om niets anders bezorgd waren dan om een welgedaan leven in de wereld, overeenkomstig hun lusten en begeerlijkheden!«

Zulk een onmiddellijk en collectief verzet der Utrechtsche geestelijkheid tegen de heilzame voorschriften van den kardinaal is op zich genomen reeds veelbeteekenend. Genoegzaam doet het ons begrijpen wat de kroniek van Frederik van Heilo verhaalt, dat eenige jaren nadat Nicolaas van Cusa ons land verlaten had, zijne bepalingen tot hervorming der kerkelijke tucht niet in acht werden genomen, ja niet eens behoorlijk waren gepubliceerd. [2])

Daarom kan het evenmin verwondering baren, dat de nóg zoo voortreffelijk bedoelde reformatorische werkzaamheid van den kardinaal-legaat weinig of geen blijvende sporen in ons vaderland achtergelaten heeft. Behalve onder de volgelingen der »moderne devotie«, was destijds de kerkelijke en kloostelijke tucht te zeer verslapt, dat de voorbijgaande actie van Nicolaas van Cusa zulk een diepe en algemeene verbastering duurzaam had kunnen verbeteren.

---

[1]) Tot hèn is, blijkens den aanhef en den geheelen inhoud, de missive gericht, en niet tot den »electus Trajectensis«, zooals het willekeurig door Martene t. a. p. bijgevoegde bovenschrift zou doen gelooven. De gevolgtrekking, welke Swalue daaruit ten opzichte van Walraven van Meurs enz. maakt (*Archief* Kist—Royaards t. a. p. blz. 80) is dan ook totaal ongegrond.

[2]) Bij Pool, Frederik van Heilo blz. 156; vgl. Moll, *Kerkgeschiedenis* II, 1 blz. 366 noot 4.

Voor deze a priori aannemelijke stelling kan ik nog enkele nieuwe bewijzen aanvoeren. Het zijn drie pauselijke bullen uit het jaar 1453, aan de Vaticaansche Registers ontleend.

Paus Nicolaas V gelastte 12 Mei 1453 aan bisschop Rudolf van Diephout, in zijn bisdom de voorschriften en bepalingen uit te voeren, die Nicolaas van Cusa tegen het concubinaat en de simonie vastgesteld en wier tenuitvoerlegging deze van meet af aan voornoemden bisschop toevertrouwd had. [1]) Men ziet hieruit duidelijk, dat van zulk eene tenuitvoerlegging tot dusverre nog zoo goed als niets terecht gekomen was. Bisschop Rudolf moge van goeden wil geweest zijn, om den kardinaal-legaat in diens reformatorische pogingen te helpen, zooals Frederik van Heilo verzekert, [2]) ook hij was tegen den heerschenden stroom niet opgewassen. En zelfs met de pauselijke machtiging, om zich niet te storen aan bestaande privilege's van kapittels en kloosters, kon hij den lijdzamen, maar onverzettelijken tegenstand niet breken.

Weinige dagen later van hetzelfde jaar, 15 Mei 1453, droeg paus Nicolaas V aan den abt van Sint Jacob te Luik op, de abdij van Egmond, waar de door Nicolaas van Cusa beproefde hervorming geen vruchten bleek te dragen, in hoofd en leden te hervormen en de onwilligen te bestraffen. [3]) Wij weten van elders, dat de kardinaal-legaat 11 September 1451 de Egmondsche abdij heeft bezocht en bij zijn visitatie de monniken, onder bedreiging van gestrenge straffen, tot inacht-

---

[1]) Bijlage I.
[2]) Bij Pool t. a. p. blz. 155.
[3]) Bijlage II.

neming der ordesregels verplichtte. [1]) Frederik van Heilo verhaalt, dat bijna allen, ook de abt, het aanvankelijk daarmede eens waren, [2]) terwijl de jongste biograaf der abten van Egmond, dom Willibrord van, Heteren, ons verzekert, dat luidens zijn grafschrift de toenmalige abt van Egmond Willem van Mathenesse (1427—1458) veel ijver aan den dag legde om de kloostertucht onder zijne monniken te verbeteren en in stand te houden. [3]) Wanneer men nu de hier aangehaalde bulle raadpleegt, dan komt de toestand te Egmond veel minder rooskleurig uit.

De paus zegt namelijk, dat Nicolaas van Cusa weliswaar ernstig getracht heeft de abdij van Egmond te reformeeren, maar dat deze pogingen, wegens den tegenstand en de superstitie der monniken, niet zijn geslaagd; ja dat de monniken, tijdens het verblijf van den kardinaal in hun midden, wel eenige verbetering geveinsd, maar na zijn vertrek zich daaraan absoluut niet meer gestoord hebben. Misschien was het verzoekschrift van heer Willem van Egmond, dat deze pauselijke beschikking uitlokte, niet zonder partijdigheid opgesteld. Immers, de abten van Egmond lagen voortdurend met de Egmondsche heeren, die hunne advocatie over de abdij tot een drukkende voógdijschap wilden doen ontaarden, overhoop. Met name was

---

[1]) *Archief* XXXI blz. 90. — J. C. Pool, *Frederik van Heilo en zijn schriften* (Amsterdam 1866) blz. 147. — Dr. Johann Uebinger, »Kardinallegat Nikolaus Cusanus in Deutschland 1451—52« in *Historisches Jahrbuch der Goerres-Gesellschaft* (1887) S. 690. Op deze uitmuntende studie, die aan Moll's vromen wensch naar eene monografie van Cusa beantwoordt, vestig ik hier gaarne de aandacht, Zij beslaat totaal S. 629—655 en geeft S. 651—660 een gedétailleerd overzicht van Cusa's verblijf en rondreis in ons vaderland·

[2]) Bij Pool t. a. p. blz. 147.

[3]) Haarlemsche *Bijdragen* XXIX bl 242i

zulks het geval tusschen abt Willem van Mathenesse en heer Willem van Egmond.[1]) Maar zelfs aangenomen, dat er eenige overdrijving schuilt in de voorstelling der feiten, die tot een nieuwe visitatie op pauselijk gezag noopten, in hoofdzaak zal er toch wel reden genoeg voor geweest zijn. Dan volgt echter ook, dat de hervorming, door Nicolaas van Cusa te Egmond begonnen, daar volstrekt geen wortels geschoten heeft en spoedig in den wind geslagen is.

Een derde bewijs levert de bulle, door Nicolaas V op 28 Juni 1453 gericht aan den abt van St. Paulus en den deken van Oudmunster te Utrecht, alsmede aan den deken van St. Pancras te Voorne, wien hij opdraagt, een tiental bij name genoemde nonnenkloosters in het bisdom Utrecht te visiteeren en te hervormen.[2]) Het zijn de nonnenkloosters van Sint Servaas en de Witte Vrouwen te Utrecht, Oudwijk, Oostbroek, Mariëndaal, Rijnsburg, Loosduinen, ter Leen, Koningsveld en Kerkwerve. Deze beschikking werd uitgelokt door een verzoekschrift van hertog Philips van Bourgondië en een groep aanzienlijke leeken. Zij hadden bij den Paus geklaagd, dat de bedoelde kloosters, door onrechtmatige voorschriften en straffen zoowel van den H. Stoel als van pauselijke legaten, gekrenkt waren in hun privilege's en schade geleden hadden aan hun goeden naam. Klaarblijkelijk wordt hier gedoeld op de bepalingen, die kardinaal Nicolaas van Cusa nog geen twee jaar geleden had uitgevaardigd. Maar de nonnetjes achtten zich hierdoor belemmerd in haar àl te vrije levenswijze en riepen de hulp in van den wereldlijken

---

[1]) Vgl. Haarlemsche *Bijdragen* XXIX blz. 240.

[2]) Bijlage III.

arm, ten einde aan de strakker-toegehaalde banden van kloostertucht te ontsnappen. De toeleg gelukte maar àl te zeer: paus Nicolaas V schorste de voorafgaande strafbepalingen, als zijnde op grond van min of meer onjuiste inlichtingen gemaakt, en droeg aan zijne drie gevolmachtigden op, het werk der visitatie en hervorming weer van nieuws af te beginnen. Op die manier hadden de naar hervorming alles behalve verlangende kloosters ten minste alvast tijd gewonnen. Met de nieuwe pauselijke visitators, die immers goede bekenden en mede-onderhoorigen van hertog Philips waren, zou allicht gemakkelijker een accoord te maken zijn dan met den vreemden kardinaal-legaat, die zich door geen menschelijk opzicht liet influenceeren.

Inmenging der wereldlijke macht werd hier dus in het werk gesteld, om herstel der kerkelijke tucht te verhinderen. 't Was niet de eerste maal, dat aldus geschiedde. Toen Nicolaas van Cusa de Rijnsburgsche abdij persoonlijk bezocht, 13 September 1451, hadden ze daar op alle mogelijke wijze getracht, aan zijn strenge hand te ontkomen en derhalve 's hertogs stadhouder met vele voorname lieden tot zich geroepen, om door hunne bescherming veilig te zijn tegen de bemoeiingen van den legaat.[1]) Maar deze wist — voor het oogenblik en voor den schijn althans — ondanks invloedrijke tegenwerking zijn wil door te zetten. Nauwelijks zal hij echter ons land verlaten en zijn legatie-reis volbracht hebben, of weldra is in de door hem bezochte kloosters de oude toestand weer teruggekeerd. Frederik van Heilo althans verzekert dit en voegt erbij, dat reeds toen de kardinaal-legaat op zijn

[1]) *Archief* XXXI blz. 95. — Uebinger in *Hist. Jahrbuch* S. 656.

terugreis naar de Rijnstreken was tegen zijne voorschriften door de abdijen van Egmond en Rijnsburg op den H. Stoel werd geappelleerd. [1])

Eenige jaren te voren had paus Nicolaas V ook een grondige hervorming dier beide abdijen beproefd. Door een bulle van 15 Juni 1450 gelastte hij den Benedictijnen-abt van St. Maximinus bij Trier, de twee genoemde Hollandsche kloosters in hoofd en leden te hervormen. [2]) Maar toen deze abt zijne taak wilde beginnen, stuitte hij op een onoverkomelijken tegenstand. De abt van Egmond en de abdis van Rijnsburg beklaagden zich ijlings bij hun landsheer, Philips van Bourgondië, en deze machtige hertog kwam onmiddellijk tusschen beide, om het op touw gezette hervormingswerk te verijdelen. Hij — of liever zijn landvoogd heer Jan de Lannoy — liet 4 Mei 1451 een formeel protest opstellen, waarin tevens aan alle onderhoorigen last gegeven werd, om den Trierschen abt in geen geval de hem verstrekte opdracht te laten vervullen. [3])

Zoo wordt het gansch begrijpelijk, waarom de telkens met den besten wil ter wereld in het werk gestelde pogingen tot herstel der kerkelijke en kloosterlijke tucht op stuk van zaken nutteloos bleven. Aan dit betreurenswaardig fiasco ontkwam ook het reformatorisch streven van den onder alle opzichten eminenten Nicolaas van Cusa niet. Frederik van Heilo, die niet onwaarschijnlijk als tolk en vertrouweling van den kardinaal-legaat diens visitatie-reis door ons land groo-

---

1) Bij Pool t. a. p. blz. 156.

2) *Batavia sacra* I p. 221.

3) *Batavia sacra* I p. 222.

tendeels had meegemaakt, [1]) gaf dan ook weinige jaren later onbewimpeld toe, dat de in Egmond en Rijnsburg door Nicolaas van Cusa beproefde hervorming als mislukt te beschouwen was. Hij voegde er de afdoende verklaring bij: »dat eene verbetering, waartoe zij, die te verbeteren zijn, geene vrijwillige toestemming geven, ook geen blijvenden grondslag hebben kan.« [2])

Wij kunnen derhalve, al is het nòg zoo te bejammeren, aan Nicolaas van Cusa's optreden als hervormer der kerkelijke tucht in ons vaderland geen duurzamen invloed toeschrijven. Een tijdgenoot, de beroemde Trithemius, getuigde van hem niet ten onrechte, dat de kardinaal-legaat, toen hij naar onze gewesten kwam, in een tijd van duisternis en wanorde »allerwegen verscheen als een engel des lichts en des vredes.« Maar de blijde boodschap van dezen engel heeft slechts een kort oogenblik de gemoederen ontroerd. Hoe spoedig werd zij door het meelevende geslacht weer vergeten! Niet meer dan haar zwakke echo bleef, in de dankbare herinnering van het verre nageslacht.

ROME. DR. G. BROM.

---

[1]) Vgl. Swalue in *Archief* Kist-Royaards t. a. p. blz. 61. — *Archief* XXXI blz. 89. — Pool, *Frederik van Heilo* blz. 21.

[2]) Pool, t. a. p. blz. 156. — Moll, *Kerkgeschiedenis* II 2 blz. 226.

BIJLAGEN.

I.

1453, Mei 12, Rome bij Sint Pieter.

Paus Nicolaas V gelast aan (Rudolf van Diephout) bisschop van Utrecht, in zijn bisdom de voorschriften en bepalingen uit te voeren, welke de kardinaal-legaat Nicolaas van Cusa tegen het concubinaat en de simonie der geestelijkheid heeft vastgesteld.

Nicolaus episcopus, servus servorum Dei, venerabili fratri episcopo Trajectensi salutem et apostolicam benedictionem. Ea que de Sedis apostolice auctoritate, presertim pro animarum exquirenda salute et ecclesiastici status sub Altissimi beneplacitis directione salubri, provide gesta sunt, ut illesa serventur, approbationis nostre presidio libenter communimus, et ut illorum votivus succedat effectus, debite eis executionis presidium adjicimus oportunum. Cum itaque dudum dilectus filius noster Nicolaus tit. S. Petri ad Vincula presbyter Cardinalis, qui tunc ad Alamanie partes per nos apostolice Sedis legatus destinatus fuit, tam auctoritate legationis sue quam ex speciali sibi super hoc per nos concessa facultate in provinciali sinodo provincie Coloniensis diversa, dispositioni juris inherendo communis, pro cohibendis in clero notorii concubinatus ac symoniace pravitatis et aliis eliminandis viciis salubria

ediderit ac promulgaverit constitutiones et mandata, quorum tibi duxit executionem specialiter in civitate et diocesi tuis Trajectensibus committendam, nos, illa rata habentes et grata ac presentis scripti patrocinio confirmantes, fraternitati tue committimus et mandamus, quatinus constitutiones et mandata in eisdem civitate et diocesi ubilibet juxta formam super hoc per ipsum Cardinalem tibi facte commissionis inconcusse servari faciens, transgressores quoslibet et rebelles ad earumdem constitutionum et mandatorum observationem sub penis in illis adjectis necnon per censuram ecclesiasticam et alia juris remedia oportuna, appellatione postposita, compellas; non obstantibus statutis et consuetudinibus Majoris Trajectensis et collegiatarum ecclesiarum necnon quorumcumque ordinum, monasteriorum et ecclesiasticorum etiam locorum quorumlibet civitatis et diocesis predictarum, juramento, confirmatione apostolica vel alia quavis firmitate roboratis, ceterisque contrariis quibuscumque; aut si transgressoribus predictis vel quibusvis aliis communiter vel divisim a predicta Sede indultum existat, quod interdici, suspendi vel excommunicari non possint per litteras apostolicas, non facientes plenam et expressam ac de verbo ad verbum de indulto hujusmodi mentionem. Dat. Rome apud S. Petrum, anno Incarnationis dominice 1453, IV Id. Maji, pontificatus nostri anno septimo.

Gratis de mandato domini nostri pape.

Reg. Vat. Vol. 400 f. 283v—284.

II.

1453, Mei 15, Rome bij St. Pieter.

Paus Nicolaas V draagt aan den abt der Sint-Jacobsabdij te Luik op, de abdij van Egmond in hoofd en leden te hervormen en de onwilligen te bestraffen, aangezien de aldaar door kardinaal Nicolaas van Cusa beproefde hervorming geen vruchten blijkt te dragen.

Nicolaus *etc.* dilecto filio abbati monasterii sancte Jacobi Leodiensis salutem *etc.* Ad ecclesiarum et monasteriorum omnium statum salubriter dirigendum juxta pastoralis officii debitum intendentes, reformationem et correctionem illorum, que deformata censentur, ac personarum divinis officiis [1]) deditarum, ut Deo acceptabiles et populo Christiano exemplares fructus reddant, solicitudinis nostre partes adhibemus. Sane pro parte dilecti filii nobilis viri Wilhelmi de Egmond, dilecti filii nobilis viri Arnoldi ducis Gelrie ..., [2]) nobis exhibita peticio continebat, quod cum in opido Egmondensi Trajectensis diocesis, eidem Wilhelmo temporali ditioni subjecto, quoddam notabile in honorem et sub vocabulo sancti Adalberti [3]) monasterium, ordinis sancti Benedicti ejusdem diocesis, existit, in quo illius monachi tam in capite quam in membris non monasticam, sed secularium potius ac dissolutarum personarum ad instar vitam dissolutam ducere, incontinencie quoque vicio laborare dinoscuntur; et sicut eadem peticio subjungebat, licet dilectus filius noster

---

[1]) Hs : officii.

[2]) Hier schijnt te zijn uitgevallen: armigeri, of een dergelijk woord.

[3]) Hs.: sancti ad Alberti.

Nicolaus tit. Sancti Petri ad Vincula presbyter Cardinalis, tunc in partibus illis apostolice Sedis legatus, laboribus et expensis non parcendo, monasterium predictum, Sedi apostolice immediate subjectum, visitandi causa accedens, illos, eorum causante rebellione ac supersticiositate, ad observationem regule ipsius sancti Benedicti, quam professi sunt, ut illam juxta primevam ipsius institutionem effectualiter servarent, reducere minime potuit, quinymo vitam eorum, quam, prefato Cardinali apud eos manente, emendare simulaverant, eo ab inde recedente, servare non curarunt in animarum suarum periculum, ordinis vilipendium ac scandalum plurimorum; unde monasterium ipsum tam in capite quam in membris visitationis ac reformationis officium exposcit salutare. Quare pro parte ipsius Wilhelmi, qui ipsius monasterii, ut asserit, advocatus et protector existit, nobis fuit humiliter supplicatum, ut super hoc opportune providere paterna diligencia curaremus. Nos igitur, ad quos pertinet super hoc adhibere nostre vigilancie curas, hujusmodi supplicacionibus inclinati, discretioni tue per apostolica scripta mandamus, quatinus ad monasterium ipsum, quotiens opus fuerit aut alias per ipsum Willermum ejusque successores, ejusdem monasterii pro tempore advocatos sive protectores, requisitus fueris, personaliter accedens, in illo tam in spiritualibus quam temporalibus necnon in capite et in membris debite reformationis officium auctoritate nostra impendere ac solicite exercere procures. Nos enim, ut ex hujusmodi visitationis et reformationis directione salubri fructus proveniant ampliores, tibi omnes et singulas dicti monasterii personas, cujuscumque eciam status vel conditionis fuerint, illorum culpis et demeritis exigentibus, prout id expedire

cognoveris, reformandi illasque et earum quamlibet juxta criminum et excessuum per eas perpetratorum qualitatem et exigentiam, sanctiones quoque canonicas et regularia dicti ordinis instituta ipsorumque monasterii et personarum statui, commoditati et indempnitatibus congruere perspexeris, corrigendi penisque debitis percellendi, rebelles quoque et inobedientes eorum dignitatibus et officiis, quibus preesse censentur, penitus privandi et destituendi et illorum loco alios ad hoc utiles et ydoneos inibi ponendi et instituendi; et ne,[1]) quod absit, a scandalis, inconvenienciis ac dissoluta vita hujusmodi resipuerint, de quibuscumque cum cura et sine cura beneficiis ecclesiasticis, ad abbatem ipsius monasterii illiusque conventus predictorum collationem, provisionem, presentationem seu quamvis aliam dispositionem communiter vel divisim spectantibus et pertinentibus, cum vel si vacaverint, eadem auctoritate providendi et de illis eciam disponendi aliaque omnia et singula in premissis et circa ea necessaria quomodolibet et oportuna faciendi, exequendi et ordinandi, contradictores quoslibet et rebelles, quotienscumque et quandocumque expedierit, per censuram ecclesiasticam ac alia juris remedia, appellatione postposita, compescendi, plenam et liberam tenore presentium concedimus facultatem, invocato eciam ad hoc, si opus fuerit, auxilio brachii secularis. Non obstantibus quibuscunque exemptionibus specialibus vel generalibus, monasterio, ordini ac personis hujusmodi communiter vel divisim sub quacumque forma vel expressione verborum a Sede apostolica concessis, necnon aliis constitutionibus et ordinationibus, a predecessoribus nostris Romanis Pon-

---

[1]) Waarschijnlijk te lezen: nisi.

tificibus quocumque modo editis, que tue possent in hac parte jurisdictioni aut potestati ejusque libero exercicio quomodolibet obviare; seu si abbati et conventui aut ordini prefatis vel quibusvis aliis communiter vel divisim ab eadem sit Sede indultum, quod monasterium ipsum visitari, aut prelati et alie inibi consistentes persone amoveri vel corrigi seu eciam ad judicium trahi aut suspendi vel excommunicari seu ipsi necnon monasterium hujusmodi interdici non possint per litteras apostolicas, non facientes plenam et expressam ac de verbo ad verbum de indulto hujusmodi mentionem, et qualibet alia dicte Sedis indulgentia generali vel speciali, cujuscunque tenoris existat, per quam presentibus non expressam vel totaliter non insertam tue jurisdictionis explicatio in hac parte valeat quomodolibet impediri, que quoad hoc ipsis nolumus aliquatenus suffragari. Volumus autem, quod de nominibus et cognominibus personarum, quibus dignitates et officia ceteraque cum cura et sine cura ecclesiastica beneficia hujusmodi conferes, necnon diebus collationum hujusmodi gentes Camere seu collectorem aut succollectorem fructuum et proventuum Camere predicte debitorum, in illis partibus deputatum, quantocius certificare procures. Dat. Rome apud Sanctum Petrum, anno *etc.* 1453, Idus Maji, anno septimo.

Reg. Vat. Vol. 426. f. 237v—239.

III.

1453, Juni 28, Rome bij St. Pieter.

Paus Nicolaas V gelast aan den abt van St. Paulus, den deken van Oudmunster te Utrecht en den deken van St. Pancras te Voorne, de nonnenkloosters in het bisdom Utrecht te visiteeren en te hervormen, terwijl hij de bepalingen schorst, welke dienaangaande door den H: Stoel en door pauselijke legaten op grond van onjuiste inlichtingen gemaakt zijn.

Nicolaus *etc.* dilectis filiis abbati monasterii S. Pauli et S. Salvatoris Trajectensium ac S. Pancracii te Voirne Trajectensis diocesis ecclesiarum decanis salutem *etc.* Apostolice injuncte desuper officium servitutis mentem nostram continuis excitat et perurget instanciis, ut circa ea, que pro statu prospero monasteriorum quorumlibet et religiosarum personarum eorumdem, presertim sanctimonialium, que suam sponte pudicitiam Eterno Regi devoverint, profutura conspicimus et per que illorum indemnitatibus consulitur, operosis studiis jugiter intendamus. Cum itaque, sicut exhibita nobis nuper pro parte dilectorum filiorum nobilium virorum Philippi ducis Burgundie et universorum baronum, militum ac civium civitatis Trajectensis relatione percepimus, licet a diu et, ut creditur, ab earum primeva fundatione dilecte in Christo filie abbatisse, priorisse, sanctimoniales et sorores S. Servacii et b. Marie ten Wittenvrouwen Trajectensium ac b. Marie in Oudwyck necnon S. Laurentii in Wittenvrouwencloaster *(sic)* et in Valle b. Marie prope muros Trajectenses ac te Rensburch et te Loosduinen, necnon ter Leen et te Kuenicksvelt et te Kerkewerve Trajectensis diocesis

Cisterciensis, S. Augustini, S. Benedicti et Premonstratensis Ordinum ac hospitalis S. Johannis Jerosolymitani necnon omnium et singulorum aliorum predictorum seu quorumvis aliorum ordinum in civitate Trajectensi seu prope illam et in prefata diocesi consistentium monasteriorum, prioratuum seu locorum monasticam regularemque vitam, juxta ordinum suorum hujusmodi et S. Patrum instituta, adeo pie devoteque observaverint sueque religioni ac divinis laudibus insteterint et tales se ceteris absque alicujus infamie nota religiose honesteque vivendi formam et exemplum prebuerint, quod, prout hactenus ex ipsarum vita laudabili nulla hactenus exorta est infamia nullaque subsecuta sunt scandala, nec etiam oriri imposterum nec subsequi possint, tamen a quibusdam temporibus citra sub pretextu boni, quamvis id, sicut experientia rerum magistra edocet, clarissime tendat ad noxam, ad quorundam emulorum suorum, ut presumitur, instantiam tam per nos quam etiam aliquos Romanos Pontifices, predecessores nostros, et Sedis aposticae legatos, aut nostrarum vel illorum litterarum vigore, nonnulla super illarum clausura ac alias vivendi modo edita, facta et publicata fuerunt precepta, mandata, constituciones et statuta, que cum excommunicationis et interdicti ac aliarum gravium sentenciarum et censurarum etiam ipso facto promulgationem in se contineant, et per illa religiosus modus vivendi, in dictis monasteriis ab antiquo etiam ex apostolicis seu aliis concessionibus et dispensationibus inibi tentus et inviolabiliter observatus, eorumque laudabilia privilegia, statuta et consuetudines, partim etiam per Sedem prefatam concessa et approbata, in totum seu pro majori parte infringantur et exinde appareat, quod hactenus minus debite et

honeste vixerint, non modo earundem abbatissarum, priorissarum, monialium et sororum corda turbentur, sed etiam in populo dictorum civitatis et diocesis scandala plurima generentur et eapropter extitit pro parte eorundem ad nos et Sedem apostolicam appellatum, Nos, qui religiosarum quarumlibet, presertim sanctimonialium, quibus propter earum sexus fragilitatem pacem et quietem intensis desideriis affectantes, illas earumque monasteria et loca a noxiis ac adversis quibuslibet preservare studemus, ne abbatisse, priorisse, moniales et sorores prefate nota alicujus aspergantur, cum sit lubrica et tenera fama pudoris, super hiis ipsarum dictorumque monasteriorum statui et indempnitatibus providere ac ad illorum reformationem intendere volentes, necnon preceptorum, mandatorum, constitutionum et statutorum, quecumque et qualiacumque et quandocumque edita et publicata fuerint, ac litterarum predictarum de verbo ad verbum tenores presentibus pro expressis habentes ipsaque precepta, mandata, constituciones et statuta necnon excommunicationis, interdicti aliasque sentencias, censuras et penas in illis contentas illorumque vim, vigorem et effectum auctoritate apostolica et ex certa scientia harum serie suspendentes, discretioni vestre per apostolica scripta mandamus et committimus, quatinus vos vel duo aut unus vestrum cum duobus seu pluribus religiosis predictorum seu alterius cujuscumque ordinis probate vite et regularis observantie, quos necnon omnium et singulorum aliorum predictorum seu quorumvis aliorum ordinum in civitate Trajectensi seu prope illam et in prefata diocesi consistentia monasteria, prioratus seu loca eorumque personas ad hoc duxeritis assumendos, habentes pre oculis solum Deum, prefata monasteria

eorumque personas tam in capite quam in membris necnon in temporalibus et spiritualibus auctoritate nostra visitare, corrigere et reformare curetis. Nos enim, ut ex hujusmodi visitatione et reformatione vestris sollicitudine et ope divinus cultus et regularis observantia propagentur, ipsorum monasteriorum personis pax et quies procurentur, necnon dissensionibus et scandalis obvietur antedictis, vobis et cuilibet vestrum eadem auctoritate nostra monasteria, prioratus seu loca et personas predicta in eisdem spriritualibus et temporalibus visitandi, reformandi, corrigendi ipsasque personas, prout etiam et excessus per eas perpetrati exegerint, juxta canonicas sanctiones puniendi et, si illarum demerita id exposcerint, abbatissas a regiminibus et administracionibus eorundem et que inibi forsan obtinent, priorissas et personas predictas a prioratibus aliisque dignitatibus et officiis amovendi et illis privandi et super quo vestram et cuilibet vestrum conscientiam districtius oneramus, precepta, mandata, constituciones, statuta et litteras predicta ac quecumque in illis contenta necnon omnia alia et singula privilegia, concessiones, indulta per Sedem apostolicam seu alias ipsis monasteriis in specie seu in genere concessa, statuta quoque et consuetudines et juramento, confirmatione apostolica vel quavis firmitate alia monasteriorum, prioratuum seu locorum eorundem, quecumque, quotcumque et qualiacumque fuerint, quorum etiam tenores de verbo ad verbum similiter haberi volumus pro expressis, prout secundum Deum ac pro salubri statu monasteriorum, prioratuum seu locorum et personarum eorumdem necnon pro divini cultus et religionis in dictis monasteriis propagatione et observatione necnon personarum in illis degentium animarum salute, decore

et honestate illarumque necnon monasteriorum, prioratuum seu locorum predictorum salubribus statu et conservatione noveritis expedire, in totum seu in parte et cum suppletione defectuum, si qui forsan intervenerint in eisdem, approbandi et confirmandi, tollendi, corrigendi, moderandi illisque addendi et, si opus fuerit, nova statuta et ordinationes, secundum que in dictis monasteriis abbatisse, priorisse et persone pro tempore vivere debeant, edendi et omnia quoque et singula alia in premissis et circa ea necessaria seu quomodolibet opportuna faciendi, ordinandi, statuendi et exequendi, contradictores quoque per censuram ecclesiasticam et alia juris remedia, appellatione postposita, invocato ad hoc, si opus fuerit, auxilio brachii secularis, compescendi plenam et liberam auctoritate apostolica tenore presentium concedimus facultatem. Non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis contrariis quibuscunque; aut si monasteriis, prioratibus, abbatissis, conventibus et personis predictis vel quibusvis aliis communiter vel divisim ab eadem sit Sede indultum, quod alique preter et contra concessa eis privilegia ad visitandum ipsas vel monasteria, prioratus seu loca minime teneantur ipseque persone ad judicium trahi aut suspendi vel excommunicari non possint per litteras apostolicas, non facientes plenam et expressam ac de verbo ad verbum de indulto hujusmodi mentionem, necnon quibuslibet constitutionibus et ordinacionibus ac privilegiis, exemptionibus, indulgentiis et litteris apostolicis generalibus vel specialibus, quorumcumque tenorum existant, per que presentibus non expressa vel totaliter non inserta earum ac nostre jurisdictionis explicatio in hac parte valeat quomodolibet impediri, que quoad premissa ipsis nolumus aliquatenus suffragari. Datum Rome apud S. Petrum, anno *etc.* 1453, quarto Kl. Julii, *etc.* anno septimo.

Reg. Vat. Vol. 400, f. 88v—89v.

REKENINGEN

VAN DE INKOMSTEN EN UITGAVEN VAN DEN OFFICIAAL VAN DEN AARTSDIAKEN VAN DEN DOM.

Het doel, waarmede ik de volgende bladzijden lever, beantwoordt niet geheel en al aan het opschrift, daar de inkomsten en uitgaven slechts een ondergeschikte rol spelen. Ons hoofddoel is namen van dienstdoende geestelijken aan het licht te brengen uit de dagen die de Reformatie vooraf zijn gegaan. Van Heussen en andere kerkelijke geschiedvorschers hebben niet uit den hoorn des overvloeds geput, terwijl toch het Archief van het Aartsbisdom zich tot taak heeft gesteld zooveel mogelijk de namen van geestelijke personen in dit tijdschrift vast te leggen. Daarom heb ik gehoor gegeven aan den welwillenden wenk der geleerde heeren Muller en Brom, om eenige »Rekeningen van de inkomsten en uitgaven van den officiaal van den aartsdiaken van den dom« voor genoemd tijdschrift te bewerken.

Voornoemde *Rekeningen* zijn te vinden in het Rijks-Archief te Utrecht onder n°. 670 van den »Inventaris van het Archief van den Dom.« De volgende jaargangen zijn aan het lot der vernieling ontkomen, ofschoon eenige jaargangen aanmerkelijk geleden hebben van het vochtige klimaat van ons vaderland. 1405, 1409, 1419, 1440, 1474, 1475, 1477—1523, 1525,

1528—1570, 1572—1577, 1580, 1591—1595, 1600—1611, 1613—1616, 1618—1620, 1681—1692, 1705—1707, 1767—1771, 1796—1808. Zooals blijkt, schrijf ik ook de jaargangen tijdens en na de Reformatie op, maar dit alleen ter wille der volledigheid.

Om deze *Rekeningen* naar hare waarde te kunnen schatten, hield ik het voor noodzakelijk ten minste één jaargang volledig te leveren. De keuze viel op den jaargang 1479/80, dat in een merkwaardig tijdperk door een officiaal werd opgesteld. Mijne moeite zou genoegzaam beloond zijn, zoo deze Rekeningen en Uitgaven er het hare toe bijdroegen om de grenzen van het oude bisdom Utrecht op kerkelijk gebied nader te bevestigen of hieromtrent nieuwe gezichtspunten te leveren.

Op het gebied van het omschrijven der grenzen van het Stichtsche bisdom hebben reeds met vrucht gearbeid: Brucherius, Kluit, Von Ledebur, Nijhoff, Molhuyzen, Acker Stratingh en anderen door Rooyaards I blz. 46 aangehaald. [1]) Deze hoogleeraar beproefde in 1849 en 1853 in zijn »Geschiedenis van het gevestigde Christendom en de christelijke kerk in Nederland gedurende de middeleeuwen« de verdeeling der aartsdiakenaten en die der dekenaten vast te stellen. (I vooral blz. 85).

In den jongsten tijd heeft men het maken van geschiedkundige kaarten weer ter hand genomen, en de Redactie van het »Archief van het Aartsbisdom« heeft hare instemming betuigt met dezen nuttigen arbeid door geldelijke bijdragen. De heer F. A. Hoefer te

---

[1]) W. Moll, I blz. 294. Histor. Atlas van N.-Nederland, Rotterdam 1853. Afl. IV. Kaart 2.

Hattem heeft in het jaar 1900 op verschillende historische vergaderingen op dit aanbeeld gehamerd, maar deze geleerde heeft vooral schetskaarten op het oog [1].

Dat het bisdom Utrecht in elf aartsdiakenaten verdeeld is geweest, getuigen genoegzaam de hoogleeraar W. Moll, de archivaris Mr. S. Muller en de pastoor Coppens in hun werken, welke wij om hun bekendheid niet eens behoeven te citeeren. De verdeeling der aartsdiakenaten in dekenaten behoef voorzeker nog menige toelichting. »In de *Statua eccl. Trai.* worden de dekens en dekenaten, die onder den proost van den dom stonden, opgeteld. Math. ad Anonym. p. 210, heeft het lijstje overgenomen. Het schijnt — er worden slechts 10 opgenoemd — incompleet te wezen.« Dit citaat van den hoogleeraar W. Moll (I blz. 323) bevestigt het gezegde dat de indeeling der aartsdiakenaten ook thans nog menige toelichting noodig heeft. Het aartsdiakenaat de Dom telt 14 dekenaten, te weten:

1. Quatuor officiorum Flandrie d. i. de Vier Ambachten van Vlaanderen, gelegen in de provincie Zeeland en meer bekend onder den naam van Zeeuwsch Vlaanderen.

2. Wallacrie d. i. het eiland Walcheren, Zeeland.

3. Schaldie d. i. Schouwen met Duiveland, Zeeland.

4. Zuijtbeefvelandie d. i. Zuid-Beverland met Tolen. Zeeland.

5. Voirn d. i. Voorne met de omstreken van den Briel, Zuid-Holland.

6. Putte d. i. het land van Putten, wellicht met IJsselmonde en Overflakkee, Zuid-Holland.

---

[1]) Zie *Gelre:* Vereeniging tot beoefening van Geld. Gesch. Oudheidk. en Recht. IV blz. XVI.

7. Schylandie d. i. Schieland met de omstreken van Rotterdam,' Zuid-Holland.

8. Zuythollandie d. i. Alblasserwaard met Dordrecht en omstreken, Zuid-Holland.

9. Delflandie d. i. Delft en den Haag met omstreken, Zuid-Holland.

10. Rijnlandie d. i. Leiden met omstreken, Zuid-Holland.

11. Kemenarie d. i. Kennemerland langs de Noordzee, Noord-Holland.

12. Amsterlandie d. i. Waterland met Amsterdam en omstreken, Noord-Holland.

13. Bethue d. i. de Over-Betuwe als Huissen, Valburg, Hervelt enz., Gelderland.

14. Goylandie d. i. het Gooiland, provincie Noord-Holland, met eenige plaatsen in de provincie Utrecht; verder behoorde tot dit dekenaat Westbroek, Leusden en de Buurkerk (Beata Maria Civilis) te Utrecht.

Opdat de welwillende lezer in staat zij vermelde rekening van 1479/80 eenigermate in de lijst van haar tijd te zien, zij nog het volgende aangemerkt. Uit den aard der zaak was het hierarchische bestuur in het oude bisdom Utrecht geheel anders ingekleed dan in onze dagen. [1]) Wij laten het in het midden of de bisschoppen van Utrecht voor alles gewoonlijk wereldlijk vorst of bisschop zijn geweest. De uitvoering der kerkelijke jurisdictie was in handen gegeven van de proosten, die krachtens deze volmacht tot aartsdiakenen bevorderd waren. Daar de aartsdiakenen veelal uit

[1]) Zie hierover: W. Moll I § 2 blz. 295. II 1. § 4 blz. 282 en § 6 blz. 314. Mr. S. Muller Fz.: Het Rechtsboek van den Dom bl 16 en 97. Coppens: Kerkgesch. 2de druk § VII. blz. 162.

adellijke of bevoorrechte heeren werden aangesteld, waren deze om verschillende reden gewoonlijk genoodzaakt een plaatsvervanger aan te stellen, die den naam droeg van officiaal. Het ambt der bisschoppelijke vicarissen was nauw verwant aan dat der officialen, die ook de bisschoppelijke jurisdictie uitoefenden en zich mede rechters van den hove van Utrecht noemden. *(Officialis, curiae Traject. judices.)* De officiaal trad ook als rechter op, hetzij namens den bisschop, hetzij namens den aartsdiaken. Kortom, de officialen waren in het uitoefenen van hun bestierend ambt de mannen van de praktijk.

In 1479 fungeerde Evert van Zoudenbalch, zoon van Huijbert van Zoudenbalch en Waltera Schouten van Kelre, als officiaal van den aartsdiaken Simon de Slusa, die door bisschop David uit eene wereldsche betrekking in zijne onmiddellijke nabijheid in plaats van Gijsbert van Brederode, den verkozen bisschop, tot deze hooge waardigheid was geroepen. Simon de Slusa in 1474 aangesteld, wordt als dom-proost vermeld in 1479 en 1493 bij Mathaeus in Praef. de Fund., in 1496 bij Mathaeus Analect. tom. IV p. 506, terwijl hij in 1493 ook dom-heer werd en in 1478 tot kanunnik en proost van Mechelen, alwaar hij den 18 of 19 September 1499 het tijdelijke met het eeuwige verwisselde.[1]) Te Utrecht bezat deze aartsdiaken een eigen huis.[2])

De naam van den officiaal Evert Zoudenbalch klinkt niet vreemd in onze ooren, daar zijn naam reeds meermalen in het »Archief van het Aartsbisdom« is afgedrukt. Het zou de moeite loonen eene biografie van hem te leveren.

---

[1]) v. H Aanh. op de Kerkl. Oudh. van Ned. blz. 34.

[2]) Archief XIX bl. 258.

Nog zij vermeld, dat na den dood van Karel den Stoute, bisschop David van Bourgondië zijn wereldlijk gezag aanmerkelijk zag afnemen. Zelf waande de kerkvorst zich in deze jaren, die 1490 voorafgingen en volgden, niet meer veilig te Utrecht, zoodat hij zich gedrongen zag zich te Wijk bij Duurstede op te houden. Ondanks dit alles hadden de tijdelijke en de geestelijke zaken haar gewoon verloop.

Computacio mei Everardi Zoudenbalch canonici trajectensis de anno Domini M°CCCC°LXXIX [1]) inchoante Remigii de officio officialatus et proventibus sigilli domini mei archidiaconi Trajectensis et terminante in anno Domini M°CCCC°LXXX Remigii, scuto antiquo computato pro XXX stuvers.

Ter decanatum Quatuor Officiorum Flandrie de institucionibus.

Primo de institucione domini et magistri Archilles Havessone ad ecclesiam parochialem de Zuyendorpe, vacantem per mortem magistri Wijnoci de Capella, uitimi possessoris, et solvit XVI scuta antiqua.

Actum feria quinta post conversionem sancti Pauli anno LXXX (27 Januari 1480.)

Jo. Wamel, subscripsi.

——— Item de institutione domini et magistri Sigeri de Musbeke ad alteram porcionem ecclesie parochialis de Hulst, vacantem per mortem quondam magistri

---

[1]) In het H.S. stond oorspronkelijk LXXXIX, maar een X is doorgehaald d. i. 2 Oct. 1479. Het nieuwe jaar zal begonnen zijn op 25 December.

Nicolai Viverman ultimi porsessoris et solvit XXIII scuta antiqua.

Actum Jovis XIIII[a] Septembris anno predicto.

Jo. R. DE WAMEL, subscripsi.

Summa de institucionibus XL scuta antiqua.

Per dictum decanatum de officiacionibus et absenciis nichil quia magister Salomon Triest, decanus ibidem, easdem habet in pactum una cum commissione originali ejusdem decanatus.

Per eundem decanatum de exessibus nichil

I[a] Summa summarum per dictum decanatum Quatuor Officiorum Flandrie XL scuta antiqua.

Per decanatum Wallacrie de institucionibus.

Item de institucione magistri Clementis filii Cornelii, presentati ad capellaniam sancti Georgii situatam in ecclesia de Cleweskercke, vacantem per mortem Henrici Johannis, ultimi possessoris, et solvit III scuta antiqua,

Actum anno LXXIX° mensis Octobris die quinta.

MERLO, n.

——— Item de institucione domini Johannis Feuyt ad altare sancti crucis situatum in ecclesia de Wissekerck, vacans per demissionem domini Everardi Zuermont, et solvit I scutum antiquum.

——— Item de institucione domini Johannis filii Petri Vierloos, presbiteri de capellaniam beate Marie siluatam in ecclesia de Wolpersdorp, vacantem per mortem domini Jacobi filii Petri, ultimi possessoris, et solvit I scutum antiquum et XII stuvers.

Actum in crastino Ponciani anno LXXX°.

Jo. ZIGERI.

——— Item de institucione magistri Cornelii filii Johannis, presbiteri ad capellaniam beate Marie, situa-

tam in ecclesia de Zandijck, vacantem per mortem magistri Johannis Cornelii presbyteri, ultimi possessoris, et solvit IIII scuta antiqua.

Actum in profesto Petri at catedram anno predicto.

JO. ZIGERI.

——— - Item de institucione dommini Johannis filii Arnoldi, presbyteri ad capellaniam beate Marie Virginis, situatam in capella infra districtum curie de Zandenburch, vacantem per mortem domini Cornelii Simonis, ultimi possessoris, et solvit IIII scuta antiqua XXIII stuvers.

Actum ut supra. JO. ZIGERI.

——— Item de institucione Lievini filii Baldewyni, clerici ad capellaniam sancte Katharine, situatam in capella infra districtum curie de Zoudenburch, vacantem per mortem magistri Johannis Cornelii filii presbiteri, ultimi possessaris, et solvit IIII scuta antiqua.

Actum ut supra. JO. ZIGERI.

——— Item de institucione magistri Henrici filii Baldewini ad perpetuam capellaniam situatam in ecclesia parochiali de Riethem, fundatam in honore sancti Nicolai episcopi vocantem per mortem magistri Pauli de Drongelen, ultimi possessoris, et solvit II scuta antiqua.

Actum sabbato post Pentecostes anno predicto (27 Mei.) JO. DE WAMEL, subscripsit.

——— Item de institucione domini Jacobi filii Cornelii ad perpetuam capellaniam, situatam in ecclesia parochiali beate Marie Virginis, fundatam in honore ejusdem beate Marie Virginis, vaeantem per mortem domini Egidii filii Johannis Walteri, ultimi possessoris et solvit II scuta antiqua.

Actum altera Odulphi anno predicto.

JO. DE WAMEL, subscripsit.

Summa de institucionibus XII scuta antiqua VI stuvers.

Per dictum decanatum de officiacionibus et absenciis nichil, quia magister Adrianus, curatus quarte porcionis in Cloetinghen, decanus ibidem easdem habet in pactum una cum commissione originali decanatus ejusdem.

Per decanatum de excessibus nichil.

II^a^. Summa summarum per dictum decanatum Wallacrie XXII scuta antique et VI stuvers.

Per decanatum Scaldie de institucionibus.

——— Item de institucione Johannis fillii Petri clerici ad capellaniam beate Marie situatam in ecclesia sancti Johannis Ewangelisti Nove Duvelandie vocantem per mortem Johannis Henrici Vos et salvit II scuta antiqua.

Actum anno LXXIX° mensis Octobris die secunda.

MERLO, n.

——— Item de sectentia lata in causa perpetue vicarie sancte Katharine situate in ecclesia dicta capella Duvelandie pro parte Anthonii filii Egidii triumphantis et contra Cleowardum Johannis et Henricum Cornelii Golua ex adverso principales succumbentes et solvit pro gratificacione tria scuta antiqua, pro legibus domini quatuor scuta antiqua et pro institucione duo scuta antiqua, faciunt in toto IX scuta antiqua.

Actum anno LXXIX° die sexta Octobris.

MERLO, n.

——— Item de institucione domini Yonis filii Hugonis ad capellaniam sancti Crucis situatam in hospitali beate Marie Virginis in Ziriczee, vacantem per mortem domini Cornelii filii Harwigi et solvit II scuta antiqua.

Actum anno ut supra Octobris die Octava.

MERLO, n.

——— Item institucio magistri Cornelii filii Henrici Wittellonis, clerici Trajectensis dioceseos ad capellaniam beate Marie Viginis in ecclesia majori beghinarum in Zirixee, vacantem per mortem magistri Yemanni, ultimi possessoris et solvit I scutum antiquum.

Jo. R. DE WAMEL, subscripsit.

——— Item de sententia lata in causa alterius porcionis ecclesia parrochialis de Haemsteden pro magistro Petro Voskijn triumphante contra dominum Florencium Wilhelmi succumbentem pro legibus domini quinque scuta antiqua et pro sequestro sed scuta antiqua facit simul XI scuta antiqua.

Actum XXVIII[a] Julii. Jo. SCHOUT.

——— Item pro institucione dicti magistri Petri Voskijn ad dictam mediam porcionem septem libras grossas facit XXVIII scuta antiqua.

Actum quarta Augusti. Jo. SCHOUT.

Summa de institucionibus LIII scuta antiqua.

Per dictum decanatum de officiacionibus et absenciis nichil, quia magister Cornelius de Cats, decanus ibidem, easdem habet in pactum una cum commissione originali ejusdem decanatus.

Similiter de excessibus per eundem decanatum nichil.

III[a]. Summa snmmarum per dictum decanatum Scaldie LIII scuta antiqua.

Per decanatum Zuytbeefvelandie de institucionibus.

——— Item institucio Laurencii filii Cornelii, clerici, ad capellaniam beate Marie et sancti Ponciani situatam in ecclesia de Poirtvliet, vacantem per mortem domini Nicolai Mod, ultimi possessoris et solvit III scuta antiqua. Jo. ZIGERI.

——— Item institucio honorabilis viri magister Jo-

hannis Picot ad perpetuam capellaniam beate Marie Virginis, situatam in parochiali ecclesia de Cruninghem, vacantem per liberam resignationem domini Walteri Maes, ultimi possessoris, et solvit IIII scuta antiqua.

Actum XVI[a] Februarii anno LXXX°.

Jo. DE WAMEL, subscripsit.

——— Item de institucione domini Petri Wolfardi presbiteri ad capellaniam beate Marie Virginis situatam in ecclesia de Caudewerve, vacantem per liberam resignationem domini Johannis Henrici Potegrossi, ultimi possessoris, et solvit III scuta antiqua.

Actum XIXa Januarii anno predicto.

Jo. ZIGERI.

——— Item de collatione juris devoluti ad cautelam pro dicto domino Petro Wolfardi ad capellaniam predictam, situatam in dicta ecclesia, vacantem per liberam resignationem predicti domini Johannis Henrici Potegrossi, ultimi possessoris, et solvit III scuta antiqua.

Actum ptima Marcii anno predicto. Jo. ZIGERI.

——— Item de sententia lata in causa parrochialis ecclesie de Hinchelnoirt, vacantem per mortem domini Cornelii Nicolai, ultimi possessoris, pro magistro Johanne Nicolai Kemponis triumphante et contra Wilhelmum Danckardi succumbentem solvit pro legibus domini IIII scuta antiqua et pro instucione ecclesiae ejusdem propter inundacionem aquarum et diminucionem terrarum et aggerorum solvit IIII scuta antiqua facit simul VIII scuta antiqua.

Actum Veneris XXXVIII[a] Aprilis hora vesperarum anno predicto. Jo. ZIGERI.

——— Item de institucione domini Jacobi filii Adriani, presentati ad capellaniam altaris sancti Jacobi, situatam in ecclesia de Nijeuwelande, vocantem per

mortem domini. Tonnemanni filii Cornelii, ultimi possessoris, et solvit II scuta antiqua.

Actum Maji die secunda. MERLO, n.

——— Item institucio Laurencii filii Johannis de Merica, clerici Cameracensis dioceseos ad capellaniam sanctorum Petri et Pauli Apostolorum ac sancte Katherine, situatam in ecclesia de Poirtvliet, vacantem per mortem domini Roberti filli Petri Daenssone ultimi possessoris et solvit IIII scuta antiqua.

Actum III[a] Maji anno predicto. JO. ZIGERI.

——— Item gratificatio magistri Wilhelmi de Ram, presentati ad ecclesiam de Schore pro qua in eventum litis solvit IIII scuta antiqua et XX stuvers.

Actum XXII[a] Maji anno predicto. JO. ZIGERI.

——— Item institucio domini Fayardi filii Reyneri ad capellaniam altaris sancte Barbare, situatam in ecclesia parrochiali de Barlandia, vocantem per mortem domini Anthonii filii Cornelii ultimi possessoris, et solvit I scutum antiquum.

Actum tercia Junii. JO. SCHOUT.

——— Item institucio domini Theodorici Hagen, clerici Trajectensis dioceseos ad perpetuam capellaniam situatam in honore Omnipotentis Dei et beate Marie Virginis vacantem per mortem domini Anthonii filii Cornelii, ultimi possessoris, et solvit I scutum antiquum.

——— Item magistri Mathie de Quicke Ar(ia)ni? magistri, presentati ad ecclesiam de Weerde, vocantem per mortem magistri Judoci de Pudenbroeck ultimi possessoris et solvit VI scuta antiqua.

Actum IX[a] Junii anno predicto. JO. ZIGERI.

——— Item institucio domini et magister Jacobi Genfoie de Casleto ad perpetuam vicariam ad altare sancti Nicolai, situatam in parrochiali ecclesia de

Wemeldinghem, vocantem per liberam resignationem reverendi patris domini Henrici de Borger, prothonotarii apostolici, ultimi possessoris, et solvit IIII scuta antiqua. Actum Veneris IX^a Junii anno predicto.

Jo. de Wamel.

——— Item collatio juris devoluti ad ecclesiam de Weerde vacantem per mortem magistri Judoci de Pudenbroeck ultimi possessoris aut alias qualitercumque pro domino Johanne filii Cornelii Everbout solvit IIII scuta antiqua tantum quod in eodem mense vocavit, et dicta institucio non fuit effectum sortita.

Actum XXVI^a Junii anno predicto. Jo. Zigeri.

——— Item institucio Jacobi filii Egidii Jacobi clerici Trajectensis dioceseos ad vicariam perpetuam sanctorum Petri et Pauli Apostolorum ad altare sancti Adriani Martiris situatam in ecclesia parrochiali de Westkercke vacantem per resignacionem vel dimissionem domini Johannis, filii naturalis domini Baldewini filii Judoci, ultimi possessoris, et solvit II scuta antiqua cum medio.

Actum XVI^a Julii anno predicto.

Jo. R. de Wamel, subscripsit.

Summa de institucionibus L scuta antiqua XI stuvers.

Per dictum decanatum de officiacionibus et absenciis nichil, quia dominus Baldewinus Johannis canonicus in Zirixee decanus ibidem easdem habet in pactum unacum commissione originali ejusdem decanatus.

Per dictum decanatum de excessibus.

——— Item de licencia testandi pro domino Cornelio Arnoldi presbitero in Goes I scutum antiquum.

Summa de excessibus I scutum antiquum.

IIII^a. Summa summarum per dictum decanatum Zuytbeefvelandie LI scuta antiqua XI stuvers.

Per decanatum de Voirn de institucionibus.

——— Item institucio domini Cornelii Olardi ad ecclesiam parrochialem in Grisoert alias Die Tonghe, sub parrochiali ecclesia veteri ibidem nominata erectam et fundatam, vocantem per mortem domini Johannis Petri, ultimi possessoris et solvit II scuta antiqua.

Actum sexta Octobris anno LXXIX. JO. ZIGERI.

——— Item institucio Petri de Ameronghen, clerici ad capellaniam beate Marie Virginis, situatam in ecclesia parrochiali in Grissoert alias Die Tonghe, noviter erecta et fundata, vocantem per mortem domini Johannis Petri, ultimi possessoris, et solvit, I scutum antiquum IX stuvers.

Actum XVIII Novembris anno predicto.

JO. ZIGERI.

——— Item institucio Adriani filii Pauli Henrici Clerici presentati ad capellaniam perpetuam beatorum Cornelii Pape et Martiris et Anthonii confessoris, situatam in ecclesia parrochiali de Oudchoirn, vocantem per mortem domini Lamberti van der Schuren presbiteri, ultimi possessoris ejusdem, et solvit III scuta antiqua IIII stuvers.

JO. DE WAMEL, subscripsit.

——— Item de institucione domini Yemanni filii Cornelii diaconi ad capellaniam fundatum in honore omnipotentis Dei beate Marie Virginis sanctorum Andree Apostoli ac Christofori et Sebastiani Martirum ac sanctarum Katharine et Barbare Virginum, situatam in capella Sancti Georgii in parrochia de Rug extra portam oppidi de Brielle in domo leprosorum, vacantem per mortem domini Petri filii Hugonis, ultimi possessoris, et solvit III scuta antiqua.

Actum IX[a] Februarii anno LXXX[o]. MERLO, n.

——— Item de institucione magistri Petri Jordani Nicolai ad ecclesiam parrochialem de Abbenbroeck vocantem per mortem magistri Johannis Cornelii ultimi rectoris et possessoris ejusdem, et solvit IIII scuta antiqua.

De residuo sperat assequi gratificationem? domini mei archidiaconi, de qua me certificavit.

Actum XIIIa Februarii anno predicto. MERLO, n.

——— Item institucio domini Johannis Nicholai ad capellaniam altaris sanctorum Crispiniani et Crispini ac Sebastiani Martirum, vacantem per ingressum religionis sive per liberam resignacionem domini Henrici Adriani, ultimi possessoris, et solvit III scuta antiqua VI stuvers.

Actum quarta Maji anno predicto. JO. ZIGERI.

——— Item institucio domini Johannis Adriani ad ecclesiam parrochialem in Grisoert, vocantem per liberam resignacionem dominii Cornelii Olardi, ultimi possessoris, et solvit II scuta antiqua.

Actum XXIIIa Junii anno predicto. JO. ZIGERI.

——— Item institucio domini Popponis filii Wilhelmi ad capellaniam altaris sancti Jacobi apostoli, situatam in ecclesia parrochiali de Goederee, vocantem per mortem domini Cornelii filii Jacobi, ultimi possessoris, et solvit II scuta antiqua XX stuvers.

Actum octava Julii anno predicto. JO. ZIGERI.

Summa de institucionibus XXI scuta antiqua IX stuvers.

Per dictum decanatam de officiacionibus.

Item officiacio domini Cornellii filii Cornelii Cuper, vice magistri Theoderici Hoye filii Jacobi ad ecclesiam de Goederede solvit XV stuvers.

Summa de officiacionibus XV stuvers.

Per decanatum de Voirn de inst...

—— Item institucio domin... ecclesiam parrochialem in Gri... sub parrochiali ecclesia veter... et fundatam, vocantem p... Petri, ultimi possessoris ...

Actum sexta Octob...

—— Item insti... ad capellaniam bea... parrochiali in G... ...an- et fundata, v... ...m posses- Petri, ultimi ... IX stuvers ... predicto. JO. ZIGERI.

...stitucione magistri Petri Jordani ...rrochialem de Abbenbroeck ...ni Johannis Cornelii ultimi ... et solvit IIII scuta ... domini

Actum ... ...io domini Johannis filii Cornelii ...esiam parrochialem de Putte, vacantem — ...a domini Henrici Bor, presbiteri ultimi pos- Cle...is, et solvit II scuta antiqua.

C... Actum XVIIIa Augusti anno predicto.

JO. R. DE WAMEL, subscripsit.

Summa de institucionibus VIII scuta antiqua.

Per dictum decanatum de officiacionibus.

Item officiacio magistri Christiani filii Hermanni ad vicariam sancte Crucis, situatam in ecclesia de Portegale, vice domini Nicolai de Heenvliet XV stuvers.

Summa per dictum decanatum de officiacionibus XV stuvers.

Per eundem decanatum dominii de Putte de abcenciis et excessibus nichil.

VIa. Summa summarum per eundem decanatum dominii de Putte, VIII scuta antiqua et XV stuvers

Per decanatum Schielandie de institucionibus.

—— Item institucio domini Johannis filii Thome

...erge vice domini Johannis
...V stuvers.
...dictum decanatum V

... decanatum

...agistri Petri Jordani
... Abbenbroeck
...lii ultimi
...ta

... Domini
... II scuta antiqua.
...post Epiphani Domini (7 Januari).

Jo. Schout.

- Item institucio magistri Wolbrandi filii Arnoldi presbiteri ad capellaniam in castro de Hoeninghen, fundatam in honore beate Marie Virginis, vacantem per mortem domini Gerardi de Liesvelt solvit IIII scuta antiqua.

Actum in crastino conversionis Sancti Pauli.

Jo. Schout.

——— Item institucio Theoderici filii Ysbrandi Wouteri clerici ad capellaniam altaris beate Marie in capella, situatam in ecclesia parochiali Rotterdamensi, vocantem per (mortem ?) magistri Theobaldi filii Ysbrandi ad scripta et de mandato domini mei archidiaconi nichil solvit.

Actum quinta Maji. Jo. Schout.

——— Itum institucio domini Adam filii Johannis ad capellaniam sancti Anthonii in ecclesia parochiali Rotterdamensi, vacantem per mortem domini Johannis filii Johannis et solvit IIII scuta antiqua.

Actum Mercurii sexta Septembris. Jo. Schout.

Summa per dictum decanatum de institucionibus XI scuta antiqua.

Per dictum decanatum de officiacionibus et absenciis nichil, quia magister Cornelius Petri ex Borsalia, decanus ibidem easdem habet in pactum.

Per eundem decanatum de excessibus nichil.

V^a^. Summa summarum per dictum decanatum de Voirn XVI scuta antibua XXIIII stuvers.

Per decanatum domini de Put de institucionibus.

——— Item institucio domini Cornelii Olardi presentati ad ecclesiam de Middelharnisse in Putte vacantem per mortem domini Cornelii Jacobi, ultimi possessoris et solvit VI scuta antiqua.

Actum XXIII^a^ Junii anno predicto. Jo. ZIGERI.

——— Item institucio domini Johannis filii Cornelii presbiteri ad ecclesiam parrochialem de Putte, vacantem per mortem domini Henrici Bor, presbiteri ultimi possessoris, et solvit II scuta antiqua.

Actum XVIII^a^ Augusti anno predicto.

Jo. R. DE WAMEL, subscripsit.

Summa de institucionibus VIII scuta antiqua.

Per dictum decanatum de officiacionibus.

Item officiacio magistri Christiani filii Hermanni ad vicariam sancte Crucis, situatam in ecclesia de Portegale, vice domini Nicolai de Heenvliet XV stuvers.

Summa per dictum decanatum de officiacionibus XV stuvers.

Per eundem decanatum dominii de Putte de abcenciis et excessibus nichil.

VI^a^. Summa summarum per eundem decanatum dominii de Putte, VIII scuta antiqua et XV stuvers

Per decanatum Schielandie de institucionibus.

——— Item institucio domini Johannis filii Thome

ad capellaniam altaris sancti Jacobi, situatam in hospitali de Schyedam, vacantem per liberam resignacionem magistri Philippi.

Actum sabbato post Calixti (16 October.)

Jo. SCHOUT, n.

——— Item institucio Johannis Olmeri clerici ad capellaniam beate Marie Virginis et sancti Georgii super altare sancti Andree Apostoli in ecclesia parochiali de Rotterdam, vacantem per mortem Domini Gerardi de Liesvelt et solvit II scuta antiqua.

Actum feria sexta post Epiphani Domini (7 Januari).

Jo. SCHOUT.

———— Item institucio magistri Wolbrandi filii Arnoldi presbiteri ad capellaniam in castro de Hoeninghen, fundatam in honore beate Marie Virginis, vacantem per mortem domini Gerardi de Liesvelt solvit IIII scuta antiqua.

Actum in crastino conversionis Sancti Pauli.

Jo. SCHOUT.

——— Item institucio Theoderici filii Ysbrandi Wouteri clerici ad capellaniam altaris beate Marie in capella, situatam in ecclesia parochiali Rotterdamensi, vocantem per (mortem ?) magistri Theobaldi filii Ysbrandi ad scripta et de mandato domini mei archidiaconi nichil solvit.

Actum quinta Maji. Jo. SCHOUT.

——— Itum institucio domini Adam filii Johannis ad capellaniam sancti Anthonii in ecclesia parochiali Rotterdamensi, vacantem per mortem domini Johannis filii Johannis et solvit IIII scuta antiqua.

Actum Mercurii sexta Septembris. Jo. SCHOUT.

Summa per dictum decanatum de institucionibus XI scuta antiqua.

Per eunden decanatum de absenciis et excessibus nichil.

Per dictum decantum de officiacionibus.

Item officiacio domini Nicolai de Hoemvliet ad ecclesiam de Ouderschye vice magistri Gerardi de Herwijn solvit XV stuvers.

——— Item officiacio domini Roberti ad ecclesiam de Bleeswyck, vice magistri Judoci Sibrandi, et solvit XV stuvers.

——— Item officiacio domini Yurni Heu filii Jacobi ad capellaniam, situatam in ecclesia de Sciedam, fundatam in honore omnipotentis Dei et sancti Jacobi et solvit XV stuvers.

——— Item officiacio domini Theoderici Reineri ad capellaniam sancte crucis in Vleerdingen vice domini Johannis Wermboldi et solvit XV stuvers.

——— Item officiacio domini Theoderici Reineri ad capellaniam sancti Petri in Vleerdinghen vice domini Johannis de Poelgheest, et solvit XV stuvers.

——— Item officiacio domini Theoboldi filii Theoderici ad capellaniam beate Marie Virginis situatam in ecclesia de Sevenhusen vice domini Johannis Rijck et solvit XV stuvers.

——— Item officiacio domini Arnoldi filii Arnoldi ad ecclesiam de Ketel vici magistri Wilhelmi Ketuber et solvit XV stuvers.

——— Item officiacio domini Nicolai filii Nicolai ad capellaniam beate Marie in Ouderschye, vice domimi Judoci de Mateness, clerici, et solvit XV stuvers.

——— Item officiacio domini Nicolai filii Nicolai ad capellaniam beate Marie in Ouderschye vice Nicolai de Asseldelf et solvit XV stuvers.

——— Item officiacio domini Nicolai de Hoirn ad

ecclesiam de Hillegertsberge vice domini Johannis Jacobi de Castro et solvit XV stuvers.

Summa de officiacionibus per dictum decanatum V scuta antiqua.

VII[a]. Summa summarum per dictum decanatum Schyelandie XVI scuta antiqua.

Per decanatum Zuythollandie de institucionibus.

——— Item institucio domini et magistri Thome filii Nicolai, presbiteri, ad capellaniam, situatam in ecclesia nova Trinitatis et gloriose Virginis Marie et sancte Ursule cum suis sodalibus, vacantem per mortem domini Jacobi Becker, ultimi possessoris, et solvit III scuta antiqua.

Actum XXII[a] Februarii anno predicto.

JO. R. DE WAMEL.

——— Item institucio domini Jacobi Egidii, presbiteri, ad ecclesiam parochialem, situatam in officio de Novo Heynkensoirt, fundatam et dotatam in honore Omnipotentis Dei et sancti Johannis Baptiste vacantem per mortem domini Johannis Christiani, ultimi possessoris et solvit II scuta antiqua.

Actum feria quinta post octavas Pasche (13 April) anno predicto. JO. DE WAMEL.

——— Item institucio domini et magistri Arnoldi Bokelaer ad capellaniam perpetuam ad altare sancte Katharine Virginis, fundate (sic) in honore beate Marie Virginis et omnium sanctorum, situatam in nova ecclesia Dordracensis, vacantem per liberam resignacionem domini Theoderici Brant ultimi possessoris et solvit II scuta antiqua.

Actum feria quarta post sacramenti (7 Juni) anno predicto. JO. DE WAMEL

Summa de institucionibus per dictum decanatum VII scuta antiqua.

Per eundem decanatum de absenciis.

——— Item de absencia magistri Henrici Johannis, curati ecclesie parochialis de Heynrick Ydenambacht et solvit I scutum antiquum.

——— Item de absencia domini Danielis Barwoudi, curati ecclesie parrochialis de Ryerkercke, et solvit I scutum antiquum.

Summa de absenciis II scuta antiqua.

Per dictum decanatum Zuythollandie de officiacionibus.

——— Item officiacio domini Johannis filii Wilhelmi ad ecclesiam parochialem sancti Michaelis de Alblas, vice domini Arnoldi Proys, et solvit XV stuvers.

——— Item officiacio domini Johannis filii Wilhelmi ad ecclesiam parocialem de Alblas, vice venerabilis domini Arnoldi Proeys investiti ejusdem, solvit XV stuvers.

——— Item officiacio domini Johannis Gerardi ad capellaniam sancti Bartholomei et Gertrudis, situatam in ecclesia de Heerjansdam vice magistri Johannis Doys, et solvit XV stuvers.

——— Item officiacio domini Elye filii Johannis ad ecclesiam de Alblasserdam vice domini Alardi filii Petri Fabri, et solvit XV stuvers.

——— Item officiacio domini Baldewini Walteri ad ecclesiam de Reikerck vice domini Danielis Barwoldi, et solvis XV stuvers.

——— Item officiacio domini Hugonis Haddonis ad capellaniam beate Marie Virginis, situatam in ecclesia de Heynrich Ydenambacht, vice domini Johannis Florencii, et solvit XV stuvers.

Summa de officiacionibus per dictum decanatum III scuta antiqua.

——— Per dictum decanatum de excessibus nichil.

VIII[a]. Summa summarum per dictum decanatum Zuythollandie XII scuta antiqua.

Per decanatum Delflandie de institucionibus.

——— Item institucio domini Wilhelmi Stael ad perpetuam vicariam, situatam in ecclesia parochiali Hagensi, fundatam ad altare sancte Anne, vacantem per mortem domini Gerardi de Riede et solvit V scuta antiqua IX stuvers.

Actum IX[a] Augusti anno LXXX°.

JO. R. DE WAMEL.

——— Item institucio magistri Georgii filii Vopponis ad capellaniam altaris sancte Anne situatam in ecclesia parochiali Hagensi in Capella sepulcri nostri Domini, vacantem per mortem magistri Gerardi de Riede, et solvit IIII scuta antiqua.

Actum ipso die sancti Augustini. MERLO, n.

——— Item institucio Johannis Petri, clerici ad capellaniam altaris sancti Jacobi, situatam in ecclesia parochiali Hagensi, vacantem per mortem domini Ghijsberti filii Gerardi, et sovit II scuta antiqua.

Actum mercurrii secta Septembris. JO. SCHOUT.

Summa de institucionibus per dictum decanatum XI scuta antiqua IX stuvers.

Per dictum decanatum Delflandie de absenciis et excessibus nichil.

Per eundem decanatum Delflandie de officiacionibus.

——— Item dominus Johannis Moeyenkynt habet et recepit commissionem ad ministrandas officiaciones

per dictum decanatum Delflandie pro qua commissione solvit VIII scuta antiqua.

Summa per dictum decanatum Delflandie de officiacionibus VIII scuta antiqua.

IX[a]. Summa summarum per dictum decanatum Delflandie XIX scuta antiqua et IX stuvers.

Per decanatum Rijnlandie de institucionibus.

——— Item institucio domini Johannes filii Thome ad capellaniam beate Marie, situatam in ecclesia parochiali de Oestgheest, vacantem per liberam resignacionem magistri Philippi de Spaengen et solvit I scutam antiquum.

Actum sabbato post Calixti (16 October).

Jo. Schout.

——— Item institucio magistri Jacobi Yedswerd, clerici, ad capellaniam altaris sancti Lebuini, situatam in ecclesia parochiali de Noirtich, vacantem per mortem domini Simonis de Vos, ultimi possessoris et solvit III scuta antiqua.

Actum in vigilia Sancti Thome Apostoli anno LXXIX°. Jo. Zigeri.

——— Item habuit jus desolutum ad dictam capellaniam et solvit adhuc I scutum antiquum.

——— Item institucio Everardi filii Wilhelmi, clerici, ad ecclesiam parochialem de Calsslage, vacantem per liberam resignacionem domini Henrici filii Alardi presbiteri, ultimi possessoris et solvit II scuta antiqua.

Actum feria VI[ta] post Pauli (28 Januari) anno LXXX°.

Jo. R. de Wamel, subscripsit.

——— Item institucio magistri Jacobi de Eten, canonici Trajectensis, presentati ad vicariam omnium sanctorum et specialiter in honore sancti Petri Apostoli,

situatam in ecclesia parochiali sancti Petri in Leydis super altare sancti Jacobi Apostoli, vacantem per mortem magistri Jacobi de Gouda, ultimi possessoris, et ad instanciam magistri Reyneri de Eten, quia filius fratris sui, solvit II scuta antiqua XX stuvers.

Actum XVI[a] Junii anno predicto.

——— Item institucio domini Ghysberti filii Wilhelmi, presbiteri, ad capellaniam, situatam in castro, situato in parochia de Wermonda, fundatam in honore omnipotentis Dei, gloriose Virginis Marie, sanctorum Jacobi et Mathie Apostolorum, decem milium martyrum ac sanctorum undecem milium virginum, vacantem per mortem magistri Alberti Horn, presbiteri, ultimi possessoris, et solvit VI scuta antiqua.

Actum quinta Julii anno predicto.

Jo. de Wamel, subscripsit.

——— Item institucio domini Wilhelmi filii Wilhelmi ad capellaniam sancte crucis in ecclesia sancti Petri Leydensi, vacantem per mortem magistri Alberti, filii Ghisberti de Hoirn, ultimi possessoris, et solvit VIII scuta antiqua.

Actum XXVIII[a] Julii. Jo. Schout.

——— Item institucio domini Stephani filii Gerardi presbiteri ad officium sive capellaniam, situatam in ecclesia sancti Prancracii Leidensis, vacantem per mortem domini Petri Milless, ultimi possessoris, et solvit VIII scuta antiqua.

Actum Mercurii sexta Septembris.

Jo. de Wamel.

Summa per dictum decanatum de institucionibus XXXI scuta antiqua XX stuvers.

Per eundem decanatum de absenciis et exessibus nichil.

Per dictum decanatum Rynlandie de officiacionibus.

——— Item dominus Johannes Theodorici Moyekynt habet commissionem ad dandas et administrandas officaciones et absencias in hujusmodi decanatu et pro eisdem solvit XV scuta antiqua.

Summa de officiacionibus et absenciis XV scuta antiqua.

X[a]. Summa summarum per dictum decanatuum Rynlandie XLVI scuta antiqua XX stuvers.

Per decanatum Kenemarie de intitucionibus

——— Item de institucione magistri Jacobi Ysbrandi, canocici Trajectensis, presentati ad ecclesiam de Berghen, vacantem per mortem magistri Alberti Petri, ultimi possessoris, et solvit IX scuta antiqua.

Actum XIX° Novembris anno LXXX°.

Jo. Zigeri.

——— Item institucio magistri Wilhelmi filii Johannis de Assendelf ad ecclesiam parochialem de Castricum, vacantam per mortem domini Gerardi de Liesvelt, filii Gerardi et solvit VIII scuta antiqua XVI stuvers.

Actum XX[a] Novembris. Jo. Schout.

——— Item institucio domini Johannis filii Petri ad ecclesiam parochialem de Rietwyck, vacantem per mortem domini Johannis filii Simonis, ultimi possessoris, et solvit IIII scuta antiqua.

Actum XIII[a] Februarii anno LXXX°.

Jo. de Wamel, subscripsit.

——— Item institucio Gerbrandi filii Simonis de Schoten, clerici, presentati ad capellaniam beate Marie Virginis et Sancti Andree Apostoli situatam in ecclesia conventus sancti Johannis Harlemensis, vacantam per

mortem domini Ysbrandi de Schoten, presbiteri, ultimi possessoris, et solvit VIII scuta antiqua.

Actum XVa Februarii anno predicto.

Jo. de Wamel, subscripsit.

——— Item institucio domini Wilhelmi filii Michaëlis, presbiteri, capellaniam altaris sancte Crucis, situatam in ecclesia de Alcmaria, vacantem per liberam resignacionem Johannis filii Johannis, ultimi possessoris ejusdem, et solvit II scuta antiqua XX stuvers.

Actum XXVa Aprilis. J. Merlo, n.

——— Item institucio domini Arnoldi de Riedwyck, presbiteri Trajectensis dioceseos, presentati ad ecclesiam de Wermenhusen, vacantem per mortem domini Lamberti Johannis, ultimi possessoris, et solvit IIII scuta antiqua.

Actum IXa Julii anno predicto. J. Zigeri.

——— Item institucio domini Wilhelmi filii Jacobi Tybys, presentati ad capellaniam sanctorum Nicolai et Herasmi situatam in ecclesia sancti Bavonis Harlemensis, vacantem per ingressum religionis domini Martini Gerardi, et solvit V scuta antiqua.

Actum XXVIIIa Julii anno predicto. Merlo, n.

——— Item institucio Petri Theoderici, clerici, ad ecclesiam parochialem de Camp, in anno LXIIa proxime preterito erectam, vacantem per liberam resignationem domini Adriani filii Magni, ultimi possessoris, et solvit IIII scuta antiqua.

Actum sabbato post Petri ad vincula quinta Augusti anno predicto. Jo. Zigeri.

Summa per dictum decanatum de institucionibus XLV scuta antiqua VI stuvers.

Per eundem decanatum de officiacionibus.

——— Item officiacio super ecclesia parochiali de

Schoer nomine Reyneri Spal clerici solvit XV stuvers.

Per eundem decanatum Kenemarie de absenciis et officiacionibus nichil, quia dominus Abraham filius Alberti, decanus ibidem habet et recepit easdem in pactum unacum commissione originali ibidem.

Summa de officiacionibus per dictum decanatum Kenemarie XV stuvers.

Per dictum decanatum Kenemarie de excessibus nichil.

XI^a^. Summa summarum per dictum decanatum Kenemarie XLV scuta antiqua XXI stuvers.

Per decanatum Amsterlandie, Zevangie et Waterlandie de institucionibus.

——— Item institucio magistri Georgii Voppenz, presbiteri, ad ecclesiam parochialem de Monikedam, vocantem per mortem magistri Alardi Nicolai, ultimi possessoris, et solvit XI scuta antiqua.

Actum Veneris post sanctorum Simonis et Jude (29 October) anno LXXIX°.

——— Item institucio domini episcopi Salubriensis ad ecclesiam parochialem de Monikedam, vacantem per mortem domini Nicolai Alartss, ultimi possessoris, nichil solvit, quoniam dominus meus Archidiaconus remissit eidem leges suas ut patet ex missiva sua.

JO. WAMEL, subscripsit.

——— Item institucio domini Livini Baldewini filii Johannis, ad capellaniam beate Marie Virginis, situatam sub parrochia de Zudewoude, vacantem per mortem domini Petri Nicolai, ultimi possessoris, et solvit III scuta antiqua.

Actum ultima Januarii anno LXXX°.

JO. ZIGERI.

— —— Item institucio domini Nicolai filii Nicolai, presbiteri, ad capellaniam beate Marie Virginis sanctorum Johannis Jacobi Thome Apostolorum atque Jeronimi confessoris, vacantem per mortem domini Nicolai Petri, presbiteri, ultimi rectoris ejusdem, et solvit II scuta antiqua.

Actum Xa Marcii anno predicto. JO. DE WAMEL.

Summa per dictum decanatum de institucionibus XVI scuta antiqua.

Per eundem decanatum Amsterlandie de absenciis.

——— Item de absencia domini Johannis Frederici, curati in Waerder I1/2 scuta antiqua.

Summa per dictum decanatum de absenciis I1/2 scuta antiqua.

Per eundem decanatum de offciacionibus.

——— Item officiacio domini Amilii Jacobi ad capellaniam beatorum Petri et Pauli Apostolorum, situatam in nova ecclesia parochiali beate Marie Amsterdanensis, vice reverendi patris domini Gotfridi, suffraganei reverendissimi domini episcopi Trajectensis, et solvit XV stuvers.

——— Item officiacio domini Thimanni filii Alardi, presbiteri, ad ecclesiam parrochialem de Zuderwoude, vice domini Johannis Dickt et solvit XV stuvers.

——— Item officiacio magistri Nicolai Magni ad ecclesiam de Monikedam, vice reverendi patris domini Nicolai, episcopi Salubriensis, et solvit XV stuvers.

——— Item officiacio domini Johannis Joncker, presbiteri, ad ecclesiam parochialem dictam Purmerlant vice domini .... et solvii XV stuvers.

——— Item officiacio domini et magistri Johannis de Edamis ad ecclesiam parrochialem de Ouderamstell vice domini Jacobi Arnoldi de Amstel XV stuvers.

Summa de officiacionibus per dictum decanatum Amsterlandi II½ scuta antiqua.

Per dictum decanatum Amsterlandie de excessibus nichil.

XII^a. Summa summarum per dictum decanatum Amsterlandie XX scuta antiqua.

Per decanatum Bethue de institucionibus.

——— Item institucio magistri Johannis Housteyn, canonici Embricensis ad ecclesiam parochialem de Aerde et solvit VI scuta antiqua.

Actum III^a Januarii anno LXXX°. Jo. ZIGERI.

——— Item institucis Wilhelmi Raet ad capellaniam sancte Katharine, situatam in ecclesia de Hervelt, vacantem per mortem magistri Wolteri de Nederhorst, ultimi possessoris aut alias qualitercumque et solvit I scutum antiquum.

Actum XII^a Januarii anno predicto. Jo. ZIGERI.

——— Item institucio domini Arnoldi Wrede, presbiteri, ad ecclesiam parochialem sancti Christofori in Valburch parcium superioris Bethue, vacantem per mortem domini Wilhelmi in Ghennulant, ultimi possessoris ejusdem, et solvit propter devastaciones armigerorum ibidem II scuta antiqua XX stuvers.

Actum XXVIII^a Marcii anno predicto. Jo. DE WAMEL.

——— Item institucio Brunonis Onderdiewilligen de Rees, clerici Coloniensis dioceseos, ad perpetuam vicariam sanctorum Anthonii abbatis et Sebastiani Martini, situatam in ecclesia parochiali de Heuszen per literam resigracionem Gerardi de Gespaerden, ultimi possessoris, et solvit II scuta antiqua.

Actum XXIX^a Marcii anno predicto.

Jo. DE WAMEL. subscripsit.

——— Item institucio domini Wilhelmi Werneri ad canonicatum et prebendam in parrochiali ecclesia sancti Werenfridi Eltensi, vacantem per mortem domini Wilhelmi. In Ghennylant, et solvit IIII scuta antiqua XX stuvers. Jo. de Wamel. subscripsit.

Summa de institucionibus XV scuta antiqua X stuvers.

Per dictam decanatum Bethue de absenciis et officiacionibus nichil, quia dominus Remboldus de Zandwyck decanus ibidem habet et recepit easdem in pactum unacum commissione originali ibidem.

Per eumdem decanatum de excessibus nichil.

XIII[a]. Summa summarum per dictum decanatum Bethue XVI scuta antiqua.

Per decanatum Goylandie de institucionibus.

——— Item institucio magistri Amilii filii Theoderici Tyelmanni ad perpetuam vicariam sancti Nicoli, situatam in ecclesia parochiali de Maersen, vacantem per mortem domini Petri Nicolai de Amsterdamo et solvit II scuta antiqua.

Actum XI[a] Marcii anno LXXX[o].

Jo. Schout.

——— Item institucio discreti juvenis Johannis filii Gerardi de Loenen, clerici, ad capellaniam beati Eligii confessoris, situatam in ecclesia parochiali civili beate Marie Virginis Trajectensis vacantem per mortem Gerardi de Tienhoven, ultimi rectoris ejusdem, et solvit I scutum antiquum X stuvers.

Actum feria quarta post Letare (18 Maart) anno predicto. Jo. de Wamel.

——— Item institucio Burghardi filii Volguini Alteri clerici, ad capellaniam altaris sancte Crucis, situatam in ecclesia antiqua parochiali de Emeness, vacantem

per mortem domini Gerardi de Tienhoven, ultimi possessoris, et solvit III scuta antiqua.

Actum XXV[a] Aprilis anno predicto.

MERLO n.

——— Item institucio Adriani filii Adriani, clerici, ad capellaniam altaris sancti Eligii, fundatam in honore beate Marie Virginis et decem milium Martirum, situatam in ecclesia beate Marie civilis Trajectensis, vacantem per mortem domini Egidii Jacobi, ultimi possessoris ejusdem, et solvit II scuta antiqua.

Actum XIII[a] Junii anno praedicto. MERLO n.

——— Item de summa lata pro domino Theoderico Tant, canonico ecclesie sancti Salvatoris Trajectensis, actione triumphante contra magistrum Gerardum Colslagen, presbiterum Trajectensis dioceseos, succumbentum in causa duorum milium lapidum etc., et solvit pro legibus domini Archidiani Trajectensis III scuta antiqua.

Actum primo Julii. MERLO. n.

——— Item de summa lata pro parte domini Theoderici Tant et consulum civitatis Trajectensis agentium contra magistrum Gerardi de Calslagen, in causa injuriarum etc., solvit pro legibus domini II scuta antiqua.

Actum XII[a] Julii. JO. SCHOUT.

——— Item institucio Hugonis filii Walteri die Bruya, clerici Trajectensis, ad capellaniam situatam in ecclesia parociali de Westbroeck, fundatam in honore omnipotentis Dei et beate Marie Virginis ad summum altare, vacantem per mortem domini Gerardi Voirn de Tienhoven, clerici, ultimi possessoris, et solvit II scuta antiqua.

Actum ultima Junii anno LXXX[o].

JO. DE WAMEL.

——— Item de summa lata in causa buronum de Marseveen reorum triumphancium et contra Nicolaum de Grotenhuse actorem succumbentem, et solvit pro legibus domini II scuta antiqua.

Actum XIIII[a] Julii anno predicto. JO ZIGERI.

——— Item de summa lata in causa decimarum munitarum die Covelweij extra portam Tollestege pro Stephano die Wael, actore triumphante contra Jacobum Rotardi, reum succumbentem, et solvit pro legibus domini I scutum antiquum X stuvers.

Actum XXIX[a] Julii anno predicto.

JO. DE WAMEL, subscripsit.

——— Item institucio domini Mauricii Zuermont, perpetui beneficiati in ecclesia Trajectensi, presentati ad vicariam beate Marie Magdalene, situatam in ecclesia beate Marie civili Trajectensi vacantem per mortem domini Henrici Borre, ultimi possessoris, et colvit I scutum antiquum.

Actum sabbato post Laurencii anno predicto (12 Aug.). JO. ZIGERI.

Summa de institucionibus XIX scuta antqua XX stuvers.

Per dictum decanatum de absenciis.

——— Item dc absencia domini Judoci Ghysberti, curati in Westbroeck propter exiguitatem ejusdem solvit I scutum antiquum.

——— Item de absencia ejusdem de anno LXXVIII[a] similiter I scutum antiquum.

Summa de absenciis per dictum decanatum II scuta antiqua.

Per eundem decanatum Goylandie de officiacionibus.

Item officiacio domini Henrici Baldewini, presbiteri ad ecclesiam de Merssen vice domini Jacobi Adriani

de Nissa et solvit pro demidio anno VII$^{1}{}_{2}$ stuvers.

——— Item officiacio domini Adriani Henrici, presbiteri, ad ecclesiam parochialem de Westbroeck vice domini Judoci Ghysberti et solvit XV stuvers.

Et solvit similiter pro anno LXXVIIIe XV stuvers.

——— Item officiacio domini de Compostelle ad alteram porcionem ecclesie beate Marie civilis Trajectensis vice magistri Johannis Levys, canonico sancti Salvatoris Trajectensis, solvit XV stuvers.

——— Item officiacio domini Henrici Godefridi de Loen ad ecclesiam de Loesden vice domini Petri de Venrode, et solvit XV stuvers

——— Item officiacio domini Arnoldi de Culemborch ad alteram porcionem ecclesie beate Marie civilis Trajectensis vice magistri Ludolphi de Hoirn, et solvit XV stuvers.

——— Item officiacio domini Johannis de Lent ad capellaniam sancte Katharine, situatam in ecclesia de Amerongheu, vice domini Johannis Baers et solvit XV stuvers.

——— Item officiacio domini Wilhelmi filii Petri ad ecclesiam de Zeyst, vice magistri Jacobi de Amsterdam, et solvit XV stuvers.

——— Item officiacio domini Johannes de Heerstraten ad alteram porcionem ecclesie sancti Nicolai Trajectensis, vice magistri Jacobi de (Nongell) et solvit XV stuvers.

——— Item officiacio domini Henrici Boldewini ad ecclesiam de Merssen, vice domini Jacobi Adriani de Nyssa et solvit XV stuvers.

——— Item officiacio domini Mathei Ricoldi ad ecclesiam de Bunschoten, vice domini Arnoldi Stelling et solvit XV stuvers.

Summa de officiacionibus V scuta antiqua VII$^{1}/_{2}$ stuvers.

Per dictum decanatum Goylandie de excessibus nichil.

XIV^a^. Summa summarum per dictum decanatum Goylandie XXVI scuta antiqua et XXVII$^{1}/_{2}$ stuvers.

Summa summarum omnium decanatuum de institucionibus, officiacionibus, absenciis et excessibus simul III^c^ XCIX scuta antiqua XXIII$^{1}/_{2}$ stuvers.

Recepta a Decanis.

Inprimis a decanato Quatuor Officiorum Flandrie, videlicet magistro Salomone Triest, habente commissionem originalem in pactum unacum officiacionibus et absenciis simul pro XXV lb. gr. Flandrie facit Ic scuta antiqua.

——— Item a decano Wallacrie videlicet domino et magistro Adriano curato quarte porcionis in Cloetingen, habente commissionem originalem in pactum unacum officiacionibus et absenciis ibidem simul pro septuaqinta Octo libr. gr. Flandrie facit III^c^ et XII scuta antiqua.

——— Item a decano Schaldie videlicet domino et magistro Cornelio de Cats habente commissionem originalem in pactum unacum officiacionibus et absenciis simul pro LVI lib. gr. monete Flandrie facit II^c^ et XXIIII scuta antiqua. [1])

——— Item a decano Zuytbeefvelandie videlicet domino Baldewino Johannis canonico in Zirixee habente in pactum commissionem originalem unacum officia-

[1]) In margine staat aangeteekend: Deficit hic magna summa propter inhibitionem sibi a d(omino) Trajectensi; loquatur. Solvit et recepit (recepta?) de post.

cionibus et absenciis simul pro LXX libr. monete Flandrie facit II^c et LXXX scuta antiqua.

——— Item a decano domini de Voirn videlicet magistro Cornelio Petri ex Borsalia habente commissionem originalem pro LXXV scuta burgundianensia, qualibet scuta pro XVIII stufers computato — item habente commissionem ad ministrandas officiaciones et absencias ibidem pro octo scutis antiquis, facit simul LIII scuta antiqua.

——— Item a decano dominii de Putte videlicet domino Waltero de Verde, curato in Bernisse, habente commissionem in pactum pro XVIII florenis Renensibus XII scuta antiqua.

——— Item a decano Schylandie, videlicet domino Gerardo de Liesvelt, habente commissionem ejusdem ad computum, qui mortuus est circa medium Octobris, executores computaverunt, quinto denario subtracto, XIX florenos Renenses, currentes; deinde commisimus magistro Simoni Bartholomei de Cralingen, qui tactus fuit in omnibus membris suis ac gravibus infirmitatibus detentus et praesertim in lingua, unde per suos ex concordia recepimus sex florenos Renenses currentes; de post vero propter infirmitatem, ut supra, dicti magistri Simonis commisimus magistro Adriano Petri de Nye usque Cantate anno LXXX, unde recepimus octo florenos Renenses currentes, facit simul XXXIII florenos Renenses currentes III stuvers, facit XXII scuta antiqua III stuvers.

——— Item a decano Zuythollandie videlicet domino Alardo filio Petri habente commissionem ibidem in pactum pro quinquaginta florenis Renensibus currentibus facit XXX scuta antiqua X stuvers.

——— Item a decano Delflandie videlicet magistro

Tielmanno Henrici, qui habet et recepit commissionem originalem ibidem pro qua solvit LXXX florenos Renenses currentes, facit LIII scuta antiqua X stuvers.

——— Item a decano Rynlandie videlicet domino Johanne Splinteri de Myda, habente solum commissionem originalem ibidem, pro qua solvit centum et quinquaginta florenos Renenses currentes, facit 1ᶜ scuta antiqua.

——— Item a decano Kenemarie videlicet domino et magistro Abraham filio Aberti, habente commissionem originalem unacum officiacionibus et absenciis ibidem simul CC florenis Renensibus currentibus facit 1ᶜ XXXIII scuta antiqua et X stuvers.

——— Item a cecano Amsterlandie videlicet magistro Gerardo Boel, habente tantum commissionem originalem ibidem pro LX florenis Renensibus currentibus facit XL scuta antiqua.

——— Item a decano Bethue videlicet domino Remboldo de Zandwyck, habente commissionem originalem unacum officiacionibus et absenciis ibidem in pactum simul pro XXIIII florenis Renensibus currentibus facit XVI scuta antiqua.

——— Item in decanatu Goylandie ad scripta domini mei archidiaconi dedi commissionem ejusdem domino Johanni Foyt, canonico Trajectensi, nichil de mandato domini mei archidiaconi et ad scripta ejusdem.

Summa receptorum a decanis antedictis XIIIᶜ LXXIX scuta antiqua III stuvers.

Item de admissione venerabilis et nobilis viri domini Johannis de Bouchout, canonici Trajectensis, ad supplementum vacans per mortem magistri Pauli de Dronghelen novem flerenos aureos Renenses cum sex grossis

Flandrie facit VII scuta antiqua XXIX stuvers.

Actum XI^a Februarii LXXX°. JO. ZIGERI.

Item de admissione venerabilis viri domini et magistri Jacobi de Eten, canonici Trajectensis, ad supplementum vacans per mortem magistri Johannis militis, praepositi Arhemensis, novem florenos aureos Renenses cum sex grossis Flandrie facit VII scuta antiqua XXIX stuvers.

Actum XXI^a Augusti anno predicto. JO. ZIGERI.

Item de admissione venerabilis viri et magistri Alberti Brasseman, canonici Trajectensis, ad supplementum vacans per mortem domini Henrici Moddert novem florenos aureos Renenses cum sex grossis Flandrie, facit VII scuta antiqua XXIX stuvers.

Actum tercia die mensis Septembris anno predicto.
JO. R. DE WAMEL, subscripsit.

Summa de supplementis XXIII scuta antiqua XXVII stuvers.

Item a curato in Randorp II loet argenti, facit XXVIII stuvers.

Item a capitulo Dordracensio ratione incorporacionis ecclesiae parochialis sancti Nicolai in Dordraco, quatuor florenos aureos Renenses, facit III scuta antiqua XIII stuvers.

Item solverunt similiter XXXIII loet argenti, pro quibus solverunt XIX florenos Renenses currentes XIII stuvers, facit XIII scuta antiqua et III stuvers.

Summa de argento et incorporacione antedictis XVII$^1/_2$ scuta antiqua.

Item de parvo sigillo per manus Wilhelmi Heessel audienciarii XXVI scuta antiqua XX stuvers.

Summa receptorum a decanis supplementis, argento,

incorporacione et parvo sigillo predictis simul XIIII^c XLVII scuta antiqua V stuvers.

Summa summarum omnium reptorum in omnibus decanatibus de institucionibus, officiacionibus, absenciis, excessibus a decanis supplementis, argento, incorporacione et parvo sigillo predictis simul XVIII^c XLVI scuta antiqua $XXVII^1/_2$ stuvers.

Sequuntur exposita per me Everardum predictum.

Item de diversis scripturis in eodem officio habitis II scuta antiqua.

Item pro officio gesto L^a scuta antiqua.

Item pro scriptura et papiro harum computacionum I scutum antiquum.

Item pro nuncio misso ad dominum meum archidiaconum Lovanii in negocio revocacionis decanatus Delfflandie XXVII stuvers.

Summa expositorum per me Everardum LIII scuta antiqua XXVII stuvers, qua subtracta a summa omnium receptorum, que fuit XVIII^c XLVI scuta antiqua $XXVII^1/_2$ stuvers, deficiunt domino meo archidiacono XVII^c XCII scuta antiqua et XVIII stuvers.

Item in conclusione computacionum domini Johannis, ui patet in eadem de anno LXXIX_0 facta, deficiebant eidem domino Johanni II^m III^c XXXVII lib. VIII s. III deuts, quibus superadditis pro magno vitro dato per dominum meum archidiaconum in ecclesia Trajectensi facto per Hermannum Tyl I_c LXX florenis Renensibus currentibus et XVI stuvers, facit simul VIII XCII scuta antiqua XXVI stuvers, deficiunt domino meo archidiacono IX_c scuta antiqua V stuvers cum dimidio.

Facta fuit ista computacio anno LXXXI° ipso die

ad cathedram Petri, presentibus ibidem venerabilibus et circumspectis viris, dominis Johanne Foyt, canonico Trajectensi, magistro Henrico de Minore Villa, decretorum doctore etc., et domino Johanne Latuer, perpetuo vicario ecclesie Trajectensis, testibus etc.

B. L. SNELTING

HET JACOPIJNENKLOOSTER
TE GRONINGEN.

II.

Tot de kloosterlingen, die in 1594 met hun bisschop den droeven weg der ballingschap insloegen, behoorde P. Lambertus Henrici, de laatste religieus, wiens professie de prior van het Jacopijnenklooster in 1592 had aangenomen. De jeugdige balling had zorg gedragen, om niet alleen verschillende documenten uit het kloosterarchief mede te nemen, maar ook de kloosterzegels, verscheidene kleinoodiën en kostbaarheden der kerk naar de Zuidelijke Nederlanden te laten vervoeren. Daar bracht hij in het Dominicanenklooster te Brussel zijn schat in veiligheid, en liet eene notarieele acte van deze bewaargeving opmaken. Doch het noodlot achtervolgde ook hier de overblijfselen van het Groningsche klooster. Bij den geweldigen brand van 1695 ging alles verloren, behalve de gemelde acte met eenige documenten, welke in het Dominicanenklooster te Mechelen werden geborgen. Deze laatste stukken vielen in de 18de eeuw in handen van den ijverigen archivaris, P. Jacobus Brouwer, die ze gebruikte tot een historische schets van het klooster te Groningen.

Het zijn deze aanteekeningen, waaraan wij de volgende bijzonderheden en acten ontleenen. [1])

Het grondgebied des kloosters strekte zich uit van de *Jacobijnenstraat* naar de *Ebbinge-poort*, waar door men langs den *Jacobijnenweg* naar de kloosterweiden gaat. Het lag echter bijna geheel verscholen achter de hooge huizingen, welke de kloosterlingen voor de burgerij op hun terrein hadden gebouwd. Vooral trok daaronder de aandacht het huis, dat Hermannus van Deventer, commandeur der Duitsche Orde te Warffrum, levenslang gehuurd had. Van de *Ebbinge-poort* was het kloostererf door den stadsmuur verbonden aan het terrein der Sint-Walburgiskerk, waarlangs zich een groote appelhof uitstrekte. In 1403 kreeg het klooster van den magistraat verlof daar burgerwoningen te bouwen onder voorwaarde, dat de huurders van stedelijke lasten zouden bevrijd wezen, maar hunne nakomelingen gelijk de andere burgers tot de gemeene lasten zouden bijdragen.

Het privilege luidde:

»Wy Borgemeesteren ende Raed in Groningen be»kennen ende betughen met dessen opene breve, dat »wy by raede, henkernisse ende consent der ghemenre »Achte ende Wyesheyt van onser Stadt hebben tho »gegheven ende verleneghet den convente ende den

[1]) Onze aandacht werd te laat op deze aanteekeningen gevestigd, dan dat wij ze nog bij onze vorige bijdrage konden gebruiken. De kopie daarvan zijn wij verschuldigd aan den verdienstelijken geschiedvorscher op kerkhistorisch gebied, den WelEerw. Pater J. A. Hoogland O. P., die de vrucht zijner vaak moeizame nasporingen geheel tot onze beschikking stelde. Voor deze niet genoeg te waardeeren hulpvaardigheid brengen wij Z.Ew. hier onzen oprechten dank.

»Broderen vanden Jacopinen binnen Groningen dat sy »moeghen uet doen hoeren Appelhof, die geleghen is »tusschen oeren convente ende dees kercken appelhoff »van Sunte Walburghe daer eyn wech tusschen gaet »tho hofstede up to tymmeren in aldusdanen vor»warden, dat alle dieghenen die daer hofstede hueren »ende huesen op tymmeren selven in wonen, dat de »vrysytten moeghen van alle stadde custen, als uet »to reysen to maken ende to graven also lange als »se leven, beide man ende wyff, oft een persone »allene. Mer wanneer sie doet syn, die daer eerst »uytgetimmert hebben, so sullen ore nakomelingen die »dese voirschreve huse ende stede dan besitten sullen, »verbonden wesen to allen stadde custen ghelycken »andere lude, die met ons in Groningen wonachtig »syn, sonder alle arghelist. Dat oirkonden wy myt »onse stadtsegell, ghegheven in den jaer ons Heren »dusent vier hundert ende dre up Sente Clemensdach »doe Evert Sycking, Frederick van Arlo, Albert »Wickbolts ende Copyn Jargghes Borgemeesteren »waren onser Stadt.«

Het is bekend, dat de Dominicaner Orde in 1220 afstand deed van alle bezittingen en inkomsten, en zich tot de volstrekte armoede verplichtte. Hiermede werd echter niet strijdig geacht het bezit van huizen en akkers, welke binnen het kloosterterrein lagen — *infra septa conventus*. Later was alleen verboden vaste goederen te bezitten, die van het klooster verwijderd waren — *procul a domo* — maar niet die daaraan grensden en als een geheel daarmee vormden. Eindelijk hief paus Martinus V, nadat in de 14de en 15de eeuw in bijzondere gevallen reeds meermalen gedispenseerd was, het verbod voor de geheele Orde op. Het aan-

vaarden van erfenissen had paus Nicolaus IV reeds in 1290 toegestaan.

Aldus was in hoofdlijnen de verhouding tot het kerkelijk recht. Doch daarbij liet zich ook het landrecht gelden. De kloosterlingen waren krachtens hun stand vrijgesteld van alle lasten, maar mochten niet erven, noch iets vermaken. Zoo bepaalden het oude erfrecht van Fivelingo en Hunsingo, het Bellingwolder Landrecht en het Oost-Vriesch Landrecht. Ook was het verboden in *oevelgang* te gaan, d. w. z. zijn goederen in vollen eigendom aan anderen over te dragen, onder beding van levenslange verzorging en onderhoud in alle noodwendigheden des levens en een goede oppassing bij ziekte en op den ouden dag. [1]) Vooral met het oog op de kloosters was dit door willekeuren van 1447 en 1448, en nog vroeger verboden. Zelfs in de 13de eeuw werd door de willekeuren van Fivelingo en Hunsingo tegen dit overtreden der oude Friesche wetten gewaakt. Eveneens stond elke uitbreiding van bezit onder strenge contrôle.

Wij hebben ons deze korte uitweiding veroorloofd om de bezittingen en inkomsten te verklaren, welke het Jacopijnenklooster te Groningen in de 15de en 16de eeuw bezat. [2]) Voortdurend onthief de Groningsche magistraat de Jacopijnen van de knellende rechtsbeperking. Met machtiging van den magistraat kochten de kloosterlingen in 1400 15 grazen veen van Alvers Hedinghe; in Wudema-land verwierven zij 13 grazen, terwijl buiten de *Ebbinge-poort* een weide, de *Dobbe (?)* genaamd, en buiten de *Boteringe-poort* drie akkers hun toebehoorden. Ook bezaten zij landerijen te Vries

[1]) Mr. H O. Feith. — *Geschiedkundig Betoog*, enz. blz. 579.
[2]) Bijlage I.

in Drente, in Tijnaldinge, Middellant (?) en Zuidwolde.

Maar een voorname bron van inkomsten in de 15[de] en 16[de] eeuw leverde hun een tiental huizen op het kloosterterrein gebouwd, op en achter het kerkhof. Van elk open plekje, van elk open lokaal was partij getrokken, zoo o. a. van den grond langs de *Ebbingestraat*, bij het kerkportaal, de schelpoort, de achterpoort, de kamers onder de »librarye«.

In het verbod van oevelgang werd klaarblijkelijk ten behoeve der religieuzen door den magistraat veelal gedispenseerd, want menig Groningsch burger kwam zich in het klooster inkoopen; getuigen de nog bestaande charters. Dit zal tot gevolg hebben gehad, dat verschillende woningen, o. a. in de *Harderinghestraat, 't Kromme Jat, Kattenhage* en elders, aan het klooster vervielen, en menige tins en rente uit burgerhuizen aan de geestelijken kwamen. Andere kloostertinsen zullen hun oorsprong ontleend hebben aan de destijds gebruikelijke geldbelegging op huizen of vaste goederen en aan de stichting van jaarstonden en zielmissen. [1])

In den loop der 16[de] eeuw leed het klooster geducht schade; eerst door den Gelderschen krijg en vervolgens door den godsdienstoorlog, waardoor Stad en Lande in de tweede helft dier eeuw geteisterd werden. De landerijen brachten niets meer op; zij lagen braak en verwoest; de stad ging ten gronde door de oorlogslasten en de duurte der levensmiddelen. In dien benarden toestand moest het klooster tot leniging der algemeene ellende en tot wering van eigen nood, meermalen goederen en rentebrieven vervreemden.

---

1) Bijlage II.

Dank der nauwgezetheid van broeder Gosewinus van Nimwegen, die vele jaren het procuratorsambt des kloosters trouw waarnam, bezitten we nog den staat der inkomsten gedurende het laatste jaar van het bestaan des kloosters. Uit dien staat blijkt, dat de inkomsten in 1594 bedroegen: 616 Embdergulden, 6 stuivers, de Embdergulden tegen 1 gulden, 10 stuivers.[1])

Wanneer de kloosterkerk gebouwd werd, schuilt in het duister, maar het hooge koor werd door Godefridus, bisschop van Triocali en wijbisschop van Utrecht, den 30sten Augustus 1478 geconsacreerd. Uit den wijdingsbrief vernemen wij, dat het hoofdaltaar aan de H.H. Apostelen Petrus en Paulus was toegeheiligd. Allen, die jaarlijks op den wijdingsdag, op de voornaamste feesten van het Utrechtsche bisdom, op alle Dins-, Woens- en Vrijdagen op dat altaar de H. Mis zouden lezen, of daar zouden bijwonen, konden telkens een aflaat verdienen van veertig dagen. Eenzelfde aflaat werd verleend aan allen, die voor het beeld van den H. Cornelius, den H. Thomas van Aquino, de H. Catharina van Siëna, op vastgestelde dagen 5 *Pater noster* en 5 *Ave Maria* geknield zouden bidden ter gedachtenis aan het H. Lijden onzes Heeren, of voor het welzijn des kloosters en de vermeerdering van den godsdienst een gift, legaat of aalmoes zouden schenken.[2])

Het kerkwijdingsfeest, dat aanvankelijk op den Zondag *Quasi modo* was bepaald, werd den 6den Juli 1494 door den wijbisschop Albertus verschoven naar den Zondag vóór het feest den H. Lambertus.

---

1) Bijlage I.
2) Bijlage III.

Met niet minder plechtigheid werd den 13den Juli 1513 het kerkhof gewijd door Jacobus Ridder, wijbisschop van Utrecht. Bij die gelegenheid schonk de prelaat zijn medebroeders, volgens den geest des tijds, zulk een uitgebreiden aflaatbrief, dat de menigte der geestelijke voorrechten ongetwijfeld aan de waardeering dezer gunsten afbreuk zal hebben gedaan. [1])

Omtrent het inwendige der kloosterkerk en den eeredienst komen wij het volgende te weten:

In 1525 werd te Antwerpen voor 213 Philippusguldens een schilderij gekocht voor het hoogaltaar. Tot de schatten of heiligdommen, waarmede de kerk verrijkt was, behoorde voornamelijk een lid van den duim des H. Thomas van Aquino, welke reliek in een zilveren kruis gevat was, dat $30^3/_{20}$ ons woog. Alsmede een partikel van het H. Kruis, dat de Keulsche Dominicanen aan hunne ordebroeders te Groningen in 1483 vereerd hadden. [2]) Deze kostbare reliek was gesloten in een groot zilveren kruis, dat 93 ons woog en tot processie-kruis diende, wanneer de kloosterlingen hun feestelijken omgang hielden. Verder bezat de kerk een zilveren beeld van O. L. Vrouw van den Rozenkrans — *imago B. M. V. sedentis in Rosario* — wegende 149 ons. [3]) Waarschijnlijk behoorde dit beeld tot de Rozenkrans-broederschap, welke in de kerk was opgericht.

Behalve deze broederschap bestonden er nog eene broederschap van het H. Sacrament, waarvoor alle Donderdagen een plechtige H. Mis moest worden

---

1) Bijlage IV.

2) Bijlage V.

3) Deze schatten werden door P. Lambertus Henrici naar Brussel gevoerd, doch verdwenen in den bekenden kloosterbrand.

opgedragen, en eene broederschap van Sint-Antonius, abt. Van deze laatste bezitten wij de kopie eener oorkonde. [1]

Het termijngebied des kloosters strekte zich uit tot de muren van Zwolle. Toen in die stad evenwel een Dominicanenklooster — het Broerenklooster — gesticht werd, schijnen verschillende termijnen aan het nieuwe klooster ter ondersteuning te zijn toegevoegd, o. a. ook Steenwijk. Voor zulk een afstand waren de Groningsche kloosterlingen geenszins te vinden. Zij brachten hunne zaak voor het generaal-kapittel, dat in 1494 te Ferrara gehouden werd, en zagen zich in hun aloude rechten gehandhaafd. [2]

De reeks der priors en andere ambtsbekleeders van het Groningsche klooster, vooral gedurende de 16de eeuw, kan thans door de authentieke aanteekeningen van P. Jac. Brouwer tot groote volledigheid gebracht worden. [3]

En hiermede zij de geschiedenis dezer merkwaardige stichting gesloten.

G. A. MEIJER, *Ord. Praed.*

---

1) Bijlage VI.
2) Bijlage VII.
3) Bijlage VIII.

BIJLAGEN.

I.

Bezittingen en inkomsten van het Jacopijnenklooster tegen het einde der 16de eeuw.

Conventus hic, Winsumiensis surculus, paulatim aedificiorum splendore et opum affluentia ita crevit ut unus e praecipuis provinciae suae conventibus habita sit; testantur id amplissimae possessiones ac lata praeda olim ab ejus incolis possessa. Quorum elenchum ex ipsis donationum ac emptionum tabulis erutum hic subnectimus.

Anno 1400 kocht het convent 15 grasen terrae fodinalis van Alvers Hedinghe, Lyse ende Coop Hedinghe oere soon, waarvoor het convent jaarlijks moest betalen »achte hallef nye ghelresgulden rente, ofte XV schellinge payments« In den jare 1409 werd deze rente afgekocht.

Habuit hic conventus 13 gramata terrae in *Wudemaland.* Pascua quaedam, vocata de *Dobbe (?)* extra *portam Ebbinghanam.*

$10^1/_2$ hond in *Stertingehuyse Hemmerick.*

Domum et agros in *Vrees* in *Drenthia;* Villam in *Lutte Herkstede* — 6 jugera terrae in parochia de *Tynaldinghe* — 15 graasen in *Middellant (?)* — 3 agros extra portam de *Boteringepoort* — 9 jugera Hinksvenne in *Kennemeert* — 8 graasen in de parochie *Suytwolde.*

Item praeter decem domus aedificatas in fundo conventus possederunt ejus incolae domum inter conventum et caemeterium *S. Martini.*

Domum in orientali plaga *plateae Ebbinganae.*

Domum cum duabus cameris in eadem parte ejusdem plateae. Duas cameras in occidentali plaga plateae dictae de *Harderingestraat.* Domistadium et duas cameras in platea dicta *'t Kromme Jat.* Domum duas cameras et stabulum in occidentali parte plateae dictae de *Kattenhage.* Domus duas prope pomarium conventus

Praeter haec redditus ipsis annue solvebantur:

$5^1/_2$ floreni super domum in foro.

$5^1/_2$ floreni super communitatem de *Bawaert.*

$5^1/_2$ floreni renani super domum prope portam dictam de *Aa-poort.*

3 Arnsgulden super villam in *Cloosterburen.*

6 floreni super domum in platea *Ebbingana.*

8 » super domum in de woeste *Broederstraat.*

$^1/_2$ » super domum in *foro Piscium.*

$40^1/_2$ » super castrum dictum *Dwingelenburgh* in *Suytwolde.*

6 floreni super agrum extra de *Boteringepoort.*

3 » super domum locutoriam Monasterii dicti *ter Geestelijke Maagden.*

3 floreni super domum in platea *Ebbingana.*

12 » super quaedam bona in *Petersburen.*

24 » super domum in platea de *Boteringe-straat.*

6 » super domum et cameras in platea de *Harderinge-straat.*

12 floreni super villam extra portam dictam de *Aa-poort.*

6 philippici aurei super domum in *Oosterstraat.*

3 » » super agrum in *Engelbert.*

16 floreni Embdenses super domum et cameras in platea de *Kattenhage.*

12 floreni Embdenses super domum Joannis Vlaskooper.

12 floreni Embdenses super hortos extra portam de *Boteringe-poort.*

12 Floreni Embdenses super conventum ffr. Praed. *Leovardiae.*

6 daleri super domum sitam aan de *Kremer ripe.*

6 floreni vulgo Riddersguldens super domum ibidem sitam.

16 floreni Embdenses super domum et cameras in platea de *Kattenhage.*

12 floreni Embdenses super domum et agrum extra portum de *Boteringe-poort.*

16 floreni Embdenses super domum sitam inter *Boteringe* et *Ebbinge-portas.*

9 floreni Embdenses super 11 gramata in *Marsum.*

1 modus siliginis ex agro dicto »de Rosenkamp« sito in communitate Galen (?) et super domum sitam in platea dicta de *Oosterstraat.*

His adde plura alia quae in anniversariorum fundationem conventui donata fuerunt, quae suo loco recensebimus; verum quia conventus plura ex supradictis tum ob insurgentes propter Religionem turbines, tum ob aliquoties exortam annonae caritatem distrahere debuit, subjungere placuit statum hujus conventus quem anno -'94 extribuit fr. Goswinus Jansens van Nimwegen conversus ac hujus conventus pluribus annis procurator fidelis.

Uit het huis van den Abt van *Oldeklooster* achter ons kerkhof . . . 16 Embd. guld.

Maryke Jansens uijt een huis achter ons kerkhof	11	Embd.	guld
Hayke Aldergynghe uyt een huis achter ons kerkhof	12	»	»
Maryke Luyckens uyt een huis achter ons kerkhof	15	»	»
Halle Aldergynghe uyt een huis achter ons kerkhof	15	»	»
Jan Maeler uyt een huis achter ons kerkhof	12	»	»
Jan Maeler uyt een huis achter ons kerkhof achter het Vaar . . , .	12	»	»
Ernest Ernst uyt een huis achter ons kerkhof	17	»	»
Bartel Kistemaker uyt een huis op ons kerkhof	10	»	»
De weduwe Jan uyt een huis op ons kerkhof	7	»	»
Ghose Wantscheerders op ons kerkhof een huis	11	»	»
Walburg op ons kerkhof een huis .	10	»	»
De weduwe van salige Jan Hendriks uyt de kast bij ons kerk en portaal van onse kerk en van de plaats daar zij op getimmerd hebben . .	3	»	»
Anna Bernts van de kast bij onse *Schelpoort.*	7	»	»
Willem Igberts by onse *Schelpoort* en aan onse looykamer.	10	»	»
Jan van Dulmen uyt de kamers onder onse librarye	20	»	»
Geert Schoenmaker uit de kamer onder onse librarye	14	»	»

Geert Arents uyt de kamer iu de *Ebbinge-straat*	10	Embd. guld.
Jan Haeke uyt de kamer in de *Ebbinge-straat*	16	» »
Jan Boekersche uyt de kamer in de *Ebbinge-straat*	10	» »
Aleyt Hoepenbinders uyt de kamer in de *Ebbinge-straat*	20	» »
Marte Jansens uyt twee kamers in de *Ebbinge-straat* ad vitam	12	» »
Egbert Schoenmaker uyt de kamer in de *Ebbinge-straat*	20	» »
Marmelt Willems uyt het huis in de *Ebbinge-straat*	36	» »
Albert Smet uyt een kamer bij onse *Agterpoort*	15	» »
Hildebrant Huysinge uyt een huys tusschen *Ebbinge-* en *Boteringe-poort* aan de Zuidzijde	12	» »
Roelof Nyesink uyt ons huys ibidem op de horne van *Boteringe-straat* .	16	» »
Catharina, salige Hendrik Scholte weduwe, rent op haer huys in de *Ebbinge-straet* op de hoek van *Botke-straate*	4	» »
Alof van Blom rent op een huys in *Botkestraet*	5	» »
Ghebbe Kistemakers uyt de kamer in de *Ebbinge-straat*	9	» »
Hendrik Schoenmakers uyt de kamer in de *Ebbinge-straat*.	22	» »
De weduwe van saliger Harmen, orgelmaker in *'t Regte Jat* . . .	5	Arensgld.

Geert Gersens uyt de kamer aen de Noordzijde van de *Westerstraet* .	4	Embd. guld.
Drens Luytkens van de kamer ibidem	4	» »
Wyegen Hendrik van twee kamers aan de Zuidzijde	6	» »
Geert Pannebacker rent uyt syn huys in *'t Kromme Jat*.	4	» »
Jan Wryese, alias Jan Boyskol uyt een kamer in de *Wesscherstraet* .	3	» »
Alyt Franse uyt een kamer aan de Zuidzijde ibidem	3	» »
Remmert Rijkens rent uyt den hof agter syn huys in *'t Kromme Jat*.	7	Arensgld.
Hendrik Korfmaker huer van een kamer in *'t Kromme Jat*	12	Embd. guld.
Jan Wantscheerder huer van een kamer in *'t Kromme Jat* . . , .	12	» »
Egbert Symons rent op een huys aen de *Kremer Rype*	6	» »
Harmen Gerrit rent op syn huys ibidem	8	» »
Jacob Engelbert in de *gulden Pauwe* rent op sijn huys	15	» »
Berent Schoerpagt op sijn huys in *Heerestraet*	18	» »
De kelder van de *grijsen monniken*, rent uyt haer goed	12	» »
De procurator S. Martini rent . . .	2	» »
De wage van den H. Geest tot een aelmoes van een halve schuit turf jaerlijks	2	» »
Jan Bockhorst huer van 18 grasen land tot *Adorp*.	22	» »
De Abdisse van *Asse* rent	8	mud koorn

Jan van Dulmen voor huer van de *Tyckcldobbe* met de andere venne en de *uyterdyck*	65 daalders
De weduwe van salighe Herman Baertscheerder rent uyt haer huys in *Harderingestraet*	20 st.
Jacob Peterman Twynlant buyten *Boteringe-poort* huer	20 Embd. guld.
Jan Harmen van twee ackers twynlant ibidem huer	8 » »
Heer Bouwens tot *Tynaldinge* uyt 6 juck lant . . , ...	6 » »
Klaes Jamse tot *Tynaldinge* uyt een vennelant	5 Arensgld.
De Proost te *Scheltwolde* rent . . .	7 »
Van ons lant in de *Herkstede* 28 grase Van ons lant tot *Engelbert* 18 grase Van ons lant tot *Middelbere* 16 grase	in verscheydene jaren niet van gehad.
Van het convent van *Antwerpen* rent 16 Embd. guld. Van het convent van *Leeuwarden* rent 9 Embd. guld.	anno 1594 waeren in 16 jaeren niet betaald.

Summa totalis 616 Embder gulden, 6 stuyvers, de Embder gulden tegen 1 gulden 10 stuyvers.

II.

Jaargetijden van het Jacopijnenklooster.

Theodericus filius Joannis Theoderici de Trajecto fundavit sui et parentum anniversarium cum sex sacris post S. Martini festum legendis in ecclesiis conventus, S. Martini et fr. Minorum, pro his relinquens duas

domus sitas in parte boriali fluvii de *Aa* circa civitatis moenia.

1427. These Thoers et Agatha ejus uxor huic ecclesiae et S. Martini dederunt domum in parte occidentali plateae dictae de *Heerestraet;* item redditum florenorum super domum sitam in parte orientali ejusdem plateae in fundationem suorum anniversariorum.

1469. Fundatum anniversarium Ghese Hibelen, pro quo donata mensura terrae vulgo een sate, dictae *Cappynsland* in *Croppeswolde.*

1476. Fundatum anniversarium Magistri Henrici Vriesen pro quo relictus redditus 6 florenorum Arenensium.

1477. Donata conventui medietas domus sita in boreali parte plateae dictae *het Kromme Jat* in fundationem anniversariorum Jacobi Thomae et Catharinae ejus uxoris.

1479. Fundatum anniversarium Dodonis Fockens pro quo legatus census 1 floreni dicti Postulaetgulden super agrum dictum *Averspot* in *Canthese. (?)*

1482. Joannes Gryp civis Groninganus donavit censum $1^1/_2$ arenensium in usum quotidiani sacrificii.

1498. Albertus Thomas legavit conventui 18 gramata terrae in Engelbert pro suo anniversario.

1501. Donatus conventui redditus 12 florenorum super domum ad orientalem plagam ecclesiae fratrum Minorum pro anniversario Vrese Tynaldinge et uxoris Reginae.

1507. Donatus conventui redditus 6 florenorum pro memoria Joannes Zyghers.

1512. Pro anniversario Oumen in *Thyn* donatum vas butyri annue recipiendum ex agro dicto *Postvenne* in *Thyn.*

1513. Donatus census 6 Rhenensium in fundationem

Missae singulis feriis tertiis in honorem S. Annae et Missae singulis feriis sextis pro defunctis dicendae a Lutgert Kannegieters.

1525. Accepit conventus domum sitam inter portas Ebbinganam et Boteringanam in fundationem 2 sacrorum hebdomadalium et anniversariorum Aleydis Godschalkes et Joannis Godschalkes.

1521. Donavit Women in *Thyn* conventui 18 gramata terrae in *Harkummar* in parochia de *Adorp* in fundationem 60 sacrorum et 5 anniversariorum.

1524. Fundatum anniversarium Eppeni pro quo donatus Rhenanus aureus annue levandus super domum in *Canthese.*

1525. Fundatum anniversarium Eltet pro quo donatus census 6 Arenensium super 9 gramata terrae in parochia *Opwirdum.*

III.

1478, Augustus 30, Groningen.

Oorkonde der wijding van het koor der Jacopijnenkerk te Groningen.

Godefridus Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopus Tricolensis Reverendissimi in Christo Patris et Domini D. David de Bourgondia Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopi Trajectensis in pontificalibus vicarius generalis, venerabilibus patribus et fratribus, Priori, lectoribus, cursoribus, reliquisque conventualibus Ord. Praed. in Groningen singulisque Christifidelibus quibus hae quae sequuntur indulgentiae potuerint suffragari, salutem in eo qui est omnium vera salus. Officio nostrae administrationis congruum arbitramur ut his quae divinum cultum fructumque respiciunt animarum pietatis

operibus caritatisque visceribus sollicitius intendamus. Cupientes ut chorus praefati conventus sub anno Domini 1478 penultima mensis Augusti a Nobis, cooperante Spiritus Sancti gratia, cum majore altari ad honorem Petri et Pauli Apostolorum consecratus, devotius visitetur ac taliter visitantibus accrescat salus animarum, omnibus vere poenitentibus contritis et confessis diem dedicationis annuae in Dominica *Quasi modo geniti* venerantibus vel festivis diebus ritu dioecesis Trajectensis celebribus singulisque feriis quartis et sextis Missam in loco praefati conventus consecrato dicentibus vel devote interessentibus vel coram imagine S. Cornelii in ejusdem die et per totum cujuslibet anni circulum concurrente, vel SS. Thomae de Aquino vel Catharinae de Senis similiter additis eorumdem octavis, singulis quartis et sextis et celebribus diebus, quinque Pater noster et totidem Ave Maria ad colendissimae passionis Domini nostri Jesu Christi memoriam geniculando devote dicentibus vel pro conservatione religiosi status praefati conventus structurarumque ejus et permanente cultus divini augmento quovis quoque modo dono, legatione, eleymosina, studio, ope, opere, consilio vel auxilio manus adjutrices porrigentibus de Omnipotentis Dei misericordia, Beatorum Petri et Pauli Apostolorum ejus confisi suffragiis, pro singulis vicibus XL dies indulgentiarum de injunctis sibi poenitenciis in Domino misericorditer relaxamus. Datum anno, mense et diebus quibus supra nostro sub sigillo praesentibus impresso.

Annuam vero hujus consecrationis memoriam a Dominica *Quasi modo geniti* in Dominicam ante festum S. Lamberti Albertus Episcopus Thesseliensis transtulit die 6 Julii 1494.

IV.

1513, Juli 13. Sygherswolde. [1])

Aflaatbrief door Jacobus Ridder, wijbisschop van Utrecht, verleend bij de wijding van het Jacopijnenkerkhof.

Jacobus Ridder de Calcar Ordinis Praedicatorum Sacrae Theologiae professor, Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopus Ebronensis, Reverendissimi in Christo Patris et Domini D. Frederici Marchionis de Baden eadem gratia Episcopi Trajectensis in pontificalibus vicarius generalis, universis et singulis praesentes litteras inspecturis salutem in Domino sempiternam. Quanto frequentius fidelium mentes ad devotionis opera inducimus, tanto salubrius eorum animarum saluti consulimus. Cum igitur sub anno Domini CCCCCXIII mensis vero julii die XI cymeterium in meridionali parte ecclesiae conventus Fratrum Praedicatorum in oppido de Groninghen Trajectensis Dioecesis in honorem Dei omnipotentis ac gloriosae Virginis Mariae Petri, et Pauli Apostolorum et omnium Sanctorum, cooperante gratia Spiritus Sancti, solempnitatibus debitis et consuetis consecravimus ad instantiam reverendi patris fratris Wilhelmi de Wesalia prioris et Patrum antedicti conventus Groningensis, in praesentia egregiorum Dominorum Magistri Everhardi Jargers legum Doctoris, Pastorum ejusdem oppidi et aliorum multorum honestorum civium, cupientes igitur ut ecclesia ejusdem conventus cum cymeterio congruis frequentetur honoribus et a Christifidelibus jugiter veneretur, omnibus utriusque sexus fidelibus qui praedictam Ecclesiam causa peregrinationis, orationis aut devotionis, unum Pater noster

[1]) In Opsterland.

et Ave Maria inibi seu versus eamdem ecclesiam geniculando, inclinando cum capite, stando vel aliquo modo orando, visitaverint aut egerint sicut praefertur aut ante aliquod altare ecclesiae unum Pater Noster et Ave Maria dixerint, seu ante imaginem aliquam Sanctorum Ordinis in quocunque loco positam Missas seu Missam celebrari fecerunt seu celebrari procuraverint, divina Mysteria vel Missas vel Missam, sermonem, horam canonicam vel horas in ecclesia conventus vel alibi in hac dioecesi per Fratres hujus conventus celebrantes devote audierint seu interfuerint, tria Ave Maria mane et sero ad tres ictus campanae ecclesiae oraverint, vel tempore Elevationis Majoris Missae ad sonitum campanae, ubicumque fuerit, ad genua se locaverint vel ad sonitum campanae tempore tonitrui unum Pater Noster vel Credo dixerint, cymiterium pertranseundo, circumeundo vel partem ejus, seu pro ibidem sepultis corde et ore oraverint aut sepulturam suam apud eosdem Fratres elegerint, aut in habitu ordinis sepeliri petierint, quicumque pro fabrica, conservatione, manutentione aut sustentatione ejusdem conventus vel Fratrum seu Ecclesiae manus porrexerint adjutrices, eleemosinam, oblationem, aurum, argentum, altaris ornamenta seu quaevis alia fulcimenta donaverint seu donari procuraverint, aut in confratriis se ibidem collocaverint, testamenta sua ibidem legaverint, seu legari procuraverint aut quodcumque caritativum subsidium, consilium vel auxilium caritatis divinae intuitu impenderint; eciam in procurationibus, advocationibus et similibus, tam in curiis ecclesiasticis quam civilibus pro defensione Ordinis seu Ecclesiae vel causarum nostrarum; fratres insuper eosdem, cum eos contigerit extra conventum moram trahere, benigne hospitio rece-

perint seu caritative pertractaverint, nullum passagium exegerint, aut alia pietatis obsequia exhibuerint, omnibus vere contritis tociens quociens praedicta vel aliquid praedictorum perfecerint de omnipotentis Dei Misericordia de Beatorum Petri et Pauli Apostolorum meritis confisi XL dies Indulgentiarum ex parte Reverendissimi Domini Episcopi Trajectensis et XL dies Indulgentiarum ex parte Nostra de injunctis sibi poenitenciis misericorditer in Domino relaxamus. In quorum omnium fidem praesentes nostras litteras sigilli nostri appensione jussimus communiri. Datum in conventu Sororum in Monte Sinay nuncupato in Sygerswolde anno Domini CCCCCXIII die XIII mensis Julii.

V.

1483, April 30, Soldin. [1])

Oorkonde eener relikwie van het H. Kruis, door de Keulsche Dominicanen aan die van Groningen geschonken.

In nomine Domini. Amen. Nos frater Andreas Cluch prior, Conrardus Palmdaren Lector Regens, Caspar Parstreyen supprior, Ambrosius Herisel lector, Caspar Stekelin, Michael Woldenburch, Nicolaus Holland, Mathias Crugter, Gregorius Ulrici seniores totusque conventus Coloniensis Ordinis Praedicatorum, recognoscimus per praesentes quod Rev. Magister noster Clemens Sosflir, S. Th. professor, haereticae pravitatis inquisitor, conventus Brandenburgensis praedicti Ordinis, ad nos venerit anno, mense ac die infrascriptis ex parte conventus Groningensis nationis Frisiae Ordinis saepe-

---

[1]) In Neumark, Brandenburg.

dicti sincerius supplicando quatenus eidem conventui Groningensi aliquam partem de Ligno Domini quod in magna cruce nostra habuimus et habemus impartiremur; verum cum Nos Caspar Stekelin et Michael Waldenburch qui ultra quinquaginta annos in Ordine habeamus ceterique omnes et singuli memorati conventus fratres noverimus quod praedictum Lignum Domini quod apud Nos habeamus accuratissime, — tum in igne, de quo ultra tres vices resilivit tum in aqua cujus fundum ut lapis petivit — evidentissime sit probatum, enimvero benevole cupientes (?) alienare, tum propter penuriam tam solempnis conventus, cui et toti nationi Frisiae antiquata amicitia indissolubili obligamur, partem unam licet modicam de eodem ligno S. Crucis prout habuimus ipsi Magistro nostro Clementi tradidimus conventui Groningensi supradicto juxta sua optata ad placitum dando et praesentando; non diffidentes principaliter a dicto Magistro deinde ab ipso conventu Groningensi in suis possibilibus servitiis vota reciproca cum effectu habenda. In quorum omnium fidem et veritatis testimonium nostri conventus una cum venerabilium et honorabilium Dominorum Wilkum Thomae praepositi ecclesiae collegiatae Petri et Pauli Apostolorum Coloniae nec non Joannis Korteclam Notarii publici officialisque curiae Caminiensis per Novam Marchiam generalis gemino officii sui sigillo duximus praesentibus appendendum. Datum Soldin anno Domini MCD octuagesimo tertio mensis Aprilis die vero ultima praesentibus ibidem discretis viris Joanne Smeder et Nicolao Sassen notariis publicis, clericis Caminiensis dioecesis testibus ad praemissa rogatis et vocatis.

VI.

1481, Sint-Gertrudisdag, Groningen.

Oorkonde der Sint-Antonius' broederschap in de Jacopijnenkerk te Groningen.

Wy broder Albert Schultynck in der tydt prior, broder Rotgher Tenghnagel supprior, broder Gheryt Sanger Lesemeister, ghemeyne seniores ende broders des convents ten Jacopynen Predikeroerden in Gronynghen, bekennen ende betughen myt desen opene breve voir ons ende onse nakomelinghen dat wy hebben ontfangen van guede Mans ende Borgers der voirschreven Stadt die dair holden Sunte Anthonius ende der andere drie Maerschalcke gilde ende Broderschap van Sunte Anthonius altair in onse kercke, enen kelick gheteykent myt Sunte Anthonius Belde up syne voete ende een paer silveren pullen ende enen blauwen kasel van verhevene fluele, myt tween dynersrocken ende alven, ende myt twe boeken, een somerstucke ende een wynterstucke, tot der eere Gods ende Sunte Anthoniusgilde to beseghen tot ewigen myt alloir toebehoir in onse kercke voirscr. so alse die Broederscap voirscr. dat getughet hebben myt oeren Gilde in sulckere voirworden, dattet voirscr. onser convent tot gheenen tyden en sulle nog moge desse voirscr. clenodie verkopen ofte versetten noch anders in geheene verthien; ende weert saicke, dat yn enyghen natyden enych prior offte broder boven desse voirworden wolden doen, so sullen de Broders van den voirscr. gilde ende oir nakomelinghen altyt machtich wesen die voirsc. clenodie van den cloester weder an hen to nemen, sunder des convents voirscr. ende Broders wederseggen: Des so loven wy broders des voirscr.

convents voir ons ende onse nakomelinghen myt danckbarheyt dat weldaet dat wy voir die guede staet den Broders en Susters een ziele mysse syngen voir Sunte Anthonys altair alle maendage als dat gheschien mach onbehyndert van festen ofte daghen, die eighen Myssen hebben, voir die voirstorven Broders ende Susters in allen manyren ende formen als des Hilligen Sacraments Broderscap dat hebben in onsen cloister des donderdages myt des Hilligen Sacraments Mysse; sunder arghelyst. In oirkonde hebben wy, prior ende broders voirscr. onse conventssegell an dessen breeff ghehangen. Gegheven in den jair ons Heren dusent vier hondert ende enen tachentich up Sunte Gertruden dagh Virginis.

VII.

1494, Mei 20, Ferrara.

P. Joachim Turrianus, generaal der Dominicanen, geeft aan het klooster van Groningen eenige termijnen terug, welke aan het klooster van Zwolle waren toegewezen.

In Dei filio sibi carissimis, venerabilibus Priori ceterisque omnibus patribus et fratribus conventus Groningensis Provinciae Saxoniae Ordinis Praedicatorum fr. Joachim Turrianus Venetus ejusdem Ordinis, S. Theol. professor ac totius Ordinis humilis Generalis Magister ac servus salutem et Spiritus Sancti consolationem. Etsi alias, forsan per nonnullorum sinistram inconvenientem et veritati dissonam informationem terminos vestros dictos de *Steenwick* et alios in *Drentia* quam extra *Drentiam* aut ubilibet constitutos conventui

Zwollensi assignaverim; aliter tamen et verius nunc informatus realiter tenore praesentium denuo vobis reddo et restituo eosdem et alios omnes et singulos terminos vestros perpetuo habituros; praecipiens proinde omnibus patribus et fratribus totius nostri Ordinis, cujuscumque sint eminentiae, promotionis, dignitatis aut status, in virtute Spiritus Sancti et sanctae obedientiae et sub poena excommunicationis latae sententiae ac incarcerationis ne de caetero conventum vestrum aut terminos aut quoslibet alios molestent seu molestari faciant et si secus per quoscunque fratres nostri Ordinis directe aut indirecte factum fuerit, volo et mando ut hos indilate capiatis aut capi faciatis atque incarceretis, invocato ad hoc, si opus fuerit, auxilio brachii saecularis totiens quotiens donec conventui de damnis illatis satisfecerint realiter cum effectu. Revocans et omnes et singulas litteras a praedecessoribus meis et me datis aut quomodolibet a me in futuram dandas quas tenore praesentium omnes et singulas declaro irritas ei inanes cum omnibus clausulis suis ac si his litteris de verbo ad verbum insertae essent. Rogavi Reverendum patrem et Dominum Officialem gratissimi in Christo patris et Domini Domini David Episcopi Trajectensis ac Magnificos viros et Dominos praeconsules et consules almae civitatis Groningensis quatenus meum ob rogatum in his aliisque vobis necessariis vestri curam paternam gerant, deinde mercedem ab omnium bonorum largifluo Remuneratore recipiendo. In quorum fidem et testimonium sigillum mei generalatus officii duximus praesentibus imprimendum. Datum Ferariae per nostrum generale capitulum, die XX Maji Anno Domini MCCCCXCIIII. Anno VII.

VIII.

Lijst van priors, suppriors en kloosterlingen.

1373. P. Hagerus prior 6 Maji hujus anni, qua prior hujus conventus composuit difficultatem conventum inter et Ottonem Palman civitatis Groningensis Burgimagistrum ratione areae juxta aream Hospitalium dictae den Uyterdyck, illam ab Ottone praefato conventus emendo pretio 40 scutorum Brugensium.

1425. P. Bernardus Dulmen hoc anno erat provincialis Provinciae Saxoniae.

1427. P. Wilhelmus fuit vicarius nationis Frisiae provinciae Saxoniae et prior conventus.

1431. P. Russcherus (?) prior,

1135. P. Joannes a Spiritu Sancto circa hunc annum prior, fuit etiam confessarius Monialium Reydensium. [2])

1479. P. Albertus Schultingh praefuit usque ad 1484.

1481. P. Rutger Tengnagel supprior et P. Gerardus Sangers S. Th. L.

1484. P. Joannes de Dortmunda supprior, Nicolaus de Zwollis S. Th. L.

1493. P. Joannes Holtsmijn in initio et fine hujus anni prior.

1496. P. Albertus Schultink pro secunda vice prior usque ad Dominicam post festum S. Marci anni sequentis praefuisse invenitur.

1498. P. Jacobus Frynden terminarius in Galen.

---

[1]) Deze namen zijn door P. Jac Brouwer ontleend aan charters, welke in het klooster te Mechelen berustten, maar bij de opheffing van dit klooster in 1796 zijn verloren gegaan.

[2]) Was ook hier prior in 1424. Zie hiervoor blz. 13.

1501. P. Magister Gerardus Sanghers, S. Th. D. 1510, adhuc in vivis, hoc et sequenti anno in vigilia S. Thomae Apostoli rexit conventum.

1501 et 1502. P. Eggericus supprior, Joannes Holtsmyn S. Th. Lector, Rutger Tengnagel et Albertus van Onna seriores.

1506. P. Warnerus de Zutphania filius conventus Leowardiensis, hujus vero primus prior post reformationem.

1509. P. Wilhelmus Elverick de Wesalia prior conventus.

1510. P. Warnerus de Zutphania rursus prior Sabbato ante Dominicam *Oculi:* usque ad Sabbatum post Dominicam *Oculi* anni 1512 rexit.

1510. P. Jacobus.

P. Lambertus Fabri conventus Zwollensis filius, ut scribit P. de Jonghe, inter annos 1511 et 1518 hujus conventus prior fuit, si id verum certo brevi habenas tenuit, nam

1513. P. Wilhelmus Elverick de Wesalia iterato invenitur hunc conventum rexisse a feria 5 post festum S. Jacobi usque ad 1522 diem 22 Aprilis. Errat P. de Jonghe dum hunc confundit cum P. Mag. Wilhelmo Smit de Wesalia conv. Leovardiensis filio, S. Th. D.

1513. P. Hermanus Holthuys, supprior.

P. Arnoldus Pytinck, procurator.

P. Jacobus Frynden.

P. Laurentius Baertschere.

P. Ludolphus Huysinga.

1515. P. Hermanus Holthuys, supprior.

P. Joannes de Tremonia.

P. Jacobus Frynden.

1515. P. Albertus Fabri.
P. Joannes de Dortmunda.
1516. P. Arnoldus Pytinck, supprior usque ad 1523.
P. Joannes de Dortmunda, jubilarius.
P. Jacobus Frynden, procurator, annis 1516, 1517, 1518.
P. Albertus Fabri, procurator, annis 1519, 1520, 1521, 1522.
P. Mathias Marcelli.
P. Laurentius Laurentii, S. Th. lect. 1516, 1517, 1518.
P. Ludolphus Eminga, S. Th. lect. 1519, 1520, 1521, 1522.
1523. P. Laurentius Laurentii S. Th. D. feria quarta post festum St. Mathiae usque ad feriam tertiam post festum Omnium Sanctorum 1527 prior. [1])
1523. P. Joannes Koyter, supprior.
P. Ludolphus Eminga, S. Th. lector.
P. Albertus Fabri, senior.
P. Albertus van Enschede, procurator.
1524. P. Dominicus Hoechvelt, supprior.
P. Joannes Ballen.
P. Dominicus van den Dam.
1525. P. Joannes Koyter, supprior.
P. Albertus van Enschede, procurator, 1527.
1527. P. Albertus van Enschede, supprior.
P. Nicolaus Dirks, senior.
1529. P. Ludolphus Eminga, S. Th. lector, a 16 Januarii hujus anni usque ad 5 Aprilis 1538 praefuisse invenitur.
1529. P. Magister Laurentius Laurentii, S. Th. D.

---

[1]) In een charter van 1532 komt P. Laurentii voor als prior. Zie hiervoor blz. 86.

1529. P. Fredericus Ridder, supprior.
P. Albertus van Enschede, procurator.
P. Dominicus van Dam, senior.
P. Gerardus Munter, senior.
1536. P. Petrus van der Elburch, supprior.
P. Gerardus Munter, 1537, 1538.
P. Joannes van Putten.
1540. P. Henricus Vaeck, conventus Neomagensis filius, S. Th. lector, prior.
1542. P. Hieronymus de Calcar qui anno sequenti in capitulo prov. Antverpiae erat prior diffinitor.
1543. P. Reinerus van Lochem, prior.
P. Wilhemus de Embrica, supprior.
P. Joannes Koyter, procurator.
1545. P. Petrus de Elborch, prior.
1548. P. Wilhelmus van Zeventer, S. Th. lector, prior.
P. Dominicus van Dam, supprior.
1548. P. Joannes Koyter, senior.
P. Thomas, procurator.
1552. P. Christianus ab Elst, filius conv. Neom. prior.
P. Dominicus de Dammons, supprior.
P. Hermanus Visscher.
P. Thomas Alberti.
1554. P. Henricus Vaeck, prior, 1555.
P. Dominicus Hoechvelt.
P. Joannes Ballen, senior.
P. Joannes Koyter, senior.
P. Dominicus van Dam, senior.
1556. P. Stephanus de Mey, prior, communiter dictus de Affligemia, conv. Buscod. filius, initio vel in fine anni praeteriti prior electus, rexit usque ad 1560 quo eligitur monasterii Vallis Angelorum confessarius.

1559. P. Joannes van Borkelen, supprior.
P. Joannes van Leendt, sacrista.
P. Aegidius Millewick, novit. mag.

1563. P. Joannes Wynstuck Zutphaniensis conventus filius, hoc anno qua prior interfuit cap. prov. Lovaniae celebrato ac ibidem diffinivit.

1566. P. Wilhelmus Oosterwick circa hunc annum hujus conventus prior ut patet ex necrol. conv. Buscod.

1573. P. Arnoldus Nylen conventum ut vicarius regebat 28 Nov.

1574. P. Petrus Rosendaals van den Berch sive de Monte a Gertrudisberga natali solo communiter dictus, hoc anno prior electus, ad nativum conventum Buscod. rediit 1576.

1576. P. Arnoldus Nylen electus 17 Sept. rexit usque ad annum 1589 quo ad infulas Groningenses nominatur.

1578. P. Joannes van Cuylenbergh, supprior.
P. Fredericus Berents, procurator.

1589. P. Joannes van Oosterwyck, supprior.
P. Fredericus, senior.
P. Gosewinus van der Horst, S. Th. lector.

1592. P. Joannes van Oosterwyck, prior.
P. Joannes Wolters, supprior.
P. Gosewinus van Nijmegen, conversus, procurator.
P. Lambertus Henrici, clericus, hoc anno ultimus emittit professionem in hoc conventu, et hic est cujus solertiae in conservandis hujus litteris notas has historicas debemus; anno 1640 inhabitavit conv. Bruxell.

1593. P. Joannes Henrici ultimus hujus conventus prior,

quo anno 1594 capta urbe, Bruxellense iter cum Rmo. Epo. Nylen quidem assumpsit, verum mox rediit Groningam una cum P. Joanne Wolters, suppriore, ac duobus patribus senioribus clam fidelium curam gessit ibidemque Missionem inchoavit cui muneri immortuus successorem reliquit P. Suppriorem qui Groningae circa annum 1625 fatis cessit.

P. Joannes Wolters, supprior.

P. Simon de Haerlem qui et fuit 1578 confersarius monasterii Westroyensis.

Fr. Goeswinus van Nimmegen, procurator.

PRIORS VAN HET JACOPIJNENKLOOSTER. [1]

P. Hogerus, 1373.

P. Joannes a Spiritu Sancto, 1424.

P. Wilhelmus, 1427.

P. Dusscherus (?), 1441.

P. Bernardus van Dulmen, S. Th. M., 1439, 1440.

P. Albertus Schultingh. 1479, 1489.

P. Joannes Holtsmyn, 1493.

P. Albertus Schultingh (bis), 1496, 1497.

P. Gerardus Sangers (cantoris) S. Th. M. en D., 1501, 1502, 1506.

P. Warnerus van Zutphen, 1506.

P. Wilhelmus Elverick van Wesel, 1509.

P. Warnerus van Zutphen (bis), 1510—1512.

P. Wilhelmus Elverick van Wesel (bis), 1513, 1516, 1522.

---

[1] Deze lijst is opgemaåkt uit officieele charters en aanteekeningen van P. Jacobus Brouwer O. P, pastoor te Groningen. † 1775.

P. Laurentius Laurentii, S. Th. M. en D., 1523, 1525, 1532.

P. Ludolphus Emingha, S. Th. L. 1533—1538.

P. Henricus Vaeck, 1540.

P. Hieronymus van Calcar, 1542.

P. Reynerus van Lochum, 1543.

P. Petrus van Elborch, 1545.

P. Wilhelmus van Zeventer, S. Th. L. 1548.

P. Thomas Alberti, 1550.

P. Christiaan van Elst, 1552.

P. Henricus Vaeck, S. Th. L., 1554, 1555.

P. Stephanus de Mey, 1556—1560.

P. Joannes Wynstuck, 1563.

P. Wilhelmus van Oisterwyck, 1566.

P. Arnoldus Nylen, vicarius, 1573.

P. Petrus Rosendael van den Berch, 1574—1576.

P. Arnoldus Nylen, 1576- 1589.

P. Joannes van Oisterwyck, 1592.

P. Joannes Henrici, 1593—1594.

DE ABDIJ VAN OOSTBROEK EN HET VROUWENKLOOSTER.

Niet lang geleden gaf *De Tijd* [1]) mededeeling van een door de Congregatie van het H. Officie genomen besluit, waarbij o. a. het klooster Mariaveld te Minderhout, vlak bij de Nederlandsche grens, werd opgeheven. Dit was namelijk een zoogenaamd dubbelklooster, waarin zoowel mannelijke als vrouwelijke religieuzen, maar in gescheiden afdeelingen, zijn gehuisvest. »Dergelijke kloosters — zoo voegde *De Tijd* aan zijne mededeeling toe — hebben in de Middeleeuwen en in tijden van groote onveiligheid niet weinige bestaan. Sinds lang echter wordt toelating daarvan door den H. Stoel niet raadzaam geacht.«

Naar aanleiding van dit communiqué werd mijne aandacht op de enkele, vroeger in ons land bestaan hebbende dubbelklooster gevestigd. Met name op de abdij van St. Laurens te Oostbroek en hare zusterinstelling het Vrouwenklooster, waaromtrent Jhr. J. J. de Geer indertijd een aantal bescheiden publiceerde [2]) en ik bovendien nog eenige onbekende stukken in portefeuille had. Door allerlei omstandigheden kwam ik eerst nu ertoe, dit onderwerp in studie te nemen.

Maar gelukkig, ook hier bleek uitstel geen afstel.

---

1) Van 4 November 1905.

2) *Codex diplom.* Hist. Genootschap 2e Serie Dl. IV afd. II (1860) bl. 3—77.

De abdij van Oostbroek werd gesticht door twee vrome ridders, Dirk en Herman, die hunne wapenrusting met de pij verwisselden en zich nabij de Bilt een toevluchtsoord tot heilige afzondering kozen. Daar bouwden zij eene geschikte woning en eene kerk, die zij toewijdden aan de H. Maagd en aan St. Laurentius. [1]) Dit begin moet hebben plaats gehad omstreeks het jaar 1100.

De eerste abt was Ludolphus, die zich als zoodanig noemt in het bekende charter van 1 November 1113, waarmede hij aan de jeugdige stichting als 't ware een grondwet gaf. [2]) Hier verhaalt hij onder meer, dat hij uit Vlaanderen naar Oostbroek kwam met zijne zuster, eene godgewijde maagd, die hij aanvankelijk liet wonen »in ecclesia nostra.« Maar toen weldra het aantal der kloosterzusters toenam en eenzelfde woonplaats voor de broeders en zusters niet meer voldoende was, gaf hij in overleg met zijn convent aan de zusters een eigen verblijfplaats, en wel op den grond van het klooster, die Nieuwe-Hof (»Nova Curia«) heette. In hetzelfde charter omschrijft Ludolfus ook nauwkeurig, welk eene verhouding er tusschen de abdij en het Vrouwenklooster zou moeten bestaan.

De zusters mochten zich nooit aan het gezag van den abt onttrekken of zonder diens verlof tot eene andere orde overgaan. Aan de verkiezing van een nieuwen abt zouden zij geen deel hebben, maar zelve

---

[1]) Vgl. Moll, *Kerkgeschiedenis* II. 2 p. 5 v.v.; *Archief* Kist—Royaards Dl. XIX (1847) p. 408 v.v. en Dl. XX (1849) p. 31 v v.

[2]) Dit charter werd reeds verschillende malen gedrukt, o. a. bij Miraeus, *Opera diplom.* III p. 320; Matthaeus, *Fundationes* p. 404; Matthaeus, *Analecta* I p. 87; *Historia episcop. Ultraj.* p. 130; *Archief* Kist—Royaards XIX p. 147; *Cod. dipl.* Hist. Gen. 2e Serie II. 2 p. 3. — Een uittreksel bij Moll, *Kerkgeschiedenis* II. 2 p. 59.

hunne priorin mogen kiezen, die echter door den abt moest worden bevestigd en als zoodanig kon worden afgezet. Den over het tijdelijk beheer gestelden procurator zou de abt mogen benoemen, maar de zusters konden hem niet eigenmachtig ontslaan. Buiten of in het klooster mochten de zusters, zonder toestemming van den abt, ook geen eigendom bezitten.

Ziedaar in hoofdzaak de rechtsverhouding tusschen beide stichtingen geregeld. Bijna van meet af voeren zij een afzonderlijk bestaan; maar de abt van Oostbroek behoudt als geestelijke vader altoos nog eenige rechten tegenover het filiaal van Vrouwenklooster, dat weliswaar een eigen overste heeft in de priorin, maar aan den abt in zekere opzichten onderworpen blijft en hem in alles moet eerbiedigen.

Een dubbelklooster in den strengen zin des woords kan Oostbroek derhalve niet worden genoemd.

Men heeft dikwijls gemeend, dat het ontstaan der dubbelkloosters moet worden toegeschreven aan het voorbeeld van St. Benedictus, den patriarch van het Westersche kloosterwezen, en van diens zuster de H. Scholastica, die zich ook in het religieuze gewaad noode van elkander konden scheiden en daarom in elkaar's nabijheid een oord van afzondering kozen, om nog zooveel mogelijk in onderlinge gemeenschap te blijven. En het feit, dat ook abt Ludolfus tot de Benedictijnenorde behoorde, gaf vanzelf grond aan de veronderstelling, dat hij, met en voor zijn eigen zuster het Vrouwenklooster stichtende, niet anders dan het voorbeeld van Benedictus en Scholastica heeft nagevolgd. Toch is dit slechts ten deele waar.

Want de nog in het klooster voortdurende gemeenschap tusschen den heilige van Nursia en diens

engelachtige zuster kon reeds op veel oudere en illustre voorbeelden wijzen. De eigenlijke stichter van het monachisme, St. Antonius de Kluizenaar († 356), was ook hierin baanbreker. Toen hij zich met eenige volgelingen afzonderde in de woestijn, volgde hem zijne zuster, en met eenige godgewijde maagden stichtte zij, vlak in de nabijheid van haars broeders heiligdom, een vrouwenklooster, waarvan zij overste werd.

Naar dit eerste voorbeeld, dat zeker als ideaal het gezelschap der vrome vrouwen bij den goddelijken Heiland voor oogen had, richtte zich ook de H. Pachomius, een der uitstekendste navolgers van St. Antonius den Kluizenaar. De zuster van Pachomius legde eveneens den grondslag tot een vrouwenklooster in de onmiddellijke nabijheid van haars broeders uitverkoren plek. Maar hijzelf behield zich het oppertoezicht voor en legde aan de kloosterlingen van beiderlei geslacht een regel op, die alleen wat de kleeding betrof, voor de broeders en zusters onderscheid maakte. Wederkeerig moesten ze elkander helpen met handenarbeid, waartoe mannen of vrouwen respectievelijk het meest geschikt zijn. De zusters hadden van den beginne af haar eigen overste, ammas of moeder genaamd. [1]) En zelfs plaatselijk bleven die primitieve mannen- en vrouwenkloosters in de woestijn, hoezeer onderling ook verbonden, op behoorlijken afstand van elkaar: »Interlabente fluvio dividebantur monasteria, et eo sensu intelligenda sunt quae aliquando fuisse dicuntur monasteria communia«. [2])

---

[1]) Zie J. Hergenröther, *Handbuch der allgem. Kirchengeschichte*, (Freiburg 1879) I p. 438.

[2]) L. Thomassinus, *Vetus et nova ecclesiae disciplina* (Magontiaci 1787) III p. 345. — Zie ook Moll, *Kerkgeschiedenis* II, 2 p. 58.

Derhalve, toen abt Ludolfus met zijne zuster de stichting van Vrouwenklooster ondernam, kon hij zich beroepen niet slechts op het eerbiedwaardig voorbeeld van zijn eigen ordestichter St. Benedictus, maar bovendien op een verre traditie der christelijke oudheid.

Of echter reeds ten tijde van abt Ludolfus het in dichte nabijheid wonen van mannelijke en vrouwelijke religieuzen aanleiding tot ernstige klachten gaf, weten wij niet. Men zou het eenigszins kunnen opmaken uit de bepaling van het 2de Lateraansche Concilie, dat in 1139 verbood: »Ne sanctimoniales simul cum canonicis vel monachis in ecclesia in uno choro conveniant ad psallendum«. Zelfs het gezamenlijk in-koor-bidden werd dus toen al uitdrukkelijk verboden. Nog verder ging in 1148 het onder paus Eugenius III gehouden Concilie van Rheims, hetwelk voorschreef, dat de kloosterzusters »in claustro sint assidue permanentes«. [1]) Ziedaar reeds de clausuur, nagenoeg in haar wezenlijke gestrengheid,

Men ziet hieruit, dat de kerkelijke overheid zich van den beginne af ernstig beijverde om het eigenaardig gevaar, aan de zoogenaamde dubbelkloosters van huis uit verbonden, zooveel mogelijk te voorkomen of te beperken. Meestal zijn het dan ook overdreven voorstellingen, die men zich naderhand van die gevaren heeft ingebeeld. Van alles, zelfs van het beste en heiligste, kan natuurlijk door menschelijke zwakheid of boosheid misbruik worden gemaakt. Doch zonder af te wijken naar een zekere soort van katholieke geschiedschrijving, die iedere vlek aan den koningsmantel der Kerk zou willen schoonwasschen

---

[1]) Thomassinus, t. a. p. 458.

— welk genre tegenwoordig hoe langer zoo meer in welverdiend diskrediet raakt — kunnen wij toch gerust aannemen, dat de »donkere Middeleeuwen«, waaraan al zoo menige blaam onverdiend ten laste werd gelegd, in 't algemeen zich over het dikwijls in verdenking gebrachte instituut der dubbelkloosters volstrekt niet behoeven te schamen.

Merkwaardig genoeg, al hetgeen wij over de verhouding van Oostbroek en Vrouwenklooster weten, is een bewijs voor deze stelling. Namelijk dat onder zedelijk opzicht de bezwaren, aan dubbelkloosters eigen, niet zelden maar denkbeeldig zijn geweest, althans op verre na niet zoo groot, als men zich somwijlen, uit puriteinschen of.... farizeeuwschen ijver, zou willen diets maken. Van eenige intimiteit tusschen beide stichtingen is eenvoudig geen sprake. Des te meer van onderling getwist over de wederzijdsche rechten. Dat is schering en inslag der oorkonden, die ons omtrent de verhouding tusschen Oostbroek en Vrouwenklooster zijn bewaard gebleven.

Zoo verschijnen de dubbelkloosters in een geheel ander licht, dan men ze gewoonlijk zich voorstelt. Want gevolg trekkende uit dit éene, maar sprekende voorbeeld, komt men allicht tot het analogisch besluit: »Ex uno disce omnes.«

Bisschop Godebald, die van 1112 tot 1128 de Utrechtsche kerk bestuurde en onder wiens bescherming de abdij van Oostbroek tot vollen bloei kwam — hij vermaakte haar in 1125 een aanzienlijke schenking en bevestigde hare voorrechten [1]) — mocht het beleven,

[1]) Zie het charter bij Matthaeus, *Analecta* I p. 89; *Historia episcop. Ultraj.* p. 129; *Cod. diplom.* H. G. t. a. p. 5.

dat zij te zijnen tijde werd geprezen als »kerker der orde van Benedictus.« [1]) Zóó streng was er destijds de kloostertucht. Ook zijn naaste opvolger, bisschop Andreas, kon met welgevallen op de jeugdige en bloeiende stichting nederzien. Hij koos in 1132 uit de abdij van Oostbroek en uit Vrouwenklooster de waardige religieuzen, die in het St. Odulfusklooster te Staveren den goeden geest moesten herstellen. [2]) Grooter bewijs van vertrouwen kon zeker aan beide stichtingen, die bijna in de schaduw van den Utrechtschen Dom gelegen, zich onder het voortdurend toezicht der bisschoppelijke Curie bevonden, wel niet worden geschonken.

Gedurende ongeveer eene eeuw vernemen wij dan verder niets over de lotgevallen van Oostbroek en Vrouwenklooster. Maar reeds onder bisschop Otto II schijnt er eenig geharrewar te zijn ontstaan. Hij bepaalde namelijk bij charter van 14 Augustus 1226, dat de abt een »praepositus« zou aanstellen, die onder zijn (des abts) toezicht en met assistentie van drie hiertoe aan te wijzen nonnen het beheer over alle tijdelijke goederen van Vrouwenklooster had te voeren. [3]) Blijkbaar is hier, van den kant der zusters, een eerste poging aanwezig, om zich eenigszins van den abt te emancipeeren.

Maar het werd er nu waarlijk niet beter op.

Hoog liepen de geschillen tusschen den toenmaligen abt Nicolaas en de kloostermaagden, zoodat weldra bisschop Willebrand zich genoopt zag, bij charter [4])

---

[1]) Vgl. Moll, *Kerkgeschiedenis* II 2 p. 7.

[2]) *Hist. episcop. Ultraj.* p. 131.

[3]) Het charter is gedrukt *Cod. dipl.* H. G. t. a. p. 17.

[4]) Matthaeus, *Analecta* I p. 87; *Hist. episcop. Ultraj.* p. 130.

van 3 September 1231 de oude constitutie van abt Ludolfus uitdrukkelijk te bevestigen, en met een afzonderlijk charter van denzelfden datum [1]) het vorige besluit over de aanstelling van bovengenoemden »praepositus« te herroepen; tegelijk maakte hij Vrouwenklooster wederom gansch ondergeschikt aan den abt van Oostbroek: »ipsi abbati et conventui in spiritualibus et temporalibus sint subjecte.... secundum consuetudinem ante nostra tempora observatam.« De vroeg ontluikende emancipatie-zucht der nonnetjes werd dus opnieuw aan den ouden band gelegd.

Nog was de 13e eeuw niet ten einde, of het geharrewar begon andermaal, nu met verdubbelde kracht, aangezien ook de bisschop zich in het geding partij had gesteld en afwisselend naar eene van beide partijen overhelde. Het was bisschop Willem Berthold, die 4 Februari 1296 door den paus op den Utrechtschen zetel werd geplaatst, [2]) doch vermoedelijk eerst in de maand Augustus e. v. zijn intrede deed, omdat hij aan de roomsche Curie, waar hij een of ander ambt bekleedde, nog verschillende zaken had af te wikkelen. Toen hij derhalve op 28 Maart 1297 een nieuwe bepaling [3]) uitvaardigde voor de nonnen van Vrouwenklooster, was hij betrekkelijk nog maar »vreemdeling in Jerusalem«; het zal toen voor de kloosterzusters niet zoo moeilijk zijn geweest, door eenzijdige of misschien wel onware voorstellingen den nieuwen kerkvoogd naar hunne hand te zetten. Want vlakweg in strijd met de tot dusverre in acht genomen traditie en met de

---

[1]) *Cod. diplom.* t. a. p. 18 *Kerk. Historie en Outh.* II p. 148 (vertaling).

[2]) *Bullarium Trajectense* I n°. 418.

[3]) *Cod. diplom.* t. a. p. 34.

geldende bepalingen zijner voorgangers, gaf bisschop Willem toen vergunning, dat de nonnen van Vrouwenklooster, zonder toestemming van den abt, een geschikt persoon van onbesproken gedrag mochten uitkiezen, die bij hen de godsdienstoefeningen houden en de jonge novicen onderrichten zou, terwijl den abt uitdrukkelijk werd verboden zich hiertegen te verzetten.

Maar de... *pia fraus* dezer vrome Evaasdochteren behaalde slechts een korte overwinning. Het duurde niet lang, of bisschop Willem kreeg van andere zijde gansch andere inlichtingen. Nu begaf hij zich persoonlijk naar Oostbroek, om zich van den waren toestand nauwkeurig te overtuigen en met zijn gezag de nog altijd heerschende twisten bij te leggen. De schaal van het recht sloeg ontegenzeggelijk ten gunste van den abt over, en de voortvarende bisschop, die straks in een gewaagden kamp den heldendood zou sterven, [1]) aarzelde niet zijn vorig ondoordacht besluit ridderlijk in te trekken.

Hij bepaalde immers bij charter [2]) van 30 Augustus 1297, dat Vrouwenklooster als vanouds wederom aan den abt onderworpen zijn moest »in spiritualibus obedienciis, secundum antiquam consuetudinem.« Verder schreef hij voor als volgt: een door den abt te benoemen monnik van Oostbroek zou biechtvader der nonnen zijn, terwijl hij bovendien nog een anderen monnik kon aanwijzen, die in Vrouwenklooster de H. Mis zou opdragen en daarvoor een jaarlijksch stipendium van 9 Utrechtsche ponden zou ontvangen;

---

[1]) Bij Montfoort 4 Juli 1301; vgl. Moll, *Kerkgeschiedenis* II. 1 p. 126.

[2]) *Cod. diplom.* t. a. p. 34.

geen wereldlijk priester zou voortaan als kapelaan bij de nonnen mogen celebreeren tenzij met toestemming van den abt; voor het tijdelijk beheer zullen de priorin en de zusters eenige procuratoren aanstellen, die jaarlijks, ten overstaan van den abt en het nonnenconvent, rekening en verantwoording moeten doen; ook mogen de zusters eene »magistra« kiezen voor het onderricht der novicen, doch wanneer geen vrouwelijke leerkracht verkrijgbaar is, dan mogen zij met den abt overleggen, opdat voor deze taak worde aangewezen »aliquis, de quo suspicio haberi non potest.«

Bisschop Willem, die niet van halve maatregelen hield, belastte Hendrik, abt der St. Paulus-abdij, met behoorlijke uitvoering dezer besluiten, welke zoo noodig op straffe van excommunicatie door de kloosterzusters moesten worden in acht genomen: »nec quicquam aliqua machinatione in contrarium presumant attemptare«. Deze lastgeving had plaats op 7 September 1297. Vier dagen later kon de abt van St. Paulus aan zijn bisschop kennis geven, dat diens voorschriften naar behooren waren uitgevoerd.[1])

De oppositie der nonnen was dan nu gebroken. Maar slechts voor korten tijd. Nauwelijks twintig jaar later laaide het altoos smeulende twistvuur, heviger dan ooit te voren, op. Aan de hand der oorkonden is het gansche merkwaardige proces tot in bijzonderheden te volgen. Nu kwam zelfs het pauselijk gezag erbij te pas, en ook deszelfs allerhoogste tusschenkomst kon niet baten.

Abt Ghyselbert had zich in 1317 ernstig te beklagen over de weerspannigheid der priorin Petronella

---

[1]) Beide charters *Cod. diplom.* t a. p. 36-37.

van Zeyst en eeniger bij name genoemde kloosterzusters. Daarom gelastte hij aan zijn kapelaan Gherard de Ruuchove, bij charter van 6 Juli 1317, de priorin voornoemd en hare medeplichtigen tot onderwerping aan den abt te brengen, op straffe van excommunicatie, die anders binnen drie dagen zou volgen. [1])

Maar niet zoo gemakkelijk lieten de vrijheidlievende nonnen zich intimideeren. Zij bleven ongehoorzaam, kregen zoo waar het banvonnis aan den hals, en dit vonnis werd door Nicolaas, abt van Middelburg, door den paus hierin als rechterlijk commissaris aangesteld, op diens apostolisch gezag bevestigd. Dit laatste geschiedde bij charter [2]) van 3 Februari 1322, zoodat de zusters nagenoeg vier en half jaar hun verzet tegen den abt hardnekkig hebben volgehouden.

Maar eindelijk kwam bisschop Frederik van Zyrik tusschen beide. Zijn bemiddeling had des te meer kans van slagen, omdat de vorige abt Ghyselbert, onder wien het twistvuur was ontvlamd, intusschen was overleden en een opvolger had gekregen, Nicolaas genaamd, die zich misschien wat inschikkelijker zou toonen en zeker niet zoo vierkant tegenover de andere partij behoefde pal te staan. Bij compromis van 22 Februari 1322 deed de bisschop uitspraak. [3]) Zij betreft nagenoeg de gansche rechtsverhouding tusschen Oostbroek en Vrouwenklooster, die toen vrijwel in alle opzichten scheen geschokt te zijn. Wij volgen daarom stuk voor stuk de verschillende punten van het compromis, welks bepalingen op straffe van 100

---

1) *Cod. dipl.* t. a. p. 38.
2) T. a. p. 41.
3) T. a. p. 44.

pond zwarte Tournoysen door beide partijen stipt moesten onderhouden worden. Grootendeels stemt dit compromis overeen met de uitspraak, die naderhand, 3 October 1356, door Mr. Gerard Foec. deken van Oudmunster, als scheidsrechter werd gegeven. Volledigheidshalve wordt deze uitspraak hier afgedrukt.[1])

Bisschop Frederik, en na hem deken Foec, bepaalden dan als volgt:

Bij de verkiezing eener nieuwe priorin en bij de opname van nieuwe zusters moet de tijdelijke abt van Oostbroek, na wettige convocatie, als raadsman tegenwoordig zijn, op straffe van ongeldigheid dier handelingen; evenzoo komt aan den abt toe het recht van presentatie der verkozen priorin aan den bisschop, en de bevoegdheid, om haar vervolgens te installeeren; hij verricht de inkleeding der nonnen en laat ze tot de professie toe; bij gelegenheid zijner installatie mag de abt één nieuwe kloosterzuster, door hem uitgezocht, door het convent doen opnemen; met een bisschoppelijk commissaris en met twee achtenswaardige monniken zijner keuze houdt hij in Vrouwenklooster de jaarlijksche visitatie; wanneer een non langer dan twee dagen, om nòg zoo dringende redenen, buiten het convent wil vertoeven, dan moet zij daarvoor permissie hebben niet alleen van de priorin, maar ook van den abt; deze mag een zijner monniken tot biechtvader en kapelaan der nonnen aanstellen, doch wanneer de abt en de priorin het over de keuze van dien biechtvader niet eens worden, moet de bisschop van Utrecht beslissen.

Wat dezen biechtvader aangaat, wordt overigens

---

[1]) Zie Bijl. II.

nog bepaald, dat hij jaarlijks van den abt 30, en van het convent 20 Utrechtsche ponden als toelage krijgt, die naar rato per maand zal worden uitbetaald. Tot opluistering van den eeredienst mogen de nonnen nog een tweeden kapelaan houden, maar »non suspectum« en gekozen volgens raad van den abt. In overleg met dezen wordt ook de rentmeester (»procurator« of »provisor«) van Vrouwenklooster aangesteld, die jaarlijks in tegenwoordigheid van den abt rekening en verantwoording zal doen. Verder mocht er tusschen de abdij en Vrouwenklooster, vooral bij feestelijkheden, niet de minste gemeenschap bestaan: »vitandae suspicionis causa.«

Wanneer men deze uitspraak vergelijkt met de oorspronkelijke bepalingen van abt Ludolfus [1]), dan ziet men terstond, dat in hoofdzaak de hegemonie van den abt over het nonnenconvent ten volle wordt gehandhaafd. Slechts op enkele ondergeschikte punten, met name wat het tijdelijk beheer aangaat, krijgen de nonnen eenige meezeggenschap, maar altoos in overleg met den abt.

Hoe rechtvaardig en gematigd ook, toch heeft de uitspraak van bisschop Frederik aan het voortdurende gekibbel geen einde gemaakt. Reeds drie jaren later was een nieuwe bemiddeling noodig, thans over de emolumenten en rechten, die zouden toekomen aan den tot nonnen-biechtvader aangestelden monnik van Oostbroek. Twee scheidsrechters, namelijk de proost van Oudmunster en de abt van St. Paulus, troffen 22 September 1325 dienaangaande een overeenkomst,

---

1) Zie boven blz. 332.

ter aanvulling en verduidelijking van het door bisschop Frederik vastgestelde compromis.[1])

Jaarlijks zou Vrouwenklooster aan den monnik-zielzorger moeten uitkeeren 25 pond zwarte Tournoysen; ook zullen hem de offergaven rechtens toekomen, die bij den aanvang der Mis en de Offerande op het altaar worden neergelegd; bovendien nog, wanneer nieuwe zusters worden opgenomen, een extra-liefdegift, even groot als bij die gelegenheid een gewone non ontvangt. Daarentegen zou de abt verplicht zijn, jaarlijks aan den monnik-zielzorger een uitkeering van 20 pond zwarte Tournoysen te doen. Bij ontstentenis van den dienstdoenden geestelijke, wegens ziekte of anderszins, moet deze op eigen kosten zich door een ander laten vervangen en zal de abt, eveneens op kosten van den afwezige, een anderen monnik tot biechtvader aanstellen.

Behalve door Mr. Gerard Foec, werd het door Frederik van Zyrik vastgestelde compromis nog eens bevestigd en aangevuld door bisschop Jan van Arkel. Deze trad als bemiddelaar op bij uitspraak[2]) van 27 Mei 1354, die op straffe van 200 gouden schilden moest geobserveerd worden. Hij legt daarin nog bijzonderen nadruk op de volgende punten: met een achtenswaardigen monnik van Oostbroek moet de abt tegenwoordig zijn bij de jaarlijks ten overstaan van den bisschop of diens vicaris af te leggen rekening en verantwoording, maar zoowel hij als zijn socius zijn tot geheimhouding verplicht; Vrouwenklooster mag geen goederen vervreemden en geen schulden aangaan

---

1) Zie Bijl. I.

2) *Cod. diplom.* t. a. p. 49.

zonder overleg met den abt en zonder toestemming van den bisschop; wanneer een non langer dan een of twee dagen het convent wil verlaten, moet de priorin daartoe verlof aanvragen bij den abt, of anders bij den bisschop; wanneer de abt en de priorin het over de keuze van een biechtvader voor de nonnen, of over diens ontslag, niet eens worden, dan blijft na 15 dagen het geval voorbehouden aan de beslissing des bisschops.

Hoe langer zoo meer zien wij dus de bijna volkomen zelfstandigheid van de abdij en haar filiaal slinken, en het oppergezag van den bisschop naar voren treden. Het onophoudelijk getwist maakte deze tusschenkomst van boven af dan ook hoe langer zoo meer raadzaam. De ondervinding had geleerd, dat beide partijen het onderling toch onmogelijk eens konden worden, dat althans een duurzame vrede niet licht mogelijk was.

Sterker dan ooit te voren zien wij dit bisschoppelijk gezag op den voorgrond treden in de scheidsrechterlijke uitspraak, [1]) die Arnold van Hoorn wegens opnieuw ontstane oneenigheden deed 11 Augustus 1379. Daar verklaart de bisschop, dat hijzelf (dus niet de abt) zekeren frater Johannes de Buren tot nonnenbiechtvader heeft aangesteld. De toenmalige abt Herman schijnt nogal traag of onwillig te zijn geweest in het uitkeeren der aan dezen biechtvader verschuldigde toelage. Reden waarom Arnold van Hoorn met nadruk laat uitkomen, dat de zielzorger van het nonnenconvent volle recht behoudt op de inkomsten zijner monachale prebende, even goed alsof hij nog in de abdij verblijf hield. Daarenboven zal hij nog

---

[1]) Zie Bijl. III.

als extra-tegemoetkoming uit de gemeenschappelijke kloostergoederen jaarlijks ontvangen: van den abt 30, en van de priorin 20 Utrechtsche ponden, welke uitkeering geregeld elke maand geschieden moet.

De boete op overtreding van dit compromis werd nu verdubbeld en gesteld op 400 gouden schilden.

Dit is de laatste keer, dat wij van geschillen tusschen Oostbroek en Vrouwenklooster hooren. Tenminste uit de ons bewaard gebleven charters [1]) vernemen wij niet, dat deze geschillen zich in lateren tijd hebben herhaald. Intusschen blijft zulks nog zeer goed mogelijk, zelfs niet onwaarschijnlijk. »L'histoire se répète!«

In het jaar 1580 werd de abdij van Oostbroek, met andere kloosterlijke inrichtingen van stad en lande, door een draconisch plakkaat der Staten van Utrecht opgeheven verklaard. De abt, die toen nog met 3 à 4 monniken de abdij bewoonde, moest zijn eeuwenoud erf ontruimen, en het volgende jaar werden de gebouwen onbarmhartig gesloopt, terwijl het beheer der goederen aan eene commissie van drie leeken werd opgedragen. [2]) De eerbiedwaardige stichting van abt Ludolf was nu verdwenen, en met haar onderging Vrouwenklooster natuurlijk hetzelfde lot.

---

[1]) Misschien zou hier eenigszins in aanmerking komen het bevelschrift, door den kardinaal-legaat Nicolaas van Cusa (vgl. *Archief* XXXII blz. 242) gericht aan den abt Johannes van Oostbroek d.d. 18 September 1451, dat deze terstond afdoende maatregelen neme tot hervorming zijner abdij en van Vrouwenklooster. (*Cod. diplom.* t. a. p. 65.)

[2]) Vgl. ons *Archief* III p. 272; *Diarium* van Arnold van Buchell (waarvan de uitgave weldra in de Werken van het Hist. Gen. verschijnt) p. 70, op 31 Mei 1581.

Maar wij hebben nog genoeg authentieke bescheiden omtrent hare geschiedenis over, om de verhouding tusschen beide stichtingen, niet alleen zooals zij rechtens wezen moest, doch ook zooals zij feitelijk geweest is, nauwkeurig te kennen. Het materiaal strekt zich uit over een tijdruimte van ruim twee en een halve eeuw, meer dan de helft der jaren, die Oostbroek in het geheel beleven mocht.

Wij kunnen daaruit veilig besluiten, dat wij over 't algemeen de verhouding tusschen Oostbroek en Vrouweklooster voldoende kennen. Over zulk een uitteraard delicate verhouding was tot dusverre maar weinig uit de vaderlandsche oudheid tot ons doorgedrongen. Heel flauw schemerde iets door uit de statuten,[1]) die bisschop Frederik van Blankenheim op 23 Juli 1414 heeft goedgekeurd voor de eveneens tot de Benedictijnen-orde behoorende abdij van Dikninge, die ook onder de dubbelkloosters mag worden geteld. Maar op de verhouding tusschen Oostbroek en Vrouwenklooster zien wij nog een duidelijke reflectie van het volle licht der werkelijkheid.

En niet maar opgevangen uit losse en achterdochtige vermoedens, doch uit de bronnen-zelve, die alleen bij machte zijn om onze kennis met een *getrouw* beeld der grijze »Vergangenheit« te verrijken.

ROME. DR. G. BROM.

---

[1]) Vgl. ons *Archief* XXIV p. 419 v. v.

BIJLAGEN.

I.

1325, September 22.

Johannes, proost van Oudmunster, en Henricus, abt van St. Paulus te Utrecht, doen als scheidsrechters uitspraak over de emolumenten en rechten, toekomende aan den monnik van Oostbroek, die is aangewezen voor de ziekzorg bij de nonnen van het Vrouwenklooster.

In nomine Domini Amen. Nos Johannes, Dei gratia praepositus et archidiaconus ecclesiae sancti Salvatoris, et Henricus, Dei patientia abbas monasterii sancti Pauli Trajectensis ordinis sancti Benedicti, ad universorum notitiam deducimus per praesentes, quod cum in pronuntiatione et ordinatione, factis quondam per reverendum patrem dominum Fredericum [1]) episcopum Trajectensem inter religiosas personas dominum Theodericum abbatem et ejus conventum in Oestbroec ordinis sancti Benedicti ex una parte et dominam Petronellam priorissam et ejus conventum sanctimonialium in Vrouwencloester ejusdem ordinis ex altera, super diversis subjectionum quaestionibus motis inter ipsos pronuntiaverit et declaraverit, monacho, pro confessionibus

---

[1]) Deze uitspraak van bisschop Frederik van Zyrik dd. 22 Februari 1322 is gedrukt Cod. dipl. H. G., IIe Serie IV. 2. blz. 44 v.v.

dictarum sanctimonialium audiendis et ecclesiasticis Sacramentis ministrandis eisdem assumendo et deputando a praedicto monasterio de Oestbroec, debere per priorissam et conventum praedictas competentia stipendia assignari, ac super ipsa competentia ac super fructibus praebendae dicti monachi in Oestbroic denuo inter partes praedictas orta fuerit materia quaestionis, dictae partes super hujusmodi quaestione ac incidentibus ac eam qualitercumque tangentibus in nos, tanquam in arbitros, arbitratores seu amicabiles compositores communiter et concorditer compromiserunt, prout in literis distinctis et sigillis dictorum conventuum sigillatis plenius continetur. Unde nos, visis, auditis et intellectis omnibus, quae nobis in scriptis tradere vel ore tenus referre voluerunt, ac utriusque partis investigata et cognita voluntate, ex vigore dicti compromissi in nos facti, Dei nomine invocato, pro bono pacis et concordiae inter eos habendae perpetue, laudamus, pronuntiamus et arbitramur sub poena in compromisso contenta, quod dicti priorissa et conventus dicto monacho annis singulis viginti quinque libras nigrorum Turonensium persolvant; oblationes insuper omnes, quae ad altare sanctimonialium praedictarum in inchoatione Misse, et quatuor denarii primi, qui post officium [1]) offeruntur, monacho soli cedent, una cum lecatis [2]) et donatis, nominatim monacho ipsi factis. Item in receptione sanctimonialium habeat idem monachus pitantiam seu karitatem, aequalem simplici moniali. Item declaramus ct ordinamus, dicto monacho de fructibus praebendae suae in Oestbroec per abbatem et conventum suum viginti libras nigrorum Turonensium annis singulis erogari et

---

1) Lees: Offertorium.

2) Lees: legatis.

tam ab ipsis quam a priorissa et conventu suo praedictis, singulis mensibus, prout competit, dictam pecuniam dicto monacho dispensari. Tempore vero necessitatis, impedimenti vel infirmitatis suae dictus monachus per aliam personam ydoneam dictis monialibus in Missis, in divinis et aliis, nulla sibi excusatione suffragante, suis expensis faciet deserviri. In confessionibus vero audiendis sanctimonialium abbas praedictus alium monachum sui ordinis et conventus, quotiens opus fuerit et infirmitas, impedimentum seu necessitas dictum monachum excusaverit, surrogabit, expensis tamen monachi requisitus. In cujus rei testimonium sigilla nostra praesentibus duximus appendenda. Datum anno Domini MCCCC vicesimo quinto, ipso die beatorum Mauricii et sociorum ejus martyrum.

Afschrift van A. Matthaeus Universiteits-Bibl. Utrecht, Hs. n°. 1253. VII p. 559—560.

II.

1356, October 3, Utrecht.

Mr. Gerardus Foec, deken van Oudmunster te Utrecht, stelt als scheidsrechter een compromis vast tusschen de abdij van Oostbroek en het Vrouwenklooster, over de onderlinge rechtsverhouding en sommige over en weer toekomende eigendommen.

In nomine domini Amen. Pateat universis tam praesentibus quam posteris, quod dudum inter religiosas personas dominum Jacobum dictum Zoudenbach [1]) abba-

[1]) Hij komt ook voor als: Jacobus de Waell alias Zoudenbalch; vgl. Rijksarchief-Utrecht, Booth C. 25 f. 25 en f. 139.

tem et conventum monasterii sancti Laurencii in Oestbroic ordinis sancti Benedicti Trajectensis dioecesis ex parte una et Mechtildim Over de Vecht priorissam et conventum monasterii in Vrouwencloester ordinis et dioecesis praedictorum ex altera super nonnullis juribus, rebus et bonis, quas utrique et quaelibet partium ad suum monasterium dicebat pertinere solum et duntaxat, ac etiam super subjectione, visitatione et correctione dictarum priorissae et monialium ac monasterii praedictarum id negantium, quas praefatus abbas nomine sui monasterii in eas et ipsam habuisse et habere contendebat et contendit, et aliis capitulis, de quibus inferius apparebit, orta materia quaestionis, praefatae partes, hinc inde sano ductae consilio, pacem et concordiam ad invicem perpetuis temporibus favente Domino habere cupientes, super omnibus et singulis praedictis necnon discordiis, dissensionibus, materiis, causis, litibus, controversiis, ex quacumque causa seu rerum, jurium aut bonorum quorumcumque occasione vel super ipsis aut ratione eorundem, seu super processibus, occasione ipsorum coram quocunque judice, auctoritate quacunque fungente, habitis et latis, necnon super disceptationibus quibuscunque, inter dictas partes et earum monasteria habitis et usque in hodiernum diem motis, pendentibus et consistentibus, ex certa scientia et consilio diffinito in nos Gerardum Foec, decanum ecclesiae sancti Salvatoris Trajectensis, tamquam in arbitrum, arbitratorem seu amicabilem compositorem sub poena quadringentarum scudatorum aureorum boni et justi ponderis a parte, arbitrium seu pronunciationem nostram non servante, pro media parte reverendo patri domino episcopo Trajectensi et pro alia parte parti hujusmodi arbitrium servanti realiter

persolvenda compromiserunt, prout in literis, super hujusmodi compromisso confectis ac sigillis dictorum abbatis, priorissae ac conventuum praedictorum sigillatis, seriosius continetur. Nos igitur Gerardus decanus supradictus, sperantes a pacis auctore meritum et praemium retributionis aeternae propter hoc recipere firmiter et habere, si personas praesertim religiosas, submota inter eas vigente turbationum materia, ad pacem et concordiam possemus, prout in voto gerimus, revocare, quatinus eo liberius divinis vacantes officiis ad Dei cultum augmentandum ferventius impendere se valerent, assumpto in nos pietatis intuitu hujusmodi onere compromissi, volentes hujusmodi dissensiones et rancores, prout nobis est possibile, nullo unquam favente tempore suscitandas exstirpare, dicimus, pronuntiamus, ordinamus et arbitramur, praesentibus dictis partibus et nostrum arbitrium seu laudum cum instantia fieri postulantibus, in hunc modum.

Imprimis dicimus et pronunciamus, quod nostrae intentionis non est, jus praefati domini nostri episcopi Trajectensis vel alicujus alterius, extra personas compromittentes et eorum monasterium, in dictis monasteriis et personis eorundem sibi competens de jure vel de consuetudine, aliquatenus tangere seu ei detrahere vel praejudicare per hanc nostram pronuntiationem, sicut nec possumus nec debemus. Item visis et auditis et inspectis literis et privilegiis et instrumentis et probationibus, per easdem partes nobis ministratis, quas et quae dictae partes coram nobis, eis utendo pro juris sui defensione, producere curarunt, communicato etiam nobis super hoc virorum prudentum et jurisperitorum consilio ac sana prehabita deliberatione, cuidam pronuntiationi, a se et domino Frederico Trajectensi episcopo

inter dictas partes consultius inhaerentes, pron(un)ciamus, dicimus et arbitramur, abbatem, qui nunc est et qui pro tempore fuerit, dicti monasterii in Oestbroic electioni priorissae ac assumptioni et creationi et receptioni monialium dicti monasterii in Vrouwenclooster, quando et quotiens opus fuerit et casus vacationis occurrit et facultas se obtulit et offeret, debuisse et debere interesse, non tamquam jus aut vocem in hujusmodi electione, assumptione, creatione seu receptione aliquatenus obtinentem, sed tanquam consiliarium et ipsas moniales in judicia suae conscientiae salubriter dirigentem. Debuitque et debet in futurum abbas pro tempore dicti monasterii in Ostbroic per priorissam aut seniorem monialem juxta suae receptionis ordinem ipsius monasterii in Vrouwenclooster, prioratu dicti monasterii vacante, ad electionem futurae priorissae seu assumptionem, creationem et receptionem monialium hujusmodi ad certum diem et horam competentes legitime evocari, ad quos diem et horam sive venerit sive non, ad electionem, assumptionem et receptionem praedictas potuit et poterit procedi, ipsius abbatis debito expectati absentia non obstante. Et quod electiones, receptiones et assumptiones aliter factae, ipso abbate absente nec vocato legitime, ut praemittitur, tam vigore consuetudinis sic praescriptae et obtentae quam ordinationis et pronuntiationis praefati domini quondam Frederici episcopi Trajectensis, esse debuerunt, fiunt, sunt et erunt nullae, cassae et irritae ipso facto, in favorem dicti abbatis et sui monasterii praedicti, suum super hoc interesse persequi volentis et contemptum; salvo tamen, quod praefatus dominus Jacobus occasione alicujus vel aliquarum electionum, receptionum, assumptionum et collationum

sanctimonialium per praefatam dominam Mechtildim et conventum monialium in Vrouwencloester] suis temporibus usque in diem hodiernum, praefato domino abbate ad eas non vocato, quomodolibet factarum suum contemptum aut interesse propter bonum pacis nullatenus persequetur, nec eas quocumque colore hujusmodi occasione aliquatenus impugnabit, nec quaestionem faciet eisdem priorissae et conventui seu monialibus sic receptis nec movebit directe vel indirecte. Pronunciamus et dicimus insuper, ad abbatem pro tempore monasterii in Ostbroec praedicti spectasse et spectare debuisse et debere et ad eum pertinuisse et pertinere, priorissam ipsius monasterii in Vrouwenclooster electam episcopo Trajectensi pro tempore pro electionis suae confirmation(e) obtinenda praesentare ac etiam praesentabit, nisi id forsan callide vel malitiose, plus debito super hoc requisitus, facere distulerit et detrectaverit, necnon etiam spectasse et spectare ad eundem abbatem, hujusmodi priorissam electam et confirmatam in stallum seu sedem consuetam mittere ac ipsius prioratus possessionem corporalem. Item dicimus, laudamus et pronuntiamus, ad dictum abbatem monasterii in Oestbroec pro tempore pertinuisse et pertinere debuisse et debere, sanctimoniales dicti monasterii in Vrouwenclooster vestire et velo professionis velare et ad professionem expressam admittere in manus ejusdem faciendam. Insuper pronunciamus, dicimus ac arbitramur, abbatem dicti monasterii in Oestbroec pro tempore post suam creationem in jocando suo adventu in Vrouwenclooster habuisse et habere jus nominandi praedictis priorissae et conventui monasterii in Vrouwenclooster, et potuisse et posse et consuevisse nominare unam puellam idoneam, per dictam priorissam et con-

ventum vel ipsum conventum monialium, prioratu ipsius monasterii vacante, in monialem ejusdem monasterii, si forsitan tempore videlicet nominationis hujusmodi aliquam monialem inibi de certo numero ipsarum deesse tunc contingebat seu contingit aut continget, assumendam. Alioquin quam primum aliquam inibi de dicto numero deesse contingeret seu locum vacare, praefata priorissa et conventus seu ipse conventus, prioratu vacante, eandem sic eis nominatam puellam in earum monialem et sororem et in locum post creationem et nominationem hujusmodi primo vacantem absque contradictione quacumque, salva sedis apostolicae auctoritate, recipere et assumere et admittere tenebuntur et tenentur; quodque receptio post creationem dicti abbatis et nominationem per eum, ut praemittitur, factam de quacumque persona alia et assumptio seu creatio in monialem dicti monasterii per priorissam et conventum communiter vel divisim, quomodolibet attemptata fuit, esse debuit et est et fuisse et esse consuevit et erit in futurum, in favorem ipsius abbatis et juris monasterii sui in Oestbroec, cassa, irrita atque nulla. Et quia post creationem dicti domini Jacobi in abbatem dicti monasterii in Oestbroec et nominationem ipsius de certa puella ydonea ipsis priorissae et conventui factam per eas in monialem dicti monasterii assumendam nonnulla loca per obitum monialium in dicto monasterio vacaverant, ad quae praefata priorissa et conventus monialium in Vrouwenclooster, spreta nominatione dicti abbatis, contra hujusmodi consuetudinem ac pronuntiaonem dicti quondam Frederici episcopi puellas alias in moniales receperunt minus debite, pronunciamus propter bonum pacis, quod praedictus dominus Jacobus extunc, quando sibi placuerit, stantibus et remanenti-

bus nichilominus praefatis consuetudine et pronunciatione in suo robore et vigore quoad hunc articulum, praesentabit eisdem dominabus priorissae et conventui unam puellam ydoneam, quam ipsa priorissa et conventus absque contradictione quacumque sub poena, in dicto compromisso in nos facto expressa, recipere tenebuntur in eorum monasterium, sibique in et sub habitu regulari dicti monasterii de communibus dicti monasterii proventibus, nisi ipse abbas voluntarie in hoc casu ipsum monasterium in parte vel in toto duxerit relevandum, expensas ministrare, donec facultas se obtulerit, quod praedicta priorissa et conventus hujusmodi puellae de certo loco moniali vacante intra numerum vel alias duxerint providendum; ita tamen, quod si alias facultas ad id se non obtulerit, tenebuntur ipsa priorissa et conventus eidem puellae locum primum, qui inibi vacaverit, assignare et eam loco primae monialis infra numerum in dicto monasterio de futuro in monialem recipere et sororem. Praeterea dicimus et pronunciamus, prout ordinatio dicti quondam domini Frederici episcopi Trajectensis obtinet, quod abbas pro tempore dicti monasterii in Oestbroec una cum commissario sibi per episcopum Trajectensem [1]), assumptis secum duobus monachis sui monasterii bonae vitae et conversationis honestae, praedictas priorissam et sanctimoniales statumque monasterii et conventus ipsarum semel quolibet anno visitare poterit et corrigere excessus incorrectos, notorios et enormes juxta regulam sancti Benedicti et monasticam disciplinam, correctione excessuum cotidianorum ipsi priorissae pro tempore de consilio sui conventus vel majoris partis reservata per

---

[1]) Ontbreekt: designato, of een dergelijk woord

eam facienda. Item pronunciamus et dicimus arbitrates, prout in ordinatione dicti quondam domini Frederici fuit et est cautum, quod nulli monialium dicti monasterii in Vrouwenclooster extra suum monasterium stare aut moram trahere liceret ultra duos dies de licentia priorissae suae, sed si exigente necessitate vel utilitate dicti monasterii in Vrouwenclooster aut infirmitatis aut alia quaevis justa et rationabilis causa eam suaderet per amplius extra ipsum monasterium moram facere debere vel oportere, hoc non aliter fiet nisi cum licentia dicti abbatis pro tempore et priorissae petita, obtenta et expectata. Quam licentiam si priorissa concesserit et abbas pro tempore licentiam hujusmodi moniali petiturae requisitus impertiri recusaret vel plus debito malitiose differret, extunc pro hujusmodi licentia impetranda ad episcopum Trajectensem recursus habeatur. Pronunciamus insuper et dicimus et arbitramur, quod abbas dicti monasterii in Oestbroec cum consilio priorissae et conventus dicti monasterii in Vrouwenclooster monachum de discretioribus et magis ydoneis sui conventus ipsis priorissae et conventui in Vrouwenclooster in confessorem tenebitur deputare, qui etiam ipsis priorissae et sanctimonialibus ejusdem monasterii, prout in ordinatione dicti domini Frederici olim Trajectensis episcopi cavetur, ecclesiastica Sacramenta ministrabit, quemadmodum ab olim fieri inibi est consuetum. In quem monachum si praedicti abbas et priorissa concordare non poterunt assumendum, extunc pro eo constituendo ad episcopum Trajectensem pro tempore recursus habeatur, qui de eo providebit. Cui quoque monacho sic assumpto abbas dicti monasterii in Oestbroec pro tempore triginta libras monetae Trajectensis, dicta priorissa ac conventus in Vrouwen-

clooster viginti libras ejusdem monetae de bonis communibus dictorum monasteriorum suorum singulis annis, habito tamen respectu ad ratam temporis, si eum ex causa aliqua recedere, revocari, discedere aut cedere contingeret, tenebuntur pro sua competentia ministrare, salva tamen episcopo Trajectensi pro tempore facultate hujusmodi portionem augmentandi vel commutandi, si sibi, temporis qualitate vel caristia, personarum conditione ac facultatibus monasteriorum attentis et consideratis, videbitur expedire, dictamque pecuniam singulis mensibus pro rata temporis ipsi monacho tenebuntur ministrare. Oblationes etiam, quae in altari dicti monasterii in Vrouwenclooster in Introitu Missae, et quatuor denarii primi, qui post Offertorium offeruntur, una cum donatis et legatis eidem monacho sibi soli in supplementum competentiae suae remanebunt. In receptione quoque monialium percipiet idem monachus confessor petantiam seu caritatem debitam et aequalem simplici moniali. Et si hujusmodi monachus confessor infirmitate aut aliquo alio justo impedimento servire in dicto monasterio forsan impediretur vel abesset, abbas alium monachum ydoneum sui monasterii in expensis dicto confessori competentibus, durante hujusmodi impedimenti causa, juxta ratam ipsis subrogabit. Capellanum vel secularem ydoneum non suspectum pro divini cultus augmento, si eum habere voluerint, dicti priorissa et conventus sanctimonialium de consilio dicti abbatis assumere poterunt et valebunt. Insuper pronunciamus et arbitramur, procuratorem, provisorem seu administratorem, seu quocunque alio nomine vocetur, bonorum dicti monasterii in Vrouwenclooster coram priorissa et conventu in Vrouwenclooster, praesente abbate pro tempore ad hoc vocato, semel singulis annis computum

de perceptis et per eum ministratis reddere debere et fidelem rationem; et eo reddito, quicquid ibidem reformandum vel emendandum occurrerit, id dicti abbas et priorissa, assumptis conventu sanctimonialium seu personis discretioribus ejusdem, si necesse fuerit, concorditer reformabunt, si concordare poterunt; alioquin id domino episcopo Trajectensi sine morae dispendio denuncietur et insinuetur reformandum. Cujus quidem procuratoris seu provisoris constitutio et destitutio ad priorissam et conventum sanctimonialium praedictos cum consilio dicti abbatis pro tempore, quoties hujusmodi constitutio seu destitutio imminet facienda et opus fuerit, pertinebit; et siquid circa id dissensionis vel difficultatis emerserit, illud ad episcopum Trajectensem pro tempore decidendum et ordinandum referetur; et siquid forsan deductis expensis dicti monasterii in Vrouwenclooster necessariis interesse contigerit, id cum consilio dicti abbatis in usus ipsius monasterii convertetur. In ceteris vero, scilicet dedicationibus, prandiis, processionibus, subjectionis jure, confraternitatibus aut quibusvis aliis commerciis praedicti conventus et monasteria nichil commune habeant, vitandae suspicionis causa, nec abbas in Oestbroek cum suo conventu ultra et praeter praemissa a dictis priorissa et conventu ratione subjectionis aut dependentiae aliquid juris requirere aut exigere praesumat aut in eis vindicare. Praeterea, quia invenimus, priorissam et conventum ab antiquissimis temporibus citra fuisse bona fide et hodie esse in possessione pacifica juris in Scarpenborch Trajectensis diocesis et quieta, salva quaestione praesenti, quam quidem curtim cum suis pertinentiis praefatus abbas monasterii in Ostbroec dicit ad se et suum monasterium praedictum pertinuisse et pertinere, et ad

hoc probandum coram nobis produxerit quaedam priviligia et literas, super hoc a quondam domino Godebaldo [1]) episcopo Trajectensi et domini quondam Hereberti [2]) ipsius successoris ipsi monasterio in Ostbroic concessa et concessas, ut prima facie videbatur; set quia de proprietate ipsius curtis cum suis pertinentiis ad plenum nobis liquere non potuit nec potest per ea, quae vidimus, audivimus et cognovimus, ut super ea in petitorio pro aliqua partium certam pronunciationem facere possimus, pronunciamus et dicimus propter bonum pacis, quod priorissa et conventus in Vrouwenclooster dictum curtim Scarpenborg possideant, uti de praesenti possident, salva ipsi abbati et conventui quaestione proprietatis, de et qua, cum ipsis visum fuerit, coram suo judice competente valeant experiri et habeant agendi facultatem, sic tamen quod decimae in Scarpenborch, quas olim Helias de Wercundem [3]) ab ecclesia Trajectensi in feudum tenuit et quas interveniente auctoritate Johannis olim electi Trajectensis monasterium in Vrouwencloester vendidit et resignavit, ut in literis ejusdem electi clare patet, praefatis priorissae et conventui in Vrouwenclooster libera in perpetuum remanebunt, super quibus dicto abbati et ejus monasterio perpetuum silentium imponimus. Item quia abbas et conventus in Oestbroec dicit, praefatas priorissam et conventum in Vrouwenclooster indebite percepisse et percipere decimas, provenientes ex agris, infra duas vias in jurisdictione dicti abbatis consistentibus, pro eo et ex eo quia omnes decimae praesentes et futurae, ex agris omnibus et

---

1) Charter van 1125, o. a. bij Mattheus, Anal. I p. 89; Hist. episcop. Ultraj. I p. 129; Cod. dipl H. G. 2e Serie IV. 2 p 5.

2) Dit charter schijnt thans verloren.

3) Werkhoven.

singulis infra suam jurisdictionem consistentibus provenientes, ad eundem abbatem et suum monasterium pertinent, ut dicit, et spectare et pertinere consueverunt, et ad hoc probandum quoddam privilegium dicti Godebaldi episcopi producens coram nobis, pronunciavimus, dictas priorissam et conventum dictas decimas inter duas vias praedictas provenientes debere possidere, uti nunc possident, et percipere in futurum, salvo ipsi abbati et suo monasterio quaestione proprietatis et super ea coram judice competente experiundi facultate loco et tempore oportunis. Item super eo quod abba in Oestbroec praedictus dicit, suum monasterium singulis annis dampnificatum fuisse a multis temporibus citra in quinquaginta libris annuatim, ex eo quod ipsa domina priorissa et conventus in fundo suo et monasterii sui infra suam jurisdictionem a decem annis citra habuerunt et tenuerunt unum molendinum constructum, quod eis aut alicui alteri infra suam jurisdictionem absque suo consensu dicit dictus abbas non licuisse nec licere, pronunciamus et dicimus, quia invenimus terram, in qua dictum molendinum est constructum, dictas priorissam et conventum ab ipso monasterio in Oostbroec in emphiteusin obtinuisse et obtinere, eidem abbati super hujusmodi sua petitione damni perpetuum silentium imponendum fore duximus, praesentibus imponentes. Insuper de aquaeductu, quem idem dominus abbas suo et monasterio in Vrouwenclooster dicit esse communem, pronunciamus, observandum fore et fuisse super eo, quod in literis dominorum Giselberti domini de Yselsteyne et Suederi domini de Abcoude plene continetur ipsorum sigillis sigillatis. Insuper quia priorissa et conventus monasterii in Vrouwenclooster dicunt, se habere venum commune cum abbate et conventu

monasterii in Oestbroec et ad id ostendendum priorissa et conventus in Vrouwenclooster produxerunt inter alias probationes quamdam literam compromissi et cujusdam pronuntiationis factae, cujus vigore inter dictas partes super hujusmodi veno in et per quondam dominum Jacobum, decanum ecclesiae sancti Johannis Trajectensis [1]), praefati quoque abbas et conventus in Oestbroek, dicentes illud idem venum solum ad se et suum monasterium pertinuisse et pertinere, eosque et suum monasterium fuisse solum et in solido in possessione dicti veni et juris fodiundi cespites in eodem, et ad id probandum produxerunt privilegium quoddam Mechtildis reginae Romanorum [2]), quae de dicto veno donationem ipsi monasterio in Oestbroec videbatur fecisse, ac privilegium Henrici quinti imperatoris, hujusmodi donationem, ut videbatur, confirmantis, necnon privilegium quoddam Godeboldi Trajectensis episcopi ac privilegium Frederici imperatoris, [3]) pronunciamus et dicimus, praefatum dominum abbatem et ejus conventum et suum monasterium debuisse et debere libere uti frui dicto veno et jure fodiendi cespites in eodem, et uti possident ita possidere, donec coram judice competenti dicti priorissa et conventus legitime probaverint et ostenderint in judicio petitorio, proprietatem dicti veni in toto vel in parte, pro diviso vel indiviso, ad se et suum monasterium pertinere. Quam quaestionem proprietatis agitandam, cum eis videbitur, et jus proprietatis, si quod eisdem competat, expresse reser-

---

[1]) Ontbreekt: compromissum fuit, of iets dergelijks — De bedoelde uitspraak is van 29 Juni 1277, vgl. Matthaeus, Fundat. p. 406.

[2]) Zie haar schenkingsakte van 14 Maart 1122 bij Matthaeus, Anal. I p. 91; Cod. dipl. H. G. 2e Serie IV. 2 p. 5.

[3]) Bij charter van 25 Nov. 1165, vgl. Cod. dipl. H. G. t.. a p. 13.

vamus. Item super censu duorum agrorum, quos colit Henricus Strijcvelt, quem abbas dicit esse censum novem pullorum, et priorissa sex pullorum, pronuntiamus, dictum dominum abbatem in censu sex pullorum singulis annis debere contentari in futurum. Item super omnibus aliis et singulis quaestionibus, disceptationibus, litibus et causis, inter dictas partes hinc inde nobis traditis et usque in hodiernum diem exortis et motis, salvo jure utrique parti in superiori nostra pronuntiatione reservato et ipsius prosecutione, praedictis partibus perpetuum imponimus silentium, alteram partem ab alterius partis impetitione praesentibus absolventes. Praeterea expensas hinc inde per dictas partes tam in judicio quocumque quam extrajudicialiter quovis modo occasione quaestionum, litium et disceptationum hujusmodi factarum ex causa compensavimus, ipsas hinc inde dictis partibus remittentes, super ipsis et processibus praemissorum occasione habitis et obtentis eisdem perpetuum silentium imponimus per praesentes. Item si qua forsan in posterum dubia vel ambigua super praemissis vel ipsorum aliquo aut eorum occasione oriatur vel occurrat, ea nostrae declarationi reservamus, ipsum compromissum quoad id cum omnibus suis clausulis ex potestate a dictis partibus nobis expresse tradita prorogantes. Item sub poena in dicto compromisso expressa arbitrando praecipimus dictis partibus, ut hujusmodi nostram pronuntiationem ratificent et omologent expresse, et in signum omologationis hujusmodi sigilla sua praesentibus nostro sigillo sigillatis appendant et apponant. Et consentient et supplicabunt ipsae partes, quod hujusmodi arbitrii executio, cum opus fuerit, fiet contra partem quamcunque, ipsi pronuntiationi nostrae non parentem in parte vel in toto,

per dominum episcopum pro tempore Trajectensem, tanquam super re rite judicata.

In quorum omnium testimonium hanc nostram pronuntiationem et arbitrium per Lambertum de Weitt notarium infrascriptum scribi et publicari et in formam publicam redigi mandavimus, nostrique ac dictarum partium sigillorum appensione muniri. Acta et pronuntiata sunt haec in choro ecclesiae Trajectensis, sub anno Nativitatis Domini MCCCL sexto, indictione nona secundum usum ac consuetudinem civitatis et dioecesis Trajectensis, mensis Octobris die tertia, hora hujus diei quasi sexta, praesentibus viris venerabilibus et honestis dominis Henrico de Weyda, decano, Philippo de Gronevelt, praeposito Elstensi, Johanne dicto Spirinc, Henrico Born et Johanne de Apsteden, Majoris, magistro Johanne de Borselia, Johanne de Ysendike et Giselberto de Broechusen, sancti Salvatoris ecclesiarum Trajectensium canonicis, necnon Johanne dicto Brune, Petro de Wede, Arnoldo de Campo, Henrico de Attendoren et Dyghero Johannis presbyteris, dictarum Majoris et sancti Salvatoris ecclesiarum Trajectensium perpetuis vicariis, et quampluribus aliis viris fide dignis, videlicet canonicis, monachis, presbyteris, notariis publicis, clericis et laycis, ad praemissa ibidem vocatis specialiter et rogatis.

Et nos Jacobus abbas totusque conventus in Oestbroec ordinis sancti Benedicti Trajectensis diocesis, nosque Mechtildis priorissa et conventus sanctimonialium in Vrouwencloester dictae Trajectensis diocesis hujusmodi arbitrium et pronuntiationem expresse ratificamus et approbamus, et sigilla nostra ac conventuum nostrorum in signum ratificationis et omologationis hujusmodi praesentibus duximus apponenda, volentes et

consentientes expresse et supplicantes, quod reverendus pater dominus Johannes, nunc episcopus Trajectensis, ipsiusque successores pro tempore episcopi Trajectenses hujusmodi arbitrium et laudum contra nos forsan, quod absit, hujusmodi pronuntiationis transgressores seu violatores in toto vel in parte, tanquam rem rite judicatam exequatur eosque, qui ipsius arbitrii reperti fuerimus contemptores et rebelles, ad ejus observationem et satisfactionem perpetuis temporibus per censuram ecclesiasticam quacumque submota exceptione cogat et compellat. Datum et actum anno Nativitatis Domini, indictione, mense, die, hora et loco ac praesentibus viris discretis supradictis.

Afschrift van A. Matthaeus, Univ. Biblioth. Utrecht. Ms. n°. 1253, VII p. 533—548.

III.

1379, Augustus 11, Utrecht.

Notarieele acte der scheidsrechterlijke uitspraak, die bisschop Arnold van Hoorn op denzelfden dag gedaan heeft tusschen de abdij van Oostbroek en het Vrouwenklooster omtrent de uitkeering der emolumenta, toekomende aan den monnik-zielzorger van laatstgenoemd convent.

In nomine Domini Amen. In reverendi in Christo patris ac domini domini Arnoldi de Hoorn, Dei gratia episcopi Trajectensis, testiumque infrascriptorum et mei notarii publici subscripti praesentia propter hoc personaliter constitutae religiosae et honestae personae

dominus frater Hermannus dictus Cappellaen, abbas monasterii sancti Laurentii in Oestbroec, ex una parte, necnon domina Aleydis Over die Vecht, priorissa, ac domicella Elizabet de Tivil [1]), subpriorissa, Aleydis de Broechusen et Margareta Over die Vecht moniales monasterii in Vrouwenclooster ordinis sancti Benedicti extra muros civitatis Trajectensis et conventum jam dicti monasterii in Vrouwenclooster, ut asseruerunt, facientes et repraesentantes ex altera. Praefata vero domina Aleydis priorissa pro se et conventu suo praedicto eidem reverendo patri et domino episcopo Trajectensi praedicto, ut super discordia inter ipsam, conventum suum ac dictum dominum fratrem Hermannum, abbatem monasterii in Oestbroek, ibidem praesentem, super monacho sui monasterii, per ipsum eis in confessorem et ad celebrandas Missas et ecclesiastica Sacramenta ministranda deputando, ut ab olim fieri est consuetum, et ex quibus fructibus seu emolumentis dictus monachus sic deputatus sustentari debeat, exortam ex suo pastorali officio et secundum ordinationes reverendorum patrum dominorum Frederici et Johannis de Arkel, quondam episcoporum Trajectensium, praedecessorum suorum, ac venerabilis viri domini Gerardi Foec, olim decani ecclesiae sancti Salvatoris Trajectensis, ac formam compromissi, secundum quam iidem abbas, priorissa et conventus praedictorum monasteriorum in dictum reverendum patrem et alios pro tempore episcopos Trajectenses super praemissis compromisserunt et sub poena, in dicto compromisso contenta, ipsis super praedictis de remedio oportuno providere vellet, humiliter supplicavit. Praedictus vero

---

[1]) Vermoedelijk: de Tuil.

dominus frater Hermannus abbas ex adverso proposuit et dixit, quod dictus reverendus pater dominus episcopus non solum super praedictis priorissae et conventus querelis propositis, sed etiam super suis querelis et defectibus, quae habet adversus dictam priorissam et conventum, pronunciare vellet et ea in consimili ratione diffinire, cum instantia postulavit. Praefatus vero reverendus pater et dominus Arnoldus episcopus Trajectensis praedictus, auditis hinc inde propositis, ante omnia propter periculum animarum priorissae et conventui saepedictis de confessore ad celebrandas Missas et ecclesiastica Sacramenta ministranda, et ex quibus emolumentis idem confessor sustentari debeat, providere et materiam dissensionis super praemissis exortam amputare volens, quandam cedulam papiream notam arbitrationis, pronunciationis, diffinitionis et ordinationis suae in se continentem, quam in manu sua tenebat et michi notario publico infrascripto ad legendum et recitandum tradidit, quam cedulam de manibus dicti reverendi patris recepi et eam ac totum ejus tenorem de ipsius reverendi patris mandato partibus praedictis alta et intelligibili voce praelegi et recitavi. Post cujus quidem cedulae lectionem et recitationem idem reverendus pater coram domino fratre Hermanno abbate, domina Aleydi priorissa et conventu praedictis ibidem praesentibus et testibus infrascriptis dixit, quod arbitrando inter ipsos pronuntiaret, diffiniret, ordinaret, prout in dicta cedula per me ibidem lecta et recitata et sub poena in compromisso contenta inter ipsos ordinato continetur. Saepedictus dominus frater Hermannus abbas dixit, quod in casum, quo dicta arbitratio, pronunciatio, diffinitio et ordinatio fuisset et esset contra ipsum et ejus conventum, protestabatur expresse de

gravamine et appellando. Tenor vero dictae cedulae, de qua supra fit mentio, est:

Arnoldus Dei gratia episcopus Trajectensis ad futuram rei memoriam. Inter religiosas personas abbatem monasterii in Oestbroec et priorissam et conventum monasterii in Vrouwenclooster ordinis sancti Benedicti extra muros nostrae civitatis Trajectensis super monacho dicti monasterii in Oestbroec, in confessorem et ad celebrandas Missas et ecclesiastica Sacramenta ministranda priorissae et conventui ac personis dicti monasterii in Vrouwenclooster, prout ab olim fieri est consuetum, assumendo et deputando, et ex quibus proventibus et emolumentis monachus sic assumptus et deputatus sustentari debeat, in quem monachum dicti abbas, priorissa et conventus concordare nequeunt, de praesenti orta materia quaestionis, nos pro patris more incommoda filiorum moleste ferentes et animarum pericula, quae ex praedictis oriri poterunt, providere et materiam dissensionis volentes in praemissis amputare, ex nostro pastorali officio procedentes, ipsis priorissae, conventui et personis dicti monasterii in Vrouwencloester religiosum virum fratrem Johannem de Buren, monachum professum dicti monasterii in Oestbroec, in confessorem et ad celebrandas Missas et ecclesiastica Sacramenta ministranda, prout ab olim fieri est consuetum, de praesenti deputamus. Insuper inter abbatem, priorissam et conventum praedictos arbitrando pronunciamus, diffinimus et ordinamus, quod praedictus frater Johannes per nos ad praemissa sic assumptus et deputatus, ac etiam alius monachus dicti monasterii in Oestbroec ad praemissa exercenda et facienda in monasterio in Vrouwencloester praedicto futuris temporibus deputandus et assumendus, recipiet, tollet et

levabit omnes et singulos fructus, redditus, proventus portionis suae praebendae monachalis sive pitanciae, quae perciperet, tolleret et levaret, si in dicto monasterio in Oestbroec personaliter resideret, et quae alius monachus inibi personaliter residens tollit, levat et percipit, cum dicta absentia ex causa praedicta ipsis esse non debeat dampnosa, et exercendo praemissa debeant inter praesentes percipiendo praedicta merito computari et reputari. Et ut idem frater Johannes, per nos ad praemissa exercenda jam assumptus et deputatus, et alius monachus dicti monasterii in Oestbroec, ad praemissa exercenda in posterum assumendus et deputandus, onera praedicta commodius valeant supportare, abbas monasterii in Oestbroec triginta libras et priorissa et conventus monasterii in Vrouwenclooster pro tempore viginti libras monetae Trajectensis de bonis monasteriorum suorum praedictorum communibus eidem fratri Johanni assumpto et alii monacho, in futurum assumendo, singulis annis superaddant cum aliis emolumentis, in ordinationibus reverendorum patrum dominorum Frederici et Johannis de Arkel, quondam episcoporum Trajectensium, praedecessorum nostrorum, ac venerabilis viri Everardi Foec olim decani ecclesiae sancti Salvatoris Trajectensis, inter abbatem, priorissam et conventum praedictos ordinatis, continetur, ex quibus nichil innovare vel immutare intendimus, sed eas in suis robore et firmitatibus una cum his nostris pronunciatione, arbitratione, diffinitione et ordinatione volumus perdurare. De quinquaginta libris vero praedictis, eidem monacho assumpto et assumendo, superaddendis, abbas et priorissa et conventus praedicti et quilibet eorum pro portione sibi contingente singulis mensibus cujuslibet anni pro rata

temporis eisdem monachis respondebunt. Omnia et singula praemissa per nos superius arbitrata, pronuntiata, diffinita et ordinata volumus et mandamus per praedictos abbatem, priorissam et conventum et quemlibet eorum sub poena quadringentorum scudatorum aureorum antiquiorum, prout in compromisso alias inter ipsos ordinato expressius cavetur et continetur, una cum ordinationibus dominorum Frederici et Johannis de Arkel, quondam episcoporum Trajectensium, praedecessorum nostrorum praedictorum, ac domini Gerardi Foec adimpleri et perpetuis temporibus firmiter observari. Et si aliquod dubium ex praemissis nostris pronuntiatione, arbitratione, diffinitione et ordinatione, quod absit, emerserit, nobis et successoribus nostris pro tempore episcopis Trajectensibus super hoc declarandi, interpretandi, addendi et detrahendi, prout inspecta personarum et qualitate temporum expedire viderimus, potestatem omnimodam reservamus. In quorum omnium et singulorum testimonium praesentis nostrae arbitrationis, pronuntiationis, diffinitionis et ordinationis literas seu praesens publicum instrumentum, arbitrationem, pronunciationem, diffinitionem et ordinationem nostram hujusmodi in se continens, per Petrum notarium publicum infrascriptum scribi et publicari mandavimus, nostrique fecimus sigilli appensione communiri.

Lecta, lata et in scriptis pronuntiata fuit haec patris nostri arbitratio, pronuntiatio, diffinitio et ordinatio per nos Trajecti in viridario domus nostrae episcopalis, sub anno a Nativitate Domini MCCCLXX nono, indictione secunda, die vero undecima mensis Augusti, hora quasi tertia, ac praesentibus ibidem venerabilibus et honestis viris dominis Henrico Scriver, praeposito Arnhemensi,

magistro Philippo de Leyden, Wilhelmo Buser, Stephano de Everdingen choriepiscopo, Giselberto de Zule, canonicis ecclesiae Trajectensis, Reynero Creyt, sancti Petri canonico, et Laurentio Maselant, beatae Mariae Trajectensium ecclesiarum perpetuo vicario, Gerardo Haerman, notario publico, Johanne Over de Vecht et Hermanno Maseland ac pluribus aliis fide dignis testibus ad praemissa vocatis et rogatis.

Afschrift van A. Matthaeus, Univ. Bibl. Utrecht, Ms. n⁰. 1253 VII, p. 549—554.

BRIEFWISSELING DER VICARII APOSTOLICI MET DEN H. STOEL.

I. PHILIPPUS ROVENIUS.

(1614—1651)

Tot dusverre heeft zich ten onzent de katholieke geschiedvorsching voornamelijk bezig gehouden met het tijdvak der Vicarii apostolici. De redenen dezer onmiskenbare voorliefde — lang niet alle van zuiver-wetenschappelijken aard — heb ik reeds vroeger uiteengezet.[1])

Zoowel in de standaardwerken van Hugo van Heussen en Hoynk van Papendrecht als in de publicatie's onzer tegenwoordige katholieke historici — noemen we slechts de geleerde paters Jezuieten A. van Lommel en H. J. Allard — vinden wij aan geen ander tijdvak op verre na zóóveel aandacht en zorg besteed als aan de 17e eeuw. Ook het zachtjes aan onrustbarend gegroeide materiaal, hetwelk in dit *Archief* ligt verzameld, is dertig jaar lang grootendeels aan de 17e eeuw gewijd.

Desniettemin waag ik het, nog met een omvangrijke publicatie over denzelfden tijd uit te komen, maar zùlk eene, die m. i. werkelijk in een niet te ontkennen

---

1) *De Katholiek* Dl. CI (1892) blz. 405 v.v.

leemte zal voorzien. Weliswaar zagen wij reeds de Missie-verslagen, door onze Vicarii apostolici naar Rome gestuurd, achtereenvolgens in bijna volledige reeks aan den druk toevertrouwd. Maar deze geschiedbronnen, hoezeer ook te waardeeren, zijn *officieele* bescheiden. En zooals men licht toegeven zal, de officieele waarheid is nu eenmaal niet altoos de volle waarheid. Om ook deze te achterhalen, moet men verder zoeken en dieper graven dan wat de oppervlakte van officieele verslagen ons laat zien.

Welnu, geen secuurder middel om in het grijze, vaak zoo raadselachtige verleden door te dringen, dan juist de kennis van hetgeen mannen van beteekenis elkander in brieven hebben medegedeeld. Daar weerspiegelt zich het getrouwst hun denken en gevoelen; daar is de onmiddellijke neerslag bewaard van hunne vluchtige woorden en voorbijgaande handelingen; daar kunnen wij hun als 't ware over de schouders afloeren wàt die briefschrijvers eigenlijk bezig hield, en niet slechts hunne uitwendige daden, maar dikwijls ook de inwendige motieven hiervan aflezen op het vergeelde papier. Kardinaal Baronius, de Vorst der kerkgeschiedschrijving, getuigde dan ook met volle recht: »Epistolari historia nulla fidelior neque tutior.«

Openbaarmaking der correspondentie onzer apostolische Vicarissen met den H. Stoel, hoe omvangrijk het over hun tijd gepubliceerde materiaal reeds zijn moge, is derhalve nog geenszins overbodig. Zij heeft *in casu* zelfs een bijzondere reden van bestaan, wijl zij het allerbeste middel is, om de wederzijdsche verhouding van den H. Stoel en de kerkelijke overheid, waardoor de Hollandsche Missie toen bestuurd werd, in het volle licht te stellen. En deze naar waarheid te

kennen, is van overwegend belang voor een juiste beoordeeling van dien geheelen tijd.

Immers, het tijdvak der apostolische Vicarissen is, na lang geharrewar, ten slotte uitgeloopen op eene diep-betreurenswaardige scheuring. De laatste pauselijke Vicaris, die hier te lande algemeen werd erkend, was Petrus Codde; maar hij werd door den H. Stoel onherroepelijk geschorst. Zijn naaste opvolgers werden òf niet door de Regeering toegelaten en evenmin door verschillende, nog wel aanzienlijke geestelijken erkend; òf het waren pretendenten van eigen maaksel, aan wie het stempel ontbrak der pauselijke bevestiging, de aansluiting met Rome als levend middenpunt der katholieke éénheid, m. a. w. het *apostolisch* karakter, dat alleen en uitsluitend den bisschop rechtsbevoegdheid geeft om de Kerk te helpen besturen en zonder hetwelk een »Vicarius apostolicus« met zichzelf vlakweg in tegenspraak komt.

Bij den loop, dien onze kerkgeschiedenis in de 17e eeuw feitelijk heeft genomen, is het daarom van groot belang, de geestesstrooming, bij de voornaamste geestelijken ten opzichte van Rome waarneembaar, zoo nauwkeurig mogelijk te volgen. Daar schuilt ook nog een andere strooming onder, die op eerstgenoemde van niet weinig invloed is geweest: namelijk de gezindheid der seculiere geestelijkheid ten opzichte der Regulieren. Nog altijd is niet geheel uitgemaakt, in hoeverre die boven- en onderstrooming op elkander hebben ingewerkt; wij kennen alleen nog maar het resultaat: gedeeltelijke uitwatering in een zijtak, die wel doodloopen moest, omdat zij lag buiten de breede en machtige bedding, die wij vereeren als »unam sanctam, catholicam et apostolicam Ecclesiam.«

Op gevaar af, dat ik schijn uilen naar Athene te dragen, ja op gevaar af, dat ik schijn oude koeien uit den sloot te willen ophalen, die voor het practische leven daar rustig begraven moeten blijven, neem ik de vrijheid tot eene publicatie als deze. Wanneer ooit onze kerkgeschiedenis der 17e eeuw grondig zal worden beschreven — en naar verluidt, is een bevoegde hand daarmeê al onledig — dan zal het allernuttigst, zoo niet noodzakelijk zijn, deze briefwisseling der Vicarii apostolici met den H. Stoel als eene der hoofdbronnen te gebruiken. Benijdenswaardig is de taak van dien geschiedschrijver niet: hij zal door menigen zuren appel moeten heenbijten. Maar zijn aandachtige lezers zullen het eveneens moeten doen.

Welaan, op deze briefwisseling kunnen de eventueele schrijver èn lezers hun tanden alvast oefenen.

Niets zou mij liever zijn dan nu te kunnen beginnen met den eersten en eerbiedwaardigsten Vicarius apostolicus: Sasbout Vosmeer, die van 1583 tot 1614 de Hollandsche zending bestuurde en na stormvlagen, welke nauwelijks een tronk van den eeuwenouden, door Willibrord geplanten boom overeind lieten, haar wederom nieuw leven gaf. Hij mag gerust de grondlegger heeten der katholieke restauratie in Nederland, op wier fundamenten, ook al kwam er naderhand een leelijke scheur in, nog altijd door ons wordt voortgebouwd. [1]) Maar hoe gretig mijn onderzoek in Romeinsche archie-

[1]) Pastoor J H. Thus schreef in Alberdingk Thijm's *Jaarboekje* (1897) blz. 1—42 een niet onverdienstelijke, populaire levensschets van Sasbout Vosmeer. Wie bezorgt ons er eene van blijvend gehalte? De man verdient het, meer dan iemand van ons geestelijk voorgeslacht nà de Reformatie.

ven zich ook richtte naar bescheiden over den tijd van Sasbout Vosmeer, méér dan zijne hoogst merkwaardige »Insinuatio status« van 1602, die voor jaren in ons *Archief*[1]) het licht zag en onschatbare diensten bewees aan Fruin bij het schrijven van zijn meesterlijk opstel: »De wederopluiking van het Katholicisme« [2]), meer althans van belang heb ik tot dusverre niet kunnen vinden.

Deze schaarschte van Romeinsche archivalia over het bestuur van Sasbout Vosmeer zal hoofdzakelijk wel hieraan toe te schrijven zijn, dat destijds de Congregatie der Propaganda, in wier kolossaal archief nagenoeg alles wat op de Hollandsche Missie betrekking heeft wordt bewaard, nog niet was opgericht. Slechts bij uitzondering ontmoette ik daarom in het Propaganda-archief als documenteerende bijlage een of ander geschrift van Sasbout Vosmeer. In deze collectie volgt er zoo een onder n⁰. VI^A.

Niet veel meer leverde het Vaticaansche archief tot dusverre op. Wat ik daar vond in de »Nunziatura di Colonia« en de »Nunziatura di Fiandra« — de twee voornaamste bronnen voor Sasbout Vosmeer's tijd — is niet genoeg van omvang en beteekenis om een zelfstandige brievenreeks van of aan den eersten pauselijken Vicaris op touw te zetten en zal geschikter kunnen ondergebracht worden bij een systematische uitgave der genoemde bronnen-zelve, die zeker niet lang meer uitblijven zal. Voorloopig moeten wij dus tevreden zijn met het betrekkelijk-weinige materiaal, dat ons aangaande Sasbout Vosmeer ten dienste staat,

---

1) Deel XVII (1889) blz, 150—179.

2) *Verspreide geschriften* III blz. 249 v.v.

en met den... mageren troost, dat het archief der Oud-Katholieke Klerezy te Utrecht nog een rijken schat papieren over hem verbergt. Zooals van bevoegde zijde werd medegedeeld, [1]) zijn daar niet minder dan 14 folianten met brieven van of aan Sasbout Vosmeer aanwezig. Wanneer zal die langgesloten mijn voor onze geschiedvorsching eindelijk worden opengesteld? Het schitterénde voorbeeld van paus Leo XIII kàn toch op den duur niet zonder uitwerking blijven en moet wel prikkelen tot navolging. Moge het zijn uit edelen naijver, louter in 't belang der historische waarheid!

Des te milder gaan de Romeinsche bronnen vloeien, wanneer Philippus Rovenius aan het bestuur komt. Hij werd tot Vicarius apostolicus benoemd 11 October 1614 en overleed 1 October 1651 te Utrecht, ruim 78 jaren oud. Hij stond dus bijna 37 jaren lang aan het hoofd der Hollandsche Zending. Hij vooral zette het restauratiewerk van Sasbout Vosmeer rusteloos voort en bevestigde het, doch geheel in dezelfde, niet van eenzijdigheid vrij te pleiten richting.

Reeds heeft P. van Lommel in dit *Archief* [2]) een vrij aanzienlijk gedeelte van Rovenius' ambtelijke correspondentie in het licht gegeven, maar slechts over de jaren 1614—1623. Daaronder zijn enkele brieven door hem met den H. Stoel gewisseld, die hier natuurlijk achterwege blijven. Ook buitendien werd de oogst aanzienlijk genoeg: ruim vijftig min of meer uitvoerige

[1]) *Bijdragen voor de geschiedenis van de R. K. Kerk in Nederland* (Rotterdam 1888) I blz. 87. Een aantal brieven van Ph. Rovenius aan Sasbout, loopende over de jaren 1608—1611, werd gepubliceerd door Dodt van Flensburg, *Archief* VI, blz. 239 v.v.

[2]) Dl. XIV blz. 120—232 en 360—400; zie ook IV blz. 242—370, waar historische bescheiden omtrent de Concordia van 1624.

brieven, hoewel niet eens alle, die ik ontmoette en nog in portefeuille houd, thans opgenomen zijn.

Wanneer een brief reeds elders gedrukt was, of wanneer de inhoud ervan niet belangrijk genoeg scheen, meende ik mij van publicatie te kunnen onthouden. Maar overigens trachtte ik, met strikte eerlijkheid, zonder aanzien des persoons, den tekst der in deze reeks passende bescheiden getrouw en vollèdig weer te geven.

Het spreekt vanzelf, dat de grenzen, die aan de briefwisseling van Rovenius met den H. Stoel zijn gesteld, in ruimen zin moeten verstaan worden. Niet alleen de Vicarius apostolicus-zelf komt daarom aan het woord, maar ook zijn naaste onder- en medebestuurders, met name de beide vicarissen-generaal Joannes Wachtelaer en Leonardus Marius, alsmede zijn coadjutor Jacobus della Torre. Om aan het »audiatur et altera pars« recht te doen wedervaren, kregen ook eenige brieven en schrifturen van hooggeplaatste ordesgeestelijken in deze reeks hun behoorlijke plaats. Niet minder ruim moet hier de term: »H. Stoel« worden opgevat. Nl. als hoogte- en middenpunt der kerkelijke hierarchie, dat zijn opperste gezag niet alleen direct, maar ook door middel van officieele bestuursorganen en wettige vertegenwoordigers over de gansche katholieke wereld uitoefent. Voor de Hollandsche Missie komt dan allereerst in aanmerking de Propaganda (te beginnen met 1622); verder de Nuntii van Brussel en Keulen, die beurtelings voor korteren of langeren tijd over onze Missie een zeker toezicht hadden uit te oefenen en daar bijna geregeld in briefverkeer stonden.[1])

[1]) De Nuntiatuurberichten uit Brussel en uit Keulen naar Rome zijn hier echter niet opgenomen, daar zij gereserveerd blijven voor een eigen uitgave.

Verreweg het meeste materiaal ontleende ik aan het Propaganda-archief, waar ik in het jaar 1889 met groote vrijheid onderzoek mocht doen, terwijl het daarentegen nu met even groote zorg gesloten blijft.

De voldoening, dat ik in 1889 van de toen nog gelaten vrijheid ruimschoots heb geprofiteerd, is er begrijpelijkerwijze thans niet minder om. Alleen moet ik het betreuren, dat mij de gelegenheid ontbreekt, om mijne vroeger-verzamelde afschriften hier en daar aan te vullen en ze, bij gelegenheid van den druk, met de oorspronkelijke bescheiden te vergelijken. Maar wijl hierop in de eerste jaren toch geen uitzicht bestaat, meende ik desniettemin deze publicatie, die reeds het dubbele van den Horatiaanschen termijn: »nonum prematur post annum« nabijkomt, niet langer te mogen uitstellen.

Over de inrichting van het Propaganda-archief heb ik een en ander medegedeeld in den vorigen Jaargang van dit tijdschrift. [1]) Daaraan behoeft thans alleen te worden toegevoegd, dat wanneer als signatuur van een document zonder meer een genummerd deel van het Propaganda-archief wordt vermeld, dan altoos de »Scritture referite in S. Congregazione« bedoeld zijn, d. w. z. de bundel met oorspronkelijke bescheiden, die in eene bepaalde zitting der Congregatie werden ter sprake gebracht en steeds onder hetzelfde jaar en nummer werden gerangschikt. [2]) Nog iets. Op de thans gepubliceerde brieven zal men dikwijls het »*Rescriptum*« der Congregatie in de ten vorigen jare aan het licht gebrachte *Acta* kunnen terugvinden. Doorgaans heb ik

---

1) Dl. XXXI blz. 298 vv.

2) Zie *Archief* t. a. p. 302 noot 3.

dan naar zulk een *Rescriptum* aan den voet der bladzijde verwezen. Als men zich misschien verwondert, dat deze verwijzing niet geregeld plaats heeft, en hieruit de gevolgtrekking zou maken, dat mijne uitgave der genoemde *Acta* daarom wel erg onvolledig moet zijn, dan ziet men eenvoudig over 't hoofd, dat tal van »Scritture referite in S. Congregazione« niet door de algemeene Congregatie, wier *Acta* ik openbaar maakte, werden behandeld, maar in de »Congregatio particularis«, zooals er stellig reeds in 1637 eene voor de Hollandsche Missie bestond, werden afgedaan. De *Acta* dezer »Congregatio particularis« konden evenwel nooit door mij worden geraadpleegd. [1])

Verder zijn verschillende brieven ontleend aan de bibliotheek-Chigi, voornamelijk gesticht door Fabio Chigi, die als Nuntius te Keulen (1639—1651) met het toezicht over de Hollandsche Zending was belast en later beroemd werd als paus Alexander VII; aan het tegenwoordig bij het Vaticaansche ingelijfde archief der familie Borghese, waartoe paus Paulus V (1605—1621) behoorde; aan de bibliotheek—Barberini, thans ingelijfd bij de Bibliotheca Vaticana, waar veel uit de schriftelijke nalatenschap van paus Urbanus VIII (1623—1644) en diens invloedrijke neven, de kardinalen Francesco en Antonio, is bewaard gebleven.

Hiermede kan dit zakelijk woord vooraf eindigen. Want over den inhoud en den algemeenen geest dezer briefwisseling onthoud ik mij van elk commentaar, wijl ik allerminst wensch vooruit te loopen op het oordeel van den lezer en hem mijn persoonlijke

---

[1]) Vgl. *Archief* XXXI blz. 302 en 354 noot 1.

indrukken niet bij voorbaat wil opdringen. Mijne taak bepaalt zich eenvoudig tot het getrouw-weergeven van den tekst der documenten, die slechts enkele malen van een zakelijke toelichting wordt voorzien. Wanneer men deze briefwisseling niet altoos verkwikkelijke, ja niet eens stichtelijke lectuur vindt, dan herinnere men zich het nuchter-verstandige woord van professor Bussemaker: »niet stichting, maar kennis van het verleden zij het doel van den historicus.« [1]) En staan wij, 20e-eeuwers, niet reeds vèr genoeg af van dien lang-uitgevochten strijd, dat wij de ontwikkeling ervan, zooals de authentieke bescheiden ons die laten zien, nu »sine ira et sine studio« kunnen gadeslaan?

Na de briefwisseling van Philippus Rovenius met den H. Stoel, hoop ik op dezelfde wijze die van de nà hem komende Vicarii apostolici achtereenvolgens in het licht te geven.

ROME. Dr. GISBERT BROM.

---

1) *Over de waardeering der feiten* enz. (Groningen 1905) blz. 29.

I.

1616 Augustus 1.

De Keulsche Nuntius [1]) *aan Rovenius: over het pasopgerichte Hollandsche college te Leuven, en waarom het Keulsche moet in stand blijven.* [2]) *(Met ingelaschte nota).*

Copia litterarum scriptarum Vicario Hollandorum ab Illmo D. Nuntio Coloniensi 1 Aug. 1616.

Respondeo litteris R. D. V^rae^ decima quinta Julii ad me datis. Quod Lovanii erigatur collegium pro Hollandis, laudatur utileque Catholicis futurum speratur. Quod vero hac de causa tollatur vel minuatur collegium Coloniense, non approbatur gravissimis de causis, quae hic annexae transmittuntur. Verum est, utrique parti satisfiat; et ne pulvis excitetur, qui ascendens in altum et usque ad conspectum nostrorum adversariorum, eos postea ad vos vexandos excitet, oportunum videtur, ut Coloniense collegium nunc in quibus terminis reperitur, conservetur; in futurum vero qui studiosi accedere ad Lovaniense vel ad Coloniense collegium voluerint, hoc sine difficultate facere possint, pendeatque ab ipsorum voluntate unius vel alterius electio. Interim vero non impediantur qui eleemosynas pro Coloniensi quaerunt,

---

1) Mgr. Antonio Albergati, bisschop van Bisceglia, 1610—1621 Nuntius te Keulen.

2) Over de scheiding van het Keulsche seminarie in tweeën, voor het aartsbisdom Utrecht en het bisdom Haarlem, alsmede over de oprichting van een nieuw college te Leuven, zie Haarlemsche *Bijdragen* VIII blz. 8 v.v.

nec quae illi sunt destinatae, in alium usum distrahi permittantur. Haec si fiant, omnibus consultum videtur, nec R^{mam} D. V. dolendi causam habituram putamus; quo enim plura et ampliora collegia et domus illius gubernio suberunt, eo magis reipublicae Christianae et illarum partium Catholicis proficuum erit, et potestas et jurisdictio R^{mae} D. V. ampliabitur. Haec ab amico suo aequi bonique faciat et in bonam partem ea interpretari non gravetur.

Rationes praecipuae, quibus moti sunt et moventur, qui suadent collegium non esse transferendum. [1])

Quod vix effluxerit triennium, ex quo erectum fuit a suis fundatoribus; parum autem conveniens videtur, tam cito tantorum virorum labores et expensas magnas irritare et judicium subvertere, quasi nos plus sapiamus, eosque ut minus prudentes diffamare et ostendere non obscure, quod eorum morte laetemur tanquam jugo odioso soluti et rerum domini effecti.

Indecorum esse, haec tentari non requisitis consiliis benefactorum vel eorum, qui bursas hic voluerunt erigere.

Offendet haec translatio omnes, apud quos grata memoria R^{mi} D. Sasboldi, quorum multi beneficia in collegium collaturi sperantur et non exigua, quae hoc modo intervertentur.

Cum fundatores initio induciarum diuturnarum illud Coloniae et non Lovanii erexerint, plane inconsultum, expirantibus illis et imminente bello, illud in hosticum transferre.

---

[1]) Deze en nog andere motieven vindt men ook ontwikkeld bij Fr. Dusseldorpius, *Annales* (ed. Fruin) p. 469—471.

Magis. periculosum est provisoribus, parentibus et benefactoribus, pecunias mittere Lovanium quam Coloniam, cum illud gravissima poena interdictum sit, hoc non item; obiter quoque notandum, quod haec ratio subvertat secundam rationem partis adversae et quod adhuc brevi per exploratores de studiosis inquisitum sit, ut parentes mulctarentur.

Studiosi et sacerdotes, qui Lovanio in Hollandiam redeunt, magis suspecti erunt, quam qui Colonia, utpote ex hostico et partibus archiducum addicti, quod in occasionem specialis persecutionis contra ipsos arripient haeretici, ne videantur urgere religionem.

Lovanio revertentes cogi poterunt vigore edicti ad renunciationem juramenti, quod secundum praescriptum S. Concilii Tridentini fecerunt, quod alias gravi periculo factum vidimus.

Archief Borghese IV: 252 f. 33—34 (gelijkt. afschrift.)

II.

1618 Januari 20.

Een groot aantal leeken aan paus Paulus V: verzoek om bescherming van Alexander Karel de Trogney [1] *tegenover Rovenius.*

Beatissime Pater.

Post pedum oscula. Hollandiae fideles amatores ac praecipui ad Catholicam religionem iisdem in locis fovendam et promovendam coöperatores cum omni humilitate supplices ad te, S^me^ Pater, confugientes, ut

---

[1] Zie over dit woelzieke heerschap *Batavia Sacra*, II p. 158.

in sinum S. V. (qui divina providentia pater ac desolatae harum provinciarum constitutionis singularis tutor) quae nos premunt effundamus. Rogamus proinde ac cum humilitate obsecramus, ut hanc nostram supplicationem atque testificationem benigne suscipere et sub V. S^tis^ protectione contra omnes malignas venenosasque inventiones quovis praetextu in contrarium quaesitas et delatas constituere dignetur. Praesertim cum nobis notuerit, quod quidam sint Vicarii Ap^ci^ adhaerentes, qui auxilio atque subreptione cujusdam M. Sibrandi (qui se ipsum sine Apostolicae Sedis facultate superiorem fecit) quasdam mendaces fictasque accusationes talium rerum, quas jam diu ex mera malitia hostilique odio passim deseminarant, detulissent, ut per easdem adm. R. D. Alexandrum Carolum de Trogney ubique denigrarent, honorem ac famam ejus labefactarent. Quos rumores non solum inimici ejus ac partiales, verum etiam qui leves atque infames habentur, deferunt. Declaramus proinde et sub juramento affirmamus, quod dictus P. Alexander adeo austeram ducat vitam quam quivis religiosus; humi crebro repertus fuit dormire, perpetuis jejuniis corpus affligere, saepissime in orationibus pernoctare, verus sit amator pauperum, munificus elargitor eleemosinarum et constans Catholicae fidei confessor, qui carceres torturamque ab haereticis ob religionem Catholicam summa cum patientia pertulit, ab haereticis octo diebus manibus vinctus durissima cantena *(sic)* sed et haereticorum populo, spectaculo ac ludubrio fuit, novem diebus in obscurissimo ac foetidissinoque *(sic)* carcere detentus et coram haereticorum tribunali ductus ter false accusatus fuit, et quia Sacrum celebraverat puerosque in religione instituerat, magnam pecuniarum vim persolvere debuit, ut sic optimorum

suorum parentum optimus filius passionem ac patientiam coaequaret. Qui praeterquam quod ter ob fidem Catholicam pulsi etiam bona sua sub fisco amiserunt, nihilominus in exilio ad Tobiae exemplum religiosos et ipsi exules aluerunt, carceres ob religionem pertulere. Itaque cum ipse Alexander omnibus sit pietatis ac castitatis exemplum, religionis ornamentum atque ecclesiasticae disciplinae diligentissimus observator, ignoramus, quo spiritu dictus Vicarius Apostolicus, qui virum adeo pium, adeo virtutibus ornatum, suis persequitur calumniis, traducens eum contra Christiani hominis ne dicam superioris modestiam ut orco progenitum, Satanam, stultum, vagebundum, audacem et similia, cum nos, qui multo tempore ejus opera usi fuerimus, nihil nisi quod pudicum esset ex ejus ore, nihil nisi sanctum ex opere atque ex omni vita nisi quod laudabile esset animadverterimus, ita ut felices existimemus illos, quibus ille rector contingat. Idcirco cum humilitate petimus, ut Sua S. tanquam solicitus suorum filiorum optimus parens Nuncio suo mandare dignetur, ut tales superiores, qui unitatem scindunt, pacem perturbant ac Christianam ledunt charitatem, juxta sacros Canones compescat silentiumque injungat, ne similia in posterum ab iis committantur; alioqui nobis hic in meditullio haereticorum degentibus vulnera injungentur vulneribus, doloribus dolores augentur, dum non solum ab haereticis, sed fratres a fratribus, sacerdotes a sui similibus, quin imo ipsos Ecclesiae praelatos iis, quos ob bonam vitam amare, commendare oportebat, persecutionem inferri, calumnias ingeri et canino dente rodi cogimur videre. Placeat ergo S[ti] V. paterna solicitudine Nuncio suo expresse mandare, quatenus S. V. auctoritate in his aliisque ad conservationem et aug-

mentum S. Matris Ecclesiae provideat. Ex Hollandia 20 Januarii 1618.

Sanctitatis Vestrae

humillimi servi

Petrus Joannis. Joannis Amelii. Suiardus Anthoni. Lambertus Simonis. Theodorus Joannis. Mathias Everardi. Wilhelmus Adriani. Nicolaus Joannis. Jacobus Petri. Joannis Otgeri. Roelandus Roelandi. Wilhelmus Nicolai. Simon Jacobi. Theodorus Simonis. Cornelius Nicolai. Reynerus Petri. Theodorus Hendrici. Joannes Martini. Joannes Hendrici. Jacobus Joannis. Joannes Hermetis. Nicolaus Thoma. Nicolaus Cornelii. Mathys Theodori. Joannes Simonis. Ruardus Jacobi. Everardus Gysberti. Joannes Simonis. Hillebrandus Adriani. Simonus Petri. Gerbrandus Hendrici. Bernardus Nicolai. Arnoldus Joannis. Petrus Jacobi. Cornelius Nicolai. Petrus Joannis. Nicolaus Paets van Santhorst. Petrus a Duyvelant. Tylmannus de Muylwyck. Joannes Huytter.

Concordat cum suo originali Belgico et collationatum attestor

Conr. Laurentii, not. admissus.

Op den rug: Sanctissimo Domino

Domino nostro Paulo papae.

Arch. Borghese I: 715 f. 144 (gewaarborgde vertaling, met ingedrukt zegel in was.)

III.

1618 April 4.

Alexander Karel de Trogney aan paus Paulus V: verzoek om bescherming tegenover Rovenius.

Bme Pater.

Post pedum oscula humiliter exponit Carolus Trogney,

archidiaconus Ultrajectensis, creatura et humillimus orator S. V., quod postquam multa pro sancta Catholica religione passus fuerit ipse ac ejus parens in bonis, persona et honore et in dies idem orator in locis Hollandiae ab haereticis occupatis diversimode patiatur et praesertim ab anno nondum completo duris et foetidis carceribus mancipatus, propterea quod sacrum Missae celebraverat, ludibrio hereticorum expositus et magna pecuniarum poena multatus et ab illis locis proscriptus sub mortis comminatione, a R. P. Rovenio, in illis partibus Apostolico Vicario, necnon Sibrando Sixtio, presenti Harlemensi officiali, suis famae et honori dictis et factis ita denigratus venit non sine magno Catholicorum scandalo et pessimo exemplo, ut eundem in malam eorundem Catholicorum opinionem magis ac magis repositus non possit hoc apud S. V. silentio pertransire et pro remedio accurrere, inter cetera contra ipsum oratorem ventillantes, eidem non licere sacra munia in illis partibus exercere, licet a b. m. Sasboldo archiepiscopo Philippensi, quondam earundem partium Vicario Apostolico, licentiam et facultatem obtinuit. Verum quia, B^me^ Pater, cum intimo cordis dolore ut exponat oportet, quod tota hec persecutio inde provenit, quia videns idem orator Franciscum Petri ac Joannem Altium pastores in Stecka *(sic)* Harlemensis diocesis maxima afflictos oppressione, sententiis injustis et eorundem honori valde prejudicialibus, a prefatis Vicario et officiali prolatis, Christiana charitate commotus eosdem bono consilio adjuvit, defensionem causae ipsorum juxta sacrorum canonum et sacrarum constitutionum normam promovendo et recursum ac refugium ad Ill^mum^ S. V. Sedis Ap^cae^ Nuncium Bruxellensem pro eisdem recipiendo, prout etiam pro aliis eodem officio functus

fuit; id, o Deus omnipotens, quem dolorem, quam moestitiam in prefatum generavit et in eorum animo contra oratorem odium et iram, adeo quod non praeterit dies, quin contra ipsum varia disseminent. Praetendebant enim Nuncii superioritatem non recognoscere, per Hollandiam propalantes, Vicarium praefatum ita commendatas habere illas provincias ab haereticis occupatas, sicuti idem Nuncius catholicas, et propterea immediate a V. S. dependentiam trahendo ad eandem S. V. recurrendum fore, non autem ad Sedis Apostolicae Nuncium, qui etiam nomine S. V. praeest; de quibus non ipsi referenti, sed veritati ipsi fides adhibeatur et testetur in conscientia Ill^mus^ Gesualdus tempore suae Nunciaturae et ipsius ministri, quam obedientiam eorum mandatis dicti Vicarius et officialis praestiterint, qui ad sacietatem hujus erroris arrogatae authoritatis per praefatos sunt plane informati. Haec subjectio praefatorum ab oratore primitus apud Catholicos fidelissimos Hollandiae est introducta et Nuncii Apostolici in eorum superiorem recognitio est, quae ipsummet persequitur ac delinquentem in excogitatis delictis apud homines ex praefatorum disseminatione constituit. Ut autem, Pater S., hisce clamoribus, persecutionibus ac calumniis diversimode in scriptis et verbo contra supplicantem ac ejus honorem prolatis et (quae) toto die proferuntur, quandoque silentium imponatur, supplicat humiliter idem orator eidem S. V., quatenus dignetur mandare eidem Nuncio Bruxellensi, nomine S.V. ibidem residenti, ut in his sua providentia et juxta sacrorum canonum instituta provideat, eosdem praefatos Vicarium Apostolicum et Sibrandum, praetensum officialem Harlemensem, omnesque alios cogendo et compellendo juris et facti remediis oportunis, ut compareant coram

ipso, dicturi et allegaturi tam verbo quam scripto quicquid volunt et possunt contra oratorem praedictum, super quibus partibus justitiam administret, eidem Nuncio concedendo ad id necessarias facultates omni meliori modo *etc.*

Op den rug: Alla Santita di N. S. 4 Apr. 1618.

Bibl. Borghese I: 715 f. 138 (oorspr.)

IV.

1620 Juli 4.

Rovenius aan een ongenoemde: over zijn visitatiereis naar Oldenzaal en Zwolle.

Ex litteris D. Philippi Rovenii, Vicarii Apostolici in partibus Hollandiae *etc.*, datis Ultrajecti 4 Julii 1620.

Successus visitationis nostrae fuit mediocris. Aldenzaliae spero jam pleraque composita. Magno triumpho celebravimus festum Corporis Christi, facile decem hominum millibus confluentibus ex vicinis et remotis locis haereticis. Invisi postea Swollanos, biduo vel triduo illic haerens, ubi laus Deo inter medios haereticos Catholici numero augentur et merito; ob nimium ad me concursum pene innotescens, haereticis subducere me debui.

Bibl. Borghese III: *51c f. 138.*

V.

1622 Februari 18.

Rovenius aan paus Gregorius XV: verzoek om hernieuwing zijner faculteiten; mededeelingen over zichzelf en de Missie; klachten over de Regulieren.

Beatissime Pater.

Placuit Sedi Apostolicae ante annos septem, onus

Vicarii Apostolici per Hollandiam et Confoederatas Belgii Provincias sub haereticis existentes humeris tenuitatis meae imponere et pro authoritatis augmento ad instantiam Alberti principis Belgii bonae memoriae titulum archiepiscopi Philippensis superaddere, nonnullas facultates liberaliter concedendo, quae in hisce partibus necessariae videbantur, quas (tametsi durante vicariatus officio concessas) sub initium faelicis pontificatus cum omni humilitate a Sanctitate Tua confirmandas postulavi. Cum vere huc usque nihil responsi retulerim, time[ndumque sit forte, quod] [1]) literae istae interciderint, iterum Sauctitatis Tuae pedes exosculans obnixe peto, ut pro salute multorum in hisce partibus et meo inter hos labores et pericula solatio istam mihi benedictionem impartiri dignetur, ut iisdem facultatibus, quibus praedecessor meus Vicarius Apostolicus archiepiscopus Philippensis gavisus est, similiter uti possim, prout eas omnes faelicis recordationis Paulus V mihi statim post consecrationem communicandas addixerat. Speciatim vero facultatem ordinandi extra tempora; dispensandi in 3⁰ et 4⁰ consanguinitatis et affinitatis gradu, etiam ante factum; dispensandi in voto simplicis castitatis, et cum filiis presbiterorum et illegitimis, ut si ecclesiae utiles futuri videantur, valeant ad sacros ordines promoveri; item facultatem absolvendi a quibuscumque casibus Sedi apostolicae, etiam in bulla *Coenae* reservatis. Sunt enim hae facultates hic admodum necessariae, et spero me allaboraturum per Dei gratiam, ut non nisi in magna necessitate et ad aedificationem eis utar. Optarim quoque gratiose licentiam nobis concedi benedicendi quasdam imagines, rosaria et sacra signa ad indulgentias S. Caroli Borrhomaei vel alias pro

[1]) Beschadigd.

beneplacito Sanctitatis Tuae, ad augendam hic devotionem fidelium. Incredibile est, quanta alacritate et quanto numero Catholici hic in medio haereticorum promereri studuerint indulgentias, a Sanctitate Tua intuitu necessitatum Belgii concessas. Credo quod ultra centum millia hominum in Hollandia et Confaederatis Provinciis eas promeruerint, videmusque magnum affectum ad fidem catholicam praeter solitum, ita ut de benignitate Dei optima quaeque speremus. Intra hunc annum ad duodecim millia fidelium in solis tribus oppidulis et paucis pagis, in quibus adhuc viget catholica religio, publice confirmavi. Si idem liceret aperte in Hollandia, centena millia confluerent. Lateo nunc in Hollandia non sine periculo, et facio quod possum, sperans brevi futurum, ut Deus magis ostium aperiat. Porro statum religionis catholicae in Hollandia et Confoederatis provinciis [1]) plane perscripi ad Nuncium apostolicum Belgii, qui se ad Sanctitatem Tuam illum missurum addixit. De negotio Daniae et Norwegiae scripsi, quod scire potui, ad cardinalem Millinum.

Unum est, quod prae reliquis me angit in hisce partibus, quod religiosi ac praesertim Patres Societatis Jesu, cum sciant nobis amplam datam facultatem in omnes religiosos, etiam Mendicantes ac Societatis Jesu, quamdiu in his partibus agunt, quodque ea jam per multos annos usi simus, nunc demum conentur omnibus viribus se eximere et loca cultiora, ubi sufficientes sunt pastores, occupare, sine respectu ad nos verbum Dei et Sacramenta (etiam pastoralia) administrare. Unde fit, ut ecclesiae ordo hic perturbetur, pastoribus alimenta subtrahantur et omnis eorum labefactetur authoritas, et cum loca fere omnia periculo et labore sacerdotum

[1]) Dit Verslag is gedrukt *Archief* XX blz. 351 v.v.

nostrorum primum aperta sint, nunc religiosi eos excludere nituntur, relinquentes interim tot loca oportuna, ubi major necessitas, ad quae illos (?) ut una nobiscum se conferant, invitamus, vel si libet, solis illis ea designare parati sumus, ita ut in ore hereticorum jam decantetur, quod Patres Jesuitae quaerant duntaxat opulentas civitates et amplas haereditates suasque commoditates. Doleo haec spargi et verificari, cum ex animo gratum nobis sit et utile religiosorum subsidium, quod ostendimus, dum omnibus fere locis aliquibus eorum dederimus facultatem etiam administrandi pastoralia, nihilque petamus, nisi ut se conforment certis articulis, super quibus ante annos aliquot cum praedecessore meo convenerunt, quos Paulus V foelicis recordationis saepius jussit exacte observari. Et ut eludant authoritatem Vicarii Apostolici in religiosos ab eodem concessam, dicunt se nunc superiorem habere in loco, ideoque exemptos manere secundum Breve Pauli V. Sed revera mirum est, quod hoc allegent demum post tot annos, cum sciant, se non posse hic in loco censeri habere superiorem, cum nusquam collegialiter vivant, sed singuli in singulis civitatibus, saepe integris provinciis distincti. Esto, habeant sibi aliquem inspectorem vel etiam superiorem, quoad monasticam conversationem constitutum. Sic enim vix duos alicubi reperiri puto, quin unus alteri designetur superior. Oro itaque, ut Sanctitas Tua declarare dignetur, non censeri ipsos exemptos a directione Vicarii Apostolici quoad regimen ecclesiae ac administrationes Sacramentorum ac doctrinam catholicam in hisce partibus quamdiu illis collegialiter vivere non licet [1]), vel si aliud Sanctitati

[1]) Op deze vraag liet de Propaganda 20 Juni 1622 het antwoord over aan het H. Officie (vgl. *Archief* XXXI blz. 305).

Tuae visum fuerit, parati erimus per omnia nos conformare ut decet filios obedientiae.

Et post humilia pedum oscula oro Deum, ut Sanctitatem Tuam in foelici regimine ecclesiae diu sospitare dignetur, petoque humiliter benedictionem.

Ex Harlemo die 18 Februarii anno 1622.

Beatitudinis Tuae humilis servus et filius

Philippus archiepiscopus Philippensis, Vicarius Apostolicus.

Bibliotheek Barberini Cod. 6794 (LXXIX: 53) f. 53—53ᵛ (geheel eigenhandig.)

VI.

1622 Juli 22.

Rovenius aan den Brusselschen Nuntius: motiveering zijner grieven tegen de Regulieren en voorstellen tot wegneming hiervan. [1])

Ill^{me} et Rev^{me} D^{ne}.

Cum videam religiosos nonnullos, qui se in subsidium venire nobis in partibus Hollandiae et Confoederatarum Provinciarum profitentur ad salutem animarum procurandam, inordinate admodum agere et obedientiam sibi a S^{mo} D. N. demandatam erga Vicarium Apostolicum excutere, imo publice in populo et coram nobis verbo et scripto asserere, quod utpote exempti vi privilegiorum ordinis sui illic concionari et quaecunque sacerdotalia excercere possint sine dependentia a Vicario Apostolico; cum insuper videam, audacter eos infrin-

---

1) Deze brief ontbreekt in de collectie historische bescheiden over de Concordia van 't jaar 1624, die P. van Lommel indertijd publiceerde, *Archief* IV blz. 242—386.

gere articulos anno 1610 initos et a S^{mo} non semel stricte observari jussos, concionando et Sacramenta administrando, contra inhibitionem nostram expressam, in locis, quae ipsi sibi pro beneplacito suo eligunt, etiam ubi sufficientes sunt pastores et ordinarii sacerdotes; cum preter haec omnia audeant insuper vario astu et calumniis ordinarios sacerdotes et pastores diffamare in Hollandia, Brabantia et alibi, se suosque commendando, doctrinam, privilegia, facultates extollendo, Ordinariis detrahendo, quasi minus periti sint, inexperti, minus valentes in concionibus, quin etiam nostras facultates extenuando et authoritatem in ipsos, quamdiu in istis partibus laborant, a Sede Apostolica concessam negando ac deprimendo, insuper false spargendo, quod Vicarius cum suis sacerdotibus aversionem habeat ab omnibus religiosis venientibus ad istas partes, quod desideraverint, imo suis contentionibus procurarint majorem hereticorum in religiosos persecutionem, quod quando directe non possunt, laborant per indirectum eos impedire jubendo, ut religiosi se sistant Vicario Apostolico, qui ordinarie sit Aldenzaliae in loco, aliquot dietis distanti a metropoli provinciae et ad quem tempore belli non sit tutus accessus, cum tamen constet Vicarium Apostolicum hucusque etiam post inducias, non obstantibus gravissimis periculis, ordinarie in ipsa metropoli vel in mediotullio Hollandie egisse et solum ad paucos menses absentem fuisse ad Confirmationis Sacramentum impendendum Transisulanis vel ad visitandum partes sibi commissas; cum item falso asserant religiosi, se si admittantur, mitti ad aliquos minimos pagos, ubi sciunt non esse media ad vivendum, et prohiberi sub censuris, ne accedant ad civitates majores, item sibi ita limitari formam et modum concionandi,

ut concessa ipsis facultas sit inutilis et religiosi fastidio affecti redeant ad proprias domos; cum insuper eadem falsitate affirmant, Ordinarios in admissione regularium ad administrationem Sacramentorum esse difficillimos existimentque a rigore articulorum, qui tempore induciarum sunt conscripti, jam tempore belli aliquantulum recedendum; denique cum velint, ut Vicarius Apostolicus teneatur admittere socios, quos Generalis Jesuitarum mittit, vel deputet aliquem Bruxellis vel Antwerpiae, coram quo religiosi praesententur et approbentur, ut postea vadant ad operandum sine obligatione quaerendi alibi Vicarium Apostolicum in partibus remotis; — attentis his et similibus, saepe solicitus fui de adhibendo remedio, utendo authoritate apostolica nobis concessa in compescendo refractarios et insolentes vel saltem publicas diffamationes et calumnias publica etiam defensione refellendo, ne populus a Superioribus suis et vera oboedientia magis ac magis alienaretur. Verum hactenus, ne tenelli fidelium animi scandalizarentur, supersedendum duxi. Ne vero majore cum periculo dissimulare videar aut pro reparatione ordinis ecclesiae pro officio non satis laborare, visum est conveniens fore, ut antequam ad ulteriora remedia deveniatur, Ill[ae] Gratiae Tuae totius negotii seriem paulo altius repetita explicarem et consilium vel auxilium a Sede Apostolica humiliter implorarem.

Itque considerandum venit, quod postquam Hollandia et Confoederatae Provinciae ab oboedientia regiae Catholicae Majestatis et insuper a fide catholica deffecissent ac Ordines per varia edicta exercitium religionis catholicae prohibuissent, multi tamen sacerdotes sponte offerentes animas suas discrimini strenue ad hoc laboraverunt, ut plurimi fideles in catholica et oboedientia Sedis

Apostolicae permanerent. Quibus ut melius provisum esset et certo ordine in conversione hereticorum et fidelium conservatione possent procedere, post aliquot annos Clemens octavus constituit Vicarium Apostolicum R. D. Sasboldum, quem ut majori cum fructu et authoritate praesset, postea archiepiscopum Philippensem creavit, data ei jurisdictione et facultatibus amplissimis in sacerdotes tum saeculares tum regulares ac fideles istarum partium. Videns ille messem magnam, operarios autem paucos, allaboravit cooperante sibi R. D. Adelberto Egghio, vicario (dum viveret) Harlemensi, erigere seminarium quoddam seu collegium studiosorum, quod Colonie tandem magnis sumptibus erectum est et post aliquot annos sub moderno Vicario Apostolico in duo membra divisum, ut alterum remanens Coloniae destinaretur dioecesibus Ultrajectensi, Middelburgensi et Daventriensi, alterum vero Lovanii erectum serviret ecclesiae Harlemensi, Leovardiensi et Groningensi. In singulis collegiis quadraginta circiter studiosi aluntur, primum philosophiae, tunc theologiae operam dantes, ut absolutis studiis sub directione Vicarii Apostolici in Hollandia et Confoederatis Provinciis laborent. Emiserunt haec collegia multos praestantes viros in opus apostolicum. Cum vero sub initium erectionis dictorum collegiorum pluribus operariis indigeret Vicarius Apostolicus, alios etiam aliunde invitavit, ac inter ceteros quoque nonnullos ex Societate Jesu, qui cum initio duo tantum vel tres in dictis provinciis laborarent nec certum locum residentiae haberent, postea paulo ante inducias plures numero in subsidium pastorum advenerunt et singuli fere loca celebriora, quibus alias utcumque erat provisum de ordinariis, occuparunt. Subortis deinde quibusdam difficultatibus inter clerum secularem

et illos de Societate, Rmus D. Sasboldus ex una et Rmus P. Provincialis Societatis Franciscus Florentinus ex altera parte convenerunt in certos articulos Concordiae, [1]) quos Smus D. N. Paulus papa V saepe jussit exactissime servari.

Porro de origine et progressu articulorum latius ex scripto Illmi Dni Sasboldi hisce adjuncto. [2])

Post obitum Illmi D. Sasboldi placuit Smo D. Paulo papae quinto ad instantiam Serenissimi principis Alberti ac totius cleri Hollandiae, in locum ejus substituere Philippum Rovenium, tunc decanum Aldensalensem, data ei inter caetera amplissima potestate in omnes religiosos, Confoederatas Provincias causa collaborandi Evangelio introeuntes, rursumque mandatum, ut articuli stricte observarentur. Contigit vero anno 1616 Romae libellum contra ordinarios et articulorum observationem exhiberi nomine Societatis Jesu, quo potissimum contendebatur, nullos esse in Hollandia veros pastores, et articulos non posse servari, et sacerdotes saeculares ad hoc allaborare, ut nulli illic admittantur religiosi.

Missa est ad Vicarium Ap. copia ex Urbe mandatumque, ut sincere responderet, ut etiam fecit. Cumque viderent Religiosi, se frustra contra veritatem niti, voluerunt illi de Societate contendere, a se non esse hujusmodi libellum exhibitum, cum tamen Sua Sanctitas Vicario libelli copiam transmisisset tamquam ex parte Societatis exhibitam, voluissetque per ipsum responderi. Deinceps usque ad annum 1622 utcunque quieverunt

---

[1]) Deze Concordia van 8 Maart 1610 is gedrukt *Batavia Sacra* II p. 70.

[2]) Zie onmiddellijk hierna het bedoelde stuk van Sasbout Vosmeer, dat wij om de belangrijkheid der historische gegevens, die het bevat, thans meenen niet te mogen achterwege laten.

Patres Societatis et ordinationibus Vicarii se accomodaverunt, licet aliquando cum nonnulla murmuratione, sibi persuadentes, quod vivente Paulo V, optime de toto negotio informato, parum possent proficere contra ordinem Ecclesiae in istis partibus constitutum. Statim vero ab obitu Pauli V quidam ex ordine Praedicatorum sese ad certa loca Hollandiae ingerere ceperunt, praesertim Schiedami, ubi ordinarius domo sua exclusus cedere debuit, et Harlemi ac Leidae, sub praetextu quod a provinciali suo essent missi et potestatem accepissent ab Illmo D. Nuncio Sanseverino illic quaecumque sacerdotalia agendi, quae tamen ita esse docere non poterant. Sed hi tandem correpti utcunque se nobis et ordini conformarunt, excepto P. Aegidio Scoiten, qui adhuc sine legitima admissione Leidae agit. Sub idem tempus, sub praetextu quod Vicarius Ap. esset Aldensaliae nec facile posset conveniri, ingesserunt se etiam aliqui ex Societate Leidae, Delphis, Ultrajecti, ubi minus erant necessarii propter copiam pastorum et ordinariorum. Cumque intellexisset Vicarius Ap. contentiones ipsorum cum ordinariis crescere, commisit se periculo anno 1621 et in Hollandiam post visitationem in Transisulania peractum reversus est; quosdam ex religiosis ad se vocans, auditis etiam pastoribus, intellexit palam a religiosis asseri, quod a Vicario Ap. quoad missiones ad certa loca in partibus Hollandiae vel quoad sacerdotales functiones non dependeant, sed vi privilegiorum suorum possint quaevis exercere, demptis fortasse pastoralibus, ad quae plerique eorum gratiose a nobis erant admissi. Videns itaque Vicarius Ap. haec spargi in vulgus et sibi in faciem dici et recusare religiosos agnoscere, quod secundum ordinationem Smi subessent directioni Vicarii Ap. in his, quae doctrinam catholi-

cam et disciplinam et administrationem Sacramentorum concernunt in ipsis partibus, cepit inhibere P. Wesio Ultrajecti, ne conventus illic faceret vel concionaretur, cum illic essent plus quam viginti sacerdotes et insuper duo alii ex Societate etiam admissi ad pastoralia. Similiter P. Patio Leidae ob easdem rationes. Sed non obstante omni inhibitione, processerunt ex mandato P. Mackenblidii, de cujus insolentibus litteris cum conquestus esset Vicarius Ap. apud provincialem, nihil accepit aliud responsi, quam provincialem mandasse P. Wesio et Patio, ut quandoquidem bona gratia nostra Leidae et Ultrajecti agere non possent sacerdotalia, eadem illic exerceant vi privilegiorum ordinis, seque non putare quod plus mihi adscribam potestatis in istis partibus quam reliqui episcopi in suis locis. Insuper multis contendit, ut binos de Societate in singulis cultioribus locis agere permittam, hoc enim velle P. Generalem ordini religiosorum conforme esse. Ad haec memimi, me pluribus respondisse Ill^mae^ Gratiae Tuae per diversas litteras; sed ut clarius ad oculum demonstrem, quantopere tales missiones, contra voluntatem Vicarii Ap. factae, cedant in praejudicium pastorum et ordinis Ecclesiae, notari possunt ista.

Primo quia si liceat P. Provinciali, mittere suos ad loca sibi placita vi privilegiorum ordinis independenter a Vicario Ap., simili jure licebit id aliis religiosis, non obstante contraria ordinatione Pontificis, atque ita tot erunt Vicarii Ap., quot singulorum ordinum superiores. Praeterea eadem ratione qua illi de Societate mittent binos ad loca sibi placita, etiam alii religiosi id facient, mittendo binos vel etiam plures. Unde autem quid aliud sequetur quam pastorum et cleri saecularis ejectio? Sciendum enim, longe aliam esse rationem partium,

quae sunt sub Catholicis, quam quae sunt sub haereticis; in partibus enim catholicis non cedit in praejudicium pastorum, quod sunt multa monasteria et multi religiosi, eo quod singuli habeant suas ecclesias et exercitia nec possunt religiosi, invitis pastoribus, aut concionari in ipsorum parochiis aut administrare pastoralia. In partibus autem haereticis nulla sunt templa aut oratoria publica, sed fiunt conventus in aedibus Catholicorum, quibus religiosi pro more se insinuant, Sacramenta administrant, magnos conventus faciunt et variis artibus gratiam ditiorum praesertim aucupantur, ipsis blandiendo, novitatis avidos per indulgentias, privilegia ordinis, sodalitates trahendo, ordinariae potestati detrahendo, suam et suorum gratiam amplificando. Atque ita tandem fit, ut pastores et saecularis clerus omnino excludantur, qui tamen loca pleraque suo periculo et labore primo aperuerunt. Praeterea ipsum nomen religiosorum apud saeculares primo plausibile est, quod perfectionis studiosos eos putent, nec ullo modo quaerere terrena; cum tamen postea per experientiam discant, se magis per religiosos quam per saeculares sacerdotes gravari, et quod non sufficiat eos accipere liberalem sustentationem pro se, sed insuper commendent suos conventus, ut fere videantur in istis partibus questores agere vel procuratores suorum conventuum, non sine maximo gravamine et periculo fidelium, ita ut etiam Ordines patriae haec subodorati acerbissimis edictis sub poena capitis prohibuerint, fieri ullas collectas. Praeterea inducunt religiosi fideles quos possunt, ut ipsis solis confiteantur, de manibus ipsorum communicent, devincientes eos per indulgentias sodalitatum, quas docent nullos promereri posse, nisi praestent praedicta. Ad haec insinuant se fere in gratiam saecularium, laxiores

sententias sequendo ac multa eis indulgendo; quod quando ordinarii, cupientes servare approbatas sententias, ex determinatione Sedis Apostolicae vel Vicarii Ap. non faciunt, rigidiores habentur et velut indocti vel imprudentes traducuntur. Exemplum unum e multis sit de inscriptione in matriculam Universitatis Leidensis haereticae, quam pastores juxta determinationem S^mi prohibent; religiosi tamen, ea non obstante, intitulatos absolvunt, absolvendos contendunt. Jactant etiam se majorem habere in concionando gratiam, cum tamen passim notum sit saeculares sacerdotes in Hollandia non cedere hac in parte regularibus ibidem nec minus utiliter ac frequenter concionari, quam ajunt religiosi.

Addunt periculosum et odiosum esse in Hollandia nomen pastorum, haereticos per hoc incitari ad majorem persecutionem, cum tamen experientia constet, populum hoc nomine plus deferre sacerdotibus, eosque velut ex officio diligentius gregi invigilantes magis honorare.

Quod vero R. P. Provincialis asserit, ideo binos simul agere, ut sibi invicem adjumento sint et secundum instituta Societatis exactius vivant, hic locum non habet, quia quamvis in eadem civitate bini agant, distincti tamen sedibus vivere et operari debent; solacii vero vel auxilii causa possent etiam oppidis distincti facile convenire, ut plurimis annis fecerunt. Praeterea aliud ipsos quaerere satis inde patet, quod nonnisi in oppidis cultioribus et ditioribus binos constituant, ubi pastores sunt sufficientissimi, v. g. Leidae, Ultrajecti, non autem in Zelandia, Geldria, Transisulania, ut Swolle, Zirxzee, Vianae, Zutphaniae et aliis locis plurimis. Si dicant, non esse illa loca satis tuta et culta, respondeo: Excolant ea suo periculo, sicuti alia pleraque ordinarii suo periculo et labore aperuerunt, a quibus nunc per

concursum religiosorum excluduntur; si se laboribus gravari dicant ideoque pluribus indigere, advocent nostros, qui non recusant ipsos juvare. Nec est quod dicant, fideles nolle nostrorum opera uti, hoc enim falsum est in pluribus; et si verum sit circa aliquos, illi solum ex persuasione religiosorum id recusant. Nam dum alio proficiscuntur, suadent, ut nonnisi suis confiteantur, vel alium sui ordinis sibi substituunt, qui eos juvet, ne adeant ordinarios.

Accedit aliud inconveniens. Quod si religiosi multiplicati pro beneplacito suo quaevis loca occupare sinantur, non solum extrudentur ordinarii, sed etiam illis, qui ex seminariis ad nos destinantur, non poterunt loca convenientia assignari. Et cum tales super tota Missione Hollandiae sine bonis patrimonialibus aut beneficiis saepe ordinentur (ex facultate a S^{mo} accepta), gravabitur Vicarius Ap., nesciens eis de competenti cura ac necessaria sustentatione providere, religiosis loca omnia occupantibus. Si dicant, etiam pluribus sacerdotibus saecularibus accedentibus, alios aliis fore impedimento, respondetur, circa illos utpote sibi per omnia subjectos posse Vicarium disponere et ordinem constituere, alios alio mittendo; quam dispositionem circa se religiosi detractant.

Denique si omnino velint vigere religiosi sua privilegia et exemptiones, volent etiam pastores sua sibi privilegia omni jure concessa servari, adeoque nunc instant, ut religiosi deinceps a pastoralibus omnino excludantur; quod qua ratione illis negari possit, non video, et omnino eo tandem deveniendum erit, ut nulli deinceps ad pastoralia admittentur.

Quaeret Illma Gratia Tua, an non possit mitius remedium inveniri et ratio concordiae. Salvo meliore judicio,

credo imprimis necessarium esse, ut sicut reliqui omnes, ita et religiosi nobis collaborantes sub unius capitis Vicarii Ap. directione (secundum datam ipsi a S. Sede commissionem et auctoritatem etiam in exemptos) in ordinem redigantur.

Secundo, ut strictissime serventur articuli anno 1610 utrimque initi, et jura pastorum integra (?) maneant, sic ut nemo sine speciali licentia pastoralia administret extra necessitatem.

Tertio: non presumant Provinciales vel superiores religiosorum suos in Hollandiam ad certa loca destinare, sed sistant eos Vicario Ap. vel ipsius subdelegatis mittendos ad loca, ubi necessarii vel utiles futuri videbuntur, ne diversa circa eandem rem diversorum superiorum mandata confusionem, contentiones ac pericula pariant ac tot fere sint Vicarii Apostolici quot singulorum ordinum superiores.

Quarto: de missionibus ad certa loca et ecclesiarum directione non laicorum, qui saepe zelum habent, sed non secundum scientiam, et a turbulentis aliquando exagitantur, sed Vicarii Ap. et ordinariorum judicio stetur, ne oves pastoribus praescribere assuescant.

Quinto: non ditioribus duntaxat, sed potius pauperibus et rudioribus juxta suum institutum operam impendant, nullis collectis vel importunis eleemosynarum exactionibus populum gravent sed spontaneis fidelium oblationibus vel eleemosynis aut certa assignatione contenti vivant.

Sexto: reliquias, ecclesiae thesauros et paramenta ecclesiae aliaque bona ad ecclesias istarum partium spectantia et apud fideles deposita extra patriam sine consensu Vicarii Ap. efferre vel alienare non presumant.

Septimo: bini ex Societate Jesu non mittantur ad eundem locum, si illi sit satis provisum per ordinarios aliosque sacerdotes vel religiosos; nullas indulgentias promulgent nec sodalitates instituant sine consensu Vicarii Ap.; laicos a pastoribus et ordinariis non avertant nec fructum aliorum sibi adscribant, de se hyperbolice loquendo et aliorum labores extenuando; sed potius frequenter populo inculcent debitam observantiam et obedientiam erga suos pastores.

Denique: Ecclesiae ordinem et disciplinam nullo pacto perturbent; si qui id fecerint et si quem Vicarius notabiliter inquietum et contentiosum ac illi missioni minus idoneum judicaverit, hunc superiores religiosorum revocare teneantur; si vero quispiam ordinariorum in aliquo contra articulos notabiliter delinquat vel religiosis durior et iniquior videatur, hunc paterne praemonitum Vicarius Ap. per Dei gratiam corrigere nitatur.

Sed difficultas est, quomodo obtineri queat, ut praedicta observentur, cum experientia doceat, quod toties pacta et promissa non sint servata, sed contempta et pro arbitrio actum in contrarium.

Pro remedio foret, ut Illma Gratia Tua superioribus religiosorum in loco et S. D. N. Generalibus ordinum stricte mandet, ut articuli pacta et conventa ac jura pastorum illibata serventur sub poena amandationis illorum, qui contravenerint, ad requisitionem Vicarii Apc.; dissensionum capita, si quae sint, statim amoveantur jubeanturque omnes sub gravi comminatione Vicarii Ap. constitutionibus et ordinatioribus obtemrare. Quod si non praestent, a Vicario (secundum datam sibi a Sede Apostolica facultatem) puniantur. Ac deinceps nulli mittantur nisi aetate maturi, moribus probati et

modesti; ne fideles istarum partium (quibus innata est quaedam integritas et simplicitas) scandalizentur per indisciplinatum ac liberiorem quorundam vivendi modum ac contendendi libidinem ac animositatem. Porro si aliqua de re in partibus illis statuenda vel jurisdictione facultatibusque concedendis vel similibus deliberetur, aut aliqua questio ad communem praxim spectans decidenda videatur, Vicarii Ap., perfectam locorum et personarum notitiam habentis, judicium praerequiratur, ne de ignotis ordinando oriatur error et confusio.

Haec sine prejudicio melius sentientium humiliter suggerit Vicarius Apostolicus, offerens Ill^{mae} Celsitudini Tuae omnia obsequia et pastorum ac sacerdotum illius loci prompta servitia pro bona istius patriae et communi Ecclesiae utilitate.

Archief de P. F. Vol. 207 f. 262—266. Ook Vaticaansche Bibliotheek, Ottoboniana Cod. 2536 f. 274—279 (twee gelijktijdige afschriften.)

VI$^{A.}$

(Vóór of begin 1614.)

Sasbout Vosmeer over het eerste optreden der Jezuieten in de Hollandsche Missie.

De origine et progressu articulorum concordie inter Vicarum Apostolicum et religiosos Societatis Missionis Hollandie.

Primi ex Societate in nostra auxilia venerunt anno 1592. M. Cornelius Duyst, Delphensis, homo pius, sed qui nullam gratiam verbi aut conversationis habebat. Hic praesentabat se Vicario Apostolico cum omni mo-

destia et submissione, sibi ut decebat a superioribus praescripta et demandata.

Post decem circiter dies accessit M. Wilh. Leo, [1] Dordracenus, qui nullis fidelium precibus adduci potuit, ut se ordinario exhiberet, donec per Vicarium Harlemensem ad Vicarium Apostolicum adduceretur.

Iste Wilhelmus ab initio egit, ut permixto omni ordine praevaleret; ac tandem agnovit et dixit, se ad hoc paulo serius venisse, et in speciem deferre incepit ordinario, quem saepius rogavit, si posset pastoralia exercere, fuitque ei dictum, ut ubi ordinarius degeret, agnosceret ordinarium; aequum enim esse, ut ille suo jure potiatur et in eo non perturbetur. Quod idem cum in Januario 1610 praefecto [2] responderetur, ipse multum laudavit, sic fieri oportere asseruit.

In Septembre 1593 accessit tertius M. Georgius, [3] Delphensis, qui cum vir simplex esset, potuit se componere ad mores patriae, quamdiu a superioribus non fuit prohibitus; quodam enim tempore a me monitus cum respondisset, se imposterum velle mihi acquiescere, et P. Provincialis (qui tunc erat P. Georgius Durast, [4]) qui postea Romae obiit) mandavat (*sic*), et hoc praefectus ipsius cognovisset, ab eodem ille et ego graviter increpati fuimus, eo quod hoc esset contra formam Societatis et prorsus illicitum.

In Augusto 1594 tamquam visitator accessit M. Joannes Bergius, Amsterodamensis, qui dicebat, se per 12 annos magistrum novitiorum egisse et propterea omnibus, qui apud nos erant sacerdotibus praecellere in directione conscientiarum.

1) Willem de Leeuw.
2) Hs. heeft: perfecto.
3) George Willemsz.
4) Of Durass?

Hinc turbas plurimas excitavit, quae paucis exponi non possent. Saepius enim reversus ad nos, ibidem obiit anno 1600.

Sub hoc praefecto spargere coeperunt, se nemini subesse posse, ne quidem superiorum suorum mandato, esse exemptos et ubique locorum agere quodvis posse, tantum se deferre ordinariis quantum et quamdiu sibi videretur. Cumque existimarem, ista inconsiderate, inutiliter aut praesumptuose dici, eosque admonuissem, venerunt ad me ex primariis Curiae Hagiensis, me increpantes, quod inique et in oppressionem ipsorum agnoscerem. Quibus posteaquam demonstrassem, numquam durum verbum intercessisse, nihil a me factum nisi simplici animo, et tandem facultatem in exemptos a Sede Apostolica datam ostendissem illis religiosis, eos se reprehensuros dixerunt; unde eorum praefectus ad me veniens reprehendit, quod facultates in exemptos a Sede Apostolica datas ostendissem, dicens, non debuisse me hoc facere.

Post haec anno 1598 saepius a Ser^mo archiduce nostro invitatus in Brabantiam, cum superveniente aegritudine impedirer, commissarium Fratrum Minorum de Observantia [1]) ad me destinavit, ut statum pacis ex me cognosceret; ex quo primum intellexi, me ab eis Bruxellae in aula accusatum, tamquam qui ipsis iniquus essem, licet eousque meis expensis et favoribus promoti fuissent, multaque incommoda ab eis tolerassem. Dedi eidem scriptum, quod intuitu expectatae mortis conceperam S. D. N. offerendum, in quo utcumque continentur ipsorum studia; quod scriptum simplici stylo exaratum numquam mutare potui, ne de veritate aliquid decederet.

---

1) Op den rand: Sedulius.

Hujus occasione posteaquam, remittente se morbo, in Septembri me Bruxellam eodem anno contulissem, coram Illmo D. Nuncio Apostolico, [1]) episcopo Tricaricensi, postea Tarentino archiepiscopo, mihi processum moverunt, in quo complura digna scitu mota fuerunt, de quibus possem dare rationem, quando S^mo placebit.

Inter alia ipse Tricaricensis proposuit, si non expediret ipsos illinc ex Hollandia avocari. Obstabam ego, dicens: expedire ut excessus corrigerentur et pacifice nobiscum laborarent. Tandem cum finem non videret, ego illius Celsitudini consilium dedi: ut dissimulatis quaestionibus, leges praescriberet; quod cum fecisset, dixerunt: se nolle leges accipere, ne viderentur peccasse. Quod ubi Ill^mus mihi retulisset petivissetque: quid nunc consilii? respondi: scribant ipsi et videamus quid velint. Scripserunt, ut voluerunt, et D. Nuncius ab illis fatigatus, ut se molestiis eximeret, subsignavit, me praeterito, et contra quam sponte addixerat. Displicuit mihi scriptum, et improbavi, allatis rationibus, quibus et cessit R^mus Nuncius declaravitque, se per illud scriptum (formam vocant) illis nihil contulisse aut Vicario Ap. detraxisse, tantum declarasse eos dicere, quod tales haberent facultates. Quinimo dixit mihi, se facultates meas augere velle et sine Suae Sanctitatis mandato eas revocare non posse. Hoc scriptum cum praefectus eorum clero Hollandiae postea obtulisset, non fuit acceptatum, neque umquam usu probatum, eodemque scripto voluerunt elapso anno et antea auctoritatem probare et stabilire; sed subreptitium a nobis semper habitum et etiamnum habetur.

Interim cum praesumerent in absentia mea indifferenter pastoralia exercere, apud divites se ingerendo

[1]) Mgr. Ottavio Mirto Frangipani, nuntius te Brussel 1596—1606.

et pauperibus sua ministeria denegando, mota fuit Harlemi turbatio non modica anno 1609, ita quod praefectus eorum, qui tunc erat P. Adrianus Arboreus, [1]) nesciret quo se verteret, et interrogatus qua auctoritate hoc faceret, responderet: »Accepta a SS^{mo} Domino.« Et cum non posset docere, dixit: »quod ab Illmo D. Nuncio.« Cumque ne hoc docere potuisset, asseruit: »quod a Vicario Apostolico.« Unde praepositus et archidiaconus ac pastores Harlemenses ad me scripserunt, qui tunc hominem necdum videram aut ei locutus fueram, multo minus scripto, quod dicebatur, dederam facultatem. Itaque dictus P. Adrianus articulos recepit et adjuncto confratre suo M. Guielmo (?) Ultrajectum venit, quosdam e clero convenit, articulos eis proposuit sua manu descriptos, praemisso singulis PP. Societatis: »rogant«, et additis utrinque ab Arboreo et clero supplicibus literis ad me Coloniam miserunt, rogantes, ut approbare dignarer. Pacis causa approbavi, obmurmurantibus nonnullis de nostra facilitate. At P. Adrianus ad me rescripsit in haec verba 16 Nov. 1609:

»Accepi sub finem Augusti, quas ad me dedit R. D. V. octava S. Laurentii, et elapso mense aliud scriptum R. D. V. oblatum mihi a M. Sybrando; et ad hoc communicatum jam cum meis collegis. Non habeo quid respondeam, nisi exosculari et amplecti illud prorsus, ut jacet, et ad literam; effecturumque pro virili, ut omnes hanc R. D. V. voluntatem perficiant, favente Deo.« *Et infra*: »Offerens omnem obsequentiam« addit: »Dico mihi constare nostros omnes resolutos esse, ut in omnibus mentem Vestram his articulis comprehensam sequantur. Si ad R. D. V. aliud scribatur et verum sit, fidem meam interpono, id defectu non

1) Adriaan Boom.

voluntatis, sed advertentiae et reflectionis (homines enim sumus) factum fore.«

His non obstantibus obmurmuraverunt saepius apud diversos et vario astu contra articulos agere coeperunt, adeo ut edictum contra illos et impostores discurrentes a me prodiret (quod tantopere postea impugnarunt), cum, ipsis me remotius abesse existimantibus, in illis partibus agerem. Ubi me postea convenit P. Adrianus Arboreus, et a me propositis cum admiratione respondit: »Ergo sunt sic duo capita«; de se, quem solum prius noverat, et Vicario Ap^co^ loquens. Haec 9 Januarii 1610.

Et quia judicabat non posse duo capita simul esse, die 11 consequenter obtulit libellum supplicem, in quo petiit suos a Vicario Apostolico mitti; salvo quod Sacramentorum baptismi, matrimonii, extremae Unctionis administrationi se non immisceant in locis, ubi alius sacerdos a Vicario missus residet aut quoquo modo reperitur.

In aliis quoque ad me litteris scribit: optare se nunquam tria illa Sacramenta administrasse, cum sciam (inquit), extraordinaria ea esse nobis, neque eorum praxi consuessem. Ibi Vicarius Apostolicus mense Martii ex Hollandia Bruxellam venit; acceperunt ipsum R. P. D. Provincialis cum rectore Collegii, et rationibus hincinde prolatis petivit Provincialis a dicto Vicario, legem suis in Hollandia praescribi; qui admonuit eum de articulis Concordiae non servatis, ob quod dicebat se diffidere de observatione quarumcumque legum Instantibus autem ipsis valde annuit, ut articulos pro legibus haberent, quos statim acceptarunt, approbarunt, sibi de eis gratulantes, et literas earumdem observationem mandantes Vicario dederunt.

Adscribentes articulum postremum, de mutua charitate fovenda et uniformi doctrina servanda, neutrum servaverunt. Volebat etiam Provincialis in articulo 6⁰: ut ipsi de Societate aliis semper cederent, etiam si primi ad locum venissent; quod, ne aliquid in eis mutaretur, et observatu difficile videbam, nolui admittere.

Cumque ego pacem confectam crederem, idque summa cum benevolentia, non multo post cognovi, quod per se et per suos asseclas in contrarium agerent, tamquam qui circumventi articulos admisissent; motaque fuit quaestio coram Ser[mo] archiduce et archiepiscopo Mechliniensi, laboratumque fuit, ut omnis disciplina ex Hollandia arceretur et pastoribus omnibus exauctoratis agerent singuli illuc adventantes pro suo arbitratu. De qua re complura scripta et rescripta servantur, quae excrescunt in integrum volumen. Et cum sic agerent, nemo agnoscere hactenus voluit, se contra articulos peccasse, sed eos observare etiamnum asserunt.

Item qui ultimo biennio eorum in loco praefectus fuit, scripto et verbo mihi promisit (Jacobus Mindenus, anno 1611 Dec. 22) se acturum, ut cum omni submissione sese accomodent ordinariis locorum et Concordato facto.

Et 22 Februarii scribit: »Provincialem semper suis inculcatam desiderare modestiam, submissionem et conjunctionem cum R[mo] Domino, et iis quos in illam messem mittet, adducens omnem reverentiam et submissionem R. D. V. cum optima respondentia.«

Iterum 4 Julii 1612: »has scribo et exosculor manus vestras.« Et infra: »dabo operam omnem, ut se emendent, melius satisfaciant officio suo et se accomodent vestris; haec voluntas Provincialis et Generalis nostri.«

Alius (P. Marcus Tempel), qui jam pridem in mini-

sterio substitutus est, scripsit ad me: »se cogitare non posse quid melius statui quam quod utrimque statutum et approbatum est; cum illis contineatur, illicitum esse, sua nomina dare et incorporari universitati haereticae, et ab iisdem additum articulis, ut doctrinae conformitas servaretur.«

Is qui hoc scripsit, prae aliis hoc schismaticum opus promovit, cumque nuper mense Augusto per destinatos a me visitatores de eo admoneretur, respondit: »se excusabilem, quod suorum superiorum fultus rationibus contrarium diutius asseruerit«; non obstante quod, cum a me graviter fuisset admonitus, responderat his verbis: »in negotio universitatis me gero secundum voluntatem Ill[mae] D. V. et D. Lanthorst monebo, ut se conformet.«

Haec de articulorum concordiae ab ipsis profectorum (ut ipsorum exordium docet) origine et progressu sufficient; quod si quae ipsimet tanto desiderio impetrarunt, ad nutum ipsorum mutantur, omnia evertentur, quae modo in illis partibus Ecclesiae ordinem, disciplinam et profectum conservant, et quod a principio studere visi sunt, confusionem universalem facient, quo commodius suis commodis servire possunt et exterius quae velint persuadere. Datum Coloniae 4 Januarii 1614.

Archief de P. F. Vol. 207 f. 272—274ᵛ en nogmaals f. 278—280 (twee gelijkt. afschriften). Er staat boven: »Scripta R[mi] D. Sasboldi archiepiscopi Philippensis de religiosis in Hollandia,« waarbij f. 268—269 en andermaal f. 278—280, eveneens in dubbel gelijkt. afschrift, nog een ander ook tegen de Reguliëren gericht betoog voorafgaat, minstens zoo scherp en hekelig als het thans

afgedrukte, met dateering aan het slot: »14 Februarii 1614.« Van het bovenstaande document[1]) *is in het Propaganda-archief nog een derde gelijktijdig afschrift aanwezig, Belgio-Olanda Vol. 2 f. 6—12.*

VII.

1623 October 2.

Rovenius aan kardinaal Francesco Barberini: opdracht[2]) *van zijn »Tractatus de Missionibus.«*

Ill^me^ et R^me^ Domine.

Annus fere elapsus est, ex quo primum ad almam hanc Urbem veni, officii mei rationem redditurus pastorum Principi, Summo Pontifici Sedique Apostolicae, quae me in episcoporum numerum dignata est aggregare, et ne fortasse in vanum currerem vel cucurrissem in munere Vicariatus Apostolici (quo per novem jam

---

[1]) Vermoedelijk is dit bedoeld, wanneer van Heussen *Batavia Sacra* II p. 56 schrijft: »Historiam concordiae istius tentatae, initae et saepius violatae tenemus, ipsius antistitis manu exaratam«, en is dit stuk identisch met de »Inleiding,« welke de ongenoemde auteur der *Bijdragen voor de geschiedenis van de R. K. Kerk in Nederland* (Rotterdam 1888) I blz. 56 v.v. aan Sasbout toeschrijft en met zijn eigen opmerkingen parafraseert. Alles redenen, die een uitgave van den oorspronkelijken tekst nog meer gewenscht maken.

[2]) Zij bevindt zich t. a. p. voorop in het keurig geschreven present-exemplaar van Rovenius' *Tractatus de Missionibus* (Lovanii, typis Hastenii 1624 in 8⁰). In de gedrukte uitgave zijn eenige toevoegsels en verbeteringen aangebracht; zoo ontbreekt in het Hs. de aan het slot toegevoegde »Oratio ad Christum.« Wegens dit geschrift werd Rovenius aangeklaagd bij de Inquisitie; vgl. *Batavia Sacra* II p. 82.

annos in partibus Hollandiae et Provinciis Belgicis ab haereticis occupatis fungor non sine magno labore et periculis) non aliud postulavi quam confirmationem facultatum a Paulo papa V f. r. pro ista functione recte obeunda concessarum, ut pro bono ordine et concordia in partibus istis servanda uno capite stabilito omnes tam saeculares quam regulares sacerdotes in obedientia Sedis Apostolicae continerentur, ablata contentionum et schismatum occasione. Dum vero negotia ista in longum praeter opinionem protrahuntur, interveniente praesertim morte Gregorii papae XV f. r., dolens me tanto tempore a negotio propagandae et conservandae fidei in partibus mihi commissis detineri, ne omnino otiosus essem, cum non liceret ad opus tam necessarium aliter cooperari, brevi scripto comprehendi modum quemdam sine magnis sumptibus et exiguo tempore propagandi fidem nostram Catholicam inter haereticos et infideles et bonum operariorum numerum ad hoc opus praeparandi. Stylo usus sum simplici et non affectato, qualem ista materia requirere videbatur, praemissa paraenesi quadam ad alacriter suscipiendas missiones et labores pro conversione infidelium praesertim. Scio plures de hac materia scripsisse aut posse scribere solidius et elegantius, novi tenuitatem ingenii et judicii mei. Attamen zelus Dei et animarum me ursit, ut quod ex conferentia cum pluribus in hoc opere versatis et viginti jam annorum experientia (quibus fere in partibus haeresi infectis cum cura animarum vel onere alios ad eam instruendi laboravi) observare potui, chartis mandarem. Suffecerit mihi procul a bibliotheca et scriptis meis absenti saltem bonam voluntatem in succurrendo laboranti Ecclesiae demonstrasse; erit etiam pro solatio, quod non solum, qui ad tabernaculi

Dei confectionem aurum, argentum aut lapides pretiosos subministrarunt, sed etiam, qui pilos caprarum et pelles obtulerunt, Deo fuerint accepti. Quia vero oportune contigit, ıne sub initium felicis electionis S^{mi} D. N. Urbani papae octavi (quem oro, ut Deus diu Ecclesiae suae in salutari regimine conservet) scriptum hoc absolvere, et tamen verecundia vetat summo pastorum Principi tam rude et impolitum munusculum praesentare (cui tamen, utpote propagandae fidei principalem curam obtinenti ratione materiae bene meretur), ad nepotem et propinquum sanguine, et quod amplius est, ad imitatorem virtutis et zeli animarum, qui in patrico relucet, accedo et hoc scriptum, quod a quibusdam viris magno animarum zelo flagrantibus animatus confeci, humiliter offero et cum apprecatione multae felicitatis in primordiis susceptae Cardinalitiae dignitatis Vestrae gratulabundus praesento, nihil aliud postulans, quam ut Illma et R^{ma} D. V. hunc tractatum, si fortasse Ecclesiae utilis esse possit, eo quo offertur animo accipiat et authorem ejusdem inter haereticos laborantem et periclitantem et amplius laborare pro salute animarum et honore Sedis Apostolicae paratissimum, in clientum suorum numero computare dignetur. Deus Ill^{mam} et R^{mam} D. T. donis gratiae suae exornet in terris et bonis gloriae suae accumulet in coelis.

Datum in Urbe sancta ex musaeo nostro, anno Domini 1623, die 2 Octobris.

Ill^{mae} et R^{mae} D. V.
devotissimus cliens et servus
Philippus Rovenius, archiepiscopus
Philippensis, Vic. Ap. Hollandiae.

Bibliotheek Barberini Cod. XVII: 57 (eigenhandig geteekend.)

VIII.

1624 Maart 21.

Rovenius aan de Congregatie der Propaganda: aanbieding van zijn gedrukt tractaat »De Missionibus,« met verzoek om het te mogen uitgeven. [1])

Ill^{mi} et R^{mi} Domini, patroni col^{mi}.

Nuper in Urbe existens pro reddenda officii mihi crediti ratione, plurimum in Domino recreatus fui zelo, sollicitudine et diligentia, qua S. Congregatio de P. F. frequentioribus conventibus declarabat, sibi summopere cordi esse S. nostrae Catholicae fidei dilatationem et errantium ad ovile Christi reductionem. Incepi itaque apud me expendere, num commoda aliqua media possent inveniri facilius et citius opus Deo tam gratum promovendi; ac ne aliquale otium tunc mihi a gravioribus curis concessum infructuose transigerem, exiguum quendam tractatum conscripsi de Missionibus, praesertim ad convertendos haereticos instituendis. Nec erat animus illum in lucem emittere, sed tacite dumtaxat insinuare, quod per aliquot annorum experientiam in illum finem conducere videbatur. Permotus vero tandem sum gravium quorundam praelatorum, qui scriptum illud legerant, judicio, ne omnino illud supprimerem, quandoquidem breviter et perspicue praecipua, quae ad Missiones cum fructu instituendas requiruntur, illic deduci censebant. Itaque jam Deo favente ad partes Belgii reversus occasionemque tuto transeundi ex Brabantia ad partes mihi concreditas expectans, instinctu

[1]) Deze brief kwam ter sprake in de zitting van 17 April 1624 (vgl. *Archief* XXXI blz. 309.)

amicorum tractatum illum de Missionibus revidere coepi et pauca adjungere, ac demum praevio censoris legitimi examine et approbatione, ut typis excuderetur Lovanii, permittere. Et quamvis verecunder tam exiguum et impolitum opusculum Ill^{mis} et R^{mis} D. D. V. V. offerre ac dedicare, tamen confisus illi, quam saepius praesens expertus sum, benevolentiae et humanitati Vestrae, omni qua possum et debeo submissione et reverentia eundem Ill^{mis} et R^{mis} D. D. V. V. praesento, humiliter rogans, ut permittere dignemini sub tutela et patrocinio Vestro exiguum hunc nostrum tractatum in lucem prodire, in quo sicut probe mihi conscius sum, quod nihil per contentionem vel inanem gloriam dicere volui, sed candide, quod pro bono publico conducere existimavi, aperire, ita omnino paratissimum me offero sicubi errasse videar corrigi. Nam dum spiritus hos reget artus, me et omnia mea S. Romanae et Apostolicae Sedis judicio subjecta esse cupio et Ill^{rum} D. D. V. V. ordinationibus et mandatis me ex toto corde submitto, Deum orans, ut Ill^{mas} D. D. V. V. pro faelici Ecclesiae regimine quam diutissime servet incolumes. Dat. Foresti apud Bruxellam, ipso die S. Benedicti anno 1624.

Ill^{rum} et R^{rum} D. D. V. V.

humilis cliens et servus

Philippus archiepiscopus Philippensis,
Vic. Ap. Hollandiae.

Arch. de P. F. Vol. 207, f. 294. (geheel eigenhandig.)

IX.

1629 October 6.

Rovenius aan den Propaganda-secretaris Ingoli: over de vervolging, waaraan hijzelf en de Hollandsche Katholieken blootstaan.

Rev. Domine, patrone colendissime.

Quotidianae visitationes et pericula, quae quotidie ingravescunt, faciunt ut rarius scribam. Proposueram jamdudum relationem status et progressus fidei Catholicae in partibus nobis commissis transmittere ad S. Cong^em^, ut villicationis meae rationem redderem; distuli, ut peractis visitationibus id plenius praestarem. Sed vix utcumque hac aestate eas perfeceram, cum ecce de mandato Ordinum Hollandiae circa meam personam fit inquisitio, domus milite cingitur, fores effringuntur, omnia loca lustrantur. Latui tamen, juxta quaerentes constitutus, et evasi manus eorum in nomine Domini. Verum usque hodie observor, ut vix ulli ad hospitium meum liber sit accessus, multo minus mihi egressus. Capta jam ruris (?) alia, et Sylvaducis augentur Catholicis persecutiones, proscripti pluribus locis sacerdotes, mulctati fidelium conventus, nova et crudelia edicta promulgata. Inter haec fungor officio prout possum et statui meos non deserere. Quod scripta mea abscondere debuerim, in causa est, quod minus forte plenam faciam relationem; a querelis abstinui, quae alias non defuissent, ne Ill^mis^ D^nis^ essem gravis. Rogo, ut R. D. V^a^ relationem, quam per agentem nostrum mitto, S. Cong^i^ porrigere non gravetur meaque eidem offerre obsequia... Dat. Ultrajecti die sexta Octobris anno 1629

R^mae^ D. V.

humilis in D^{no} conservus
Phil. archiepiscopus Philippen.
Vic. Ap.

Adres: R^{mo} D^{no} patrono meo col^{mo} D^{no} Francisco Ingolano, J. U. D. et S. $Cong^{ls}$ de P. F. secretario, Romae.

Arch. de P. F. Vol. 131, f. 315 (geheel eigenhandig.)

X.

1633 September 21.

Rovenius aan den Brusselschen Nuntius: over de zaak van P. Theodoor de Jonghe te Enkhuizen en over valsche beschuldigingen, die tegen Leonardus Marius waren ingebracht.

Ill^{me} ac R^{me} D^{ne}, patrone colendissime.

Accepi quas Illma Celsitudo Vestra 30 Augusti et 1 Septembris ad me scribere est dignata; supervenerunt eodem tempore aliae de 3 Septembris cum adjuncto decreto in causa P. Theodori de Jonghe, pro quo decreto aequissimo et omnino conformi resolutionibus Sedis apostolicae et Concordatis gratias immensas agimus. Curavi me statim illi conformari, et P. Theodoro illud insinuavi, et coram curatoribus ecclesiae Enchusanae promulgari curavi per duos canonicos Harlemenses, quos (cum mihi, plebe ita per fautores Jesuitarum commota, summe periculosum esset in persona illuc tendere) litteris nostris instructos jussi, et insuper P. Tirinum ad me evocavi. Decretum eidem praelegi, petens ut P. Theodoro mandaret illi se conformare, quod se facturum promisit, et gaudere se

(nescio serio) dixit, quod tandem finis impositus sit controversiae, quam ipse nunquam voluerit ulterius prosequi, contentus indicasse. Ubi redierint dicti canonici, ulterius indicabo de successu, et si praeter pastorem suum alium sacerdotem Enchusani petant, statim de idonea persona ipsis providebo.

Quod attinet ad querelas S. Congregationi de Propaganda Fide a patribus Capuccinis exhibitas, vellem nominari mihi parochos titulares, a quibus se in muniis suis impediri putant, et conabor conveniens remedium adhibere. Sed videntur mihi sine causa conqueri et dolere, quod non semper permittantur inordinatis suis voluntatibus contra resolutiones et Concordata, quibus omnino inhaerendum nobis est, nisi velimus omnem ordinem Ecclesiae hic turbari; quod affectant aliqui, ut ipsi soli apostolici videantur et aquis turbatis pro voto suo melius valeant piscari. Vix me capio prae dolore, videns diabolum insidias struere, ut spiritualem profectum impediat, excitare calumniatores, qui probatissimos quosque operarios sugillent; eximium D. Marium in primis, qui singulari gratia et industria est ad lucrandas animas. Invident ei, qui invidere minime deberent, et affligunt hominem, qui virtutes ejus imitari non volunt vel non valent. Incredibile dictu est, quot per eum animae brevi conversae, quantos labores subeat monendo, concionando, visitando singulos sibi commissos. Nihil est, quod vel ullo colore ipsi possint objicere, nisi fortasse aliquam hilaritatem in conviviis, quam nostra monitione multum temperavit; nec unquam ante hac, quod scire potuerim, usque ad ebrietatem excessit. De incontinentia nec minima de illo suspicio esse potuit, quem, utpote discipulum quondam meum a juventute novi, et in Theologia non

solum sedulum auditorem habui, sed etiam virginalis castitatis amatorem summum ac pietatis cultorem. Optarem aemulos illos, qui ipsum traducunt, tanta charitate et humilitate pollere. Si amantes ordinis sint, quare tam inordinate procedunt? Si vitia tanta in ipso adverterint, quare non monuerunt fraterne? Quare nobis saltem non indicarunt, ut adhiberemus remedium? Inveni ipsum tanta humilitate semper accepisse correptionem nostram in omnibus, ut obstupuerim. Si seniores sint cleri secularis in Hollandia, qui ipsum accusant, mirum quod toties a nobis in visitatione rogati, an scirent aliquos defectus in clero vel populo, quos censerent emendandos, nemo vel verbum de Mario nobis insinuavit. Sed credo, ipsos similes senioribus Susannae accusatoribus, qui si sistantur coram legitimo judice, falsi testes invenientur; ideoque non prodito nomine velut serpentes mordent in silentio. Paratum se offert D. Marius vel coram quocumque alio legitimo judice se sistere, modo offerant se accusatores ad poenas debitas, si in probationem deficiant. Suspicor ego, has calumnias ex invidia proficisci, vel a quibusdam ex ex Societate, qui dolent, se gratia et eruditione et fructu ab illo superari, vel a laicis quibusdam, qui a talibus excitantur, ut saepius experientia nos docuit. Rogo itaque, ut Illma Gratia Vestra ejusmodi susurrones rejicere et reprehendere dignetur, vel si quid habeant justae querelae, id sub cautione poenae talionis sustinendae deponant. Non defui nec deero per Dei gratiam officio meo in monendis meis et corrigendis defectibus, quantum potuero. Si me suspectum judicem habeant, non recusabit D. Marius quemcumque alium, et obtulit se nobis ad quamcunque satisfactionem. Mirum est quo non trahat homines invidia aut vindictae cupiditas,

quando pravis eorum resistitur voluntatibus. Non dubito etiam, quin facile advertat Illma Gratia Vestra dictos delatores non nisi amore vindictae moveri, cum obtinere non potuerint quod injuste petebant. Det illis Deus saniora sequi consilia, et nobis gratiam virtute perrumpendi iniquitatem. Commendo me meosque patrocinio Ill^{mae} Gratiae Vestrae, Deum orans, ut omnia negotia vestra ad suam gloriam dirigere feliciter dignetur.

Ex loco solito 21 Septembris anno 1633.

Ill^{mae} et R^{mae} Celsitudinis Vest^{rae}

humilis cliens et servus
Phil. archiepiscopus Philippensis, Vic. Ap.

Arch. de P. F. Vol. 134 f. 99. (geheel eigenhandig.)

XI.

1635 Maart 3.

Uittreksel van een verslag der Brusselsche Nuntiatuur: over oneenigheden tusschen den seculieren en regulieren clerus en over misbruiken, die aan eerstgenoemde worden ten laste gelegd.

Ex relatione status nunciaturae Belgicae, transmissa S^{mo} D. N. die 3 Martii 1635.

S. Congregationis de Propaganda Fide nomine mandatum mihi fuit 24 Junii proximo praeteriti ab Eminentiss^{mo} D^{no} meo Cardinali Barberino, ut de augendo in Hollandia missionariorum numero agerem cum superioribus Ordinum mendicantium. Interum dum graves ad me deferrentur querelae de impudica et scandalosa vita D. Ebbii pastoris Wesopiae in Hol-

landia, et quod D. archiepiscopus Philippensis Vicarius Apostolicus monitus nec illum correxisset nec de alio sacerdote miseris illis Catholicis id enixe petentibus providere voluisset, ac porrecto eodem tempore alio libello supplici ex parte Catholicorum oppidi Enchusae pariter in Hollandia, ut loco sui pastoris, qui a magistratu haeretico proscriptus erat, alius probus sacerdos ad illos destinaretur, re mature discussa, presbyterum Societatis Jesu ad singula praedicta loca provisionaliter ablegavi, qui Missam celebrando, catechisando et confessiones sacramentales excipiendo miseris illis subveniret, citra tamen exercitium aliquarum functionum pastoralium, nisi de consensu pastoris. Supervenerunt postea graviores querelae de D. Leonardo Mario, cujus opera praedictus Vicarius Apostolicus utitur in officio Vicarii episcopatus Harlemensis. Is enim de crapula et ebrietate ac de foedis impudicitiae ac libidinis vitiis mirum in modo accusabatur; et quamvis ea notoria sint et manifesta, nihilominus a dicto D. Vicario Apostolico excusatur et defenditur, et ejusmodi freti patrocinio, alii ejusdem farinae sacerdotes saeculares impune in suis vitiis insordescunt. Horum omnium vitam lascivam et scandalosam nimis notam esse intelligo in collegio seu beginagio catholicarum virginum Amsterodami, quod illorum opera ad formam lupanaris redactum esse dicitur. Unde plurimum sane expediret. Beatitudinis Vestrae jussu in Hollandiae et provinciarum vicinarum ditionibus secretam et exactam institui visitationem, ac augeri etiam numerum missionariorum, praesertim ex Societate Jesu, cujus sacerdotes hactenus in vinea illa excolenda multiplicem fructum Ecclesiae catholicae attulerunt et vitae ac morum innocentia, pietate in Deum, charitate in proximos, doctrinae

praestantia ac docendi methodo reliquis omnibus missionariis longe antecellunt. Unde dignos sane existimo, qui non obstantibus Concordatis, inter praedictum D. Vicarium Apostolicum ac superiores Regulares alias initis, speciali apostolicae gratiae gaudeant privilegio et praerogativa.

Arch. de P. F. Vol. 105 f. 218 (gelijkt. afschrift.)

XII.

1635 Maart $\frac{17}{31}$

Rovenius aan den Internuntius Stravius: over zijn optreden tegen de Jezuieten, met name te Enkhuizen, Weesp en Vianen.

Stravius aan de kardinalen der Propaganda: repliek op dezen ingelaschten brief van Rovenius.

Eminentiss^{mi} ac Rev^{mi} D^{ni} ac patroni col^{mi}.

Recepi nuper ab Illmo D. archiepiscopo Philippensi, Vicario Ap. Hollandiae, litteras infrascripti tenoris.

Perillustris ac Rev^{me} D^{ne}.

(1) Casu nuper 13 Martii ad me perlatus est libellus, nomine Societatis vobis exhibitus, ex quo video rursum (2) procuratorem Societatis Jesu inquietudinem suam ostendere et vel credere mendaciis, vel conari agnitam veritatem pertinaciter impugnare (3). Si quid frontis haberet, jam saltem quiesceret ostensis ad oculum tot falsitatibus in aliis libellis contra nos exhibitis. Sed homines audaces et sibi placentes (4), qui divisionem non metuunt introducere omnemque ordinem turbare, facile in reprobum sensum incidunt. Nihil tamen proficient, Deo suos sacerdotes et ordinem

Ecclesiae tuente. Conatus fui per eos, quos miseram in Brabantiam non parvis sumptibus et periculis (5), Perillustrem Dominationem Vestram plenissime informare, nec dubitabam surreptitias (6) illas provisionales concessiones, manifestata veritate, suspendendas (7); sed quantum colligo, praeocupati estis (8). Ideoque propositum mihi est, facultate nobis a S. Sede Apostolica concessa uti contra praevaricatores Concordatorum et turbatores ordinis, qui seditiones in populo excitant et scandala multiplicant. Si quid adversum me habeant justae querelae, id apud Sanctissimum Dominum judicem nostrum, ad quem a sententia Nuncii Apostolici provocasse se fingunt, prosequantur. Parebo ad nutum Suae Sanctitati in omnibus, cui negotium suppliciter exposui (9). Non est quod ad inferius tribunal in hoc negotio nos trahere nitantur (10), qui saltem in prima instantia a nobis judicari debent (11) et in secunda coram Illustrissimo D^no^ Nuntio Apostolico causa ceciderunt; et nunc audent peccata peccatis addere et persuadere Dominationi Vestrae, nescio quam potestatem affingendo et adulando, quasi ad directorem vel auditorem generalem Nuntiaturae Belgicae [1]) spectent, quae in Concordatis vix Nuntio in persona committuntur, nisi habito respectu authoritatis Vicarii Apostolici, quem omnino conantur evertere. Non aegre feret credo Perillustris Dominatio Vestrae, si non adulator, sed ut sincerus amicus dicam quod sentio, me non posse nec debere in hoc negotio concessiones illas provisionales a Dominatione Vestra factas agnoscere (12); multo minus mihi terminum a vobis praefigendum, quo respondeam ipsorum ineptis libellis (13); nisi Domi-

[1]) Dit was eigenlijk de officieele titel van Stravius, die soms ook Internuntius heet.

natio Vestra specialem habeat quoad hoc negotium aliquid mandandi facultatem, de qua nobis constare debet, antequam quidquam in hac parte ordinetur. Video quo tendant socii: naso nos trahere quo volunt, fatigare contentionibus, litem protrahere et in hunc finem abuti vestra bonitate, vobisque nunc adulari, qui alioquin nec in minimo vobis obsequi vellent. Obsecro per communem charitatem, non aperiamus istam viam discolis (14), ne plurimorum scandalorum quae hinc oriuntur in hisce partibus, rei coram Domino efficiamur. Quod attinet ad patrem Societatis (15), quem Vianam miserunt, ille nobis se nunquam praesentavit, a D. Wachtelario se admissum falso asseruit, et audacter in loco isto satis angusto (ubi quidam P. Capucinus jam aliquot annis egit et abunde populo satisfacit) praesumpsit concionari et conventus facere, non obstante eo quod insinuaverit illi P. Capucinus, sibi mandatum a nobis illic nullum admittere de novo, qui non fuerit ante nobis legitime praesentatus et admissus. Venit eo ille P. Jesuita sub praetextu, quod adesset parenti suo ad tempus. Non negavi, quin in domo parentis vel amicorum celebrare et confessiones audire posset, dummodo a concionibus et pastoralium administratione abstineret. Sed ipse cum suis contra contendere coepit, sibi licitum quaecumque facere ex vi privilegiorum Societatis. Quin imo ausus fuit parens illius et quidam assecla palam dicere, quod nisi ego concedam filio quae vult, se facile mihi pedem levaturum, ut nec in hisce partibus commorari possim. Sed tales minas ego contempsi et plus confido divinae protectioni quam favori haereticorum procerum, de quo isti frigidi homines gloriantur (16). Quod dicant de intentatis per me Societati censuris et minis adimendi nonnullis

facultatem pastoralium, vanum est. Nam Societatem Jesu diligo, sed singulorum ex Societate facta probare non possum (17). Scripsi P. Ludovico a Marca et rogavi, ut ordini et Concordatis se conformaret suosque Enchusae et Wesopiae compesceret, ne alioqui compellerer deinceps nullos ex Societate admittere, sed ad censuras contra praevaricantes Concordata procedere. Manet ille pertinax et quasi ridet nos. Credo autem, quod non facile aliquis intelligens judicabit, me hac in parte excedere (18), si contra tam inordinate agentes utar potestate nobis concessa in aedificationem. Confido etiam, quod Perillustris Dominatio Vestra id non aegre feret, quam sicut in gradu suo veneror et diligo, ita Deum oro, ut eandem diu conservet et ad salutem dirigat. Ex loco nostro 17 Martii anno 1635.

Ad lineam habebatur: Perillustris et Rev^{mae} Dominationis Vestrae. *Paulo inferius signatum erat*: Amantissimus in D^{no} conservus Phil. archiepus Philippen. Vic^{us} Aplicus. *Superscriptio erat*: Perillustri ac R^{mo} D^{no} Richardo Pauli Stravio J. U. doctori, cathedralis ecclesiae Atrebratensis archidiacono et canonico, negotiorum Nuntiaturae Belgicae directori et auditori generali.

Ut autem Sacrae isti Congregationi ad oculum pateat, quam temere Illmus D. archiepiscopus Philippensis Vicarius Apostolicus Hollandiae litteris supra positis ad me datis extra modestiae et veritatis limites divagetur, haec quae subjunguntur annotanda et Eminentiis Vestris duxi humillime proponenda.

In primis: 1) Ut video, offendit in limine D. Vicarius;

---

1) De nu volgende cijfers slaan terug op de tusschen haakjes in den voorgaanden brief.

casu inquit, cum tamen Patres scribant, per duos certos homines ad hoc expresse missos decretum meum in causa Vianensi illi traditum fuisse.

2. Non suscipio defendendum procuratorem Societatis; hoc dico pro veritatis declaratione et explicatione causae, me haec in eo non deprehendisse.

3. Hactenus nihil scripserunt aut dixerunt, quod me vel in suspicionem probabilem adducat, in libellis Patrum falsitates fuisse contentas; immo petierunt Patres sua communicari per duos libellas urseruntque, ut D. Vicarius rescriberet, sed is hactenus recusavit.

4. Ego in Patribus nihil ejusmodi notavi, nec ullae de vita et moribus eorum ad me delatae sunt querelae.

5. Misit duos e suis ad me Bruxellas, qui sane non detulerunt mihi eum honorem et observantiam, quam commissionis meae auctoritas et gradus requirebant; ausi sunt mihi in faciem objicere, quod excesserim limites potestatis meae, et petere patentes commissionis meae, ut eas examinarent, quasi apud eos causam dicere deberem. De me minus sollicitus essem, nisi contemptus meus redundaret in Em^{um} Ordinem Vestrum et auctoritatem S. Sedis.

6. Hactenus nullum notare potui factum contrarium aut quod a Patribus exprimi debuerit, unde decretum meum provisionale probaretur per subreptionem obtentum.

7. Spero me, ut judicem decet, juri et rationi omnia, favori inordinato et praeposterae gratiae nihil dedisse, nec daturum unquam; sed hujus judicium EE. VV. relinquo. Tantum hoc rogo, ut audiar, cum hic honor meus et fidelitas S. Sedi debita agatur et in dubium vocetur.

8. Miror, Vicarium uti tam acerbis vocibus, cum ejus

deputatos, qui primarii erant ejus Vicarii Ultrajectinus et Harlemiensis, D. Wachtelarius et Marius, recentissime rogarim, num quid haberent objicere Patribus circa mores aut doctrinam. Responderuntque omnino nihil. Solum ergo ob hoc praevaricatores compellari autumo, et eas solas seditiones esse et scandala, quod potestate a me sibi concessa utantur; unde si in eos pergat animadvertere censuris, manifeste contraibit concessioni meae et potestati repugnabit.

9. His directe impugnat potestatem meam, quam judicio EE. VV. non dubito stabiliendam, cum evidentissime decisiones S. hujus Congregationis, quibus quoad hoc per Concordata derogatum non est, in pluribus articulis decernant hunc recursum ad Nuntium, si dubii quid incidat, si non conveniat inter partes *etc.*, cum recentissime haec mea decreta laudata sint et probata litteris Eminentissimi Cardinalis Barberini.

10. Non credo, Vicarium affirmare velle, se judicem esse in iis ipsis controversiis, quae Patribus cum ipso immediate intercedunt, ne judex sit et pars. Ejusmodi autem haec sunt et pleraque alia, cum in tribus hisce controversiis suorum disceptationes suas fecerit; et videtur haec ipsa epistola nimis magnam particularitatem in Patres ostendere alienam ab aequitate judicis, ut ex epistola ipsa constat.

11. Pertinet hoc ad rem Enchusanam tantum. Lustravi acta, deprehendi manifeste defectus et alium nunc esse rei statum, et urgere necessitatem periclitantium Catholicorum; quare potui et debui per provisionem desolato gregi opem flagitanti prospicere, neque tamen concessi usum pastoralium, sed aliarum functionum tantum. Ostendam EE. VV. evidentissime, me non tantum potuisse, sed debuisse provisionem hanc concedere,

maxime cum a sententia, quae ferebatur lata, appellatum esset, ut constat ex actis, et rei status immutatus esset, et major necessitas Catholicorum praesens remedium flagitaret. Et haec quidem in causa Enchusana acta sunt.

Contra causam autem Wesopiensem nullum praejudicium objici potest.

Res ejusmodi est. Conquesti sunt cives honestissimi et plurimi de non bona fama pastoris sui, et non vanas fuisse eorum querelas, docuit eventus, cum paulo post a magistratu haeretico proscriptus sit urbe non ob fidem, sed ob flagitia. Conquerebantur praeterea cives isti Catholici, se frustra petiisse remedium a Vicario; quare per me ad Sedem Apostolicam revertentes, petierunt P. Nicolaum Lonessium civem suum e Societate Jesu. Huic libello subscripserunt praecipui quique ad quatuor et triginta. Non potui miserorum Catholicorum miseratione non tangi, et putavi hoc piis eorum votis non negandum, ut provisionaliter saltem permitteretur dictus Pater ibidem catechisare et solitas Societatis functiones exercere. Aliud nihil a me actum esse in negotio Enchusano et Wesopiensi, constabit ex actis; et ob hoc tamen D. Vicarius ita commovetur.

12. Ergo frustra sunt decisiones S. hujus Congregationis, frustra ipsa Concordata, quibus maxime nituntur, quibus tamen stabilitur hic recursus ad Nuntium.

13. Agnovit Vicarius Illmum D. Campsanum [1]) judicem contra eosdem Patres in hac ipsa causa Enchusana; jam vero cum ex peculiari ratione et necessitate quaeritur provisio aliqua animarum auxilio necessaria solum per cathechismos, confessiones *etc.*, et non pastoralia,

[1]) Fabio de Lagonissa, aartsbisschop van Consa, Nuntius te te Brussel 1627—1634.

impugnant meam potestatem, in quo utinam plurimorum salus non periclitetur.

14. Sic appellat Patres, de quorum vita et moribus quid dixerint ejus Vicarii supra retuli: non esse quod iis objiciatur.

15. Hic ad 3um casum venitur, ob quem tam acres litterae scriptae sunt. Procurator Societatis Jesu obtulit mihi libellum et allegavit minas D. Vicarii contra Societatem, quia Enchusae et Wesopiae Patres ex concessione catechisare *etc.* perseverabant. Allegavit item, quod Vicarius mandasset Patri commoranti Vianae, ut non tantum a pastoralibus, sed etiam aliis omnibus exercitiis Socitati assuetis abstineret. Quod ut crederem non vanum esse, metum faciebat, quod meminissem commissarios Vicarii coram me in praesentia aliorum ausos fuisse minari, quod revocandam curarent concessam Patribus facultatem, et nominatim ei, qui Vianae constitutus est. Petiit ergo procurator ejusmodi necessitatibus oportunum remedium adhiberi a me; rescripsi, ut libellus Vicario insinuaretur ad respondendum intra viginti dies, et ut interim nihil innovaretur. Hoc est quidquid gestum est in causa Vianensi; hoc decretum istud, de quo tam vehementer et tam acriter conqueritur D. Vicarius per epistolam hanc datam 17 Martii. Neque tamen video, quid aliud rescribi potuerit aut debuerit; si falsa protulerunt Patres, refutet; si contraria facta habeat, alleget. Res integra est, judicium feram ex aequitate. De factis, quae postea congerit, nihil adhuc cognovi.

16. Ea confessio non video quomodo satis consentiat cum eo quod paulo ante negavit his verbis: »quod dicunt (17) de intentatis per me Societati censuris et minis adimendi nonnullis facultatem pastoralium, vanum

est; nam Societatem Jesu diligo.« Non video etiam, quomodo consentiat cum factis; nam ut supra dixi, minati fuerunt commissarii me praesente, se Patribus et nominatim Vianensi erepturos concessam facultatem; quod etiam his litteris facit Vicarius, negando eam unquam concessam fuisse.

18. Certe excessit Vicarius aut illius deputati, et valde inordinate egerunt et injuriam intulerunt auctoritati apostolicae, quando in his ipsis difficultatibus recurrerunt ad tribunal seculare, ut ex ipso commissario, qui ex commissione ejus concilii mecum egit, mihi constat; quasi non esset judex in Israel, aut apud tribunal ecclesiae justitiam consequi non possent. Certe mirari satis non possum et mirati sunt mecum ipsi judices regii, quos adierunt, bonos illos viros tantum turbarum et strepitus excitare pro re tantilla, ut abrogent duobus Patribus potestatem provisionaliter concessam, tantum ad exercendas functiones suas ordinarias, quas in aliis omnibus urbibus regi subditis exercere possunt suo jure, sine ulla concessione nostra ex instituto suo. Recurrerunt item ad confessarium Ser^mi^ Card^lis^, qui mecum etiam hac de re egit eorum rogatu, sed illi satisfeci. Vereor sane, ne aliud hic lateat quam studium boni communis et ordinis servandi. Nam hoc est ordinem hierarchicum funditus evertere et conari laicali judicio eum submittere.

Spero EE. VV. pro sua prudentia et zelo ita omnia moderaturas, ut neque potestas mea, et multo minus dignitas S. Matris nostrae ab hominibus illis zelo plenis, sed non secundum scientiam, et praepostera eorum ratione agendi labem aliquam patiatur.

Hisce finem faciens Eminentiarum Vestrarum manus humilliter deosculor.

Bruxellis ultimo Martii 1635.
Eminentiarum Vestrarum

humillimus et devotissimus servus,
R. P. Stravius archidiaconus Atrebatensis.

Arch. de P. F. Vol. 105 f. 229—223 (oorspr. eigenh. get.)

XIII.

1635 Maart 31.

De Internuntius Stravius aan den kardinaal-prefect der Propaganda: klachten over Rovenius en den seculieren clerus. [1])

Emin^mo e Rev^mo Signore, mio padrone col^mo.

Nella relatione, che feci alla Santita di Nostro Signare sotto li 3 del presente mese dello stato di quaesta nuntiatura, rappresentai riverentimente a Sua Beat^ne esser molto espediente e necessario, che si mandi segretamente in Olanda un visitatore, et che vi si augmenti il numero de missionarii, come V. E. si degnera di veder dall' allegata copia; il che m'e parso di dover anco dedurre alla notitia di cotesta Sacra Congregatione, affinche si compiaccia di proveder quanto prima al bisogno. E cosa veramente degna di compassione il veder quei poveri Cattolici privati dell' assistenza de sacerdoti dotti e pii, quali a loro requisitione sono pronti di consolarli, e che per forza devono

---

[1]) Deze zaak kwam ter sprake in de zitting van 25 Juni 1635, maar toen niet tot eene beslissing, die aan den nieuwen Brusselschen nuntius werd overgelaten (vgl. *Archief* XXXI blz. 247). In de zitting van 19 Maart 1635 was aan Stravius gelast, ten opzichte der Statie van Enkhuizen het Concordaat van 1624 in acht te nemen, en werd dus Rovenius in 't gelijk gesteld (t. a. p. 244)

essere serviti da preti vitiosi e scandalosi, quali da Mons. arcivescovo Filippense Vicario Apostolico di quelle parti vi sono destinati, mantenuti e difesi contro la volunta delli suddetti Cattolici; oltre che il detto Vicario non vuole intender alcune doglienze ne ragioni contro li sudetti preti, facendo conoscer a tutti la sua particolare indiscretione, arroganza e colera, quali lo rendono poco atto a governar quei popoli et a propagarvi la nostra santa fede. Non diro qui cosa alcuna del poco rispetto, che porta all' autorità della S. Sede e dé suoi ministri, perchè oltre diversi memoriali, che temerariamente egli ha sporto contro le mie facoltà a questo Consiglio Regio, ma non senza sua confusione, m'ha scritto ultimamente una lettera molto indiscreta, della quale mando qui annessa la copia, in risposta della quale scrivo a V. E. l'allegata in lingua latina. Et qui resto baciandole con ogni maggiore humiltà le sacre vesti.

Di Brusselles l'ultimo di Marzo 1635.

Di V. E.

humilissimo e devotissimo servitore,
R. P. Stravio, arcidiacono d'Arras.

Arch. de F. F. Vol. 105 f. 217 (geheel eigenhandig.)

XIV.

1637 Maart 28.

Stravius aan den secretaris der Propaganda Mgr. Ingoli: over Rovenius' lakenswaardige houding ten opzichte der Regulieren.

Illmo e R^{mo} Signor mio, padrone colendissimo.

Le doglienze che da tre anni in quà mi sono state fatte in diverse occasioni dalli missionarii d'Ollanda e dalli poveri Cattolici di quelle parti contro il Sig$_{r}$ Vicario Apostolico e circa alcuni capitoli della Concordia tra esso et li Regolari, mi fanno credere che V. S. Illma con la sua solita prudenza e zelo non mancherà di farvi proveder da cotesta S. Cong^{ne} con remedio adequato.

Et quanto alla persona dell' istesso Vicario dovrebbe egli esser più facile nell' audienze, intender volentieri le querele et domande dè suoi sudditi, soddisfar et condescender alli loro giusti et pii desiderii, proveder alli scandali et eccessi dè suoi sacerdoti secolari, che li vengono notificati, mostrar maggior discretione e modestia nello scriver et parlar d'altri, senza offender nè biasimare alcuno, astenersi nelle sue attioni della gran partialità, che testifica contro li missionarii ancor che siano vertuosi et zelosi, e senza ricorrere contro di loro alla giustitia secolare tanto eretica quanto cattolica, come da due anni in qua s'è visto essersi fatto in questa Corte al Consiglio privato, et in Ollanda nella terra di Enchusa al magistrato eretico.

Quanto poi alli suddetti capitoli della Concordia trovo che quelli sin hora sono stati dalli missionarii, particolarmente dalli P.P. Giesuiti, esattamente osservati, et che nelle persone loro non siano mancate nè man-

chino le vertù e le qualità necessarie accompagnate dalla debita diligenza, fervore e zelo della salute di quelle anime. Ma per quanto ho potuto io conoscer, procede l'inosservanza di alcuni dei suddetti capitoli dall' altra parte.

1⁰. Se bene per li detti capitoli viene ordinato, che in certe occorrenze si ricorra al tribunale del Nuntio Apostolico, nondimeno esso Vicario non vuole riconoscer l'autorità della Nunciatura, e particolarmente quella dell' Internuntio, non sapendo però li detti missionarii e Cattolici a chi ricorrer.

2⁰. S'ordina: »Quod Vicarius pro necessitate locorum sit facilis in admittendis Regularibus et Patribus Societatis ad effectum excurrendi ad vicinos pagos.« [1]) Et egli nondimeno sotto pretesto, che non vi militi la detta necessità, si rende molto difficile a concedere simili licenze; anzi è impossibile d'indurlo a condiscender a quelle, ancorchè dalli popoli ne venga instantamente ricercato.

3⁰. Il medesimo inconveniente v'è circa l'osservanza del capitolo, dove si dice: »Quod si superiores Regulares vel Patres Societatis velint aliquando mittere suos solummodo ad conciones faciendas, confessiones audiendas *etc.*, praesertim si a Catholicis vocentur vel petantur, qui propriis expensis alere velint, videtur hoc miseris illis Catholicis indulgendum« *etc.*, [2]) poichè avendo ultimamente una persona principale della detta terra d'Enchusa in Ollanda havuto ricorso al Vicario per la licenza, ch'un suo figliolo della Compagnia di

---

1) Aldus in de Concordia van 1624 § 9; zie *Batavia Sacra* II p. 93.

2) T. a. p. § 16,

Giesù, chiamato il P. Teodoro de Jonghe, vi potesse andar per consolar non solamente il suddetto suo padre, ma anco gli altri Cattolici, che vi sono in numero di 1200 nè hanno che un sacerdote solo secolare, chi li governa, non fu possibile d'ottenerla; anzi essendovisi trasferito il detto P. missionario ad tempus con mia licenza, la quale, come ho detto, gli era stata irragionevolmente denegata dal Vicario, questo lo fece in tale maniera perseguitare, ch' alla fine fu carcerato e bannito dal magistrato eretico della medesima terra, doppo esser stato prima costretto di pagar una gran somma dè denari per la sua scarceratione. Onde chiara cosa è, ch'il Vicario in tutte le missioni et admissioni, che si rimettono al suo arbitrio, non è per prestarne mai il suo consenso. Il che viene anco confermato dall' essempio delli Cattolici di Wisopia in Ollanda, la cura dè quali essendo stata comessa dal Vicario ad un prete secolare di cattiva e scandalosa vita, fecero istanza al medesimo Vicario per havere a loro spese un Padre dell' istessa Compagnia, chiamato il P. Nicola Loenesio; ma essendo dal Vicario questa gratia loro stata denegata, io mi risolsi di fargliela provisionalmente per le molte istanze, che mi venivano fatte dalli medesimi Cattolici con grande amaritudine e profusione di lagrime.

Questo è quanto m'occorre di rappresentar a V. S. Illma in risposta della sua cortesissima lettera delli 28 di Febraro, non lassando di soggiunger, che nelle dette parti d'Ollanda »messis est plurima, operarii vero pauci,« et che però giudico esser necessario d'accrescer il numero delli missionarii, particolarmente quei dell' istessa Compagnia. Di più essendo in tutte le religioni di questa provincia, dove la disciplina et osservanza regolare con l'ajuto divino hora è stata introdotta,

espressamente prohibito l'andar dè religiosi soli fuori dè loro conventi, mi pare, che simile difesa dovrebbe essere in maggiore vigore et osservanza tra li suddetti missionarii, li quali con la mutatione dell' habito della loro religione et con la libertà del viver e frequentar le case di donne, sono esposti a maggiore pericolo, dal quale non potranno esser meglio preservati, che dalla presenza et accompagnamento d'un altro dell' istesso ordine, che sia testimonio delle loro attioni. Con che finisco baciando a V. S. Illma riverentemente le mani.

Brusselles li 28 Marzo 1637.

Di V. S. Illma e Rev^ma^

humilissimo et affett^mo^ servitore,

F. P. Stravio, arcidiacono d'Arras.

Adres: Roma a Mons^re^ Ingoli.

Arch. de P. F. Vol. 136 f. 71—73 (geheel eigenhandig.)

XV.

1637 Augustus 25.

Rovenius aan den kardinaal-prefect der Propaganda: over zijne ernstige grieven tegen en zijne talrijke geschillen met de ordes-geestelijken. [1])

Em^me^ ac R^me^ Domine, patrone colendissime.

Quas Eminentissima Celsitudo Vestra 13 Junii ad me scribere dignata est, eas 18 Augusti demum accepi. Hactenus P. Brouwerius me non convenit, per praesentes bellorum motus in Brabantia impeditus. Ubi venerit, libentissime cum eo conferam de iis, quae

[1]) Deze brief kwam ter sprake in de zitting van 22 Februari 1638 en werd toen geëndoseerd naar de »Congregatio particularis« voor Holland (vgl. *Archief* XXXI blz. 357.)

proponet, praesertim quia intelligo ipsum jam magis stare pro ordine. Miror autem nonnullos Regulares contraniti Concordatis, a S. D. N. et S. Congregatione de Propaganda Fide exacte observari jussis, ut palam etiam asserere audeant se illis non teneri, et usque in hanc horam Dominicani et Franciscani recusent se iis conformare. Non videntur sane aliud quaerere quam perturbationem ordinis, ut agant in hisce partibus quod lubet; quod nec ipsis expedit nec Ecclesiae Dei. Conati sunt hisce diebus mittere suos ad loca sibi placentia non requisito, imo invito Vicario Apostolico, praetextu suarum exemptionum, ita se pastoralibus functionibus ingerentes in locis, quibus satis provisum est, relictis iis, in quibus major est necessitas. Quidam eorum minus probata conversatione et quidvis efficiendi libertate non parum animas fidelium turbarunt; moniti a nobis impudenter responsare audent, se a nobis non dependere; alii ut populo placeant, omni viae non bonae assistunt, laxiores sententias sequuntur, plenissima potestate dispensandi gaudere se jactitant, moniti ostendere recusant; si urgemus Concordata, se illis non teneri dicunt et fidelibus persuadent, non posse Suam Sanctitatem leges hic fidelibus in persecutione praefigere. Si a nobis ob manifestos et scandalosos excessus reprehendantur, statim proclamant nos esse hostes religiosorum, ex invidia sibi denegari administrationem pastoralium ac prohiberi conciones ac conventus, ubicumque voluerint faciendos. Contendunt Minoritae, se admitti debere omnibus in locis, ubi aliquando habuerunt monasteria, et quamvis ea ita destructa sint, ut vix ulla jam existat eorum memoria, volunt tamen sibi a nobis restitui, perinde ac si in manu nostra essent aut a nobis ipsis erepta. Nuper emendo domos Leidae

et Gorcomii, novas sibi et pastoribus nostris persecutiones procurarunt. Sodalitates instituunt, indulgentias promulgant, questuant propria authoritate. Si jubeamus, ut Concordatis se conforment, dicunt se iis non teneri. Quod continuis querelis Patres Jesuitae et alii Regulares S. Congregationem interpellent, non miror; faciunt suo more, semper aliquid novi contra pacta molientes. Quod ajunt, ex observantia Concordatorum duo mala oriri, alterum quod aliquibus locis nullus sit sacerdos, et in aliis minus sufficiens operariorum numerus ob magnam Catholicorum multitudinem, falsissimum est, quia plerisque locis sufficientissime provisum est. Et si quae sint remotiora aut minus culta, ad ea mittuntur certis temporibus aliqui sacerdotes saeculares. Nam pauci Regulares loca periculosa aut tenuia quaerunt, sed pinguiora et ab aliis sufficienter culta invadunt, ut non tam animarum quam pecuniae questum faciant. Possem id in particulari demonstrare, sed verecundor ejusmodi querelis S. Congregationi molestus esse, nec video adhiberi posse remedium propter quorumdam sine causa querulantium impudentiam et audaciam; qui excitare etiam audent seditiones, in populo emendicatis et extortis falsis subscriptionibus et ementitis nominibus et suffragiis etiam eorum, qui in loco presentes non fuerunt, aut etiam haereticorum, ut nuper factum Enchusae et alibi, ut bonos pastores et operarios extrudant aut calumniis fatigent. Numquam ego credidissem tantas fraudes et duplicitates in cor Jesuitarum quorundam venire potuisse, quales ex propriis eorum literis ad quosdam datis deprehendi. Non culpo omnes; sed doleo qui culpabiles esse probantur non puniri, sed defendi, non secus ac si ad majorem Dei gloriam cedere possint fraudes.

Quod secundo dicunt, quam plurimos variis de causis recusare confiteri propriis parochis, pro magna parte falsum est. Si qui tamen id recusantes vitam in peccatis transigant, id sibimet imputare debent. Nam proditores confratrum suorum Catholicorum facti, et instigantibus quibusdam ex Societate, rebelles ordini et Concordatis permanentes, absolutionis incapaces se reddiderunt pauci Enchusani et alii, qui tamen non obstante nostra inhibitione a Patribus Societatis absolvuntur. Horreo in particulari scribere, quomodo perversos foverint et contra superiores excitaverint, pastores optimos odiosos plebi reddiderint, ut etiam haereticis proderentur. Haec Deus judicabit.

Remedium tantis malis aliud non video quam ut exactissime jubeantur omnes servare Concordata, quae tantis impendiis et molestiis confecta sunt. Haec uti alias saepius, ita semper infringere conabuntur, ut omni ordine turbato faciant quod lubet. Confido autem, quod S. Sedes Apostolica, quae a Spiritu Sancto dirigitur, temerarios ausus praevaricatoribus reprimet. Ego pro meo modulo adnitar, ut exacte ea quae statuta sunt et deinceps a Sede Apostolica statuenda observentur et inquieti quidam et praesumptuosi homines intra fines religiosae modestiae contineantur.

Quod attinet ad ea, quae in particulari a Dominicanis proposita sunt, adeo tenuia videntur, ut vix sit operae pretium ad ea respondere; et spem dant Dominicani, quod deinceps Concordatis et ordini se conformabunt.

1°. Quod attinet ad cerimonias sepulturae et suppletionem defectuum in ritu baptismali, clarum est, haec ad functiones pastorales pertinere, et quia plerisque in locis pastoralia munia etiam Regularibus secundum

Concordata conceduntur, non est quod in hac parte metuant difficultatem; ubi vero pastoralia non administrant, non video quae sit ratio ista accessoria urgendi. Ut autem in exequiis suorum Regularium consuetis sepulturae cerimoniis utantur, nemo prohibet.

2°. Quod petant sibi dari licentiam administrandi pastoralia circa suos extra loca sibi commissa, hoc utique induceret perturbationem ordinis. Sufficit, quod Sacramentum Poenitentiae et Eucharistiae quovis loco suis administrare possint; baptizare autem, inungere, matrimonio copulare non nisi in locis sibi commissis, aut de licentia parochi.

3°. Ut possint missionarii, etiam non habentes pastoralium authoritatem, matrimonia validare, quibus subfuit occultum impedimentum, aut quando necessitas id exigit, nescio unquam ipsis negatum; modo doceant se facultates ad hoc sufficientes habere a Sede Apostolica. Sciant tamen, per Concordata ipsis injungi, ut parcissime utantur facultate conjungendi matrimonia; qua in parte notabiliter excedunt. Annotationes ad rectam intelligentiam Concordatorum nullas vidi nisi quasdam, quas quidam Regulares propria authoritate fecerunt, quae quia ab episcopis Belgii sunt rejectae, non est quod apud nos urgeant.

4°. De abusu, quem tolli petunt circa observationem praecepti de confessione et Communione paschali, quod scilicet multi totam quadragesimam pro tempore paschali accipiant, miror quid sibi velint; cum hic difficile sit populum ad octiduum vel quindenam circa Pascha constringere, cum plerique satis Communionis paschalis tempus observent, de aliis vel ob justa impedimenta, vel magnam negligentiam nihil certo possit statui, sed magnam rem nos fecisse putemus, si vel aliquo die anni ad

confessionem et Communionem inducantur, qui per plures annos negligentes fuerunt vel ab haeresi recens conversi.

Denique quod valde durum censeant, non concedi Catholicis sine assensu pastoris vel sacerdotis in loco residentis pro placito advocare aliquem Regularem ad concionandum vel conventus faciendos, non video quo tendat, nisi ut suo more nitantur agere contra Concordata, ordinem invertant, in populo dissentiones faciant et a pastoribus suis subditos trahere conentur et questum faciant, idque sub specioso praetextu quod aliqui suis expensis eos alere cupiant. Sed experientia docet quotidie, quod Regulares blandis verbis, promissione indulgentiarum non satis probatarum aliisque modis quosdam inquietos aut nimis credulos inducere conentur, ut domos suas iis aperiant, qui tamen postea totum onus in communitatem derivant. Ac facile hoc modo contingit, pastoribus media substentationis subtrahi, dissidia in plebe oriri, dum quisque proprium vult habere sacerdotem et nemo alteri cedere. Sic tandem relinquitur pastor, et perit ordo omnisque disciplina. Tunc in turbidis aquis bona est Regularibus piscatio, utinam non magis pecuniarum quam animarum. Interim ut fideles conscientiae suae consulant Regularium opera in confessionibus utendo, nemo ipsis negat.

Haec qua potui sinceritate et brevitate pro nonnulla informatione S. Congregationis Em^mae^ Celsitudini Vestrae perscribo, per omnia me submittens ejusdem et Sanctae Sedis Apostolicae judicio et mandatis, quae quasi ex ore Dei promanantia venerabor et observare pro viribus conabor, Deum orans quam diutissime servet incolumem et humillimi sui clientis memorem.

Ex Ultrajecto die 25 Augusti anno 1637.

Em[mae] ac R[mae] Celsitudinis Vestrae
devotus et humilis cliens et servus
Phil. archiepus Philippensis Vicarius Aplicus.

Archief de P. F. Vol. 137 f. 50 en 57 (geheel eigenhandig.)

XVI.

1638 Augustus 29.

Rovenius aan den kardinaal-prefect der Propaganda Ant. Barberini: over zijne geschillen met de Regulieren en over zijne »Relatio status,« door eenige afgevaardigden naar Rome gebracht.

Em[me] et Rev[me] Domine, patrone colendissime.

Quas Em[ma] Celsitudo Vestra ad me nuper scribere dignata est, eas post quatuor fere menses demum accepi, nescio unde vel a quo perlatas. Insinuabant illae, aliquid quaestionis in Urbe motum circa observationem Concordatorum, quasi illa difficulter hic observari possint, negotio autem discutiendo designatam specialem Congregationem. Ego quantum hactenus indagare potui, non video quid difficultatis esse possit in observandis illis, quae tam maturo judicio a S. Congregatione de Propaganda Fide sunt examinata et a S[mo] Domino Nostro approbata et accurate observari mandata. Ut quod sentio ingenue dicam, existimo non alio fine querelas contra illas a quibusdam moveri quam ut omne jugum ordinis ac disciplinae ecclesiasticae excutiant et turbato ordine quidquid lubet agant, ac praetextu nescio quorum privilegiorum ne quidem capiti totius Ecclesiae pareant.

Si nobis luberet conqueri, non paucas aut exiguas haberemus querelas de inobedientia et excessibus

quorundam, sed sperantes, per mandatum exacte observandi articulos Concordiae praesentissimum adhibendum remedium, nolumus onerosi esse Dominis nostris, qui totius orbis negotiis et difficultatibus satis superque gravantur.

In signum promptae nostrae obedientiae et paratissimi animi ad suscipienda mandata Smi Domini Nostri et S. Congregationis de Propaganda Fide, latores [1]) praesentium literarum ad Urbem destinavimus, qui statum religionis Catholicae in hisce partibus aperiant [2]) et cum benedictione Smi Domini Nostri mandata Suae Sanctitatis ac S. Congregationis reportent, quibus libentissime nos conformabimus, parati vitam potius perdere quam obedientiam Sedis Apostolicae.

Ego senio et laboribus quidem fessus, optarem absolvi ab onere mihi imposito, vel saltem coadjutorem mihi concedi. Interim si ita Deo et superioribus placeat, non recuso laborem. Deum oro, ut Eminentissimam Celsitudinem Vestram quam diutissime incolumem servet, cujus patrocinio me ex animo commendo; mansurus semper

Emmae et Revmae Celsitudinis Vestrae

devotissimus cliens et servus,
Philippus archiepiscopus Philippensis.

Ultrajecto 29 Augusti anno 1638.

Op den rug: Remissum fuit hoc negotium ab Em. Card. Barberini ad Congem Hollandiae die 17 Januarii 1639.

Arch. de P. F. Vol. 138, f. 170 (geheel eigenhandig.)

---

[1]) Jacob della Torre, Abraham van Brienen en nog twee andere geestelijken; zie *Batavia Sacra* II p. 458; *Archief* XVIII blz. 23.

[2]) Dit Verslag is gedr. *Archief* XII blz. 189 v.v. en 414 v.v.

XVII.

1639 Januari 14.

Rovenius aan den kardinaal-prefect Ant. Barberini: over zijn geschil met den Provinciaal der Minderbroeders in zake de statie van Schagen.

Em^me^ ac Ill^me^ Domine, patrone colendissime.

Acceptis literis, quas Eminentissima Celsitudo Tua 27 Novembris anni proxime elapsi ad me scribere dignata est,[1]) vehementer miratus fui, quomodo Rev. P. Provincialis Germaniae Inferioris Fratrum Minorum ausus fuerit S. Congregationem de Propaganda Fide molestare querelis ad se vel suos non pertinentibus. Si quid ipsi a communitate loci Schagen concernens directionem illarum partium in negotio salutis animarum denunciatum fuerit, hoc utique ad nos primum deferendum fuisset, ut loco nobis commisso provideremus. Sed nescio quomodo aliena invadere studeant suorum obliti. Si secunda vice a tota Catholicorum communitate honestus quidam vir ad ipsum fuerit deputatus (ut scribit), qui aliquem Patrem dicti ordinis peteret, quare non respondit, ad se non pertinere loco providere, nos primum adeundos? Sed conantur irrepere et ordinem turbare, Concordata infringere; et si quem inveniant rebellem suis pastoribus, hunc fovent et, si dolosi spes affulserit nummi, propemodum adorant. Quod ad rem attinet, loco Schagen suffi-

---

[1]) Naar aanleiding van het decreet der Propaganda, genomen in de zitting van 15 November 1638 (vgl. *Archief* XXXI blz. 362). Bovenstaande brief van Rovenius had tengevolge, dat de Propaganda 18 April 1639 in zake Schagen »jussit nihil innovari« (t. a. p. 364).

cientissime provisum est de erudito et pio pastore, qui per annos viginti illic praefuit, omnibus probatus, excepto uno homine non sanae fidei, inquieto, qui vix ad Sacramenta accedit. Hic a pastore et a nobis repraehensus, in nullo se emendat, alios turbat, vult pastorem et nos regere, de ecclesiasticis rebus et functionibus suo modo disponere. Nuper secundum sacerdotem submisimus, virum probatissimum; hunc voluit nihil agere nisi se dirigente, unde tandem nimium vexatus locum deserere debuit, etiam domino loci haeretico jubente, ne foverentur dissensiones. Interea non quievit dictus homo turbulentus; nunc Capucinum, nunc Dominicanum, nunc Minoritam aliquem contra pastorem concitavit, sed frustra. Ipsemet locum elapsa aestate visitavi, inveni nullum conquerentem de pastore, falsum esse, quod aliquis defectu pastoris sine Sacramentis ex hac vita discesserit. Saepius per annum pastori aliquem submittimus, ut vicinis pagis etiam satisfiat, paratos nos obtulimus alium sacerdotem, qui resideat, mittere. Sed declarat, id absolute non esse necessarium, et dominum temporalem id nullo modo passurum, potius ipsum etiam pastorem loco expulsurum. Non est ergo quod P. Provincialis sub praetextu misericordiae loco illi de aliquo Minorita providere desideret; misereatur suorum potius quorundam, qui excusso obedientiae jugo huc se contulerunt et multos scandalizant, aut saltem juvet nos secundum ordinem constitutum et mandatum a S. D. Nostro et S. Congregatione.

Haec dolenter et breviter de hoc negotio. Caeterum me meaque omnia dispositioni ac mandato S. D. Nostri et S. Congregationis submitto, semper mansurus

Ex Ultrajecto 14 Januarii an. 1639.

Em^mae^ ac Rev^mae^ Dominationi Vestrae

obedientissimus cliens ac servus

Philippus archiepiscopus Philippensis, Vic. Ap.

Arch. de P. F. Vol. 138, f. 151 (geheel eigenhandig en op den rug geadresseerd aan kardinaal Ant. Barberini te Rome).

XVIII.

1639 Maart 5.

Rovenius aan den kardinaal-prefect Ant. Barberini: dankbetuiging voor ontvangen lof en aanbeveling van Jacobus della Torre als coadjutor.

Em^me^ et Rev^me^ Domine, patrone colendissime.

Refecerunt spiritum meum benignissimae literae, quas Eminentissima Celsitudo Tua 22 Januarii ad me mittere dignata est. Gaudeo plurimum relationem nostram de statu Ecclesiae in hisce partibus et operam, quam per Dei gratiam pro modulo meo impendi pro salute animarum, gratam fuisse Suae Sanctitati et Em^mis^ Patribus S. Congregationis de Propaganda Fide, et spero, quod deinceps quoque, quam diu Deus vitam ac vires dederit, meipsum impendam et superimpendam illis, qui mihi commissi sunt, cum omnimoda obedientia S. Sedis Apostolicae, innixus patrocinio et protectioni Em^mae^ ac Rev^mae^ Celsitudinis Tuae ac totius S. Congregationis. Immensas ago gratias pro transmissis facultatibus, quibus uti studebo, quando necessitas aut utilitas spiritualis hoc postulabit ad aedificationem, non ad destructionem. Suppliciter rogo, ut in reliquis negotiis, propter quae sacerdotes nostri ad Urbem

missi sunt, simili patrocinio et favore gaudere possimus ad Dei gloriam, praesertim quoad coadjutorem nobis concedendum cum spe succedendi, ob ingravescentem aetatem et fractam nonnihil per viginti quinque jam annorum curam et labores valetudinem. Opto Dominum Jacobum de La Torre, virum timentem Deum, et doctrina ac modestia probatum (quantum mihi ac confratribus videtur) commendatum haberi, tum quia omnis ejus parentelae pietas id meretur, tum etiam quia ob florentem adhuc aetatem et virile robur idoneus erit magnis, qui hic requiruntur, laboribus. Interim omnia directioni Spiritus sancti et maturo Suae Sanctitatis ac Em^{orum} Dominorum judicio committo. Optarem quoque exactam Concordatorum observationem omnibus de novo mandari, ut cum bono ordine et majori fructu hic pro salute animarum laboremus. Nostrum erit Deum supplicibus votis rogare, ut Sanctissimum Dominum Nostrum et Eminentissimam Celsitudinem Tuam cum caeteris Eminentissimis Patribus ac patronis nostris diu Ecclesiae suae servet incolumes et custodiat velut pupillam oculi sui.

Ex Ultrajecto die quinta Martii anno 1639.

Em^{mae} ac Rev^{mae} Celsitudinis Tuae

devotissimus cliens ac servus
Philippus archiepiscopus Philippensis.

Adres: Em^{mo} Cardinali Ant. Barberini, S. Cong. de prop. Fide praefecto.

Arch. de P. F. Vol. 138, f. 171. (geheel eigenhandig.)

XIX.

1639 Maart 19.

Rovenius aan kardinaal Ant. Barberini, prefect der Propaganda: over de wederrechtelijke bezetting van meerdere Statie's door de Regulieren (fragment).

Ex epistola Revmi D. Vicarii Apostolici data Ultrajecti 19 Martii 1639.

Nomina locorum, in quibus Regulares contra Concordata degunt, praecipua sunt: Ultrajectum, ubi ut plurimum tres vel quatuor Jesuitae, cum duo solum esse deberent; Haga Comitis, ubi se ingessit quidam Dominicanus, et adhuc alius idem studet facere; Gouda, ubi se intrusit quidam Franciscanus; Viana, ubi se intrusit quidam Jesuita et cum Capuccino contendit; Amersfortia, ubi se ingessit Capuccinus, et praeterea secundus Jesuita; Amsterdamum, ubi se ingerit tertius Dominicanus, contendens cum confratre suo non sine scandalo, sicut et Franckerae et Bolswardiae contendunt Minoritae et Jesuitae, Ziriczeae Jesuita cum Augustiniano, Doesburgi duo Jesuitae inter se; Gorcomii Jesuita se ingerere nititur; et Arnhemii. Ultrajecti etiam quidam Minorita se intrudere conatur excitando quosdam laicos, et fere faciunt Regulares, non agnoscentes caput neque ordinem. Pudet referre quae scandala oriantur in Frisia prope Steinwicam, ubi contra unum Minoritam, [1]) superioribus suis inobedientem et apostatam declaratum a suo Provinciali Coloniensi, imo et ab Eminentissimo Cardinali Ginetto, contendunt duo

---

[1]) Waarschijnlijk pater Antonius Verwey (zie *Archief* XXXI blz. 357.)

alii Minoritae et conantur quendam Dominicanum a nobis admissum excludere. De Enchusa notum est, quomodo se illi de Societate intrudere conati sunt; nec adhuc cessant, quamvis parum proficiant. Hornae quoque nec illi de Societate inter se conveniunt. Omnes praetextu exemptionum oratoria sua (in quibus tamen Sacramenta pastoralia administrant et apud saeculares morantur) visitari a nobis vel delegatis nostris non debere contendunt.

Op den rug: Sumptum epistolae missae... Card. Ant. Barberini, S. Cong^is^ de P. F. praefecto.

Arch. de P. F. Vol. 138 f. 168 (gelijkt. afschrift.)

XX.

1639 April 11.

Rovenius aan kardinaal Barberini: aanbeveling van J. della Torre als coadjutor; verzoek om inscherping der bepalingen van de Concordia.

Em^me^ et Ill^me^ Domine, patrone colendissime.

Facit benignitas et humanitas Em^mae^ Celsitudinis Vestrae, quae per illos, qui hinc ad Urbem pro negotiis Hollandiae destinati sint, summopere commendatur, ut audeam hisce literis Eminentiam Vestram interpellare ac in primis pro favoribus ad solatium ecclesiae hic militantis exhibitis gratias agere, tum vero etiam suppliciter deprecari, ut pro nobis apud Sanctissimum D. N. intercedere dignetur, quatenus jamdudum a nobis expetitum coadjutorem dominum Jacobum de la Torre designare nobis ac remittere non gravetur, ut paula-

tim hic magis in functionibus pastoralibus exerceri et ad futuram aliquando successionem disponi, quando quidem idoneus inventus fuerit, valeat. Ego viginti quinque jam annorum in hoc officio laboribus fractus et aetate provectus, sentio vires nonnihil deficere ad visitationes solitas peragendas; ideoque virum aliquem florentis aetatis promptaeque voluntatis ad labores ac sufficientis eruditionis honestaeque vitae ac familiae coadjutorem habere desideravi ac desidero, qualem per omnia dictum dominum Jacobum de la Torre fore confido. Atque adeo eundem mecum praecipui de clero (quos eum in finem Ultrajecti, Harlemi et Amsterdami mense Majo praeterito convocavi et conveni) suppliciter sibi concedi rogant eo modo, qui Suae Sanctitati videbitur convenientissimus. Porro etiam ad continuandum et conservandum bonum ordinem ecclesiae in hisce partibus omnino necessarium existimant, Concordata illa, anno 1624 cum Patribus Societatis Jesu aliisque regularibus missionariis inita, accurate servari; quod ut Sua Sanctitas de novo Generalibus ordinum nobisque omnibus mandare dignetur, obnixe rogamus. Confido Eminentissimam Celsitudinem Tuam hac in re patrocinio suo non defuturam. Quam Deo M. affectuosissime commendantes, ut diu ecclesiae suae incolumem servare ac prosperare dignetur obsecramus, offerentes Eminentiae Vestrae humilia nostra obsequia.

Éx Ultrajecto ipsa vigilia Pentecostes, anno 1639.

Em^mae^ et Ill^mae^ Celsitudinis Vestrae

humillimus cliens et servus
Philippus archiepiscopus Philippensis
Vicarius Apostolicus.

Bibliotheek Barberini Cod. 6794 f. 54 (geheel eigenhandig.)

XXI

1639 Juni 11.

Rovenius aan denzelfde: dankbetuiging voor het gunstige decreet in zake Schagen, en hernieuwde aanbeveling van J. della Torre als coadjutor.

Em^me et Ill^me Domine, patrone colendissime.

Refecerunt me literae, quas Em^ma Celsitudo Vestra ad me 14 Maji destinare dignata est, cum decreto S. Congregationis de Propaganda Fide de nihil innovando circa parochum loci Schagen [1]; quod decretum tamquam a Spiritu Sancto inspiratum exosculatus sum et observari curabo prout potero. Porro Em^mae Celsitudini Vestrae ac S. Congregationi gratias immensas ago, offerens omnia mea obsequia. Oro etiam rationem haberi eorum, qui ad Urbem a nobis nuper missi sunt, ut expeditis negotiis citius ad nos remittantur. Ac in primis coadjutor nobis detur (cum spe aliquando succedendi, si idoneus inveniatur) D. Jacobus de La Torre, nuper a nobis commendatus et nunc denuo ad instantem petitionem praecipuorum de clero, quos in eum finem Ultrajecti, Harlemi, Amsterodami mense Majo praeterito convocavi et conveni. Aetas mea senio et laboribus fracta opem postulat, praesertim in frequentioribus visitationibus, quae fortem, laboriosum ac zelosum virum requirunt, qualem dictum Jacobum de la Torre esse et magis fore speramus, ubi per aliquod tempus nobiscum fuerit exercitatus. Optamus etiam pro conservando bono ordine Ecclesiae in hisce partibus, Concordata clerum Hollandiae inter et Regulares missionarios anno 1624 inita et a S. D. N. confirmata, de

[1]) Zie boven p. 447 noot.

novo mandari, ut ea tam nos quam Regulares stricte observemus. Qua in re ut Em^{ma} Celsitudo Vestra apud S. D. Nostrum pro nobis intercedere dignetur, affectuosissime rogo, ut sublata omni contentione pax et unitas servetur, et cum aedificatione fidelium pariter laboremus. Deum oro, ut Em^{mam} Celsitudinem Vestram omnibus bonis repleat et Ecclesiam suam quam diutissime servet incolumem.

Ex Ultrajecto ipsa vigilia Pentecostes, anno 1639.

Em^{mae} et Ill^{mae} Celsitudinis Tuae

humilis cliens et servus
Philippus archiepiscopus Philippensis
Vicarius Apostolicus.

Arch. de P. F. Vol. 138, f. 162 (geheel eigenhandig).

XXII.

1639 October 8.

De Internuntius Stravius aan den kardinaal-prefect der Propaganda: over den nachtelijken overval van Rovenius[1] *te Utrecht 2 September jl.*

Em^{mo} et Rev^{mo} Signor mio, padrone colendissimo.

Essendo il magistrato d'Ultrajetto in Olanda stato avvisato che Monsig^{r}. l'arrivescovo Filippense Vicario Apostolico delle Provincie Unite teneva in quella città segretamente la sua residenza, mandò la notte delli 2 del mese di Settembre prossimo passato un numero de soldati e isbirri a casa dell' istesso prelato per farlo prigione, il quale essendo in letto et havendo inteso il rumore et le violenze che si facevano contro le porte et le fenestre di quella, si salvò in camiscia in un altra stanza sotto certi letti et materassi, dove

1) Meer bijzonderheden hieromtrent in de *Bijdragen voor de gesch. van de R. K. Kerk in Nederland* I blz. 172 v.v.

stette tre hore continue non senza pericolo della vita, essendosi poi transferito pure in camiscia in una casa vicina, dove per molte hore stette nascosto in una caverna. Non lassò intanto la sbirraria d'apprehender la sua libraria con tutti gl'ornamenti della capella et altri mobili, di rompere le imagini et vasi sacri, et di condurre via prigione il sig. Moock suo cappellano con tutte le scritture ch' erano in poter suo, il quale essendo poi stato d'ordine dell' istesso magistrato diligentemente essaminato, ha parlato et confessato piú di quello che n'era ricercato et interrogato. Di questa persecutione ne sono stati anco partecipi li signori Wachtelario et Mario, Vicari generali dell' istesso arcivescovo; li quali se bene si sono salvati con la fuga, hanno nondimeno perso tutta la loro suppellettile sacra, dicendosi che con tale occasione siano stati ultimamente publicati nella città d'Harlem et in altri luoghi dell' Olanda bandi rigorosissimi contro l'essercitio della nostra santa fede. Il che essendo venuto alla mia notitia con lettere d'Olanda delli 24 dell' istesso mese di Settembre, capitatemi hieri a mattina, ho stimato esser il mia debito di darne questa riverente parte a Vostra Eminenza, a cui per fine humilissimamente inchinato bacio le sacre vesti.

Brusselles li 8 d'Ottobre 1639.

Di V. E.

humilissimo, devot^{mo} et oblig^{mo} servitore

F. P. Stravio arcidiacono di Cambray et d'Arras.

Arch. de P. F. Vol. 139 f. 162 en 174 (geheel eigenhandig). T. a. p. f. 168 nog een gelijkt. afschrift.

ALPHABETISCHE REGISTERS.

PERSONEN.

PLAATSEN.

INHOUD.

